

SOCIĀLĀ
DARBA UN
SOCIĀLĀS
PEDAGOGIJAS
AUGSTSKOLA
ATTĪSTĪBA

DZĪVES JAUTĀJUMI

XI

2006

ZINĀTNISKU RAKSTU KRĀJUMS

175955

95-3
L 400

L
3

SOCIĀLĀ DARBA UN SOCIĀLĀS
PEDAGOĢIJAS AUGSTSKOLA

„ATTĪSTĪBA”

DZĪVES JAUTĀJUMI

ZINĀTNISKU RAKSTU KRĀJUMS

XI

RĪGA
2006

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

Zinātnisku rakstu krājums ir sagatavots Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolā „Attīstība”, izmantojot augstskolas un ārzemju partneraugstskolu mācību spēku, sociālā darba un sociālās pedagoģijas speciālistu zinātniski pētnieciskā darba rezultātus.

- Viršredaktore: *Lidija Šiļņeva*, prof., Dr. paed.
- Redkolēģija: *Raimonds Inne*, zinātniskais redaktors, Dr. paed.
Marks Rodžerss, prof., Dr. soc. darba (ASV)
Aina Vilciņa, prof., Dr. paed.
Taimi Tulva, prof., Dr. phil. (Igaunija)
- Recenzents: *Oskars Zīds*, prof., Dr. paed., Latvijas Universitāte
- Tulkojumi: no angļu valodas – *Teika Lapsa*
no vācu valodas - *Zoja Batečko, Olga Keiša, Vineta Ozoliņa, Inese Pataraja Evita Vilcāne*,
- Korektore: *Inta Jansone*
- Vāka noformējums: *Alvis Inne*
- Tehniskā redaktore: *Aelita Pāvuliņa*

DZĪVES JAUTĀJUMI XI

Darba autortiesības ir aizsargātas saskaņā ar LR likumu "Par autortiesībām un blakustiesībām". Darba pārpublicēšana jebkurā drukātā vai elektroniskā formā, kopumā vai pa daļām, tā izdošana, izplatīšana masu saziņas līdzekļos, kā arī kopēšana ir stingri aizliegta bez autoru rakstiskas piekrišanas.

Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola „Attīstība”.
LV - 1007, Rīgā, Eiženijas ielā 1

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

iespiests tipogrāfijā JUMI
Lienes ielā 19, Rīgā

0308028187

ISBN 9984-9842-1-4

© Sociālā darba un sociālās
pedagoģijas augstskola
„Attīstība”, 2006

SATURS

Table of contents	5
Priekšvārds	7

SOCIĀLO INSTITŪCIJU VADĪBA

Inese Levāne. Sociālā darba ietekme uz sabiedrības sociālo vērtību dimensiju	10
Lidija Šilņeva. Sociālā darba vadītāja morālā autoritāte	36
Sarmis Mikuda. Sociālās vides analīze	49
Dagnija Briede. Komandas darba principi	72

SOCIĀLĀ DARBA TEORIJU ATTĪSTĪBA ĀRVALSTĪS

Johanness Hervigss-Lempss, Matiass Švābe. Sociālais darbs, pāru un ģimeņu terapija	102
Johanness Hervigss-Lempss. No ģimenes terapijas uz sistēmisku sociālo darbu	125
Frīdhelms Mattīss. Geštaltorientēta supervīzija – darbības ideja	146
Gundula Barša. Vai atkarības novēršana bezjēdzīga? Narkotiku uztveres brieduma koncepcija	171

SOCIĀLĀ PEDAGOĢIJA, ĢIMEŅU UN BĒRNU LABKLĀJĪBA

Karmena Laia. Jauni izaicinājumi un virzieni bērnu labklājības veicināšanā Igaunijā	184
Aina Vilciņa. Asociālo neformālo apvienību pusaudžu un jauniešu sociālā korekcija	200
Kristīne Čerpinska, Inese Ruka. Fiziskās vardarbības pret pusaudzi un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības ietekme uz pusaudžu uzvedību	211
Barbara Vērndla. Viena vecāka ģimenes: Ģimenes forma zem normalizācijas spiediena	238
Zigrīda Goša. Iedzīvotāju invaliditāte un tās cēloņi	256

SOCIĀLĀ DARBA IZGLĪTĪBA

Saneja Aila. Kritisks ieskats sociālā darba izglītībā	274
Līga Ābolčiņa. Mācību procesa kvalitātes pilnveide problēmbalstītas paradigmas kontekstā	288

SOCIĀLAIS DARBS AR VECIEM CILVĒKIEM

Solvita Rumba. Gerontoloģiskā sociālā darba specifika	304
Anita Ābele, Solvita Rumba. Pansija – institūcijām alternatīvs sociālās aprūpes pakalpojums veciem ļaudīm	313
Autori	328
Summary	330

TABLE OF CONTENTS

Table of contents	5
Foreward	7

MANAGEMENT OF SOCIAL INSTITUTIONS

Inese Levāne. Impact of social work on the dimension of social values of society	10
Lidija Šilņeva. Moral authority of social work manager	36
Sarmis Mikuda. Analysis of social environment	49
Dagnija Briede. Principles of team work	72

DEVELOPMENT OF THEORIES OF SOCIAL WORK ABROAD

Johannes Herwig-Lempp, Mathias Schwabe. Social work, couple and family therapy	102
Johannes Herwig-Lempp. From family therapy to systemic social work	125
Friedhelm Matis. Gestalt-oriented supervision – the idea for activities	146
Gundula Barsch. Is prevention of addiction meaningless? The concept of maturity of understanding of drugs	171

SOCIAL PEDAGOGICS, WELFARE OF FAMILIES AND CHILDREN

Karmen Lai. New challenges and directions in Estonian child welfare	184
Aina Vilciņa. Social correction of adolescents from associal informal unions	200
Kristīne Čerpinska, Inese Ruka. Influence of physical violence against adolescent and mutual physical violence of parents on the behaviour of adolescent	211
Barbara Wörndl. Single parents families: form of family under influence of normalization	238
Zigrīda Goša. Disability of inhabitants and its reasons	256

SOCIAL WORK EDUCATION

Sunay Il. A critical inquiry into social work education	274
Līga Āboltiņa. Improvement of quality of studying process in the context of problem-based paradigm	288

SOCIAL WORK WITH ELDERLY PEOPLE

Solvita Rumba. Specifics of gerontological social work	304
Anita Ābele, Solvita Rumba. Boarding house – alternative to institutional social care service to elderly people	313
Authors	328
Summary	330

AR ILGTERMIŅA IETEKMI SABIEDRĪBĀ

Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas „Attīstība” zinātnisku rakstu krājums „Dzīves jautājumi. Sociālā darba un sociālās pedagoģijas teorija un prakse” iznāk jau vienpadsmito reizi, un tātad krājuma izdošanu droši var saukt par ilgtermiņa darbu. Bet tas ir iespējams tāpēc, ka sociālā darba izglītība un pats sociālais darbs mūsu valstī nu jau ir neatgriezeniska, nostabilizējusies parādība, ar ietekmi sabiedrībā. Šim secinājumam segumu dod arī vienpadsmitā sējuma saturs. Raksti, atspoguļo, piemēram, tādas tendences, ka pieņemtas spēkā diskusija teorijas un prakses jautājumos, ka līdzās sociālo problēmu diagnosticēšanai aizvien vairāk attīstās to risināšanas metodika.

Rakstu krājuma sadaļās *Sociālo institūciju vadība; Sociālā darba teoriju attīstība ārvalstīs, Sociālā pedagoģija, ģimeņu un bērnu labklājība; Sociālā darba izglītība* atradīsiet tādas atslēgas frāzes kā, piemēram, komandas darbs ir unikāls instruments, bet jāveltī enerģija tā attīstībai; sociālo darbu nepielāgo kādām noteiktām kopienas vērtībām, bet sociālā darba veicēji un speciālisti ar savu rīcību un attieksmi šīs vērtības attīsta; visos sociālā darba pētniecības un prakses līmeņos jāsakaras ar nepieciešamību analizēt un izvērtēt sociālās vides ietekmes – pēc noteiktas vides analīzes shēmas; sociālais darbs daudz var dot pāru un ģimenes terapijā; atkarības novēršana nav bezjēdzīga; kritisks ieskats sociālā darba izglītībā; viena vecāka ģimene netiek uztverta kā līdzvērtīga; klientu sociālo gadījumu risināšanas metodikas mācīšanu pozitīvi ietekmē problēmā balstītās izglītības pieeja. Šīs frāzes raksturo krājumā ietverto plašo tēmu loku un nostādnes..

Īpaši vēlos pievērst uzmanību nostādnei, ko aplūkoju savā rakstā par līderības morālo autoritāti, proti, ka līdzjūtības un kalpošanas attieksme ir nevis emocionāls stāvoklis, bet gan darbība, balstīta uz apzināšanos; tā ir sirds rīcība, kas raisa patiesu vēlmi kalpot pasaulei. Līdzīgu domu savulaik ir paudis Mārtins

Luters Kings, juniors: katrs var būt dižens, jo var kalpot; cilvēkam nav jāpiespiež sevi vārdos piekrist kalpošanai - vajadzīga tikai labvēlības pilna sirds un dvēsele, ko vada mīlestība. Tātad, lai strādātu sociālo darbu, svarīgs ir atbilstošs sirds stāvoklis, ko, esmu pārliecināta, palīdz iegūt un noturēt arī sociālā darba teorijas un prakses profesionāla izpratne. Un tāpēc, godātie lasītāji, nododam jūsu rīcībā vēl vienu „Dzīves jautājumu” sējumu.

Krājuma virsredaktore profesore Dr. paed. **Lidija Šiļņeva**

SOCIĀLĀ DARBA IETEKME UZ SABIEDRĪBAS SOCIĀLO VĒRTĪBU DIMENSIJU

Inese Levāne

Viena no sociālā darba formām ir darbs ar kopienu. Tas dod iespēju attīstīt tādus pakalpojumus un veikt aktivitātes, kas uzlabo sociālo funkcionēšanu un labklājību ne tikai dažām sociālām grupām, bet visai kopienai. Viens no galvenajiem kopienas sociālā darba uzdevumiem ir vērtību attīstīšana sabiedrībā.

Sociālo darbu nepielāgo kādām noteiktām kopienas vērtībām, bet sociālā darba veicēji un speciālisti ar savu rīcību un attieksmi šīs vērtības attīsta. Tāpēc ļoti liela nozīme ir pašu sociālā darba veicēju vērtību izpratnei, viņu personības īpašībām un profesionalitātei. Lai labāk pamatotu sociālā darba ietekmi uz sabiedrības sociālajām vērtībām, ir svarīgi iepazīties ar sociālā darba ētiku un standartiem. Tie kalpo, lai veidotu tādu visu līmeņu sociālā darba praksi, kas nodrošinātu sabiedrību ar sociālajiem pakalpojumiem, kuri atbilst sociālā darba vērtībām un mērķiem.

Atslēgas vārdi: sociālās vērtības, dažādības
respektēšana, globālie sociālā darba standarti,
atšķirības respektēšana, vērtību izpratne, ētiskās
normas, vērtību maiņa, sociālā darba ietekme,
tolerance, sociālā darbinieka personības īpašības,
ētikas kodekss, cilvēktiesības.

Sociālā darba praksē daudz diskutēts un veikti pētījumi par cilvēka kā personības vērtību saskatīšanu un akceptēšanu. Šīs diskusijas ir būtiskas tad, kad tiek veidotas profesionālas attiecības starp sociālo darbinieku un klientu, kas pieder pie atšķirīgas rases, etniskās un kultūras kopas, dzimuma un reliģijas. Vienlīdz nozīmīgs šis jautājums ir arī sociālajā darbā ar ģimeni kā sistēmu, kurā apvienoti dažādu dzimumu, tautību, vecumu un ticības cilvēki. Nepieciešams izprast dažādību respektēšanu sociālā darba kontekstā, kas saistībā ar profesionālo kompetenci kļūst aizvien

aktuālāk arī Latvijas sociālo darbinieku un sociālo pedagogu prakses jomās.

Sociālajā darbā neapšaubāmi galvenā vērtība ir cilvēks.

Tas apstiprināts arī Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodeksā, kur viens no sociālā darba ētiskajiem principiem ir:

„Katrs cilvēks ir vērtīgs un tāpēc arī rūpju cienīgs.”

Docente Vita Roga savā pētījumā „Dažādības respektēšana kā sensitīva sociālā darba sastāvdaļa” atsaucas uz zinātnieka antropologa Klukhana un Kelija (*Kluckhohn&Kelly*, 1945) apgalvojumu par to, ka ikviena personība tiek respektēta:

- tāpat kā visas citas personības;
- tāpat kā jebkura personība;
- tāpat kā neviena cita personība. [3, 66]

Šim apgalvojumam ir vistiešākā saistība ar sociālā darbinieka profesionālās darbības īpašību, ko zinātniskajā literatūrā apzīmē ar terminu „sensitivitāte” – jūtīgums, iejūtība, empātija, izpratne. Tās ir vērtības, uz kurām jābalstās sociālajam darbam, ja sabiedrībā aktualizējas neiecietība un tolerances trūkums, kas veicina mazaizsargātu sociālo grupu pakļaušanu sociālās atstumtības riskam.

Starptautiskās Sociālo darbinieku federācijas (IFSW) pieņemtajā sociālā darba profesijas definīcijā (Kanādā, 1994) ir noteikta **sociālā darba misija – dot iespēju visiem cilvēkiem attīstīt viņu potenciālu, bagātināt viņu dzīvi un kavēt disfunkciju – un uzsvērts, ka profesionāls sociālais darbs ir vērst uz problēmu risināšanu un pārmaiņām, kur sociālā darba speciālistu rīcības motivācija un pamatojums ir cilvēktiesības un sociālais taisnīgums.** [6]

Patlaban, globālo sociālā darba standartu kontekstā, ir izveidota jauna, starptautiski atzīta sociālā darba definīcija:

„Sociālā darba profesija veicina sociālās pārmaiņas sabiedrībā, sociālo stabilitāti un sociālo harmoniju attiecībās starp cilvēkiem, cilvēku sociālo atbrīvošanu un iespēju došanu viņiem, lai uzlabotu labklājību. Pielietojot profesionālās kompetences, stingri respektējot indivīda unikālo kultūru un

tradīcijas dažādās etniskajās grupās, sociālais darbs iejaucas tur, kur notiek mijiedarbība starp cilvēkiem un vidi, kur cilvēkiem jādzīvo harmonijā ar sev tuviem cilvēkiem. **Cilvēktiesību, sociālā taisnīguma, sociālās atbildības un kolektīvās vienotības un saskaņas (kohēzijas) principi ir sociālā darba pamatā dažādās valstīs.**" [9]

Saskaņā ar jaunajiem sociālā darba standartiem un šo definīciju sociālā darba mērķi ir:

- veicināt cilvēku grupu, kas tiek uzskatītas par izstumtām, viegli ietekmējamām, pakļautām riskam, integrāciju sabiedrībā;
- praktiski pievērsties nevienlīdzībai un netaisnībai sabiedrībā un apstrīdēt tās;
- palīdzēt cilvēkiem saņemt resursus viņu kopienās, mobilizēt tās, lai celtu indivīdu labklājību un stiprinātu viņu spēju risināt problēmas;
- formulēt sociālās politikas programmas mērķus, lai veicinātu kolektīvu sociālo harmoniju un sociālo stabilitāti, cilvēku sociālās attīstības un cilvēktiesību izpildi;
- cilvēku labā vai kopā ar viņiem cīnīties par izmaiņām politikā un strukturālajos apstākļos, kuri saglabā cilvēku maznozīmīgumu, nabadzību, vieglu ietekmējamību un grauj dažādu etnisko grupu sociālo harmoniju un stabilitāti;
- strādāt to cilvēku aizsardzībai, kuri nevar aizsargāt sevi paši, saskaņā ar ētiski korektas likumdošanas noteiktajiem kritērijiem;
- nostiprināt stabilas, harmoniskas un uz savstarpēju cieņu balstītas kopienas;
- veicināt cieņu pret cilvēku tradīcijām, kultūru, uzskatiem un reliģijām starp dažādām etniskajām grupām un kopienām. [9]

Sociālā darba misijā, definīcijā un mērķos neapšaubāmi ir norādīts, ka sociālā darba veicējiem nepieciešama vērtību izpratne un profesionalitāte. Sabiedrības sociālajām vērtībām globalizācijas ietekmē ir tendence mainīties. Līdz ar to paplašinās sociālā darba prakses jomas, nepieciešamas jaunas sociālā darba prasmes, specifiska kompetence un precīzi, visiem saprotami sociālā darba standarti. Sociālā darba veicējiem ir jāņem vērā globālu kultūras, komunikāciju, sociālu, politisku, psiholoģisku un garīgu iezīmju

mijiedarbība.

Minētie sociālā darba mērķi norāda, ka sociālajam darbam piešķirta ļoti būtiska loma un ietekme uz sabiedrības sociālo vērtību dimensiju. Analizējot sociālā darba mērķus un uzdevumus, ir iespējams paredzēt pozitīvas izmaiņas sabiedrībā (sk. 1.tabulu).

1.tabula

<i>Mērķis</i>	<i>Uzdevums</i>	<i>Izmaiņas vērtību sistēmā</i>
1. Veicināt izstumto, viegli ietekmējamo, riskam pakļauto sociālo grupu integrāciju sabiedrībā.	Sociālā atbalsta sniegšana, pašpalīdzības grupu veidošana, sociālo pakalpojumu tīkla attīstīšana.	Sabiedrība iepazīst tās cilvēku grupas, kuras līdz šim bijušas izolētas; tiek respektētas personu ar īpašām vajadzībām tiesības, veicinot tādu vērtību kā „ vienādas iespējas visiem ”.
2. Praktiski pievērsties nevienlīdzībai un netaisnībai sabiedrībā un apstrīdēt tās.	Sociālās situācijas novērtēšana, preventīvais darbs skolās, sadarbība ar plašsaziņas līdzekļiem, palīdzība tai klientu grupai, kas izjutusi pret sevi vērstu nevienlīdzību un netaisnību.	Sociālo zinību programmā skolās tiek apgūtas pilsoniskās līdzdalības prasmes un izkopta toleranta attieksme pret daudzveidību . Tiek atjaunota pilnvērtīga sociālā funkcionēšana problēmas skartajai klientu grupai.
3. Palīdzēt cilvēkiem saņemt resursus viņu kopienās, mobilizēt	Nodrošināt informāciju par sociālo resursu sniedzējiem konkrēto	Notiek sociālo resursu apzināšana kopienā, notiek informācijas

Mērķis	Uzdevums	Izmaiņas vērtību sistēmā
<p>indivīda spēju stiprināt labklājību un risināt problēmas.</p>	<p>problēmu risināšanai, veidot kontaktus starp resursu sniedzējiem un saņēmējiem kopienā, palīdzēt cilvēkam attīstīt viņa spējas personīgo problēmu risināšanā.</p>	<p>apmaiņa, kopienas grupas atrod iespējas palīdzēt un atbalstīt cita citu labklājības stiprināšanā un problēmu risināšanā. Attīstās solidaritāte un kopienas nozīme sociālo problēmu risināšanā.</p>
<p>4. Formulēt sociālās politikas programmas mērķus, lai veicinātu kolektīvu sociālo harmoniju un sociālo stabilitāti, cilvēku sociālās attīstības un cilvēktiesību izpildi.</p>	<p>Veidot dialogu ar likumdevēju pārstāvjiem, sniegt ieteikumus sociālās politikas un sociālo pakalpojumu kvalitātes uzlabošanai; līdzdarboties sociālpolitiskos projektos, kas veicina sociālo labklājību un sociālo attīstību.</p>	<p>Notiek izmaiņas sociālajā politikā, kas vērstas uz cilvēktiesību ievērošanu, dažādības respektēšanu, sociālo taisnīgumu, radot sociālo stabilitāti arī mazāk aizsargātām sociālām grupām.</p>
<p>5. Strādāt to cilvēku aizsardzībai, kuri nevar aizsargāt sevi paši, saskaņā ar ētiski korektas likumdošanas noteiktajiem kritērijiem.</p>	<p>Veikt sociālās politikas pārraudzību un kontrolēt tās atbilstību sabiedrības sociālā taisnīguma principiem, lai nodrošinātu visu cilvēku aizsardzību.</p>	<p>Tiek nodrošināta aizsardzība tām cilvēku grupām (minoritātes, invalīdi, no vardarbības cietušie u.c.), kurām pietrūkst iespēju un resursu pašām sevi aizsargāt.</p>
<p>6. Nostiprināt stabilas, harmoniskas un uz</p>	<p>Novērtēt kopienas sociālo pakalpojumu sniedzēju darbību.</p>	<p>Kopienās tiek attīstīti sociālie pakalpojumi, kas pieejami</p>

Mērķis	Uzdevums	Izmaiņas vērtību sistēmā
savstarpēju cieņu balstītas kopienas.	izstrādāt un realizēt plānu kopienas sociālās attīstības veicināšanai; veicināt sociālo pakalpojumu pieejamību.	dažādām sociālajām grupām, to darbība balstīta uz savstarpējas cieņas un līdzdalības principiem, tiek paaugstināta kopienas sociālā kompetence, kas balstīta sociālo vērtību izpratnē.
7. Veicināt cieņu pret cilvēku tradīcijām, kultūru, uzskatiem un reliģijām starp dažādām etniskajām grupām un kopienām.	Organizēt tādu sociālo resursu sistēmu, kas nodrošina dažādu indivīdu, sociālo grupu, kopienu sociālo problēmu risināšanu, respektējot kultūras, tradīciju, reliģiju atšķirības; izveidot starpprofesionāļu komandu, kas sadarbojas klienta labā.	Starpprofesionāļu sadarbības rezultātā notiek informācijas apmaiņa par darba kvalitātes nodrošināšanu ar dažādu etnisko, minoritāšu grupu klientiem; tiek izveidotas ētikas programmas sociālajās institūcijās, kas nodrošina cieņu pret katra klienta tradīcijām, kultūru, uzskatiem un citām atšķirībām, tā nodrošinot nediskriminējošu attieksmi un izskaužot stereotipus un aizspriedumus.

Šāda veida sociālā darba mērķu un paredzamo pārmaiņu salīdzinājums var noderēt sociālo pakalpojumu kvalitātes uzlabošanai, sociālo institūciju darbības vājo pušu un iespēju analizēšanai, darbības prioritāšu noteikšanai. Šāda vai līdzīga analīze var rosināt uz diskusijām par savas ētikas programmas izstrādi katrā sociālajā institūcijā. Ētikas programma nodrošinātu tādu sociālo pakalpojumu sniegšanu, kas ir balstīta konkrētās ētikas normās, kas neierobežo cilvēka tiesības un brīvības, neveicina diskrimināciju un neiecietību un nodrošina sociālā taisnīguma iespējas.

Sociālā darba speciālistiem būtu svarīgi apzināties, ka ikviens viņa uzdevums un intervence kādas problēmas risināšanā pirmām kārtām balstīta viņa paša vērtībās. No tām ir atkarīga viņa attieksme pret klientu, pret problēmu, pret pareizas intervences noteikšanu un nepieciešamo resursu piesaistīšanu. Profesionālās kompetences attīstīšana balstās ne vien uz teorētiskām zināšanām, bet arī uz to pareizu lietošanu praksē, atbilstošas metodes izvēli un tā saukto „praktisko gudrību”, saistot to ar savām un klienta vērtībām, komunikācijas prasmēm un savu cilvēcīgo attieksmi pret risināmo problēmu.

Lai veidotu līdzsvaru starp sociālā darba mērķiem, uzdevumiem un sociālā darba speciālistu iespējām, zināšanām un prasmēm, ir svarīgi iepazīties ar „Sociālā darba speciālistu profesiju standartu”. Sociālā darba standarti ir paraugu kopums, kas regulē sociālā darbinieka profesionālo darbību, kā arī palīdz uzlabot pakalpojumu kvalitāti. Šie standarti nosaka ētikas normas, vērtības, speciālās prasmes, kas nepieciešamas visiem sociālā darba speciālistiem. Tie var attiekties arī uz kādu konkrētu sociālā darba jomu. Standartus izstrādā profesionālo sociālo darbinieku asociācijas. [4, 179]

Šo standartu izpratne un pielietojums palīdz attīstīt sociālās labklājības sistēmu valstī. *Standarti veicina sociālā darba speciālistu funkciju saistību ar piemērotu kompetences līmeni un izglītību, kā arī identificē un atspoguļo profesiju būtību, pakalpojumu jomu, profesionāļu zināšanu, prasmju un vērtību līmeni. Šie standarti sniedz iespēju regulēt profesijas identitātei adekvātus, pilnvērtīgus un kvalitatīvus darba apstākļus un vides veidošanas principus nākotnē.* [8, 2]

Sociālā darba speciālistu profesiju standarts, Latvijas Sociālo darbinieku ētikas kodekss un sociālo institūciju darbinieku ētikas programmas (ja tādas ir) palīdz kvalitatīvi realizēt valstī pieņemtos likumus un normatīvos dokumentus, kas regulē sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības nodrošināšanu (Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem u.c.).

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums ir viens no dokumentiem, kas nosaka sociālā darba, sociālās aprūpes, sociālās rehabilitācijas pakalpojumu un sociālās palīdzības sniegšanas un saņemšanas principus, to personu loku, kurām ir tiesības šos pakalpojumus un palīdzību saņemt. [7] Taču tikai no pašu sociālā darba speciālistu profesionalitātes, vērtību izpratnes un attieksmes pret klientiem ir atkarīga likumos noteikto principu realizēšanas un sabiedrības sociālās attīstības kvalitāte.

Iespējams, ekonomiskā un sociāli politiskā situācija, kas valstī producē ģimeņu nestabilitāti un sociālās funkcionēšanas deficītus, nav saistīta ar cilvēku un visas sabiedrības vērtību izpratni. Taču šo problēmu sekas, kas izpaužas kā materiālo resursu trūkums, neadekvātas sociālās prasmes, izglītības nepietiekamība un ģimenes locekļu lomu maiņas, kuras sekmē psihosociālo funkciju realizācijas nepietiekamību ģimenes ekosistēmā, ietekmē indivīdu vērtības, degradē to izpratni un nozīmi. Nestabils psihosociālais stāvoklis ģimenēs ietekmē bērnu vērtīborientāciju, viņu uzvedību sabiedrībā un attiecību veidošanu ar citiem.

Neiecietība – sociālās izslēgtības veicinātāja sabiedrībā.

2001.gada septembrī ANO starptautiskās konferences „Pret rasismu, rasu diskrimināciju, ksenofobiju un ar to saistīto neiecietību” laikā arī Latvijā aktualizējās diskusija par dažādām neiecietības izpausmēm mūsdienu sabiedrībā. Neiecietība ir ļoti plaši skatāms fenomens sabiedrībā un saistāms ar dzimuma, reliģijas, sociālās un nacionālās izcelsmes, sociālā un politiskā statusa, valodas un ādas krāsas nepieņemšanu. [3, 66] Neiecietības izpausmes sabiedrībā veicina sociālās adaptēšanās spēju samazināšanos. Latvijas sabiedrībā ar neiecietības fenomenu var saistīt arī sociālās izslēgtības jēdzienu, jo sociālajā darbā tas

**Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA**

aizvien biežāk tiek minēts kā ikdienas parādība indivīdu, ģimeņu un sociālo grupu sociālajā funkcionēšanā.

Sabiedrībā ir dažādas indivīda un sociālo grupu identificēšanās formas, lai izteiktu noteiktu piederību valodai, ticībai vai citai kultūras sistēmas daļai. Tas vedina domāt, ka sociālā darba praksē jāvērs uzmanība ne tikai uz atšķirībām starp cilvēkiem kā personībām, bet arī uz dažādu sociokultūras elementu mijiedarbību noteiktā kopienā un indivīdu attiecībās. Ir nepieciešams būt labi sagatavotam profesionālim, lai mazinātu dažādu sociālo problēmu cēloņsakarību rašanos uz neiecietības vai diskriminācijas veidošanās fona dažādos sabiedrības līmeņos.

Aktualizējot šo pētījuma problēmu, tika izmantots docentes Vitas Rogas zinātniski metodiskais raksts par dažādības respektēšanu sociālajā darbā. Tajā runāts par to, ka viena no iespējām, kā palīdzēt izprast un reaģēt uz neiecietības izpausmju un ģimenes problemātikas veidošanās saistību ar to, ir sākt diskutēt par sensitivitātes un garīguma (ētikas) paradigmu sociālā darba praksē. Rast atbildes uz jautājumiem: Ko tas nozīmē, un kā tā tiek realizēta sociālajā, kognitīvajā un emocionālajā līmenī darbā ar klientu? Kā tas ietekmē ģimenes vajadzību realizāciju caur dažādām kultūras, etnisko, dzimumu un seksuālo minoritāšu vērtībām? [3, 67]

Ir jādiskutē par atšķirības jeb dažādības izpratni un respektēšanu, kas ir viens no būtiskākajiem un arī kritiskākajiem aspektiem sociālā darba un sociālās pedagoģijas praksē. Cilvēkiem ir samērā grūti pieņemt dažādas sociālās, fiziskās un garīgās atšķirības, un tas var būt saistīts ar bailēm no atšķirīgā.

Atšķirību respektēšana ir eksistenciāla vērtība, ar ko var sākt sabiedrības izglītošanu par pārmaiņas nesošiem modeļiem sabiedrībā un izprast tolerancē un empātijā balstīta sociālā darba specifiku multikulturālā sabiedrībā. Atšķirības var izpausties dažādā kultūrā, reliģiskajā piederībā, ādas krāsā, nacionālajā identitātē un valodas lietojumā, kā arī cilvēka prasmēs un spējās. No psiholoģijas un pedagoģijas zinātņu viedokļa tās ir pieņemamas un visiem saprotamas atšķirības, kas veido cilvēka kā personības unikālo esību šajā pasaulē.

Informāciju par atšķirībām multikulturālā sabiedrībā, par to, kā tās jāuztver, kā ar tām jāsadzīvo, var iekļaut sociālo zinību apgūvē

skolās. Šāda informācija, iespējams, mazinātu neiecietības izpausmes starp skolēniem, mazinātu stereotipus un to negatīvo ietekmi uz savstarpējām attiecībām.

Sociālā darba un sociālās pedagogijas praksē ir novēroti gadījumi, kad sociālo problēmu veidošanās var būt saistīta ar kolēģu, ģimenes locekļu, draugu vai citu cilvēku neiecietību un nosodošu attieksmi. Svarīgi ir izprast humānisma un vienotības principus skolās, bērnudārzos, bērnunamos, dienestos un citās sociālajās institūcijās. Tas ir īpaši svarīgi pašlaik, kad ļoti bieži izpaužas nevērīga attieksme un neiecietība pret to, ko nesaprotam vai nevēlamies saprast – citādu uzvedību, runasveidu, cilvēkiem, kam ir īpašas atšķirīgas vajadzības un kuri palīdzības vietā reizēm saņem sabiedrības pārmetumus, nosodījumu un atgrūšanu.

Sociālā atstumtība un sabiedrības neizpratne par atšķirību respektēšanu kavē izpratni par empātiju, toleranci un iejūtību sabiedrībā kopumā. Tas, kā tiek uztverts indivīds vai ģimene kultūras attiecību kontekstā, ir nozīmīgs faktors, kas nosaka sociālā darba prakses nozīmību.

Zinātnieki Ešfords, Lekrojs un Lortijs (*Ashford, Lecroy, Lortie*, 2001) ļoti konkrēti definējuši kultūru, nosaucot to par viedokļu un vērtību sistēmu, kas ir kopīga noteiktā iedzīvotāju grupā un tiek nodota nākamajām paaudzēm. Kultūras atšķirības un ar to saistītās pretrunas un problēmas ir realitāte katrā valstī. Ir dažādi sociāli ekoloģiskie pieņēmumi par to, kā dažādu kultūru un etnisko grupu locekļu statuss ietekmē indivīda, ģimenes, grupas un kopienas dzīvi. [3, 68]

Sociokultūras darbs varētu būt viena no sociālā darba prakses jomām, kuru būtu nepieciešams Latvijā attīstīt un virzīt uz kultūras, etnisko atšķirību respektēšanu, līdzdalības un pašpalīdzības popularizēšanu starp dažādām sociālajām grupām, tādējādi mazinot sociālo izstumšanu un ietekmējot sabiedrības vērtības. Viens no sociālā darba virzieniem, kas akcentētu kultūras, etniskās, tradīciju un reliģiju atšķirības, var būt starpkultūru sociālais darbs. Šādā prakses jomā liela nozīme būtu sadarbībai ar dažādiem speciālistiem, kas ir resurss sociālo problēmu identificēšanā un klientu specifisko vajadzību noteikšanā.

G.Grigorovičas un L.Laicānes pētījumā par sociālā darba praksi ar klientiem, kuri pieder pie kādas reliģiskas konfesijas, ir

izteikts vērtīgs atzinums par to, cik svarīgi ir izprast klienta būtisko iezīmi – viņa reliģisko piederību. Tas apliecina, ka sociālā darba speciālistam ir nepieciešamas zināšanas ne tikai par vides un ekonomiskajiem faktoriem, kas ietekmē klienta problēmas risināšanu, bet arī par viņa reliģisko piederību, šīs reliģijas un kultūras īpatnībām un izpausmēm. [3, 74]

Reliģiskās piederības dažādību mūsu sabiedrībā ir veicinājusi globalizācija un iedzīvotāju migrācija. Līdz ar to sociālā darba speciālistiem jāiepazīstas ar reliģiju un kultūru atšķirībām. Katra reliģija un kultūras tradīcijas nes sevī noteiktas vērtības, kas nosaka cilvēku rīcību un dzīves uztveri. Reliģiskā pārliecība ir jāievēro un jārespektē, lai nepārkāptu cilvēktiesības un ētikas kodeksu.

Viens no sociālā darba ētikas principiem ir: sniegt visu iespējamo palīdzību katram, kas vērsīsies pēc palīdzības vai padoma, nediskriminējot pēc dzimuma, vecuma, invaliditātes, tautības, sociālās piederības, rases, reliģijas, valodas, politiskajiem uzskatiem vai seksuālās orientācijas. [6]

Šis princips nosaka, ka sociālā darba speciālistam ir jāatbrīvojas no stereotipiem un aizspriedumiem, kas varētu traucēt viņa darbā. Tolerantas attieksmes veidošana nosaka darbinieka ētisku rīcību. Ticība un reliģiskās vērtības, lai kāda būtu konfesijas izvēle, lielai daļai sabiedrības ir ļoti būtiskas. Līdz ar to šo vērtību un uzskatu atšķirību respektēšana prasa no pārējiem sabiedrības locekļiem tolerantu, nediskriminējošu attieksmi un cieņu. Reliģisko pamatnostādņu, būtības un izpausmes izpratne var bagātināt sociālā darba speciālista darbību, reliģija var būt resurss profesionālajā darbībā. [3, 77] Ticība Dievam, kādam visaugstākajam vai absolūtajam garam, dvēselei, ticība cilvēces kopīgajām un vispārējām vērtībām nav atkarīga no ādas krāsas, rases vai nacionalitātes. Iepazīstoties ar reliģiju zinātnes pamatatzinumiem, nevar noliegt, ka tieši tur meklējami sociālā darba vērtību aizsākumi: mīlestība pret tuvāko, līdzjūtība, taisnības un mīlestības pamatvērtības, žēlsirdība, uzticība, kalpošana. Līdz ar to nevar noliegt, ka liela ietekme uz sabiedrības sociālo labklājību ir arī reliģiskajām organizācijām, kas visā pasaulē sniedz medicīnisko palīdzību, mazina nabadzību un badu, līdz ar to sludinot reliģiskās mācībās balstītu vērtību izpratni, kas vērsta uz sabiedrības dzīves uzlabošanu.

Vērtības sabiedrībā tiek uztvertas kā vispārīgas un abstraktas, kamēr tās nav pārveidojušās sabiedriskās (sociālās) normās, kas nosaka indivīdu uzvedību, veido attieksmi pret apkārtējo vidi. Piemēram, bērnu tiesību aizsardzība kā vērtība, taču tai nav reāla seguma, ja nav pietiekamu resursu un iespēju šīs tiesības nodrošināt.

Vērtību izpratne ietekmē sociālo labklājību.

Vienlīdzība, sociālā likumdošana, līdzjūtība, izvēles brīvība, sociālā kontrole, sociālie konflikti, līdzekļu pārdale – tie ir piemēri, kas parāda ciešo saikni starp vērtībām un sociālo politiku. Nevar noliegt vērtību nozīmību, konsekvenci un pretrunas, kas jāņem vērā, izstrādājot sociālās politikas principus. Lai veiktu kaut kādas izmaiņas, kas sociālā darba speciālistu izpratnē varētu nodrošināt sociālās labklājības uzlabošanu un sociālā darba efektivitāti šajā procesā, ir jārespektē sabiedrības vērtību sistēma un jāparedz tās potenciālās izmaiņas.

Informējot sabiedrību par kādiem tai svarīgiem procesiem, reformām, sociālo drošību, lai panāktu sabiedrības locekļu aktivizēšanu un līdzdalību sociālo problēmu risināšanā, svarīgi ir izsvērt, kuras vērtības, kas atzītas par būtiskām kādā atsevišķā kopienā, sabiedrībā kopumā, būtu jāaktualizē konkrētajos apstākļos. Esošo vērtību akceptēšana un nepieciešamo ētisko normu ieviešana var palīdzēt pašam indivīdam, izmantojot savas spējas, prasmes un vēlēšanos, darīt to, kas vislabāk varētu palīdzēt risināt kādu problēmu, uzlabot viņa paša vai ģimenes dzīvi, kā arī dot ieguldījumu visas sabiedrības attīstībā.

Sociālā darba efektivitāte veicina kārtību sabiedrībā, rūpes par mazāk aizsargātām cilvēku grupām un atbildību par ikvienu sabiedrības locekli.

Indivīds, kurš ir spējīgs atrast problēmas risināšanas iespējas sev pieejamajos resursos, attīstīt attiecības ar citiem, lietojot savas zināšanas, balstot rīcību sabiedrībai saprotamās un pieņemamās ētikas normās, palīdz veidot produktīvu pieeju problēmu risināšanā, savu spēju noteikšanā un pozitīvu saskarsmes formu attīstībā

sabiedrībā.

Šajā kontekstā var pieminēt pētījuma gaitā atrastu informāciju par to, ka kādas no lielākajām Kanādas darba biržām interneta mājaslapā personām, kuras meklē piemērotu darbu vai vēlas pārkvalificēties, ir pieejama plaša informācija arī par vērtībām, to izpratni un atšķirībām. Šāda informācija norāda, ka jebkuram cilvēkam, it sevišķi personām, kuras grib karjerā kaut ko sasniegt vai mainīt, ir nepieciešama ētikas, morāles apziņa, jāveic darbības, kas ir orientētas uz vērtībām, to izpratni. Tur vērtības aprakstītas kā ideāli, kas nosaka un vada cilvēka uzvedību un rīcību mijiedarbībā ar citiem un līdzdalību savā karjerā. Kā ideāli tās palīdz cilvēkam atšķirt pareizo no nepareizā un informē personu par to, kā atrast jēgpilnu ceļu dzīvē. Tiek norādīts vērtību sadalījums:

personīgās vērtības – principi, kas nosaka cilvēka personību. Tādas vērtības kā godīgums, izturība un uzticība nosaka, kā cilvēks redz pasauli, kā veido attiecības ar citiem;

kultūras vērtības – piemēram, ticība, tikums, paražas, ir principi, kas stiprina saikni ar cilvēka kultūras saknēm. Tās palīdz justies saistītam, piederīgam kādai kopienai, lielākai cilvēku kopībai, kuriem ir līdzīga izcelšanās un pamati;

sociālās vērtības – principi, kas nosaka, kā veidot pareizas, jēgpilnas attiecības ar citiem cilvēkiem sabiedriskās situācijās, iesaistot viņus dažādos sabiedrības procesos (ģimene, draugi, kolēģi, citi sabiedrības locekļi);

darba vērtības – principi, kuri vada un nosaka cilvēka uzvedību profesionālajā kontekstā, saistībā ar viņa profesionālajām prasmēm. Tās definē, kā personai būtu jāstrādā, kā jāveido attiecības darbavietā – ar kolēģiem, vadību, klientiem. Tas palīdz atklāt cilvēka iespējas attīstīties.

Sabiedrības vērtību sistēmas maiņa ir ilgs un darbietilpīgs process, kurā jāiesaistās gan likumdevējiem, gan valsts un pašvaldību pārvaldes darbiniekiem, plašsaziņas līdzekļiem un, protams, plašām sabiedrības grupām. Viens no veidiem, kā sākt sabiedrības vērtību sistēmas maiņu, ir sociālā darba speciālistu plašāka iesaistīšana šajos procesos.

Vērtību klasifikācija

<i>Personīgās vērtības</i>	<i>Kultūras vērtības</i>	<i>Sociālās vērtības</i>	<i>Darba vērtības</i>
Rūpes	Dažādības	Altruisms	Patstāvība
Uzmanība	cienīšana	Dažādība	Konkurētspēja
Radošums	Etniskās	Ekoapziņa	Apzinīgums
Draudzīgums	saknes	Vienlīdzība	Rūpīgums
Laiņība	Ticība	Līdztiesība	Uzticamība
	Valodas saites	Taisnīgums	Nosvētība
	Nacionālā	Ģimeniskums	Lojalitāte
	piederība	Sirsnīgums	Profesionalitāte
	Reģionālās	Tikumība	Precizitāte
	saites	Godīgums	Dalība
	Tradīcijas		komandā
	Paražas		

Viena no sociālā darba prakses jomām, kur profesionālam darbam nepieciešama specifiska kompetence, ir sociālais darbs kopienā. Šo sociālā darba jomu ir svarīgi pieminēt, jo tai ir liela ietekme uz sabiedrības vērtību attīstību. Tā ir sociālā darba joma, kurā sociālā darba un citu līdzētājprofesiju speciālistiem ir iespēja veidot efektīvu sadarbību konkrētu sociālu grupu kopējo interešu aizstāvēbai, problēmu risināšanai, uzlabot šo grupu sociālos apstākļus, noteikt problēmu cēloņus un sekas un attīstīt kopēju problēmu risināšanas plānu kopienas pieejamo resursu ietvaros.

Kopiena ir cilvēku vai ģimeņu grupa, ko raksturo kopīgas vērtības, intereses, pakalpojumi, institūcijas vai ģeogrāfiskais izvietojums. [4, 99] Individīda identificēšanās ar kādu kopieni vienmēr būs saistīta ar nepieciešamību pēc viedokļu dažādības un to saskaņošanas.

Līdzdalība – nozīmīga vērtība demokrātiskā sabiedrībā.

Viedokļu dažādība, kas tiek realizēta ar līdzdalības principu, nodrošina dažādu interešu grupu aizstāvību un veicina sociālo

kontroli pār tām. Cilvēki reizēm jūtas ierobežoti sociālajā, politiskajā un ekonomiskajā dzīvē, un viņi tic, ka lielāka līdzdalība var veicināt viņu spējas palielināt taisnīgumu un radīt vienlīdzīgas iespējas.

Indivīdi var līdzdarboties kopienā nevis tikai tāpēc, ka viņi ir kādas sociālas grupas locekļi, bet arī lai stiprinātu emocionālās saites un lai grupa varētu palīdzēt indivīda sociālo interešu īstenošanā. Tas nozīmē, ka dzīve kopienā veicina kopīgu sociālo interešu, vajadzību un problēmu rašanos un problēmu risinājumi ir nozīmīgi kādai daļai vai visiem kopienas locekļiem. Tāpēc sociālais darbs kopienā veicina aktīvu līdzdarbošanos, kas var uzlabot dzīves kvalitāti. Sociālais darbs kopienā ir vērst uz sociālo pārmaiņu un attīstības veicināšanu tajā.

Evija Sedvalde savā pētījumā „Kopienas darbs kā sociālā darba metode ar personu grupām un sabiedrību” min faktorus, kas ietekmē kopienas darba prakses īstenošanu sociālajos dienestos:

- sociālā darba speciālista profesionālā darbība;
- tā konkrētā sabiedrība, kurā attīstās sociālais darbs un sociālā darba politika, ko definē valsts un pašvaldība. [3, 25]

Aktualizējot sociālā darba ietekmi uz kopienas un visas sabiedrības vērtībām, var minēt P.Turunenas ievērojamus pētījumus par kopienas darbu ziemeļvalstīs, kur norādītas sociālā darba un kopienas sociāli ekonomiskā un politiskā konteksta kopīgās pazīmes:

- sociālais darbs kopienā vērst uz vietējo sabiedrību, kurā darbinieks nosaka problēmas un vajadzības;
- sociālais darbinieks kopienā veido kontaktus ar vietējo sabiedrību un citiem interesentiem, lai sāktu rīkoties pārmaiņu veicināšanai tajā;
- tiek mobilizēti gan materiālie, gan nemateriālie resursi, lai atrisinātu problēmu un panāktu sociālo attīstību;
- ar humānisma un demokrātijas mērķiem tiek veicināta kopienas locekļu apziņas veidošanās, vietējās sabiedrības organizēšanās vai sadarbība un piedalīšanās dažādās aktivitātēs. Tas var aptvert gan līdzdalību pašpalīdzības grupās, gan plānu izstrādāšanā. [3, 27]

Pamatojoties uz savu profesionālo pieredzi sociālajā darbā,

varu secināt, ka sociālo pakalpojumu trūkums kopienā, piemēram, nav bērnudārza, aprūpes centra, nodarbinātības iespēju invalīdiem, brīvā laika pavadīšanas iespēju jauniešiem, veicina sociālo problēmu rašanos, kas ietekmē sabiedrības labklājību, ierobežo indivīdu sociālo funkcionēšanu un palielina sociālo atstumtību kopienā.

Piekrītot Evijas Sedvaldes izvirzītajiem kopienas sociālā darba attīstības faktoriem, var uzskatīt, ka tikpat nozīmīgs kā politiskais un sociālais aspekts kopienas attīstībā ir sociālā darba speciālistu profesionālā darbība. [3] Ne tikai profesionālisms, bet arī paša darbinieka personība, viņa izpratne par ētiskajām normām, viņa vērtīborientācija būtiski ietekmē sadarbību ar citiem profesionāļiem, ar kopienas locekļiem, kas ir būtiska sociālo problēmu risināšanā. **Sociālā darba speciālista personība un viņa profesionālā darbība, kas balstīta humānisma un demokrātijas vērtībās, ir svarīgs faktors sociālo pakalpojumu pieejamībā, starpinstitucionālajā sadarbībā, sociālās kompetences nodrošināšanā, balstoties uz kopienas iedzīvotāju sociālajām vajadzībām.**

Lai nodrošinātu veiksmīgu sociālā darba realizāciju, svarīgi noskaidrot, vai sabiedrības locekļi paši ir gatavi līdzdarboties savas labklājības uzlabošanā. Liela daļa sabiedrības cer uz palīdzību un iejaukšanos no ārpuses, bet vēl nav gatavi darboties paši savā labā. Pašreizējai valsts pārvaldes sistēmai un likumdošanai būtu jānodrošina maksimālas iespējas cilvēku aktivitātes veicināšanai un savu spēju un resursu racionālai izmantošanai.

Sociālā darba speciālists ir profesionālis, kuram jāpārzina ne tikai sabiedrības sociālās problēmas un to risināšanas ceļi, bet arī jāprot strādāt ar cilvēkiem, iedrošinot viņus un atklājot plašus resursus un to izmantošanas iespējas.

Sociālā darba ideja vēsturiski veidojās no labdarības un žēlsirdības kustības, kas vēlāk pārauga filantropijā balstītā darbībā. Sociālā darba vēsture liecina, ka šīs darbības pamatā ir sabiedrību ietekmējošu vērtību un uzskatu ieviešana. Dažādās labdarības akcijas, ko organizēja baznīcas, ne tikai sniedza materiālu labumu maznodrošinātajiem, bet arī centās parādīt kristīgajās vērtībās balstītu dzīvesveidu un pasaules uztveri. Kristīgajai baznīcai bija liela ietekme uz morālo labdarību, atbalstu un padomu sniegšanu

gan prostitūtām, gan vientuļajām mātēm, bāreņiem un citām atstumtajām cilvēku grupām. Arī mūku un mūķeņu brīvprātīga došanās uz trešās pasaules valstīm palīgā bada un nāvīgu slimību nomāktajiem liecina ne tikai par šo cilvēku profesionālo sagatavotību, bet arī par savas sūtības, sava darba misijas apzināšanos un tā vērtību.

Ar laiku ekonomiskās pārmaiņas radīja lielāku vajadzību pēc kolektīvas atbildības, tā nostiprinot nepieciešamību pēc sociālā darba ar kopienu.

Vērtības un normas, kas dominē kopienā, atspoguļojas tās mikrovidē – ģimenē. Kopiena ietekmē ģimeni, kuras pārstāvji vai nu pieņem, vai noraida šo ietekmi. Ģimenes locekļu mijiedarbība ir ļoti spēcīga un tāpēc paliekoši iespaido bērnus. Emocionālais kontakts, vecāku autoritāte, ģimenes locekļu sadarbība nosaka, kādas vērtības būs dominējošas: cieņa, mīlestība, izpalīdzība, drošība vai konflikti, neuzticība, vienaldzība.

Katrs indivīds dod kādu ieguldījumu savā vai kāda cita, blakusesoša indivīda sociālajā attīstībā. Sociālā darba speciālisti nodod savas zināšanas un sniedz atbalstu klientam viņa sociālās situācijas uzlabošanai. Sociālā darba klients izmanto speciālista piedāvātos resursus, līdz ar to pieņemot arī kādu daļu no sociālā darbinieka zināšanām un vērtībām. Katrai sociālajai grupai ir savas specifiskas vajadzības un problēmas. Šis fakts nosaka, ka sociālā darba speciālistam ir jālieto tās zināšanas un darba metodes, kuras sniegtu nepieciešamo atbalstu konkrētās sistēmas funkcionēšanas uzlabošanai. Sociālā darba speciālists darbībā demonstrē savu vērtību izpratni, uz kuras balsta savu attieksmi pret klientu, viņa problēmu un klienta situāciju kopumā.

Kā norāda Malkoms Peins, analizējot mūsdienu sociālā darba teorijas, jebkurš cilvēks kā sabiedrības daļa ir atkarīgs no kādas sistēmas savā sociālajā vidē. Lai cilvēks justos labi un droši šajā vidē, sociālajam darbam jāpievēršas šādām sistēmām, kuras var ietekmēt cilvēka labklājību:

- 1) neoficiālās jeb dabiskās sistēmas – ģimene, draugi, kolēģi;
- 2) oficiālās sistēmas – sabiedrības grupas, arodbiedrības;
- 3) sabiedriskās sistēmas – skolas, dienesti, institūcijas. [10, 90]

Jebkurā no šīm sistēmām sociālais darbs ir spējīgs sniegt

palīdzību un mainīt izpratni par sociālajām vērtībām.

Cilvēks, būdams piederīgs kādai grupai, kopienai, pārliecinās, ka morāles un vērtību jautājumi nav reducējami tikai uz personisko tikumību, tie ir jāpaplašina līdz kolektīvai un personiskai atbildībai. Viens no svarīgākajiem sociālā darba uzdevumiem kopienā vērtību attīstīšanai un stiprināšanai ir sociālo aktivitāšu plānošana un organizēšana, kas novērš cilvēku sociālo izolāciju, sociāli izslēgto grupu (riskā ģimenes, bijušie ieslodzītie, veci cilvēki, personas ar īpašām vajadzībām) integrācijai kopienas vidē. Lai realizētu sociālā darba uzdevumus kopienā, īpaša uzmanība jāpievērš kopienas izglītības kā sistēmas pilnveidei, kas papildināta ar vērtību nozīmes un sociālo prasmju apguves iespējām.

Filosofo Skaidrīte Lasmane grāmatā „20.gadsimta ētikas pavērsieni” sniedz informāciju par kopienas nozīmi filosofijas skatījumā. [1] 20.gadsimta beigās top jauns pavērsiens ētikā. Nenoliedzot stabilo individuālās brīvības un autonomijas vērtību, tā tiek papildināta ar kopienas kontekstu, vajadzību un tās vērtību. Šī ētikas pavērsiena aizsācējs ir Alesdairs Makintairs (1981), viens no spilgtākajiem un nozīmīgākajiem 20.gadsimta ētikas veidotājiem. Viņa domāšana skar tikumu ētiku, komunikāciju, ētikas vēsturi un citas jomas, arvien izceļot tajās kādu aktualitāti. To ar laiku papildināja Amitaija Etcioni (*Etzioni*) komunitārisms – sociālā ētika.

Komunitāristi ne tikai atzīst kopienu, bet uzskata to par vienu no morāles priekšnosacījumiem. Morāles normas darbojas tāpēc, ka cilvēks pilda sociālas lomas kādā kopienā un tāpēc spēj pieņemt lomu noteikumus. Morāle sakņojas nevis abstrakcijās, kas rada, kā atzīst A.Makintairs, mākslīgus likumus, bet gan noteiktā kopienā un tās vēsturiskajā pieredzē. Kopienas ētiskā domāšana atzīst ieinteresētību un prioritāru domāšanu. [1, 210]

Kopienas ētikā daudz runāts par tādiem jēdzieniem kā „savs” un „svešs”. Piederība kādai kopienai cilvēkā audzina atbildību par sev un citam piederošām lietām, nozīmīgām vērtībām. Šādas attiecības var būt arī konfliktējošas, taču ir nepieciešamas vērtības balstītas prasmes atrisināt konfliktus nevis ar brutāliem un vardarbīgiem, bet ar tādiem dialoga līdzekļiem, kas neaizskar otra cilvēka tiesības.

A.Makintairs atzīst kopienas lomu arī morāles veicināšanā. Svarīgs ir morāles principu avots un uzraudzība: „Tātad tas, ko

iemācos kā savas rīcības virzītāju un vērtēšanas kritēriju, ir ļoti konkrēta kādas noteiktas sabiedriskās iekārtas morāle.” [1, 211]

Iepazīstoties ar šo ētikas virzienu, var secināt, ka galvenais arguments par labu kopienai morāles stiprināšanā nav saistīts tikai ar morāles principiem, bet gan ar kopienas ieguldījumu vērtību attīstīšanā.

**Morāli veicina īpašas institucionalizētas sabiedriskas saites
konkrētās sabiedrības grupās.**

Filosofi, aprakstot ētikas nozīmi cilvēka dzīvē, atzīst, ka vispārīgu morāles likumu ievērošana cilvēkiem pēc būtības ir grūts uzdevums. Kopiena vai kāda cita no sistēmas daļām (ģimene, skola, sociālās institūcijas) atvieglo gan šo vispārīgo principu apgūšanu, gan sniedz pamatojumu, kāpēc tie jāpilda. Visiem kopīga vide ir tas nosacījums, kas pastiprina indivīda morālo spēku.

Uzsverot sociālā darba ietekmi uz sabiedrības vērtībām, nevar nepieņemt apgalvojumam, ka ētiski pamatotus morāles likumus cilvēks apgūst nevis tikai kā abstraktas cilvēktiesības vien, bet gan saistībā ar kādu noteiktu kopienu, konkrētu situāciju tajā. Sociālā darba speciālistiem ir iespēja ar savu darbību un attieksmi demonstrēt morāles normas, uzraudzīt un kontrolēt sociālo vērtību respektēšanu kopienā ar tās locekļu un citu sistēmu (pašvaldības, skolas, sociālo institūciju u.c.) atbalstu.

Morāles likumi ir pamatoti tikai tad, ja tos ir radījusi un daļēji ietekmē kāda kopīga sabiedriskā dzīve, kurā labo bauda šo kopienu locekļi. Tā ir savdabīga regulācija, kas neuzspiež un nepakļauj, tikai nodrošina „motivāciju labprātīgai disciplīnai”. [1, 211]

Maikls Volzers min īpašu cilvēka vajadzību un mīlestību – *amour social* (sociālā mīlestība). Šī mīlestība rodas no nepieciešamības, nevis no romantisma: indivīds nekad nespēs savas vajadzības apmierināt pilnīgi viens pats. Līdz ar to vienmēr būs vajadzība pēc politiskas, etniskas vai cita rakstura kopienas, arī valstiskās organizācijas. Nepieciešamība pastāvēt un dzīvot kvalitatīvi radinājusi pie kopienas saitēm, kultivējusi tās un uzturējusi spēkā „*amor social*”. Vērojot vēsturi – aizsardzību karos, ekoloģiskas kustības, sociālā protesta formas, jāatzīst, ka bez sociālas saiknes cilvēka pastāvēšana un attīstība nebūtu iespējama.

[2, 104]

Kopienas pozitīvo nozīmi apliecina daudz praktisku argumentu. Tajā ir koplabuma pamatojums, kopīgas drošības, ekoloģisko mērķu piepildījums, kas nav iespējams citādi kā tikai kopienā. Ētiskie argumenti uzsvēr kopienas lomu personas identitātes veidošanā, vajadzību spektra un kultūras paplašinājumā, tādējādi mazinot sociālo izolāciju. Iekļaušanās kopienā dod iespēju indivīdam atzīt citas kultūras, tradīcijas un valodas bez aizspriedumiem, agresivitātes un pārkūma.

Kopienas ētika nebūt nenoliedz individuālu izvēli, taču papildina to ar kopīgiem mērķiem, kolektīvi veicamiem darbiem un pieredzi. Kopienas attīstību daudzējādā ziņā ietekmē sociālais darbs, jo nenoliedzami tajā būs kādi aprūpējamie – bērni un veci ļaudis, slimnieki un invalīdi, vienmēr būs kāds, kas palicis bez tuvinieku gādības. Tas dod sociālo pakalpojumu sniedzējiem iespēju nodrošināt to, ko cilvēks viens pats nespēj. Izdzīvošana un labklājība prasa kopīgas pūles. Apstiprinās sistēmpieejas nozīmīgums, kur katra sistēma ir spējīga kaut ko dot citai un otrādi, nodrošināt atgriezenisko saiti.

Sociālajam darbam kopienā ir liela nozīme sabiedrības sociālās labklājības un sociālās integrācijas nodrošināšanā. Sociālā integrācija var tikt nodrošināta tikai tad, ja tiek veicināta sociālo vērtību aktualizēšana, piemēram, sociālais taisnīgums, nediskriminējoša attieksme, tolerance, savstarpējais respekts, vienlīdzības un sociālās mobilitātes nodrošināšana, lai radītu visiem pieejamu sabiedrību. Sociālās integrācijas mērķis ir radīt „sabiedrību visiem”, kurā **katram cilvēkam ir nozīmīga loma**.

Par to runāts arī 1995.gadā parakstītajā Kopenhāģenas deklarācijā un darbības programmā, kur sociālās integrācijas mērķi ir:

- sociālās stabilitātes uzturēšana un sociālā taisnīguma un progresa veicināšana;
- sabiedrības piedalīšanās un iesaistišanās lēmumu formulēšanā veicināšana;
- atteikšanās no diskriminācijas;
- tolerances un savstarpēja respekta, kā arī vērtību dažādības sekmēšana;
- vienlīdzīgas sociālās mobilitātes nodrošināšana;

- fizisko, psiholoģisko un sociālo barjeru likvidēšana, lai radītu visiem pieejamu sabiedrību. [4, 192]

Sociālā darba ietekme uz dažādiem procesiem sabiedrībā ir atkarīga no izvēlētajām sociālā darba metodēm un metodoloģiskajiem principiem. Sociālā darba terminoloģijas vārdnīcas veidotāji izdala sešus metodoloģiskos principus:

- 1) individualizētas izpratnes princips – sociālais darbinieks tiecas izprast sociālo problēmu tās individuālajā savdabībā;
- 2) mījiedarbības izpratnes un rīcības nodrošināšanas princips – problēmas izprašana un risināšana ir vienots process;
- 3) sistēmiskuma princips – sociālais darbinieks sociālo problēmu un tās risinājumu galvenokārt izprot no sistēmiskā aspekta. Cilvēks tiek uztverts kā sociālās lomas pildītājs, kura lomu nosaka sistēma un kam ir nepieciešamas attiecības ar citiem cilvēkiem. Sociālo problēmu risināšana tiek izprasta kā sociālo kopsakarību atjaunošana, kā sociālās sistēmas funkcionalizēšana;
- 4) sociālloģiskās domāšanas princips – sociālais darbinieks cenšas izprast problēmsituācijai piemītošo „sociālo loģiku” un sasniegt loģiskus problēmas atrisināšanas mērķus;
- 5) **sociālās ētikas princips – sociālais darbinieks vērtē sociālās situācijas, balstoties uz sociālajām vērtībām, un cenšas sasniegt tām atbilstošu problēmas risinājumu. Viņa domāšanu un rīcību vada vispārīgs sociālās ētikas princips – „sociālais taisnīgums”. Šis jēdziens ietver dažādas vērtības, kuras jātiecas īstenot sociālās problēmas atrisinājumā (cilvēka cieņa, pašnoteikšanās, vienlīdzīgas tiesības u.c.);**
- 6) kreativitātes princips – sociālā darba speciālists, meklējot problēmas risinājumu, rod jaunas idejas un priekšstatus. Viņa darbība nav tikai reproduktīva, bet radoša pēc būtības. [4, 176]

Lai visas sociālā darba prakses jomas darbotos kvalitatīvi, tiktu sniegti prasībām atbilstoši sociālie pakalpojumi, ļoti svarīgas ir paša sociālā darbinieka kā **personības kvalitātes, kas veido sociālā darba profesijai nepieciešamo īpašību kopumu. Šo**

īpašību nozīme un to saistība ar sociālā darba praksi var būtiski ietekmēt to cilvēku morāles un vērtību izpratni, ar kuriem kopā speciālisti strādā. Svarīgi ir pašiem sociālā darba veicējiem izprast sociālās ētikas nozīmi, principus un pieņemt tos kā vadmotīvus, kas nosaka profesionālās uzvedības un prakses normas.

1. Tolerance, vājību izpratne, ticība pozitīvajam cilvēkā, līdzjušana, pretimnākšana – sociālā darba veicējs nedrīkst būt ciniķis, cilvēku nīdējs, kurš pret citiem izturas ar aizdomām, naidu, vienaldzību, iekšēju pretestību, agresiju.

2. **Komunikācijas un kooperācijas spējas.** Jāprot nodibināt kontaktu arī ar noraidošiem, agresīviem cilvēkiem, personām ar garīgās attīstības un saskarsmes traucējumiem. Jābūt spējīgam elastīgi piemēroties sadarbības partnera personībai, sadarboties arī tad, kad attiecības ar klientu nonāk līdz spriedzei. Izteikumi, komunikatīvie signāli nedrīkst būt pretrunīgi.

3. **Pašinstrumentalizēšanās spēja.** Profesionālim, kura profesija prasa iesaistīt savu personību, jābūt spējīgam pārvērst sevi instrumentā, saglabājot iekšējo distanci.

4. **Iniciatīva un dinamisms.** Šīs īpašības nepieciešamas, lai sociālā darba speciālists tiektos pēc sociālajām pārmaiņām, pēc jaunā un labākā; tās izpaužas, arī plānojot problēmas risināšanu, pieņemot svarīgus lēmumus, kā arī gatavībā uzņemties atbildību.

5. **Stabilitāte.** Tā prasa speciālista patstāvību, izlēmīgumu, izturību.

6. **Sociālā inteligence.** Tā ietver nepieciešamās praktiskās sociālās spriešanas spējas un spējas rast jaunas idejas, iztēloties, kādiem jābūt optimāliem sociālajiem apstākļiem un kā pārveidot negatīvās sociālās situācijas.

7. **Morālisms.** Tas izpaužas personas rīcības un uzskatu patiesīgumā un ētisko vērtību akceptēšanā. [4, 182]

**Visas sociālā darba speciālista personības īpašības tiek
uzskatītas par svarīgu sociālā darba resursu.**

Ētikas uzdevums ir pakļaut kritiskai izpētei valdošo morāli un izvīzīt labas un taisnīgas rīcības pamatprincipus. Katras profesijas ētikas kodekss ir likumu, normu un vērtību kopums, kas nosaka, kāda rīcība tiek uzskatīta par tikumiski labu noteiktā profesijā, pildot

savus darba pienākumus.

Kā norādīts sociālā darba profesionālās darbības principos un standartos: **ētiska apziņa ir jebkura sociālā darba speciālista profesionālās darbības neiztrūkstoša sastāvdaļa.** No sociālā darbinieka spējas rīkoties ētiski ir atkarīga klientiem piedāvāto pakalpojumu kvalitāte. **Sociālo darbinieku ētikas kodekss** ir balstīts uz sociālā darbinieka profesijas starptautiski atzīto definīciju un vērtībām.

Sociālā darba definīcija liecina, ka sociālā darba profesija ir balstīta vērtību izpratnē. Tā dod pilnvaras veicināt pārmaiņas ne tikai dažādu sistēmu sociālajā labklājībā, bet arī to vērtību izpratnē: ģimenē, sociālajās grupās un kopienā. Sociālā darba uzdevums ir aizsargāt mazaizsargātās grupas, ierosināt izmaiņas sociālajā politikā, kas nebūtu pretrunā ar vispārpieņemtajām sabiedrības normām un sociālajām vērtībām, bet veicinātu sociālo integrāciju.

Sociālā darba vērtību pamatā ir cieņa pret visu cilvēku vienlīdzību, vērtību un pašcieņu. Cilvēktiesības un sociālais taisnīgums kalpo kā motivācija un pamatojums sociālā darbinieka rīcībai.

Sociālā darba praktiskajā darbībā pierādās tas, ka vērtības nav teorētiskas, „sastingušas” filosofiskas idejas vai apgalvojumi, bet gan instruments ikdienas darbā, kas palīdz sociālā darba speciālistiem profesionāli veikt pienākumus. Vērtību izpratne palīdz cīnīties ar šķēršļiem un netaisnību sabiedrībā. Sociālais darbs nekonzentrējas tikai uz kādas personas sociālo problēmu risināšanu vai psihosociālu darbu ar gadījumu, bet gan aktīvi līdzdarbojas sociālās politikas veidošanā, izmaiņu plānošanā un tās attīstībā visā valstī. Tādējādi sociālā darba speciālisti demonstrē savu vērtību sistēmu valsts lēmējinstīcijās, ar „labās prakses” piemēriem parāda, kādas sociālas izmaiņas var veikt ar vērtībās balstītu attieksmi pret cilvēkiem.

Profesijas ētikas kodekss ir ceļvedis sociālajam darbiniekam ikdienas darbā, kā arī pamats situācijas izvērtēšanai, ja sociālā darbinieka rīcība ir novirzījusi no šajā kodeksā noteiktajiem principiem. Kodeksā ir noteikti uzvedības standarti, kuri sociālajam darbiniekam jāievēro attiecībā ar klientiem, kolēģiem, darba devējiem, kā arī sabiedrību kopumā. Sociālajam darbiniekam jāievēro visas ētikas kodeksā ietvertās nostādnes jebkurā situācijā,

kas saistīta ar profesionālu iejaukšanos klienta dzīvē. [6, 2]

Sociālā darba atzišana un attīstīšana liecina par sociālo vērtību saglabāšanu. Sociālās vērtības sociālajā darbā tiek realizētas sociālā taisnīguma vārdā, lai panāktu visu sabiedrības locekļu labklājību. Cenšoties panākt lielāku sociālo taisnīgumu katrā sociālas problēmas risināšanas gadījumā, sociālais darbinieks veicina pozitīvas pārmaiņas sabiedrībā, akcentē sociālos standartus un vērtējumus, kas dod impulsu sociālo struktūru uzlabošanai.

Sociālajā darbā ir nozīmīgas tādas sociālās vērtības kā cilvēka cieņa, sociālā labklājība visiem, vienādas sociālās izredzes, vienādas sociālās tiesības, sociālā solidaritāte, taisnīga labuma sadalīšana, harmoniskas sociālās attiecības, sociālā drošība. [4, 211]

Tātad sociālā darba prakses normas ir pamatotas un atsavinātas no ideāliem principiem. Un nevis no tādiem principiem, kuri ir abstrakti un tāli no reālās dzīves, bet gan praktiski noderīgi. Tāpēc sociālā darba ētikai ir jābūt orientētai uz lietojumu praksē, taču balstītai augstākos ideālos principos. Jebkurā valstī, kur ir sociālais darbs, ir noteiktas sociālā darba vērtības, kas ir šīs profesijas pamatā.

Pētījumā „Sociālās reformas un sociālo vērtību izmaiņas sabiedrībā” I.Pauloviča ir iekļāvusi šādas sociālā darba pamatvērtības (D.Hepvorts, Dž.Larsens):

- cilvēkam jānodrošina to resursu pieejamība, kas nepieciešami viņa dzīves izmaiņās un grūtībās, kā arī jārada iespējas realizēt viņa potenciālu dzīves laikā;
- katra persona ir unikāla, un tai piemīt vērtība, tāpēc attiecībās ar cilvēkiem, izmantojot un rīkojoties ar viņu resursiem, jāievēro viņu cieņa un individualitāte;
- katram cilvēkam ir tiesības uz brīvību, ciktāl tā neierobežo citu tiesības, tāpēc darbā ar cilvēkiem, meklējot un izmantojot resursus, jānodrošina viņu neatkarība un pašnoteikšanās;
- realizējot minētās vērtības, jābūt indivīda un sabiedrības savstarpējai atbildībai; sabiedrībai jāveicina apstākļi un jānodrošina iespējas pilsoņiem piedalīties demokratizācijā. [5, 35]

Šīs pamatvērtības, sociālā darba profesijas ētikas kodekss un

standarti nosaka sociālā darbinieka profesionālo darbību, ētisko atbildību attiecībās ar klientu un kolēģiem, ar darba devēja organizāciju, atbildību pret sociālā darbinieka profesiju un sociālā darbinieka lomu sabiedrības labklājības veicināšanā.

Kopsavilkums

1. Dažādu ārēju apstākļu un faktoru ietekmē sabiedrības locekļu vērtību izpratne mainās, un sociālo problēmu dēļ kādas vērtības nonivelējas, kādu vērtību prestižs ir samazinājies. Tā rezultātā sabiedrībā parādās atstumtības riskam pakļautas cilvēku grupas, grupas ar amorālu uzvedību, cilvēki, kuriem nepieciešama sociālā korekcija, u.tml.
2. Sabiedrības locekļu attieksme, kas nav balstīta vērtību izpratnē, negatīvi, diskriminējoši iespaido mazāk aizsargātu sabiedrības locekļu grupas, piemēram, mazākumtautības, personas ar īpašām vajadzībām u.c.
3. Parādoties sociālām problēmām, kas balstītas nepareizā vērtību izpratnē, paplašinās arī sociālā darba speciālistu darbības virzieni. Sociālā darba galvenās funkcijas vairs nav tikai sociālās palīdzības sniegšana un nabadzības apkarošana, bet arī tādu sociālo pakalpojumu nodrošināšana, kur sociālās problēmas jārisina saistībā ar cilvēktiesībām, etnisko minoritāšu tiesībām, diskrimināciju, rasismu.
4. Sociālais darbs tiek orientēts uz attieksmes izmaiņu izraisīšanu, konfliktu risināšanu, diskusiju vadīšanu. Lai sociālā darba speciālisti spētu realizēt šīs profesijas funkcijas, ir nepieciešama zināšanu, prasmju un vērtību attīstīšana un transformācija, profesionāla to lietošana un izplatīšana, kritiska domāšana, elastīga, inovatīva, radoša reaģēšana, savas personības pilnveidošana un evolucionāra attīstīšana.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Lasmane S. 20.gadsimta ētikas pavērsieni. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2004. – 251 lpp.
2. Reņģe V. Sociālā psiholoģija. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2002. – 180 lpp.
3. Dzīves jautājumi X. Sociālā darba un sociālās pedagoģijas teorija

- un prakse / Zinātniski metodisks rakstu krājums – Rīga: SDSPA Attīstība, 2005.
4. Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca. – Rīga: SDSPA Attīstība, 2000. – 249 lpp.
 5. Pauloviča I. Sociālās reformas un sociālo vērtību izmaiņas sabiedrībā // Dzīves jautājumi I. – Rīga: SDSPA Attīstība, 1995. – 35.–46.lpp.
 6. Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss // Sociālās Palīdzības Vēstis 2001. Nr. 2.
 7. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. – Rīga: Ziņotājs, 2003. Nr. 2.
 8. Sociālā darba speciālistu profesiju standarti. – Rīga: SDSPA Attīstība, Latvijas Profesionālo sociālo un aprūpes darbinieku asociācija, 2002. – 49 lpp.
 9. Global Standards for Social Work Education and Training. IASSW and IFSW, – Australia, Adelaide in 2004. – 23 p.
 10. Malcom Payne. Modern Social Work Theory. Second edition. Macmillan. Great Britain. – 1997. – 299 p.

SOCIĀLĀ DARBA VADĪTĀJA MORĀLĀ AUTORITĀTE

Lidija Šiļņeva

*Es miegā sapņoju, ka dzīve ir prieks.
Es pamodos un redzēju, ka dzīve ir kalpošana.
Es rīkojos, un, lūk, – kalpošana bija prieks.
(Rabindranats Tagore)*

Šis ir raksts par koncentrēšanos uz cilvēkam vēlamu iekšējo rezultātu, nevis uz procesu vai līdzekļiem, kurus uzskata par nepieciešamiem rezultāta sasniegšanai. Koncentrēšanās uz vēlamu rezultātu ir prasme, kas prasa skaidru vīzijas un iekšējās misijas apziņas sintēzi. Tā prasa arī stingru disciplīnu, pozitīvas domas, mierīgu prātu un koncentrēšanās māku, saprāta un intuīcijas sinerģiju, līdzjūtības un kalpošanas attieksmi, kas ir nevis emocionāls stāvoklis, bet gan darbība, balstīta uz apzināšanos. Tā ir sirds rīcība, kas raisa patiesu vēlmi kalpot pasaulei.

Atslēgas vārdi: koncentrēšanās uz rezultātu, personiskā vīzija, personiskā meistarība, morāla disciplīna, kalpošana, personiskā pazemība, vīzijas morālā autoritāte, institucionālā morālā autoritāte, kultūras morālā autoritāte, radoša spriedze, sirdsapziņa, garīgā inteliģence, pozitīvas domas.

1. Personiskās vīzijas morālā integritāte

Personiskā vīzija rodas cilvēkā pašā. Taču vairākumam pieaugušo ir vāja īstas vīzijas sajūta. Mums ir mērķi, apakšmērķi, uzdevumi, tomēr tā nav vīzija. Ja cilvēkiem jautā, ko viņi vēlas, viņi stāsta, no kā viņi vēlas atbrīvoties. Viņi vēlas labāku darbu (vēlas tikt vaļā no garlaicīgā pašreizējā darba), viņi vēlas dzīvot labākā rajonā, nodrošināt bērniem izglītību, izārstēt muguras sāpes utt. Šādas „negatīvas vīzijas” dzirdamas ļoti bieži pat starp panākumiem bagātiem cilvēkiem. Tās ir tādas dzīves

blakusprodukts, kas tiek pavadīta, piemērojoties citiem, tiekot ar kaut ko galā, risinot problēmas. Tā ir koncentrēšanās nevis uz rezultātu, bet uz līdzekļiem tā sasniegšanai.

Piemēram, firmas vadītājs kā savas vīzijas sastāvdaļu izvēlas „lielu tirgus daļu”. Kādēļ? „Tādēļ, lai uzņēmums pelnītu.” Bet kādēļ izvēlaties lielu peļņu? „Jo es vēlos, lai mūsu firma saglabātu neatkarību, vēlos novērst tās pārņemšanu.” Kādēļ jūs to vēlaties? „Tādēļ, ka vēlos saglabāt mūs kā veselumu un mūsu spēju palikt uzticīgiem mērķim, ko nospraudām, sākot darbību.” Tātad „uzticība mūsu mērķim” šim vadītājam ir iekšēji visnozīmīgākā. Visi pārējie ir tikai līdzekļi rezultāta sasniegšanai, un tie var mainīties noteiktos apstākļos. **Spēja koncentrēties uz galvenajām iekšējām vēlmēm, ne tikai uz otršķirīgiem darbības mērķiem, ir personīgās meistarības stūrakmens!**

Tas nozīmē, ka vīziju nevar saprast atdalīti no personiskās idejas un misijas. Ar misiju es domāju indivīda sajūtu par to, kādēļ viņš dzīvo. Nevienam nevar pierādīt vai apgāzt apgalvojumu, ka katram cilvēkam ir savs uzdevums (misija) šajā dzīvē. Tomēr kā darba pieņemumam šai idejai ir liels spēks. No tās izriet, ka laime varētu būt vistiešākais rezultāts pastāvīgai dzīvošanai saskaņā ar jūsu misiju. Džordžs Bernards Šovs (*George Bernard Shaw*) šo domu izteicis precīzi: „Tas ir patiesi prieks dzīvē – tikt izmantotam tāda uzdevuma labad, ko pats esat atzinis par dižu, (..) būt par dabas spēku, nevis par drudžainu, egoistisku picīņu, kas tikai uzņem barību un pārdzīvo, un sūdzas, ka pasaule neveltī sevi tam, lai darītu viņu laimīgu.”

Kad cilvēkiem kaut kas patiesi rūp, viņi ir tam dabiski uzticīgi. Viņi dara to, ko tiešām vēlas darīt. Viņi ir pilni enerģijas un entuziasma. Viņi gūst virsroku, pat piedzīvojot neveiksmes un frustrācijas, jo dara to, ko vajag. Tas ir **viņu darbs!**

Tomēr vīzija atšķiras no mērķa. Mērķis ir līdzīgs galvenajam virzienam, kurā dodaties. Vīzija ir vēlamā nākotnes aina. Mērķis ir abstraktāks, vīzija ir konkrētāka. Mērķis ir „attīstīt sociālo pakalpojumu tīklu Rīgā”. Vīzija ir „Rīgā ir izveidots pieejams daudzfunkcionāls sociālo pakalpojumu tīkls, kas atbilst dažādu sociālo grupu sociālajām vajadzībām”. Patiesi var teikt, ka nekas nenotiek, kamēr nav vīzijas. Bet taisnība ir arī tā, ka vīzija bez pamatā esošas misijas aicinājuma un mērķa sajūtas ir tikai un

vienīgi laba ideja, kas nenozīmē neko. Savukārt – ja mērķis ir bez vīzijas, nav adekvātas tā mēroga uztveres. Vīzija ir kaut kas, ko jūs vēlaties tā patiesās vērtības dēļ, nevis tā dēļ, kādā stāvoklī tas jūs nostādītu attiecībā pret kādu citu. Kad vīzija ir (vai nav) sasniegta, iekšējās misijas sajūta ir tā, kas aicina jūs tālāk un liek veidot jaunu vīziju. **Tieši šī iemesla dēļ ir jābūt morālai disciplīnai, kas ir process, kurā notiek pastāvīga atkārtota koncentrēšanās uz to, ko cilvēks patiesībā vēlas sasniegt, uz cilvēka vīzijām.** Tibetas budisma skolotājs Drakpa Gjalcens (*Drakpa Gyaltzen*) savā darbā „Brīvība no četrām pieķeršanām” apgalvo, ka „morāla disciplīna ir kāpnes iekšējās brīvības sasniegšanai un cilvēka ciešanu pretlīdzeklis”. [1]

Protams, vīzija ir daudzšķautņaina. Mūsu vīzijām ir materiālas dimensijas, piemēram, kur vēlamies dzīvot vai cik naudas vēlamies savā bankas kontā. Ir personiskas šķautnes – veselība, brīvība, patiesums pret sevi. Ir kalpošanas šķautnes, piemēram, palīdzēt citiem vai dot savu ieguldījumu sociālajā attīstībā kādā nozarē. Tieši šī kalpošanas dimensija ir kļuvusi par līderības un moderna menedžmenta izpētes objektu. Tā Roberts K.Grīnlīfs (*Robert K.Greenleaf*), kalpotāja līderības kustības mūsdienu pamatlicējs, izskaidro to šādi:

„Rodas jauns morāles princips – vienīgā vara, kas pelnījusi kādu uzticību, ir tā, ko līderim brīvi un apzināti devuši sekotāji, atbildot uz viņam piemītošu skaidri redzamu kalpotāja būtību. Tie, kuri izvēlas sekot šim principam, neapdomīgi neatzīs esošo institūciju varu. Drīzāk viņi brīvprātīgi sekos tikai tiem, kuri ir izvēlēti par līderiem, jo pierādījuši sevi kā kalpotājus un tiem uzticas kā kalpotājiem. Ciktāl šis princips prevalēs nākotnē, patiesi dzīvotspējīgas institūcijas būs tās, kuras vada galvenokārt kalpotāji.” [2] Arī Džims Kolinss (*Jim Collins*), viens no ietekmīgās grāmatas „Veidots, lai pastāvētu” un vēlāk iznākušās „No labas līdz izcilai” autoriem, veicis piecu gadu pētījumu par jautājumu „Kas pārvērš organizāciju no vienkārši labas par patiesi izcilu?”. Viņa galvenajam secinājumam būtu jāmaina veids, kādā domājam par līderību. Lūk, kā viņš apraksta „piektā līmeņa līderību”: „Vadītājiem, kuri panāk visspēcīgākās pārmaiņas, piemīt paradoksāls personiskās pazemības un profesionālā gribasspēka savienojums. Viņi ir bikli un nikni. Kautrīgi un bezbailīgi. Šādu cilvēku ir maz, un

viņi ir neapturami. (..) Pārveidošanās no labas uz izcilu nenotiek bez piektā līmeņa līderiem vadībā, vienkārši nenotiek.” [3] Dž.Kolinsam pieder arī izstrādāta piecu līmeņu vadītāju hierarhija, kas balstīta uz morālas autoritātes paaugstināšanu, kad viņi ir pakļāvuši savu ego un stāvokļa doto varu un tās vietā izmanto empātiju, pārliecināšanu, izskaidrošanu.

5.līmenis	5.līmeņa vadītājs Veido paliekošu izcilību, lietojot paradoksālu personiskās pazemības un profesionālā gribasspēka savienojumu.
4.līmenis	Efektīvs vadītājs Nostiprina uzticību skaidrai un saistošai vīzijai un katalizē enerģisku sekošanu tai; stimulē grupu augstiem snieguma standartiem.
3.līmenis	Kompetents vadītājs Organizē cilvēkus un resursus rezultatīvai un efektīvai sekošanai iepriekš noteiktiem mērķiem.
2.līmenis	Ieguldījumu dodošs komandas loceklis Dod ieguldījumu grupas mērķu sasniegšanā; efektīvi sastrādājas ar citiem grupā.
1.līmenis	Spējīgs darbinieks Dod ražīgu ieguldījumu ar savu talantu, zināšanām, prasmēm un labiem darba ieradumiem.

1.attēls. „No labas līdz izcilai” (Dž.Kolins)

Arī S.Kovejs (S.Covey) savā grāmatā „8.paradums” (*The 8th Habit*), kas kļuvusi par populārāko darbu vadības jomā, analizējot personisko morālo autoritāti, saskata būtisko vajadzību gan pēc vīzijas morālās autoritātes, gan pēc institucionālās morālās autoritātes. Un tad pakāpeniski varētu attīstīties pilsoniska sabiedrība ar savu kultūras morālo autoritāti, kur sabiedrības normas un tikumi uzturētu likuma varu, veicinātu preventīvu domāšanas veidu un kārtības uzturēšanu pašu kopienų spēkiem un apmierinātu iedzīvotāju vajadzības pēc labklājības un izglītības. Un gudrības būtība ir saskatīt visu šo lietu savstarpējo saistību. [4]

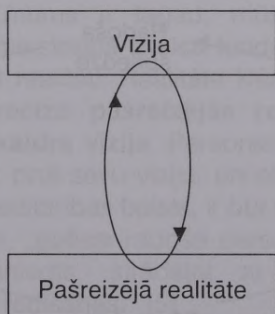
Filmā par Indijas nacionālās atbrīvošanās kustības vadītāju „Gandijs” mēs redzam cilvēku ar vērtībām un lepnumu, bet arī cilvēku, kurš izmantojis viņam no dzimšanas doto, lai attīstītu pazemību, drošsirdību, veselumu, disciplīnu, skaidru vīziju. Mēs redzam cilvēku, kurš pakļāvis visu savu gudrību apziņai, savai garīgajai gudrībai. Tas bija cilvēks, kuram bija jāgūst uzvara pār grūtībām attiecībās ar sievu, pirms viņš varēja izveidot brīvību, spēku un morālo autoritāti, lai paceltu daudzus saniknotus indiešus līdz tam, ka viņi bija gatavi atdot savas dzīvības par lietu, ko viņi kopīgi atbalstīja. Lai gan Mahatma Gandijs nebija pati pilnība, viņš ir lielisks piemērs cilvēkam, kas izveidoja milzīgu morālo autoritāti, balstoties uz vīziju, disciplīnu un apziņas vadītu iedvesmu – un pasaule ir citāda, pateicoties viņam. Indija, valsts ar otro lielāko iedzīvotāju skaitu pasaulē, kas pārsniedz miljardu, pateicoties viņam, ir neatkarīga, demokrātiska valsts. Vai nav apbrīnojami, ka viņš nekad netika ievēlēts un viņam nebija formālas varas?

Bieži runājot par šo tematu, var dzirdēt jautājumu: „Kādēļ upurēšanas jēdziens ir tik nozīmīgs morālajai autoritātei?” Nest upuri patiesībā nozīmē atdot kaut ko labu par kaut ko labāku. Tā ir pacelšanās augstākā attīstības līmenī. S.Kovejs raksta: „Kad cilvēkam ir vīzija, kas pārsniedz viņu, kas ir koncentrēta uz svarīgu mērķi vai darbu, ar ko viņam ir emocionāla saikne, īstais mazākās pretestības ceļš ir nostādīt kalpošanu pāri pašam sev. Šādam cilvēkam tas nav upuris. Laime būtībā ir blakusprodukts, kas rodas, pakārtojot to, ko mēs vēlamies tagad, tam, ko mēs vēlamies galu galā.” [4] Kalpošana pāri sev ir visu lielāko reliģiju un visu laika pārbaudi izturējušo filosofisko un psiholoģisko mācību ētika. Kā ir teicis Alberts Šveicers: „Es nezinu, kāds būs jūsu liktenis, bet es zinu vienu lietu: vienīgie, kas būs patiesi laimīgi, būs tie, kas meklējuši un atraduši, kā kalpot.” Tas atgādina Ādama Smita atziņu – ja katra cilvēka labās īpašības ies mazumā, galu galā neizdzīvos ne brīvā tirgus sistēma, ne demokrātija. Ir arī skaidrs, ka nepieciešama drosme, lai saglabātu vīzijas, kas atšķiras no sabiedrības vairākuma pieņemtajām. Bet tieši šī drosme aizstāvēt savu vīziju, atšķir cilvēkus ar augstu personiskās meistarības pakāpi.

2. Vīzija un realitāte

Cilvēkiem bieži vien ir grūti runāt par savām vīzijām, pat ja tās ir skaidras. Kāpēc? Tāpēc, ka pastāvīgi apzināmies distanci starp mūsu vīzijām un realitāti. „Es gribētu sākt privātpraksi sociālajā darbā, bet man nav kapitāla un arī zināšanu biznesa vadībā.” Šīs distances dēļ vīzija var šķist nereāla vai fantastiska. Tā var atņemt drosmi vai radīt bezcerības sajūtu. Tomēr distance starp vīziju un pašreizējo realitāti ir arī enerģijas avots. Ja nebūtu distances, nebūtu vajadzības neko darīt vīzijas sasniegšanai. Šī distance ir **galvenais radošās enerģijas avots**. Pīters Senge (*P.Senge*) to sauc par „radošo spriedzi”. [5]

Iedomājieties gumijas saiti, kas izstiepta starp jūsu vīziju un pašreizējo realitāti. Kad saite ir izstiepta, tā rada spriedzi, kas simbolizē spriedzi starp vīziju un pašreizējo realitāti. Ko spriedze vēlas panākt? Atslābumu vai saites atbrīvošanu. Ir tikai divi veidi, kā spriedze var pazust, – pievelkot realitāti pie vīzijas vai pievelkot vīziju pie realitātes. Kurš scenārijs īstenosies, ir atkarīgs no tā, vai esam pastāvīgi uzticīgi savai vīzijai.

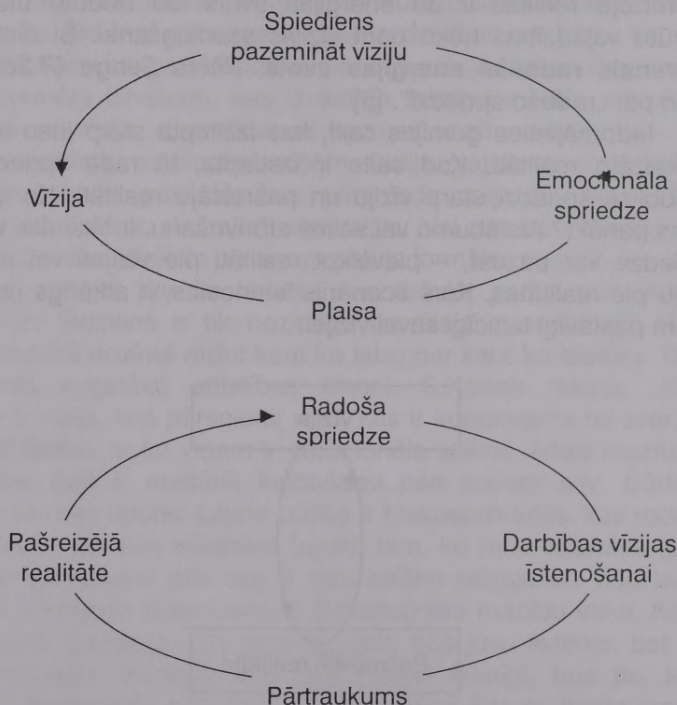
2.attēls. Radošā spriedze

Radošās spriedzes princips ir centrālais personiskās meistarības princips, kas integrē daudzus elementus. Pašu terminu „radoša spriedze” bieži attiecinā uz jūtām un emocijām, piemēram, nemiers, stress, bezcerība, uztraukums. Cilvēki sāk domāt, ka radošais process nozīmē galvenokārt atrašanos nemiera stāvoklī. Ir

svarīgi saprast, ka „negatīvās” emocijas nav radošā spriedze. Šīs emocijas ir tas, ko mēs saucam par emocionālo spriedzi.

Ja mēs nespējam atšķirt emocionālo spriedzi no radošās spriedzes, mēs radām sev priekšnoteikumus mūsu vīzijas pazemināšanai.

Kad mums ir vīzija, kas atšķiras no pašreizējās realitātes, pastāv distance – radošā spriedze, ko var atvieglot divos veidos.

3.attēls. Radošās spriedzes atvieglošana

3.attēla apakšējā daļā parādītais līdzsvarošanas process ir „fundamentāls risinājums”: rīkoties, lai pārveidotu realitāti atbilstoši vīzijai. Tomēr realitātes pārveidošana prasa laiku. Tieši tas arī rada frustrāciju un emocionālo spriedzi attēla augšdaļā parādītajā līdzsvarošanas procesā – „simptomātiskajā risinājumā” pazemināt

vīziju, lai piemērotu to pašreizējai realitātei. Parasti vīzijas pazemināšana vienu reizi neatrisina problēmu. Agrāk vai vēlāk parādās jauni faktori, kas attālina realitāti no jaunās, pazeminātās vīzijas, un tie atkal cenšas piespiest pazemināt vīziju. Veidojas klasiskā „nastas pārlikšanas dinamika”. Tādā pašā veidā personisko mērķu pazemināšana notiek, pakāpeniski atsakoties no saviem sapņiem par attiecībām, kuras mēs vēlamies, darbu, ko gribētu strādāt, un pasauli, kurā vēlamies dzīvot. Organizācijās mērķi pazeminās, jo ir vāja noturība pret emocionālo spriedzi. Vieglākais ceļš ir vienkārši izlikties, ka slikto ziņu nav, vai, vēl labāk, „paziņot par uzvaru” – padarīt sliktās ziņas par ne tik sliktām, pazeminot standartus, ar ko tās tiek salīdzinātas.

No otras puses, kad mēs saprotam radošo spriedzi un ļaujam tai darboties, jo nepazeminām mūsu vīziju, vīzija kļūst par aktīvu spēku. Roberts Frics (*Robert Fritz*) saka: „Nav runa par to, kāda ir vīzija, bet gan par to, ko tā dara.” Patiesi radoši cilvēki izmanto distanci starp vīziju un pašreizējo realitāti, lai radītu enerģiju pārmaiņām. Bet daudziem cilvēkiem patreizējā realitāte pati par sevi ir ienaidnieks. Mēs cīnāmies pret to, kas ir. Mūs ne tik daudz piesaista tas, kas mums ir tagad, mūsu pašreizējā realitāte. Radošās spriedzes meistarība izraisa fundamentālu pārmaiņu visā mūsu attieksmē pret realitāti. Realitāte kļūst par sabiedroto, nevis par ienaidnieku. **Precīzs pašreizējās realitātes redzējums ir tikpat svarīgs kā skaidra vīzija.** Personiskās meistarības pirmais solis ir būt patiesam pret savu vīziju, un otra fundamentālā izvēle, kas ir personiskās meistarības balsts, ir būt uzticīgam patiesībai. Vai arī, kā raksta R.Frics, „patiesi radoša personība zina, ka viss, kas tiek radīts, ir sasniegts, strādājot ar ierobežojumiem. Bez ierobežojumiem nav radīšanas.” [5]

3. Pašam sevī spēku radīt

Kad mēs lasām ievērojamu cilvēku biogrāfijas – to cilvēku biogrāfijas, kuriem bijusi vislielākā ietekme uz citiem, kuri ir devuši lielu ieguldījumu sabiedrībā vai kuri vienkārši ir rūpējušies, lai kas nozīmīgs attīstītos, – mēs pamanām kādu kopīgu iezīmi. Pastāvīgā iekšējā cīņā viņi ir paplašinājuši savas četras inteligences un spējas. Šo inteliģenču augstākās izpausmes ir: mentālajā ziņā –

vīzija; fiziskajā – disciplīna; emocionālajā – pārliecība, vēlme; garīgajā ziņā – sirdsapziņa.

Sirdsapziņa ir morāla izjūta par to, kas ir pareizi un kas nē, tas ir dzinulis pretim jēgai. Tas ir vīzijas, disciplīnas un pārliecības virzītājspēks. Tas ir pilnīgā pretstatā dzīvei, kurā dominē ego. Kad sirdsapziņa valda pār vīziju, disciplīnu un kaisli, līderība ir izturīga laikā un maina pasauli uz labo pusi. **Tā tad morāla vara liek strādāt formālajai varai.** Kad sirdsapziņai nav varas pār vīziju, disciplīnu un apņēmību, līderība nav noturīga, un arī institūcijām, kas ar šādu līderību ir veidotas, nav ilgs mūžs. Citiem vārdiem sakot – formālā vara bez morālās varas klātbūtnes neapšaubāmi cieš neveiksmi.

Vācijas diktatoram Ādolfam Hitleram bija vīzija, disciplīna un pārliecība, kurus vadīja ego. „Kad es nokļūšu pie varas, mans pirmais galvenais uzdevums būs pilnīga ebreju iznīcināšana.” (Ā.Hitlers) Sirdsapziņas trūkums viņu noveda pie bojāejas. Gandija vīziju, disciplīnu un pārliecību vadīja sirdsapziņa, un viņš kļuva par kalpotāju savai tautai, par otras lielākās pasaules valsts tēvu un dibinātāju.

Tāpēc modernajā menedžmentā parādās arvien vairāk dažādu konceptu, kas mēģina pamatot uz rezultātiem balstīto līderību un piedāvāt vadības lomu modeļus. Tiek identificētas pasaules veiksmīgo uzņēmumu četras galvenās vadības dimensijas:

- 1) stratēģija – izveidot un uzturēt skaidri definētu, fokusētu stratēģiju;
- 2) izpilde – attīstīt un uzturēt nevainojamu operatīvo darbību izpildi;
- 3) kultūra – attīstīt un uzturēt uz izpildi orientētu kultūru;
- 4) struktūra – uzbūvēt un uzturēt elastīgu, ātru un horizontālu organizāciju. [6]

Bet uz kādiem stūrakmeņiem balstās šīs četras primārās prakses?

S.Kovejs min četras inteliģences: prāta inteliģence (IQ), fiziskā inteliģence (PQ), emocionālā inteliģence (EQ), garīgā inteliģence (SQ). Kontrolēti zinātnisko laboratoriju pētījumi sniedz arvien vairāk pierādījumu par ciešu saikni starp ķermeni (fizisko), prātu

(domāšanu) un sirdi (jūtām un sajūtām). Kombinējot domāšanu ar sirds gudrību, rodas labāks līdzsvars. Emocionālās inteliģences teorija destabilizēja tos cilvēkus, kas balstīja savas veiksmes stratēģijas vienīgi uz prāta inteliģenci. Persona var prāta inteliģence novērtējumā iegūt 10 punktu, taču emocionāli – tikai divus un nezināt, kā satikt ar pārējiem. Emocionālā inteliģence ir sevis apzināšanās, sociālais jūtīgums, empātija un spēja veiksmīgi komunicēt ar citiem. Tā ir laika izjūta, sociālā atbilstība un drosme atzīt savus trūkumus, kā arī izpaust un respektēt atšķirīgo.

Tāpat kā emocionālā inteliģence, arī garīgā inteliģence kļūst arvien nozīmīgāks temats zinātniskajos pētījumos un filosofiski psiholoģiskajās diskusijās. Autori atzīmē, ka garīgā inteliģence ir centrālā un pati galvenā no visām, jo tā ir kā padomdevēja pārējām trim. Tā R.Volmans (*R.Wolman*) raksta: „Garīgā inteliģence mums palīdz saskatīt patiesos principus, kas ir daļa no mūsu sirdsapziņas un ko varētu simboliski iztēloties kā kompasu. Kompas ir ideāla fiziska metafora principiem, jo tas vienmēr rāda uz ziemeļiem. Augstas morālās ietekmes uzturēšanas atslēga ir pastāvīga sekošana „īsto ziemeļu” principiem.” [7] Savukārt D.Zoraha un I.Maršals savā darbā „Savienoties ar mūsu garīgo inteliģenci” norāda uz to, ka atšķirībā no prāta inteliģences, kas piemīt arī datoriem, un emocionālās inteliģences, kas raksturīga augstākās klases zīdītājiem, garīgā inteliģence raksturīga tikai cilvēkiem un ir fundamentālākā no visām trim. Tā ir saistīta ar cilvēces vajadzību pēc dzīves jēgas, tā ir tēma, kas vienmēr izvirzās priekšgalā ļaužu prātos. Tā uzsver to, kam mēs ticam, un nozīmi, kas mūsu ticībai un vērtībai ir mūsu darbībās. [8]

Vai no tā visa jāsecina, ka prāta nozīme 21.gadsimtā samazinās? Absolūti nē! Bet kas ir domas? Ir kaut kas ļoti svarīgs, par ko cilvēki ne pārāk bieži aizdomājas, – visu pasaulē notiekošo pārmaiņu cēlonis ir prāta pasaule. Viss sākas no prāta. Ja plānojat celt lielu ēku kompleksu, nevarat uzreiz sākt celtniecību. Vispirms jūs ēku kompleksu uzbūvējat savā prātā. Kad tas ir pabeigts prātā, var izstrādāt projektus un plānus. Kad kaut kas ir izplānots, tas ir ceļā uz īstenošanu. Prāts ir tik svarīgs. Kad mēs kā raidstacija pastāvīgi pārraidām pozitīvas domas, piesaistām vairāk enerģijas. Tādēļ Bībelē rakstīts par „karu debesīs”. Karš debesīs notiek, mentālajām domas formām saduroties telpā un cīnoties citai pret

citū. Tie, kuri domā labu, joprojām gūst uzvaru. T.Saraidarians (*T.Saraydarian*), ievērojamais 20.gadsimta garīgais skolotājs, reliģiju pētnieks, filosofijas doktors, atzīmē: „Kad mēs pārraidām kaut ko skaistu, mēs kļūstam par Dieva palīgiem, par tās dziās būtnes palīgiem, kura cenšas nodibināt mieru, skaistumu, labo un patiesību uz zemes. Jūs kļūstat par karavīru Tā Kunga armijā.” [9]

Tāpēc jāmacās veidot skaistas domu formas. Kā saka T.Saraidarians: „Jums jāizdara viena lieta – jānodrošina, lai jūsu domām būtu trīs īpašības: tām jābūt skaistām, tām vienmēr jābūt labā pusē, un tām vienmēr jābūt patiesām. Ja jūsu domu formām piemītis šīs trīs īpašības, tās būs tik spēcīgas, ka dos rezultātus un mainīs jūsu un citu cilvēku dzīvi.” [9] Šīs četras dimensijas (inteliģences) pārklājas, nav iespējams attīstīt kādu no tām atsevišķi, tieši vai netieši nepieskaroties arī pārējām.

Kā tas viss ietekmē organizācijas dzīvi? Ļoti tieši! Kad institūcija izturas nevērīgi pret cilvēka prātu, ķermeni, sirdi un garu, mēs varam diagnosticēt vairākas darbības problēmas. Kas notiek, ja cilvēki rīkojas pretēji savai sirdsapziņai? Pirmā problēma, ar kuru organizācija saskaras, ir zems uzticības līmenis (informācijas slēpšana, piesardzīga komunikācija, iekšējie konflikti utt.). Kas notiek, ja organizācija nevērīgi izturas pret cilvēka prātu un vīziju? Nebūs kopējas vīzijas. Cilvēki darbosies, slēpjot savus patiesos nolūkus, spēlējot politiskas spēlītes, izveidosies haotiska institūcijas kultūra.

Un kas notiek, ja netiek ievērota disciplīna ķermeņa politikā (sistēmā, procesos, organizatoriskajā struktūrā)? Organizācijā nebūs kārtības. Nav orientācijas uz savu galveno misiju, vērtībām, mērķi. Kas notiek, ja nevērīgi izturas pret sirdi? Mēs pamanīsim vairīšanos no īstenības, bailes, apātiju, ļaunprātīgu paklausību. Tātad visu četru dimensiju integrācija ir indivīda un arī organizācijas prognozējošais un skaidrojošais spēks.

Ir vairāki īpaši argumenti, kas liecina par labu ētiskajai atbildībai sociālā darbinieka profesijā. Pirmais no šiem argumentiem ir tas, ka sociālais darbs ir cieši saistīts ar vērtībām. Otrkārt, sociālajam darbiniekam ir nepieciešama īpaši smalka ētikas uztvere, jo viens no partneriem sociālo pakalpojumu sniegšanas procesā ir cilvēks, kurš ne vienmēr ir spējīgs aizstāvēt savas tiesības. Dažādas ārējas interešu grupas vēlas ietekmēt sociālo

institūciju mērķus. Visbeidzot, sniedzot sociālo pakalpojumu, viens no pamatzdevumiem ir apmācīt individu, lai viņš kļūtu par pilnvērtīgu sabiedrības locekli, un tas pārbauda profesionālu profesionālās ētikas stiprību.

Ētikas jautājumu pārdomāšanas mērķis ir – vairāk apzināties ētikas dilemmas, kļūt spējīgākiem tās analizēt un risināt, uztvert ētikas vadlīnijas, attīstīt morālu apzinīgumu un, visbeidzot, veicināt morāles izaugsmi.

Viena no daudzajām identificētajām sociālā darbinieka profesionālajām lomām ir izglītotāja, skolotāja loma. Manuprāt, vairākus skolotāja profesionālās ētikas teorētiskos modeļus var attiecināt arī uz sociālā darba praksi. Viens no tiem ir Dreifūsa un Dreifūsa modelis, kurā apskatīta skolotāja kompetence ētikā, kas attīstās no iesācēja līmeņa līdz sarežģītākai mācīšanas un mācīšanās ētisko dimensiju uztverei. Deiča darbos skolotājs tiek raksturots kā taisnīguma nodrošinātājs. Trešā ir F.Ozers (*F.Oser*) teorija, kurš uzsver skolotāja kā ētisko dilemmu risinātāja lomu. Viņš izšķir trīs profesionālās ētikas elementus: taisnīgums, patiesīgums un rūpes. [10] No tā var droši secināt, ka arī sociālajā darbā šiem elementiem jābūt līdzsvarā.

Morālās atbildības sasniegšana un ievērošana ir process visas dzīves garumā. Praksē sociālais darbs ir lēmumu pieņemšana, un tas vienmēr ir saistīts ar dažādiem labā un sliktā, pareizā un nepareizā, taisnīguma, varas, vienlīdzības un atbalsta jautājumiem. Tādējādi diezgan bieži tiek uzsvērts, ka cilvēkam jāattīsta sava personība un pozitīvās īpašības, lai kļūtu par labu profesionāli.

Nobeigums

Katrs cilvēks ir vērtība pati par sevi, apveltīts ar milzīgu, gandrīz bezgalīgu potenciālu un spējām. Galvenais jautājums ir nevis „Kāda ir valsts, sabiedrība vai vadība?”, bet „Kāds esmu es?” Sabiedrība ir tāda, kādi esam mēs. Tāpēc, integrējot un līdzsvarojot savas dabas četras daļas, cilvēks nonāk līdz sava potenciāla pilnai realizācijai. „Es ticu, ka lietderīgs darbs ir kopīgs cilvēces pienākums un ka tikai šķīstījošajā upura nešanas ugunī tiek iznīcināti egoisma sārņi un atbrīvota cilvēka dvēsele.” (Džons D.Rokfellers jaunākais)

Mēs visi esam struktūru slazdā – struktūru, kuras ir pamatā gan mūsu domāšanai, gan attiecībām ar citiem cilvēkiem, gan sociālajai videi, kurā dzīvojam. **Šīs struktūras ir mūsu pašu radītas.** Mēs neesam nedz upuri, nedz vainīgie, bet gan cilvēki, kurus kontrolē spēki, ko mēs vēl neesam iemācījušies uztvert.

Cilvēki, kuri ir uzticīgi vīzijai, kas ir pārāka par pašu interesēm, atklāj, ka viņos ir enerģija, kuras nav, cenšoties sasniegt šaurākus mērķus. Arī organizācijas atklās to pašu, kad tām būs šis uzticības līmenis. „Es neticu, ka ir bijis kaut viens cilvēks, kurš veicis vērtīgu atklājumu vai izgudrojumu, nesajūtot garīgu spēku, sapurinātas un pamodinātas dvēseles kļedzienu,” apgalvo Inamori. [5]

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Thich Nhat Hanh. Touching Peace. – USA: Parallax Press, 1992.
2. Greenleaf R.K. The Servant as Leader, Servant Leadership: A Journey into the Nature Power and Greatness. – Jersey: Paulist Press, 2002.
3. Collins J. Level Five Leadership: The Triumph of Humility and Fierce Resolve. – Harvard Business Review, vol. 79, 2001.
4. Covey S.R. The 8th Habit. – A Division of Simon & Schuster, Inc., 2004.
5. Senge P.M. The Fifth Discipline. The Art & Practice of The Learning Organization. – New York: Doubleday, 1990.
6. Ulrich D., Zenger J., Smallwood N. Results Based Leadership. – Boston: Harvard Business School Press, 1999.
7. Wolman R. Thinking with Your Soul. – New York: Harmony Books, 2001.
8. Zohar D., Marshall J. SQ: Connecting with Our Spiritual Intelligence. – New York, London: Bloomsbury, 2000.
9. Saraydarian T. How to Find Your Level of Meditation. – T.S.G. Publishing Foundation, Inc., 1997.
10. Ozer F. Professional Morality: A Discourse Approach. In W.Kurtines and J.Gewirtz (eds.) Handbook of Moral Behaviour and Development. Volume 2: Research. – New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1991.

SOCIĀLĀS VIDES ANALĪZE

Sarmis Mikuda

Visos sociālā darba pētniecības un prakses līmeņos nereti jāsakaras ar nepieciešamību analizēt un izvērtēt sociālās vides ietekmes. Ir izstrādātas un izmantošanai sociālo klientu sistēmās pieejamas dažādas vides novērtējuma tehnikas. Tajā pašā laikā sociālajam darbiniekam ne vienmēr ir skaidrs, kā veikt vides analīzi, pietrūkst citās zinātnes un prakses jomās izstrādātu un aprobētu makroanalīzes rīku.

Šajā rakstā, balstoties uz multidisciplinārām sistemoloģijas, cilvēkzinību, sociālās pētniecības metodoloģijas, socioloģijas un vadībzinātnes atziņām, sniegts ieskats dažos sociālās vides izpratnes un analīzes pamatjautājumos; aplūkoti daži menedžmenta un mārketinga vajadzībām izstrādātie vides analīzes modeļi; piedāvāta vides analīzes shēma, kas izmantojama, īstenojot sociālā darba pētījumu.

Atslēgas vārdi: sociālā vide, iekšējā vide, ārējā vide, sociālās vides analīze, sociālās vides analīzes shēma, ārējās vides analīzes modelis, SVID (SWOT) analīze, fokussistēma, vides faktors, tieši ietekmējošā ārējā vide, netieši ietekmējošā ārējā vide.

Sociālā vide

Sociālās sistēmas un vides mijsaiste

Sociālo subjektu (atsevišķu cilvēku, sociālo grupu, institūciju, organizāciju) darbība un mijsaistes nenotiek ārējo ietekmju nesartos (t.s. laboratorijas) apstākļos, bet vienmēr norisinās sarežģītā daudzdimensionālā sociālo sakarību, attiecību un mijiedarbību laukā. Tas savukārt pats ir tapis cilvēkdarbības rezultātā un, reiz izveidojies, determinē turpmākos cilvēkdarbības aktus, sociālos procesus, būtiski ietekmē to rezultātus. Ikkatrā situācijā viegli var pārliecināties, ka sociālās parādības un procesi ir

tieši vai pastarpināti saistīti ar citām sociālajām parādībām un procesiem.

Sistēmisms ir raksturīgs visiem sociālās realitātes līmeņiem, tas konstatējams pat katrā atsevišķā sociālajā gadījumā.

Sistēma ir ne tikai savstarpējās attiecībās un sakarībās esošu elementu kopums. Tā ir tāda savstarpēji saistītu elementu kopa, kas veido vienotu veselumu. Sistēmā mijsaistes starp elementiem ir daudz stabilākas un būtiskākas nekā šo elementu saistības ar citām sistēmām vai to elementiem. Turklāt sistēmas elementu savstarpējās sakarības kvalitatīvi atšķiras no sakarībām starp vides elementiem (vides sistēmām).

Elements ir sistēmas tālāk nedalāma sastāvdaļa. Bet tas ir relatīvi pats vienkāršākais tikai izvēlētajā sistēmas aplūkošanas līmenī. Pasperot soli dziļāk, elements atklājas kā vairāk vai mazāk sarežģīta sistēma, savukārt, paceļoties augstākā vispārinājuma līmenī, kļūst redzams, ka sistēma pati ir lielākas sistēmas elements. Elementi to kopumā veido sistēmas sastāvu.

Struktūra ir sistēmas elementu relatīvi stabili savstarpējo sakarību, attiecību kopums. Tā kā sociālas sistēmas ir sarežģīti veselumi, mijsaistes starp vieniem un tiem pašiem elementiem ir ļoti dažādas, pat kardināli atšķirīgas. Tādēļ sistēmas struktūra ir daudzdimensionāla, var saskaņot un izdalīt atšķirīgas struktūras.

(Nereti sistemoloģijas terminus jauc vai pat apzināti lieto nekorekti. Tādēļ bieži vien, sastopoties ar tiem literatūrā vai praksē, nevar pajauties uz jēdzienisko saturu, bet nākas noskaidrot, ko ar to saprot autors. Izplatītākās kļūdas: jēdzienus „sistēma” un „struktūra” lieto kā sinonīmus; par sistēmas struktūru dēvē tās elementu kopumu.)

Gan atsevišķiem elementiem, gan struktūrai, gan visai sistēmai kopumā piemīt noteiktas kvalitātes. Tās izpaužas īpašībās. Jebkurai sistēmai raksturīgs emerdžentums [25, 11] – sistēmas kvalitātes un īpašības nevar reducēt uz atsevišķu elementu kvalitātēm un īpašībām (pat visā to kopumā ne). Sistēmā veidojas principiāli jaunas – sistēmiskās kvalitātes. Tā iegūst „pievienoto vērtību” – tādas īpašības, kādas ne elementiem, ne to mijsaistēm nav un nevar būt ārpus konkrētās sistēmas (var teikt, ka sistēmā $2+2 \geq 4$).

Sociālā sistēma pastāv kā subjektu – objektu realitāte. Tajā cilvēki darbojas, būdami iesaistīti savstarpējās mijattiecībās, kuras

to kopumā veido sistēmas struktūru. Sistēmas sastāvs ir principiāli duāls. Tajā ietilpst:

- darbības subjekti – dažāda līmeņa sociālie subjekti;
- darbības objektīvītie rezultāti – sociālās parādības, procesi un lietas (to sociālajā kvalitātē).

Sociālā sistēma ir atvērta, un tās elementi, apakšsistēmas vienlaikus var būt un nereti arī ir elementi un/vai apakšsistēmas ne tikai augstāka vai zemāka līmeņa, bet arī citās tā paša līmeņa sistēmās. Tādēļ, lai izvairītos no pārlieka relativisma, sistēmas sastāva noteikšanā jānonāk līdz elementiem, precīzi identificējot tās kvalitātes, kādās tie ir piederīgi konkrētai sociālajai sistēmai. Attiecībā uz darbības subjektiem te lieti palīdz sociālo statusu un lomu noteikšana, bet darbības objektīvītiem rezultātiem – to funkcijas.

Izskatāmo jautājumu kontekstā tas ir īpaši svarīgi. Aplūkojamās sociālās sistēmas (tās apzīmēšanai turpmāk lietosim terminu – **fokussistēma**, jo tieši tā atrodas pētnieka uzmanības centrā) elementi vienlaikus var būt pat vairāku vides sistēmu sastāvdaļas.

Sociālās sistēmas vienmēr ir pakļautas vides ietekmēm, sākot ar elementāro (sistemoloģiskajā izpratnē) sociālo būtni – atsevišķu cilvēku, beidzot ar sociālo megasistēmu – sociumu. Vienlaikus jebkura sociālā sistēma, mijiedarbojoties ar vidi, ietekmē izmaiņas tajā. Tas notiek sistēmas subjektu darbības rezultātu un koprezultātu dēļ. Vispārināti var teikt, ka jebkura sociālā sistēma pastāv, funkcionē un attīstās citu sistēmu veidotājā vidē. Tādējādi būtisks sociālās sistēmas un tās vides attiecību raksturojums ir to universāla kopsaistība: vide ietekmē sistēmu, sistēma – vidi. „Sistēmas sastāvs (elementu īpašības) nosaka, kādas var būt ārējās un iekšējās mijiedarbes, bet šīs potences atraisās konkrētā vidē un tiek fiksētas kā sistēmas konkrētās īpašības.” [4, 25]

Kamēr vien sociālā sistēma pastāv, tā saglabā savu kopveselumu. Tajā pašā laikā aktīvā mijiedarbē ar apkārtējo vidi sistēma spēj mainīt savu sastāvu un struktūru; darbojoties atbilstoši sistēmas iekšējām un tai apkārt esošās vides likumsakarībām, izvēlēties kādu no iespējamiem funkcionēšanas un pārmaiņu

virzieniem. Tas ir raksturīgs pašorganizējošām adaptīvi adaptējošām sistēmām, kādas ir visas sociālās sistēmas.

Sociālās vides izpratne

Ļoti vispārīgā sistemoloģiskā skatījumā sociālo vidi var traktēt kā visu to sociālās realitātes daļu, kas neietilpst fokussistēmā. Šo apkārtējo sociālo vidi veido visas pārējās sociālās sistēmas. Tas gan ir tikai pirmais abstraktais tuvinājums vides apjēgai, kam nepieciešami precizējumi.

„Sociālo” interpretē atšķirīgi: ar to saprot vai nu visu, kas saistīts ar sabiedrību, sociumu, vai arī to, kas saistīts ar cilvēka dzīvi (sabiedrībā). No šīs neviennozīmības izriet literatūrā sastopamais jēdziena „sociālā vide” lietojums gan plašā, gan šaurā nozīmē.

Filosofijas enciklopēdiskajā vārdnīcā sociālā vide definēta kā „cilvēkam apkārtesošie eksistences, veidošanās un darbības sabiedriskie, materiālie un garīgie nosacījumi”. [10, 624] Tematisko skaidrojošo vārdnīcu dienests, apkopojot vairākos enciklopēdiska rakstura uzziņu avotos dotus skaidrojumus, piedāvā izprast sociālo vidi kā „indivīdu un sociālo grupu eksistences, veidošanās un darbības materiālo, ekonomisko, sociālo, politisko un garīgo apstākļu kopumu”. [14] Līdzīga izpratne rodama Sociālā darba terminoloģijas vārdnīcā: „Sociālā vide – cilvēku eksistences un darbības sociālo, materiālo un garīgo apstākļu kopums.” [34, 201]

Šīs definīcijas ietver norādi uz faktiski visiem iespējamiem ārējiem apstākļiem (vai nosacījumiem) un atbilst jēdziena plašajai nozīmei. Līdz ar to vienīgais atbilstoša loģiskā apjoma robežjēdziens terminam „sociālais” varētu būt „dabiskais”. (*Simptomātiski, ka bioloģijā ar vidi vispārināti saprot dzīvo organismu eksistences apstākļu kopumu.*) Definīcijās uzmanību saista arī tas, ka sociālā vide, līdzās citiem, skaidrota ar sociālajiem apstākļiem (sociālais te nepārprotami tiek izprasts šaurāk nekā sociālais definējamās vides kontekstā), tādējādi ienesot tautoloģisma elementu. No tā izvairījušies dzīves kvalitātes sociālā indeksa autori, darba vajadzībām izstrādātajā jēdziena interpretācijā norādot, ka sociālā vide reprezentē ārējos apstākļus, kādos cilvēki iesaistās sociālās aktivitātēs viņu kopienās. [31]

Arī vides analīzes modeļu aprakstos diezgan bieži sastopams vides termina lietojums vienlaikus gan plašā nozīmē – visas vides

apzīmēšanai, gan šaurā – izdalot sociālos vai sociālos/kultūras faktoros kā sociālās vides analīzes kategorijas. Tā kā jēdzienu konkrētais saturiskais papildījums ir atkarīgs no analīzei izmantotajiem faktoriem un izvēlētās klasifikācijas, šajā gadījumā divnozīmība nerada problēmas izpratnei un praktiskai lietošanai.

Ir arī teorētiskie koncepti, kuros sociālo vidi izprot šaurāk. Atšķirībā no pamatjēdzienu dažādām socioloģiskajām un sociālfilosofiskajām interpretācijām tie galvenokārt pārstāv sociālpsiholoģisko skatījumu. S.Kempa, Dž.Vitakers un E.Treisija skaidro, ka sociālā vide līdzās fiziskai videi, institucionālajai un organizatoriskajai videi, kultūras un sociālpolitiskajai videi un uztvertajai videi ir viena no apkārtējās vides dimensijām. Tā ir mijiedarbības vide, kas sastāv galvenokārt no dažāda līmeņa cilvēku attiecībām (personiskiem sociāliem kontaktiem) un ietver ģimeni, grupu un kaimiņu vides un kolektīvus. [17, 37] *Šāda vides sociālpsiholoģiskās dimensijas izdalīšana (kaut arī tā nosaukta par sociālo) nerada iebildumus, jo katras zinātnes specifikai atbilstošais skatījums uz vienu un to pašu izpētes objektu tikai bagātina tā izpratni. Diemžēl apkārtējās vides dimensiju izdalīšanā nav saskatāms vienots taksonomiskais princips; tas ievērojami pazemina piedāvātā modeļa analītisko vērtību.* Sociālpsiholoģisku sociālās vides raksturojumu piedāvā arī enciklopēdija „Wikipedia”. Tajā sociālā vide skaidrota sociālo pozīciju un sociālo lomu kontekstā, uzsverot cilvēku interakcijas ar citiem cilvēkiem un institūcijām. [33] Tradicionāli un atbilstoši pētījuma objektam vides izpratne tās šaurākajā nozīmē dominē darbos, kas vēlti personības un vides attiecībām. [5]

Sociālās vides **plašā izpratne** labāk palīdz atsegt tās kompleksumu un sistēmiskumu. Jebkurš vides apstāklis vairāk vai mazāk, aktuāli vai potenciāli var veicināt izmaiņas sistēmā. Turklāt runa nav tikai par pašreizējiem, bet arī iepriekšējiem apstākļiem, kuru ietekme saglabājusies un kā savdabīga sistēmas „atmiņa” fiksējusies tajā. Pētot sociālo vidi kompleksi, jāņem vērā gan tagadnes apstākļi (aktuālie vides nosacījumi), gan pagātnes apstākļi (dažkārt tos sauc arī par ģenētiskajiem apstākļiem), gan nākotnes apstākļi (prognozējamie potenciālie varbūtiskie nosacījumi, kuri par tādiem var kļūt, bet var arī nekļūt). Apzinot sociālā klienta darbības sociālo vidi, arī sociālie darbinieki, tāpat kā

daudzu citu nozaru speciālisti, pievērš uzmanību ne tikai tagadnei, bet arī pagātnei, cenšas prognozēt iespējamās izmaiņas nākotnē.

Protams, sociālo vidi vienmēr vajadzētu tvert tās sarežģītībā un daudzdimensionalitātē. Taču tas nepavisam nav viegli īstenojams uzdevums. Turklāt vides analīze, tāpat kā jebkurš cits pētījums, tiek veikta noteiktā laikā, noteiktā vietā un ar noteiktu mērķi. Izdalīt vai pat tikai uzsvērt visus daudzveidīgos vides apstākļus – tas ir labs priekšnoteikums un sākums, bet pētnieciskām vajadzībām ar to nepietiek. Ne katrs sociālās vides apstāklis reāli ietekmē fokussistēmu. Liela, varbūt par lielākā daļa no tiem konkrētā pētījuma kontekstā ir nenozīmīgi vai ārkārtīgi vāji. Veicot vides analīzi, šos apstākļus pētnieks vai nu vispār nevar fiksēt, vai arī tie viņam nav svarīgi. Jebkurā gadījumā vairākums vides apstākļu atradīsies ārpus pētnieka interešu un uzmanības loka. Tādēļ, raksturojot sociālo vidi tās analīzes vajadzībām, ir lietderīgi spert vēl vienu soli izpratnes konkretizēšanas virzienā.

Sociālo pētījumu metodoloģijā un metodikā lieto jēdzienu „**faktors**”. Ar to saprot tādas apstākļus, kas cēloniski ietekmē (izraisa, determinē, veicina vai kavē, pastiprina vai pavājina) cilvēkdarbību, sociālos procesus. Atbilstoši pētījuma mērķim, uzdevumiem, objektam un priekšmetam tiek atlasīti gan iepriekšnosakošie ietekmējošie faktori (angliski – *predictor*), gan ietekmējošie papildfaktori (angliski – *covariations*). [19, 71–100] Faktoru izdalīšana un konkretizēšana dod iespēju daudz precīzāk noskaidrot apstākļu reālās ietekmes. „Faktoru analīze ļauj ne tikai atrast faktorus, kas atrodas vairāku mainīgo lielumu saistības pamatā, bet arī dod iespēju novērtēt šīs saistības ciešumu starp faktoru un novērotajām pazīmēm, respektīvi, atbildēt uz jautājumu, cik liels ir faktora īpatsvars katrā pazīmē.” [28, 213] Dziļāk šos faktorus var apzināt un to ietekmi izvērtēt, atklājot faktoru kompleksās mijietekmes un atgriezeniskās ietekmes. Arī daudzi sociālās vides analīzes modeļi jau sākotnēji paredz nevis vides apstākļu, bet tieši vides faktoru identificēšanu un izvērtēšanu.

Piemēroti sociālās vides analīzes kontekstam **sociālo vidi** var izprast kā to faktoru kopumu, kuri ietekmē sociālo subjektu cilvēkdarbību un eksistenci fokussistēmā.

Sociālās vides atvērsums

Jēdziens „sociālā vide”, līdzīgi kā vārds „vide”, rada asociāciju ar kaut ko apkārt, ārpusē esošu. Šāda asociācija ir pamatota, bet tā nav precīza. (*Pārdomas var raisīt, piemēram, kaut vai tāds ierasts dzīvojamās vides priekšmets kā skapis. Tam piemīt vairākas sociālas funkcijas. Cilvēkam ir svarīgi, kā šis skapis iederas viņa mājokļa vidē, kāda ir tā estētiskā vērtība u.tml. Bet ne mazāk svarīga ir skapja ietilpība, tā iekšējā vide, no kuras atkarīga lietojamība, funkcionalitāte.*) Sistemoloģiskā skatījumā izdala sistēmas ārējo vidi un iekšējo vidi.

Ārējo sociālo vidi veido dažādas sociālās sistēmas (vides sistēmas). Fokussistēmai tās ir ārējas, bet mijsaistās vai vismaz ietekmē to.

Pašai fokussistēmai ir plašas iespējas adaptēties ārējai sociālajai videi un daudz ierobežotākas iespējas rosināt izmaiņas ārējā vidē, piemērojot to sev.

Ārējo vidi var diferencēt atbilstoši ietekmes raksturam, izdalot:

- **tieši ietekmējošo** ārējo vidi – ietver faktoros, kas tieši un nepastarpināti ietekmē fokussistēmu;
- **netieši ietekmējošo** ārējo vidi – ietver faktoros, kas netieši, bieži vien pastarpināti ietekmē fokussistēmu.

Piemēram, tādi svarīgi makroekonomiskie rādītāji kā iekšzemes kopprodukts (IK) vai inflācijas līmenis ir sociālās vides ekonomiskie faktori, kuri vairāk vai mazāk ietekmē katru atsevišķu cilvēku un sociālo grupu. Taču šie faktori tieši ietekmē sabiedrības sociālekonomisko situāciju tās makrolīmenī. Sociālie subjekti izjūt IK un inflācijas palielināšanos pastarpināti. Cilvēku dzīves kvalitāti tieši ietekmē citi faktori: personas vai sociālās grupas rīcībā esošie labumi, to pieejamība, preču un pakalpojumu cena u.tml.

Atbilstoši ietekmes regularitātei un intensitātei izšķir:

- **mikrovīdi** – vistiešāko sociālo apkārtni, kuras mijietekmes ir nepastarpinātas, biežas, pārsvarā regulāras un intensīvas;
- **makrovīdi** – plašākas sociālās sistēmas, kuru mijietekmes lielākoties ir netiešas, pastarpinātas, neregulāras vai pat epizodiskas un ar ļoti atšķirīgām ietekmes intensitātēm.

Tradicionāli kā atsevišķa cilvēka mikrovīdes sastāvdaļas skata ģimeni, darba vai/un mācību kolektīvu u.tml., bet makrovīdes – sabiedriskās attiecības un procesus, institūcijas, kultūru u.tml.

Sociālās vides faktoriālā izpratne daļēji noārda mikro – makrovīdes telpiski iezīmējamās robežas. Ne visiem faktoriem, kas izriet no vistiešākajai sociālajai apkārtnē piederošajām vides apakšsistēmām, ir raksturīgas nepastarpinātas, biežas, pārsvarā regulāras un intensīvas ietekmes. Šādu raksturu toties iegūst daži faktori, kas izriet no plašākām un telpiski nereti attālinātākām sociālām sistēmām.

Apstākļu izpēti precizējot līdz faktoru analīzei, gan tikai spēcīgāk izgaismojas mikro – makrovīdes robežu izplūšana, kas arvien intensīvāk notiek globalizācijas, internetizācijas, urbanizācijas, tehnoloģizācijas u.tml. mūsdienīgu procesu, kā arī atsvešināšanās ietekmē. Piedāvātās sociālās vides izpratnes ietvaros iespējami divi metodoloģiski risinājumi: vai nu pārskatīt mikro – makrovīdes ierasto izpratni un saturu, vai arī izmantot šādu dalījumu tikai tam atbilstoša sociālās vides koncepta ietvaros.

Iekšējo vidi var saprast kā fokussistēmas sastāvdaļu radīto faktoru kopumu. Sociālajiem subjektiem sociālās sistēmas ietvaros ir ļoti augsta brīvības pakāpe, to īstenotā cilvēkdarbība tikai daļēji ir pakļauta kopējām sistēmas prasībām un likumsakarībām. Tādēļ arī sistēmas iekšienē īstenojas un pārklājas visatšķirīgākās un pat dažādos virzienos vērstas faktoru ietekmes, veidojas sistēmas iekšējā vide. Fokussistēmai ir ļoti plašas iespējas mainīt savu iekšējo vidi. Tās tiek izsmeltas tikai brīdī, kad destruktīvie, dezorganizējošie faktori gūst virsroku un sistēma beidz pastāvēt (pašiziršanas vai/un ārējās vides ietekmju rezultātā). *Piemēram, strādājot ar ģimeni, sociālais darbinieks parasti diezgan labi prot nošķirt ģimenes ārējos un iekšējos faktoros; lielu uzmanību pievērš ne tikai ģimenes sastāvam un struktūrai, bet arī tiem iekšējās vides faktoriem, kurus veido atsevišķi ģimenes locekļi.*

Skatot sistemoloģijas galvenos jēdzienus un atziņas, A.Broks pievērš uzmanību tam, ka cilvēks sistēmu uzlūko kā ārējai videi piederošu, kurai raksturīga arī sava iekšējā vide. Taču tad arī iekšējās vides sastāvdaļas ir uzlūkojamas kā sistēmas. Tādējādi iekšējā un ārējā vide tiek izdalītas nosacīti un vienmēr jāprecizē, kurā līmenī interesējošā sistēma ir ārējās vides sastāvdaļa, un attiecībā pret šo līmeni jāsakārto visi pārējie iespējamie šīs sistēmas apskata līmeņi. [3, 66–67] Paralēli veicot ārējās vides analīzi un iekšējās vides analīzi, var noskaidrot gan tos fokussistēmu

ietekmējošos faktoros, kuri nāk no ārienes, gan tos, kuru izcelsmes avots ir sistēmas iekšienē.

Svarīgi apzināties, ka sociālajā vidē ietilpst gan **materiālie**, gan **garīgie faktori**. Tiem ir atšķirīgi esamības raksturojumi. Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka cilvēkdarbība, kuras rezultāts ir visas sociālās parādības, procesi, attiecības, kā arī lietu sociālās kvalitātes, savā būtībā ir integratīva un organiski apvieno dzīvo un priekšmetiskoto darbību. Cilvēki reāli eksistē to ķermeniskuma un garīguma kopveselumā, un tikai teorētiski vienoto var mēģināt sadalīt dabiskajā un sociālajā būtnē. Līdz ar to vides materiālo un garīgo faktoru principiāla nodalīšana lielākoties veido mākslīgas demarkācijas līnijas un pat traucē izprast vides ietekmes. Tā ir lietderīga vien atsevišķās analīzes stadijās. Par nepieciešamu materiālā un garīgā nodalīšana kļūst, identificējot un izvērtējot vides resursus, jo šie resursu veidi diezgan kardināli atšķiras pēc būtības, rakstura, avotiem un izmantošanas.

Sociālās **sistēmas īpašības** kauzāli nosaka gan iekšējā, gan ārējā vide. Tās mainās, izdarot izmaiņas sistēmas iekšējā un/vai ārējā vidē. *Sociālajam darbiniekam, strādājot ar klientu, vienlīdz svarīga ir gan klienta personība, gan viņa dzīves un darbības ārējie nosacījumi. To apzināšana ir sociālā darbinieka kompetencē.* Lai nodrošinātu tādas vēlamās pārmaiņas, kurām raksturīga pietiekama dinamika, stabilitāte un neatgriezeniskums, izmaiņas vienlaikus jāveic gan iekšējā, gan ārējā vidē. Tikai tad ar lielāku varbūtību var panākt, ka mainās sociālās sistēmas īpašības.

Vides analīze vadībizinībās

Lielu uzmanību sociālās vides analīzei pievērš vadībizinības, jo no organizācijas darbības vides izpratnes, piemērošanās vides vispārīgajiem un situatīvi konkrētajiem nosacījumiem, to optimālas izmantošanas savu izvērsto mērķu sasniegšanai un vides izmaiņu rosināšanas sev vēlamā virzienā ir atkarīga organizācijas darbības rezultativitāte un efektivitāte. Izstrādātas un plaši tiek lietotas dažādas analīzes metodes un tehnikas. *Pašsaptotami, ka tās lieto sociālā darba institūciju vides analīzē, izvērtēšanā, stratēģisko un taktisko plāno izstrādē, jo kā vadības objekts un subjekts šīs institūcijas darbojas un funkcionē saskaņā ar vispārējām vadības procesu likumsakarībām. Aprobētā un/vai modificētā veidā dažus no*

šiem paņēmieniem ar panākumiem jau lieto arī citās sociālā darba pētniecības un makroprakses jomās, jo to izmantošanas areāls bieži vien ir daudz plašāks, nekā sākotnēji iecerējuši autori.

Organizācijas vides izpratne

Organizācijas (institūcijas, uzņēmuma) vides izpratne menedžmentā izriet no sociālās vides plašās izpratnes un ir precizēta, padziļināta atbilstoši šādu sarežģītu sociālo sistēmu specifikai, kā arī vadības procesu mērķiem.

Organizācijas vides veiksmīgas analīzes obligāts nosacījums ir vienlaicīgs, komplekss skatījums gan uz tās ārējo, gan iekšējo vidi.

Iekšējā vide – organizācijas darbību ietekmējošie faktori, kas veidojas un mainās tās menedžmenta rezultātā: mērķi, darbinieki, struktūra, organizācijas kultūra, menedžmenta stils, tehnoloģija u.tml.

Ārējā vide – organizācijas darbību tieši vai netieši ietekmējošie faktori, kas veidojas un mainās diezgan neatkarīgi no tās menedžmenta.

Tieši ietekmējošie ārējās vides subjekti – tās faktoru veidotāji ir klienti (patērētāji, pircēji, pakalpojuma saņēmēji); konkurenti; partneri (t.sk. piegādātāji), masu mediji, nevalstiskās organizācijas u.tml. Visnepastarpinātākajā veidā organizāciju ietekmē arī tās darbības jomu reglamentējošais normatīvais regulējums.

Netieši ietekmējošos ārējās vides faktoros iedala:

- ekonomiskajos (ekonomiskā stabilitāte un dinamika, inflācija, kreditēšanas nosacījumi, nodarbinātība, maksātspēja u.tml.);
- sociālajos/kultūras (sociodemogrāfiskā situācija, tradīcijas un paradumi, kultūrvērtības, dzīvesveids u.tml.);
- politiskajos /iekšpolitiskie, ārpolitiskie un globālpolitiskie/ (valsts attieksme, politikas virzība, tās pēctecība, stabilitāte u.tml.);
- tiesiskajos (likumdošana un cits normatīvais regulējums, tiesību īstenojuma nodrošinājums u.tml.);
- tehnoloģiskajos (ražošanas, pakalpojumu, informācijas, sakaru u.c. tehnoloģijas, inovācijas un zinātnes atklājumi, jauninājumu ieviešana u.tml.).

Te minētas galvenās faktoru grupas, kurām praktiski vienmēr pievērš uzmanību organizācijas vides analīzes gaitā. Atkarībā no

organizācijas darbības jomas un vides specifikas nereti rodas nepieciešamība īpaši izgaismot arī citas faktoru grupas (starptautiskos vai starpvalstu, ekoloģiskos, ģeotelpiskos, demogrāfiskos, institucionālos vai starpinstitucionālos, informatīvos, izglītojošos, kultūras u.c.).

Tādēļ nav vienotas organizācijas sociālās vides faktoru vai vides apakšsistēmu klasifikācijas un literatūrā tiek piedāvāts risinājumos atšķirīgs skatījums. [26, 70–94; 12, 113; 1, 13; 18, 8–12; 27]

Tirgzinības (mārketinga) analīzē uzmanība tiek centrēta uz daudzveidīgiem preču un pakalpojumu tirgu ietekmējošiem faktoriem (piedāvājumu un pieprasījumu, patērētāju vajadzībām un uzvedību, tirgus konjunktūru, cenas noteikšanu u.tml.). Tādēļ vides analīze tirgzinībās nav iespējama, aprobežojoties ar ekonomisko ietekmju apzināšanu un izvērtēšanu vien, bet tajā tiek iekļauti gan demogrāfiska, gan tehnoloģiska, gan sociāla, gan politiska, gan kulturāla, gan tehnoloģiska rakstura faktori. [27] Tirgus analītiķi radoši izmanto un izstrādā dažādas metodes un paņēmienus, jo tikai pētnieciska korekta un radoša pieeja vides analīzei dod iespēju saskaņāt tādus faktoros, uz kuriem balstoties var nodrošināt augstāku konkurētspēju.

Arī vides analīze sociālajā darbā neaprobežojas ar kompetences jomas vairāk vai mazāk strikti noteiktiem ietvariem un pat principiāli nevar palikt tajos. Klienta sociālo problēmu apzināšanai un risinājumu meklēšanai nepieciešama viņa darbības un eksistences vides analīze diezgan plašā cilvēkdarbības kontekstā, jo nereti tikai tā var ieraudzīt faktoros, kuru izmantošana vai mainīšana dod optimālus rezultātus.

Vides faktoru analīzes gaitā veic arī to ietekmes izvērtējumu. Parasti tas tiek īstenots, ņemot vērā vismaz divus savstarpēji saistītus aspektus:

- izmaiņu līmeni, kurš raksturo organizācijas vides stabilitāti un dinamiskumu;
- sarežģītības līmeni, kurš raksturo organizācijas vides faktoru vienkāršumu – komplikētību.

SVID (SWOT) analīze

Viena no pazīstamākajām un, iespējams, izplatītākā metode, kas palīdz apzināt un izvērtēt iekšējās un ārējās vides faktoros kā vienotas sistēmas divas dimensijas, ir **SVID (SWOT) analīze**. Metode dod iespēju ne vien uzskatāmi apkopot informāciju, bet arī izpētīt stratēģisko risinājumu variantus un izvēlēties labāko alternatīvu. Tādēļ tā kļuvusi par gandrīz neaizvietojamu organizācijas attīstības stratēģiskās plānošanas rīku.

Faktoru apkopošanai izmanto analīzes matricu – vienkāršu 2 x 2 laukumu tabulu. Tas dod iespēju gan uzskatāmi veikt vienlaicīgu organizācijas iekšējo (abi augšējie lauki) un ārējo (abi apakšējie lauki) faktoru apkopojumu, gan izvērtēt tos. Visus faktoros atbilstoši ietekmes avotam un izvērtējumam jau sākotnēji sadala četrās grupās: iekšējais spēks (angļu valodā lietots apzīmējums – *strenpts*), iekšējais vājums (*weakness*), ārējās izdevības (*opportunities*) un ārējie draudi (*threats*). [6]

S Iekšējais spēks <i>(S – strenpts)</i> +	V Iekšējais vājums <i>(W – weakness)</i> –
I Ārējās izdevības <i>(O – opportunities)</i> +	D Ārējie draudi <i>(T – threats)</i> –

SVID (SWOT) analīzes matrica

Veicot SVID analīzi, vispirms apkopo informāciju par organizācijas iekšējās un ārējās vides faktoriem. Tās apzināšanas gaitā noteikti nepieciešami dati par pieejamajiem resursiem (cilvēku, materiālajiem, finanšu, informatīvajiem, intelektuālajiem, tirgus u.tml.), kā arī citiem nozīmīgiem ietekmējošiem faktoriem. Pēc tam veic faktoru analīzi un izvērtējumu. Faktoros formulē iespējami koncentrētā veidā un ievieto tiem atbilstošos matricas

laukos. (Lai gūtu optimālos rezultātus, iepriekš vēlams izstrādāt vienkāršus un precīzus faktoru izvērtēšanas kritērijus.)

Gan iekšējo spēku un vājumu, gan ārējās izdevības un draudus vērtē atbilstoši faktoru nozīmīgumam. Biežāk izvēlas vienkāršu triju vienību skalu: faktorus sadala nozīmīgos, nenozīmīgos un neitrālos; tiem piešķir augsta, vidēja vai zema nozīmīguma vērtības. Retāk izvēlas četru, piecu vienību vai sarežģītāku skalu.

Lai labāk apzinātu un izmantotu esošās ārējās iespējas un nepieļautu situācijas, kurās draudi pārvēršas par destruktīviem faktoriem, papildus SVID analīzes matricai veido arī iespēju un draudu matricas.

Lietojot SVID analīzi, jāņem vērā, ka iekšējie un ārējie faktori ir dinamiski. Daži no tiem saglabā savu ietekmi ilgāk, bet citi ir ārkārtīgi mainīgi. Tādēļ iegūtie rezultāti ir aktuāli un patiesi tikai noteiktu laiku. Lai to paildzinātu, var veidot trīs analogas matricas: par situāciju pašlaik; par situāciju pagātnē (vienā vai vairākos noteiktos laika periodos); par prognozējamo situāciju nākotnē (vienā vai vairākos laika periodos).

Sociālās politikas projektos, īpaši – gadījumos, kad ir nepieciešams ietekmes izvērtējums, diezgan bieži var redzēt SVID analīzes rezultātus, retāk – faktoru novērtējumu un ranžējumu. Metodei ir ievērojams potenciāls ne tikai makropolitikā, kopienas sociālā darba un/vai sociālā darba institūciju attīstības modelēšanā un plānošanā, bet arī praktiskajā sociālajā darbā ar klientu (personu, ģimeni).

Tāpat kā lielākām sociālām sistēmām, arī atsevišķa cilvēka darbībā un eksistencē ir gan savi iekšējie spēki, gan vājumi, arī apkārtējā vide viņam piedāvā gan daudzas un dažādas izdevības, kuras tikai jāgrib un jāprot izmantot, gan rada draudus, kurus nepieciešams likvidēt vai vismaz mazināt. SVID analīze var palīdzēt izprast un izvērtēt klienta sociālās problēmas, to risināšanas iespējas, precīzāk apzināt sociālekonomiskos resursus, to piesaistes lietderīgumu. Metode var kļūt par efektīvu rīku intervences plāna izstrādei.

Ārējās vides analīzes modeļi

Menedžmenta vajadzībām izstrādāti dažādi ārējās vides analīzes modeļi, kas dod iespējas sistēmiski apzināt, izprast un izvērtēt vides faktorus. Tos galvenokārt izmanto, lai labāk izpētītu un izvērtētu ārējās izdevības un draudus SVID analīzes vajadzībām. Taču tie ir arī pastāvīgi izmantojami analītiskie rīki. Te aplūkosim tikai dažus literatūrā aprakstītos modeļus, kurus var iedalīt divās grupās:

- PEST un no tā atvasinātie;
- STEEPLE modifikācijas.

PEST ir diezgan pazīstams un izplatīts modelis [12, 126; 7; 21], turklāt tas ir īsi raksturots arī menedžmenta avotos latviešu valodā. Kaut gan modeļa iespējas ir visai ierobežotas, vairākumā gadījumu ar tām pietiek biznesa ārējās vides apzināšanai, faktoru rakstura un intensitātes izvērtēšanai, kā arī iespējamo izmaiņu tendenču prognozēšanai. Modelis piedāvā aplūkot faktorus četrās kategorijās:

P – politiskie/tiesiskie faktori;

E – ekonomiskie faktori;

S – sociālie/kultūras faktori;

T – tehnoloģiskie faktori.

Izvērstāks (septiņās kategorijās) ir no PEST atvasinātais **PESTELI** analīzes modelis [7], kurā tiek skatīti:

P – politiskie faktori;

E – ekonomiskie faktori;

S – sociālie/kultūras faktori;

T – tehnoloģiskie faktori;

E – ekoloģiskie (apkārtējās vides) faktori;

L – likumdošanas (tiesiskie) faktori;

I – industriālie faktori.

Salīdzinot ar bāzes modeli, politisko/tiesisko faktoru grupa ir sadalīta divās kategorijās; no ekonomiskajiem faktoriem atsevišķi izdalīta industriālo faktoru kategorija. Par priekšrocību var uzskatīt ekoloģisko (apkārtējās vides) aspektu akcentēšanu, jo tie gūst arvien lielāku nozīmi faktiski jebkurā sabiedriskās dzīves jomā, ir

aktuāli uzņēmējdarbībā. Līdz ar to modelis pilnvērtīgāk kalpo biznesa vides analīzes vajadzībām.

PESTLE (vai **PESTEL**) analīzes modelis [22; 23] no iepriekš aplūkotā formāli atšķiras ar to, ka 1) faktori grupēti nevis septiņās, bet tikai sešās kategorijās, jo īpaši nav izdalīti industriālie faktori, kuru detalizēta un izvērstā analīze galvenokārt ir nepieciešama tikai ar rūpniecisko ražošanu saistītos uzņēmumos; 2) sociālo/kultūras faktoru vietā tiek identificēti socioloģiskie – ar izmaiņām sabiedrībā saistītie faktori. Modeļa lietošanas metodika daudz labāk nodrošina iespēju mērķtiecīgi atklāt izmaiņu faktoros arī pārējo kategoriju ietvaros, tas dod pārlicinošākus rezultātus.

PEST un no tā atvasinātie modeļi lielākoties piemēroti tādai sociālās vides analīzei, kuras uzdevumi galvenokārt centrēti biznesa pilnveidei un/vai tirgus izpētei, bet **STEEPLE** analīzes varianti (tiem visiem ir viena un tā pati angļu abreviatūra) ir efektīvi lietojami daudz plašāka spektra sociālās vides analīzē. Līdz ar to tie ir piemērotāki izmantošanai sociālā darba pētījumos.

Visos šeit apskatītajos **STEEPLE** modeļa variantos faktori sadalīti septiņās kategorijās, turklāt pirmās sešas no tām ir identiskas, bet ne pilnīgi vienādas, jo atšķiras metodika.

STEEPLI [15]	STEEPLe [20]	STEEPLV [30, 9]
S – sociālie faktori	S – sociālie faktori	S – sociālie faktori
T – tehnoloģiskie faktori	T – tehnoloģiskie faktori	T – tehnoloģiskie faktori
E – ekonomiskie faktori	E – ekonomiskie faktori	E – ekonomiskie faktori
E – ekoloģiskie (apkārtējās vides) faktori	E – ekoloģiskie (apkārtējās vides) faktori	E – ekoloģiskie (apkārtējās vides) faktori
P – politiskie faktori	P – politiskie faktori	P – politiskie faktori
L – likumdošanas (tiesiskie) faktori	L – likumdošanas (tiesiskie) faktori	L – likumdošanas (tiesiskie) faktori
I (E) – izglītības faktori	e (E) – e-biznesa (virtuālās vides) faktori	V (E) – vienlīdzības faktori

STEEPLE modeļa variantu salīdzinājums

Katrs no trim aplūkotajiem variantiem ir modificēts piemēroti konkrētas sociālās sistēmas vides specifikai un analīzes mērķiem. STEEPLI modelis izstrādāts un ieteikts izmantošanai muzeju, bibliotēku un arhīvu apmeklētības attīstības plāna sagatavošanai. STEEPLV modelis lietots uz jauniešu auditoriju orientēta teātra darbības stratēģijas izstrādei. STEEPLe modeli izstrādājuši biznesa un menedžmenta konsultanti, ņemot vērā virtuālās vides un e-komercijas faktoru arvien pieaugošo nozīmi un lomu mūsdienās.

Kā redzam STEEPLI modifikāciju piemēros, šis vides analīzes rīks ir adaptējams konkrētām sociālās vides situācijām, izvēloties piemērotāko metodiku vai/un nepieciešamības gadījumā veidojot jaunu atbilstošāku modeļa variantu. Tādējādi iespējams diezgan viegli paaugstināt tā izmantošanas analītisko efektu. Mazākā mērā tas sakāms par PEST grupas modeļiem.

Kaut gan modeļi cits no cita atšķiras ar izmantotajiem faktoru klasifikācijas kritērijiem, to detalizācijas pakāpes un, kā uzskatāmi redzams, ar izdalītajām kategorijām, visu modeļu izstrādē lietoti vieni un tie paši taksonomijas principi. Sociālā vide ir skatīta kā vienota sistēma, kura kategorizēta atbilstoši noteiktām cilvēkdarbības un sociālās dzīves jomām. Neviens no aplūkotajiem modeļiem neparedz nošķirt darbības subjektus no objektiem, darbības procesus no rezultātiem, materiālos faktoros no ideālajiem.

Iepriekš raksturotie ārējās vides analīzes modeļi ir pētnieciski aprobēti, un situācijās, kad to izmantošana ir lietderīga, vēlams izvēlēties kādu no tiem. Taču sociālajai realitātei raksturīga gan aplūkojamo sociālo sistēmu, gan to vides sistēmu daudzveidība. Tādēļ tie vai citi modeļi vienlaikus kalpo par labiem paraugiem jaunu, konkrētai situācijai optimālu analīzes modeļu izstrādei un lietošanai.

Sociālā darba pētniecībā un praksē veselības, izglītības, kultūras (tai skaitā relaksācijas, rekreācijas) faktoriem parasti ir ārkārtīgi liela nozīme, tādēļ rodas pamatota nepieciešamība izdalīt tiem atbilstošas kategorijas. Cilvēki lielāko daļu savas dzīves pavada darba (vai/un mācību) vidē un mājokļa vidē (dzīvojamā vidē) [2 – 331], tādēļ to ietekme ir nozīmīga un daudzveidīga, kas rada nepieciešamību atbilstošos faktoros sadalīt subkategorijās vai pat veidot atsevišķas kategorijas. Toties politisko vai tiesisko

(likumdošanas) faktoru ietekmes mikrolīmenī, bet dažkārt pat mezolīmenī īstenojas vien netieši – pastarpināti ar citiem, nereti pat kardināli atšķirīgiem faktoriem. Tas rosina meklēt radošus risinājumus un veidot konkrētai videi un sociālā darba specifikai vispiemērotākos modeļus.

Sociālās vides analīzes shēma

Sociālās vides analīzē izmanto dažādas metodes un tehnikas. Katrai no tām ir savas priekšrocības un trūkumi, savs lietošanas areāls. Izmantojot iepriekš aprakstītās izstrādnes, šajā sadaļā piedāvāta sociālās vides analīzes shēma. Tās īstenošana, pēc autora domām, var nodrošināt vides analīzes sistēmiskumu un pamatotus pētnieciskos secinājumus. Balstoties uz iegūtajiem rezultātiem, paveras iespējas modelēt tādus veiksmīgus praktiskos risinājumus, kuri radīs vēlamās izmaiņas gan fokussistēmā, gan tās vidē. Shēmas varianti ir aprobēti, analizējot ģimenes sociālo vidi sociālā darba problemātikas kontekstā. Bet tā ir diezgan universāla un lietojama faktiski jebkāda veida un līmeņa sociālās vides analīzē.

1.solis

Apzina problēmsituāciju un pētniecisko problēmu. Izvirza vides analīzes mērķi. Nosaka pētījuma objektu un priekšmetu. Formulē galvenos pētījuma jautājumus, uz kuriem rezultātā jāsaņem atbildes. (Šāds pirmais solis ir nepieciešams katram pētījumam.)

2.solis

2.1.

Precīzi nosaka un apraksta fokussistēmu:

- elementus (cilvēkus un/vai sociālās grupas, kā arī galvenos lietiskos elementus);
- pamatstruktūru – tās sakarības, attiecības, kas ir dominējošās fokussistēmā un padara to par principiāli atšķirīgu no vides sistēmām;
- sistēmas robežu – precīzē sistēmas kvalitātes, it kā novelkot demarkācijas līniju, kas atdala fokussistēmu no apkārtējās vides.

2.2.

Veic sistēmas iekšējās vides analīzi, konstatē un fiksē tās faktorus.

Fokussistēmas noteikšana ir īpaši svarīga, jo ļauj skaidri izprast, kas un kāda sistēma tā ir.

2.soļa noslēgumā iegūstamais galaprodukts – precīzs un izsmelošs fokussistēmas apraksts, kurā ietverts arī galveno iekšējās vides faktoru saraksts.

Lai varētu aprakstīt fokussistēmu, par to jāievāc iespējami daudz informācijas. *Ja, piemēram, gribam apzināt ģimenes sociālo vidi, vispirms jābūt skaidrībai par šīs ģimenes locekļiem (jāveido apraksts par katru no tiem), viņu savstarpējām attiecībām, ģimenes kopējām interesēm, vērtīborientācijām, aktivitātēm u.tml. Tas palīdzēs iezīmēt arī galvenās ģimenes (un tās locekļu) sasaistes ar apkārtējo vidi. (Paralēli var veidot ģimenes ekokarti, kā arī izmantot citas tehnikas, kas īpaši izstrādātas darbam ar ģimeni.)*

3.solis

Apzina un sistematizē ārējās vides faktorus:

- konstatē un fiksē ārējās vides faktorus;
- sistematizē tos analīzes kategorijās;
- interpretē pamatjēdzienus.

Atkarībā no tā, vai pētniekam labāk strādāt ar induktīvās vai ar deduktīvās loģikas metodēm, var izvēlēties atšķirīgu darbību izpildes secību.

- Variants A: apzina un fiksē visus (cik vien iespējams saskatīt) vides faktorus → izvēlas analīzes (sistematizācijas) modeli → izprot tā kategoriju pamatsaturu → klasificē faktorus kategorijās → pārskata sistematizēto faktoru sarakstu un vai nu papildina dažas kategorijas ar faktoriem, vai arī izvēlas atbilstošāku modeli.

- Variants B: izvēlas analīzes (sistematizācijas) modeli → izprot tā kategoriju pamatsaturu → izvēlētajās kategorijās apzina un fiksē vides faktorus → pārskata sistematizēto faktoru sarakstu un vai nu papildina dažas kategorijas ar faktoriem, vai arī izvēlas atbilstošāku modeli.

3.soļa noslēgumā jāiegūst maksimāli pilnīgs fokussistēmas ārējai videi atbilstoši sistematizēts faktoru saraksts.

Svarīga un diezgan problemātiska ir analīzes modeļa izvēle. No tā daudzējādā ziņā ir atkarīgs, cik kompleksu un sistēmisku vides ietekmju ainu iegūsim. Arī faktoru pārskatāmība nav mazsvarīga. Var izvēlēties kādu no iepriekš aprakstītajiem analīzes modeļiem (vismaz sākotnēji tas ir pat lietderīgi) vai/un izstrādāt savu modeli. Ja izvēlēts jaunradošs variants, nedrīkst piemirst vispirms noteikt taksonomijas principu – jo klasifikācijas pamats ir vienkāršāks un skaidrāks, jo nepārprotamāks būs pats modelis.

4.solis

Izvērtē ārējās vides faktoru ietekmi:

- nosaka faktoru nozīmīgumu;
- ranžē faktorus pēc to vērtībām.

Vispirms nosaka vērtējuma kritērijus un izvēlas vērtēšanas skalu. Pēc tam izvērtē katra faktora nozīmīgumu un spēku, piešķir tiem atbilstošas vērtības un kategoriju ietvaros faktoros sakārto pēc to vērtībām. Ja kāds no izdalītajiem faktoriem izrādās nenozīmīgs, to no saraksta svītro.

4.solā galaprodukts – fokussistēmas videi atbilstoši sistematizēts ranžētu faktoru saraksts.

Veicot sarežģītāku sociālo sistēmu makroanalīzi, ir lietderīgi papildus izvērtēt arī kategoriju (un subkategoriju) nozīmīgumu un tajās iekļauto faktoru kopspeku, veikt vides ietekmju salīdzinošo analīzi kategoriju līmenī.

5.solis

Veic iekšējo un ārējo faktoru izvērtējumu pēc SVID analīzes kritērijiem.

- Ārējās vides faktoros izvērtē pēc to atbilstības iespēju vai draudu kategorijai un ievieto atbilstošos matricas laukos. Ja kāds faktors vienlaikus rada gan iespējas, gan draudus, to pārinterpretē, sadalot divos dažādos faktoros.
- Izvērtē iekšējās vides faktoros un sadala divas grupās: iekšējā spēka faktoros un iekšējā vājuma faktoros. Pēc tam tos ievieto atbilstošos matricas laukos.
- Pārskata faktoru sarakstu un, ja ar to ir grūti strādāt, līdzīgus faktoros (ja tie pieder pie vienas kategorijas) apvieno, pārinterpretē, pārformulē un ievieto atbilstošos matricas laukos.

- Katra matricas lauka ietvaros izvērtē faktoru nozīmīgumu un piešķir atbilstošas vērtības. (Ja sistēmas ir salīdzinoši vienkāršas un faktori labi pārskatāmi, bez tā var iztikt; toties, ja sistēmas ir sarežģītas un faktoru daudz, papildus ieteicams faktoros aranžēt.)

5. soļa galaprodukts ir aizpildīta SVID analīzes matrica.

Papildus minētajām darbībām ieteicams pārskatīt aizpildīto matricu un, ja tajā konstatēti „pelēkie plankumi” vai citas nepilnības, atgriezties kādā no iepriekšējiem soļiem un trūkumus novērst.

6. solis

Analīzē fokussistēmas un tās vides faktoru mijsaistes.

Šajā tipiski analītiskajā solī jaunā kvalitātē turpinās darbs ar SVID matricu. Uzdevums: izmantojot iespējas, ko dod iepriekšējos soļos iegūtā un matricā sakārtotā informācija, gūt atbildes uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem.

Galvenokārt notiek faktoru salīdzināšana vairākās dimensijās:

- iekšējo un ārējo faktoru ietvaros (S-V; I-D);
- starp iekšējiem un ārējiem faktoriem (S-I; V-D; S-D; V-I).

Tieši šīs analīzes gaitā var un vajag nonākt pie secinājumiem: par faktoru mijsaistēm un to raksturu vai, gluži otrādi, nesaistību.

6. soļa noslēgumā iegūtās atbildes uz pētījuma jautājumiem, kā arī cita vērtīga informācija, kas iegūta neaplānoti, jāpārveš secinājumos.

Ja raugāties tikai no pētnieciskā viedokļa, sociālās vides analīze līdz ar to ir īstenota. Atliek vien atskatīties, vai un cik ir izdevies sasniegt mērķi, kā arī sagatavot pētījuma ziņojumu. Realitātē darbs turpinās, jo sociālās vides analīze ir līdzeklis, lai iespējami rezultatīvāk sasniegtu praktiskos mērķus. Tie var būt saistīti gan ar stratēģijas, darbības programmas, sociālās vides modeļa izstrādi, gan ar intervences plāna sagatavošanu, gan arī ar analīzes rezultātu iekļaušanu plašākā pētījumā.

Lielai daļai sociālo darbinieku sociālā klienta dzīves un darbības vides analīze ir ja ne ikdienišķs, tad regulāri veicams darbs. Piedāvātā shēma praktiķim var šķist sarežģīta un tās īstenošana – darbietilpīga. Taču, kā liecina aprobācijas, to izmantojot salīdzinoši nekomplicētu sistēmu analīzei ar nelielu elementu kopskaitu, vēlamu rezultātu sasniegšana neprasa ne ilgu laiku, ne pārmērīgus pūliņus; tai nav nepieciešami arī īpaši resursi.

Turklāt aprakstīta ir principiālā shēma, ko ne vien iespējams modificēt atbilstoši konkrētās situācijas vajadzībām, bet pat vēlams papildināt ar sociālā darba vajadzībām īpaši izstrādātām metodēm un paņēmieniem.

Secinājums

Vides analīze ir nepieciešama sociālā darba sastāvdaļa, jo ar tās palīdzību var iegūt neaizvietojamu informāciju sociālās politikas projektu izstrādei, plānošanai un darbam ar sociālo klientu. Jo sistēmiskāk un kompleksāk sociālais darbinieks izprot sociālo vidi, jo efektīvākus rezultātus iespējams iegūt, apzinot un izvērtējot tās faktoru ietekmi. Tādēļ īpaši svarīga ir atbilstošu pētniecisko metožu un paņēmienu izvēle un korekta lietošana.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Abizāre V. Uzņēmējdarbības pamati. – Ozolnieki: Jēkabpils agrobiznesa koledža, 2003. <http://www.llkc.lv/nodaldas/informacija/uznemejdarbiba.pdf> (24.07.2006.)
2. Benešs H. Psiholoģijas atlants: attēli un teksti, 2.daļa. – Rīga: Zvaigzne ABC, n.d.
3. Broks A. Izglītības sistemoloģija. – Rīga: RaKa, 2000.
4. Broks A. Sistēmas ap mums un mēs sistēmās. – Rīga: Zinātne, 1988.
5. Budovskis M. Personības un sociālās vides rezonanse. – Rīga: Zinātne, 1986.
6. Chapman A. SWOT analysis: SWOT analysis method and examples, with free SWOT template. – N.d.: Businessballs, 1995–2006 <http://www.businessballs.com/swotanalysisfreetemplate.htm>
7. Chapman A. Pest Market Analysis Tool. – N.d.: Businessballs, 1995–2006. <http://www.businessballs.com/pestanalysisfreetemplate.htm> (24.07.2006.)
8. Checkland P.B., Scholes I. Soft Systems Methodology in Action. – Chichester: Wiley, 1990.
9. Enabling Environments for Civic Engagement in PRSP Countries. – Washington: Worldbank, 2003.

<http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/214578-1116506912206/20562093/sdn82.pdf> (24.07.2006.)

10. Философский энциклопедический словарь / Под ред. А.А.Ивина. – Москва: Гардарики, 2004.

11. Forands I. Biznesa vadības tehnoloģijas. – Rīga: Latvijas Izglītības fonds, 2004.

12. Forands I. Stratēģija. Kvalitāte. – Rīga: Latvijas Izglītības fonds, 2000.

13. Germain C, Bloom M. Human Behavior in the Social Environment: An Ecological View. – New York: Columbia University Press, 1999

14. Glossary.ru: Служба тематических толковых словарей. – N.d.: Web-and-Press, 2002–2005. <http://www.glossary.ru/index.htm> (24.07.2006.)

15. How to... write an audience development Plan. – Leicester: East Midlands Museums, Libraries and Archives Council (EMMLAC), 2005.

<http://emmlac-live.torchboxapps.com/document.rm?id=222> (24.07.2006.)

16. Indicators of sustainable development: guidelines and methodologies. – New York: United Nations Division for Sustainable Development, 1995.

17. Kempa S., Vitakers Dž., Treisija E. Personas – vides prakse: starppersonu palīdzības sociālā ekoloģija. – n.d.

18. Leščevica M. Lauku uzņēmējdarbības vides attīstības iespējas Latvijā / Promocijas darba kopsavilkums Dr. oec. zinātniskā grāda iegūšanai. – Rīga: LLU Ekonomikas fakultāte, 2005.

19. Light R., Singer D., Willett J. By Design. – Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1990.

20. Nicholson A. Developing the right strategy // Changing Business, July/August 2005, Issue VI. – Sunderland: Feechan Consulting.

http://www.aweber.com/z/article/?changingbiz&ID=AEwMDKy0DB_y0TEwEjExcDBxcTly0DCwA (24.07.2006.)

21. PEST Analysis. – Chuchester: Marketingteacher, 2002–2005. http://www.marketingteacher.com/Lessons/lesson_PEST.htm (24.07.2006.)

22. PESTLE analysis for Tesco. – n.d.: 321books, n.d.

- <http://www.321books.co.uk/catalog/tesco/pestle-analysis.htm>
(24.07.2006.)
23. P.E.S.T.L.E. analysis. – London: Thames Valley University, 2004–2006.
<http://www.trainingessentials.org.uk/pestlesitecopy/index.html>
(24.07.2006.)
24. Pētījums par reģionālo attīstību Latvijā (1999– 2003). – Rīga: Vides un reģionālās attīstības ministrija, 2004.
<http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/petnieciba/petijumi/RA-petijums.pdf> (24.07.2006.)
25. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. – М.: Логос, 2001.
26. Praude V., Beļčikovs J. Menedžments. – Rīga: Vaidelote, 1996.
27. Praude V., Beļčikovs J. Mārketings. – Rīga: Vaidelote, 1999.
28. Raščevska M., Kristapsone S. Statistika psiholoģijas pētījumos. – Rīga: Izglītības sōļi, 2000.
29. Reģionu attīstība Latvijā 2004: pārskats. – Rīga: Vides un reģionālās attīstības ministrija, 2004.
30. Replay Productions Strategy 2002–2005. – Belfast: Replay Productions Old Museum arts centre, 2001.
31. Quality of Life: Social Environment Index. – Ottawa: The Atlas of Canada, 2004.
http://atlas.nrcan.gc.ca/site/english/maps/peopleandsociety/QOL/soc_qol_uc (24.07.2006.)
32. Schriver J. Human Behavior and the Social Environment: Shifting Paradigms in Essential Knowledge for Social Work Practice. – Boston, New York: Allyn & Bacon, 2003.
33. Social environment. – n.d.: Wikimedia Foundation, 2006.
http://en.wikipedia.org/wiki/Social_environment (24.07.2006.)
34. Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca / L.Šiļņevas redakcijā. – Rīga: Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola „Attīstība”, 2000.

KOMANDAS DARBA PRINCIPI

Dagnija Briede

Šis ir raksts par komandas darbu, ko mēs, humāno profesiju pārstāvji – sociālie darbinieki, sociālā darba speciālisti, sociālie pedagogi, pedagogi, psihologi u.c., varam attīstīt tikpat sekmīgi, kā to paveic šajā jomā tik pieredzējušās uzņēmējdarbības organizācijas. Kas mums komandas darba īstenošanai nepieciešams? Tā ir vēlēšanās panākt labākus rezultātus!

Raksts ir praktiski orientēts, t.i., vērst uz komandas darba teorijas integrāciju praksē vai, precīzāk, praktiskās darbības attīstību, ievērojot citu komandu pieredzi, pētījumus un teorētiku fiksētas atziņas un ieteikumus, kas radušies praktiskā komandu darbībā. Raksts ir turpinājums un arī loģisks kopsavilkums autorei rakstiem rakstu krājumos "Dzīves jautājumi – V; VIII" [18, 19].

Komandas darbs ir unikāls instruments, un raksta autore aicina lasītājus veltīt enerģiju tā attīstībai, paturot prātā, ka rezultātus un ieguvumus nevaram gaidīt, ja neesam pielikuši visas pūles, lai sasniegtu iecerēto.

Atslēgas vārdi: komandas darbs, komandas veidošanas, mērķtiecīguma un regularitātes, uzdevumu funkciju realizācijas, uzturēšanas funkciju realizācijas, vadības, sadarbības attīstības, vienotības un labvēlības, kompetences integrēšanas, elastīguma un radošas pieejas, darbības pārskatāmības, resursu piesaistīšanas princips.

levads

Sociālā darba profesija veicina sociālās pārmaiņas sabiedrībā, sociālo stabilitāti un sociālo harmoniju cilvēku attiecībās. Lai sociālais darbinieks to varētu veikt, nepieciešams šādas attiecības spēt uzturēt arī to speciālistu vidū, kas palīdz šo mērķi īstenot sabiedrībā.

Kooperācijas princips sociālajā darbā nosaka, ka sociālais darbinieks aktīvi meklē sadarbību ar palīdzošajām personām un ir

gatavs strādāt ar viņiem kopā. Tādā veidā viņš ne tikai cenšas novērst nevienprātību, bet arī palielināt ikvienas palīdzēšanas ietekmi uz problēmas risināšanu. Sociālais darbinieks aktivizē visus palīdzējošos spēkus, lai panāktu viņu efektīvu sadarbību problēmas risināšanā. [13] Kooperācijas princips uzskatāmi akcentē komandas darba nepieciešamību sociālajā darbā. Lai atbalstītu praktiski funkcionējošu komandu darbību un attīstību, izstrādāti komandas darba principi.

Komandas darbs ir individuālas darbības pretmets. Tas, tāpat kā individuālais darbs, ir darba paveikšanas veids, taču komandas darbs integrē kolēģu pūliņus. Tajā pašā laikā ieguvējs ir ikviens komandas dalībnieks individuāli, jo viņa individuālais uzdevums ir paveikts kopīgiem spēkiem un ieguvums parasti pārsniedz gaidīto, tātad, sekmīgam komandas darbam ir sinerģijas efekts.

Jēdziens „princips” tiek skaidrots kā noteikta pārlicība, pamatnostādne, kas nosaka cilvēka, grupas, organizācijas darbību, rīcību, nostāju. [12] Tā skaidrojami arī komandas darba principi – tās ir **pamatnostādnes komandas darba īstenošanai**.

Funkcionāla komanda savā darbībā īsteno visus komandas darba principus. Neviens princips nevar tikt uztverts nošķirti no pārējiem. Visi principi kopā veido vienotu skatījumu uz to kāda ir efektīva komandas darbība un īstenoti tie rada visus priekšnosacījumus, ka komanda attīstīsies un sekmīgi sasniegs augstāko attīstības pakāpi – sinerģiju. Tomēr komandas darba principu būtību rakstā netiek saistīta ar noteiktiem komandas attīstības posmiem.

Absolūtas shēmas principu īstenošanā nav un nevar būt. To īstenošana ir atkarīga no tiem profesionāļiem, kas strādā komandā, jo tieši viņi ir tie, kas veido un attīsta komandas darbu.

Komandas darba principi izstrādāti, balstoties uz teorētisko un empīrisku analīzi, kā arī praktisku pieredzi komandas darba vadīšanā, koordinēšanā un funkcionējošu komandu konsultēšanā. **Komandas darba principi** apkopo būtiskākās no atziņām par komandas darba īstenošanu. Principu izstrādē galvenokārt izmantotas F.Bukleja [15], B.Komptona, B.Galiveja [14], Dž.P.Lūisa [9], H.D.Litkes, I.Kunovas [8], V.Reitera [10], M.Kehres [7] un

I.Foranda [2; 4; 5] pētījumos fiksētās atziņas. Principi ir analītiska kvintesence, taču teorētiskai precizitātei tie būtu vēl aprobējami.¹

Raksta struktūra un pieeja materiāla izklāstam ir vienota. Katra principa apraksts sadalīts 7 daļās (skat. 1.tabulā principu apraksta struktūra un struktūras būtības skaidrojums)

1.tabula

Principu apraksta struktūra

<i>Principu apraksta struktūra</i>	<i>Struktūras būtības skaidrojums</i>
1. Principa nosaukums	īss formulējums, kas izsaka principa būtību
2. Pamatideja	īss principa idejas raksturojums
3. Atslēgas vārdi	galvenie jēdzieni, kas akcentē principa būtību
4. Papildinformācija	izvērsti principa raksturojums
5. Prasmes	kas ir aktuālas īstenojot konkrēto
6. Attieksmes un īpašības	principu
7. Jautājumi komandai, lai noskaidrotu, vai princips tiek īstenots konkrētajā komandā.	jautājumi uzstādīti tā, lai tos varētu izmantot reālas funkcionējošas komandas darbības analīzei.

Principu apraksta detalizētā struktūra parāda tā būtību, akcentējot niansas, kas būtu jāņem vērā, lai komanda funkcionētu pēc iespējas efektīvāk. Pirmie četri struktūras punkti atsedz principa būtību, pēdējie trīs ir reāls piedāvājums izvērtēt principu īstenošanu. Pirmkārt, kādas prasmes, attieksmes un īpašības ir aktuālas sociālajam darbiniekam vai citam līdzētājprofesijas pārstāvim, lai sekmīgi darbotos komandā. Otrkārt, novērtēt to, cik lielā mērā komandai izdodas principus īstenot. Principu īstenošanas

¹ Principi izstrādāti autores maģistra darbā 2003.gadā [6]; otreiz precizēti 2003.gadā, izstrādājot materiālu darbnīcai „Starpprofesionāļu komandas veidošanas un funkcionēšanas nodrošināšanas prasmes” [16]; trešo reizi – 2005.gadā, izstrādājot publikāciju „Akadēmiskā personāla darbība komandā.” [20] Šajā rakstā principi aprakstīti detalizētāk nekā agrāk, precizēti to formulējumi, un apraksti atsedz to saturu daudz ietilpīgāk, nekā varētu uzvert, redzot tikai principa formulējumu.

apspriešana komandā var dot impulsu pārdomām, kā rīkoties labāk, atklāt problēmu, izprast radušos situāciju, atrast vēlamāko problēmu risināšanas ceļu – īstenojot tos principus, kas līdz šim nav praktizēti. Principu apspriešanu komanda var organizēt:

1) patstāvīgi komandā pārrunājot jautājumus, kas uzstādīti, un, izdarot secinājumus par iespējām sekmēt komandas attīstību;

2) komandas supervīzijā, kad supervizors (vai piesaistīts komandas konsultants komandas funkcionēšanas uzlabošanas jautājumos), noskaidrojot atbildes uz jautājumiem, novērtē komandas briedumu un nosaka jomas, kurām komandas biedriem būtu turpmāk jāpievērš uzmanība.

Komandas veidošanas princips

*Ideja par komandu mūs vieno darbā kopīgā.
Zinām ceļu ejamo un skaidri redzam paveikto².*

Pamatideja. Sistēmiskas darbības rezultātā var izveidot komandu. Komandas veidošana sākas vēl pirms komandas locekļu pirmās tikšanās reizes, atlasot komandas dalībniekus, un/vai komandas attīstības sākumfāzē, iepazīstoties ar dalībniekiem. Komandas veidošana paredz definētas komandas pamatnormas. Komandas dalībnieki ir personiski ieinteresēti sasniegt kopējo mērķi.

Atslēgas vārdi: komandas sastāva plānošana, individuāla dalībnieku atlase; vienošanās, iepazīšanās komandā, atklātība; individuālo spēju, talantu, stipro un vājo pušu, problēmrisināšanas spēju un prasmju izpēte, analīze un integrācija; individuālo mērķu respektēšana un integrācija; sistemātiskums; komandas pamatnormu noteikšana un ievērošana; komandas attīstība.

Papildinformācija. „Komandu veido no pirmās tās pastāvēšanas dienas”, uzsver Džeims Lūiss [9], un viņam pievienosies visi komandas darba speciālisti. Cilvēku grupa par komandu ir jāveido, komanda neveidojas pati no sevis. M.Kehre norāda, ka svarīga ir strauja un precīza dalībnieku iesaistīšana kopdarbā [7], uzsverot visu komandas biedru aktivitāti komandas izveidē.

² Autores teksts (arī turpmāk rakstā)

Projektu vadības un personālvadības teorija akcentē – ja ir iespēja, komandas sastāvs ir jāplāno. Tas nozīmē, ka, veidojot komandu, tiek iepazīti potenciālie dalībnieki, izdarīta zināma atlase, lai dalībnieku raksturi, psiholoģiskie tipi, problēmrisināšanas prasmes būtu sabalansētas un būtu visi priekšnoteikumi sekmīgai komandas attīstībai.

Sociālo darbinieku, pedagogu, psihologu u.c. līdzētājprofesiju pārstāvju praksē komandas sastāvu tomēr bieži noteiks formāli priekšnosacījumi: kādi darbinieki strādā institūcijā, ar ko vēlamies attīstīt starpprofesionālu sadarbību, vai arī kādi ir darbinieki institūcijā, kurā komanda tiek veidota. Bet tie nosacīti ir formāli priekšnosacījumi, jo arī šajā institūcijā cilvēki ir vienojušies par darba attiecībām pēc personālatlases. Ko var secināt? Var secināt, ka cilvēkiem, apvienojoties komandā, ir svarīgi iepazīt citam citu, iepazīt labāk arī sevi sadarbībā ar citiem. Tādā veidā pozitīvi tiks ietekmēts komandas gars, bez kura komandas biedri ilgstoši nesaglabās motivāciju darboties kopā.

Tāpat komandas veidošanā jāveic sistemātiskas darbības un tā aktualitāte nemazinās arī tad, kad formāli komanda ir izveidota. Komandas veidošana turpinās visu tās darbības laiku.

Daudzi komandas darba pētnieki [2; 4; 5; 8; 10; 14] uzsver, ka efektīva un sekmīga komandas darba pamatā ir definētas **pamatnormas** jeb **noteikumi**. Normas nosaka komandas locekļiem, kāda rīcība, izturēšanās un darbs no katra tiek gaidīts. Piemēram, lepnums par piederību komandai, kvalitatīvs darbs, pozitīva attieksme pret klientu un komandas biedriem, un sadarbības partneriem, termiņu ievērošana, komandas goda sargāšana un lojalitāte. [7]

Projektu vadīšanas speciālists Vilfrīds Reiters provokatoriski vaicā: „Vai jūs kādreiz esat spēlējis futbolu, pirms spēles nenoskaidrojot noteikumus?” Un komentē, ka katrs zina – ja tos nenosaka pirms spēles, vienmēr rodas nepatīkšanas un ķildas. [10] Tāpat bez noteikumiem nav panākumu! Tomēr V.Reiters iesaka apzīmējuma „noteikumi” vietā lietot to, ko noteikumi paredz: „**Uz ko mēs varam pašauties**”. Kopumā literatūrā formulētie noteikumi cits citu papildina, tomēr katra funkcionāla komanda izvirzīs savus noteikumus. Iespējamie akcenti varētu būt:

- ✓ ikvienai komandas sanāksmei ir plāns, kas zināms jau iepriekš;
- ✓ traucēkļu un konfliktu risināšana darba kārtībā ir primāra;
- ✓ konflikti tiek risināti, vērsties uz nākotni;
- ✓ lakonisms: izsakāties tik īsi, cik vien iespējams;
- ✓ apļa diskusijas princips: visiem tiek dots vārds, un ikviens tiek uzklausīts, netiek pārtraukts;
- ✓ vainīgos nemeklē, meklē risinājumus;
- ✓ sanāksmju rezultāti tiek protokolēti;
- ✓ kritika tiek mēreni apvaldīta;
- ✓ ziņojumus sagatavo pirms sapulces;
- ✓ solījumi un risinājumi klientu problēmsituācijās tiek vispirms apspriesti komandā.

Šos un citus nosacījumus var iekļaut komandas pamatnormu sarakstā. Komanda var arī patstāvīgi formulēt pamatnormas, kuras tā uzskata par būtiskām komandas darba īstenošanā.

Komandas veidošanas princips akcentē arī to, ka komandas dalībnieki vienmēr būs ieinteresēti komandas darbībā, ja redzēs savu **individuālo ieguvumu** no šīs sadarbības. Arī šī ieguvuma apzināšanās ir viens no komandas sapulču tematiem.

Prasmes: prasme iesaistīties un sadarboties, prasme analītiski novērtēt situāciju, prasme integrēt zināšanas darbībā, pašanalīzes prasme, atgriezeniskās saites sniegšanas prasme, pieredzes respektēšanas prasme, kopsavilkuma izteikšanas prasme, prasme respektēt citus un komandas noteiktās pamatnormas; savas darbības apzināšanās un mērķtiecība.

Attieksmes un īpašības: ieinteresētība, aktivitāte, iesaistīšanās, atsaucība, organizētība, atvērtība.

Lai pārliecinātos par komandas veidošanas principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komandas veidošanai tiek pievērsta uzmanība? Vai visi komandas dalībnieki ir iesaistīti komandas izveidē? Vai ir veikti īpaši pasākumi komandas saliedēšanai? Kā jūs raksturotu katru komandas dalībnieku? Kādas ir katra dalībnieka stiprās puses? Kādi ir komandas biedru

individuālie mērķi un profesionālie uzdevumi? Vai komandai ir fiksētas savas pamatnormas, un vai tās tiek pārrunātas sanāksmēs? Vai pamatnormas komandas sanāksmēs ir uzskatāmas (vizuāli, vārdiski, darbībā)? Vai komandas dalībnieki ir ieinteresēti komandas darbībā? Vai viņi redz savu individuālo ieguvumu no šīs sadarbības?

Mērķtiecīguma un regularitātes princips

Tik nosaukt mērķi, darboties, regulāri satikties!

Pamatideja. Princips nosaka, ka komandas darbs ir mērķtiecīgi virzīta darbība. Tātad komandas darbam ir jāizvirza mērķis. Mērķis jāformulē kopīgi visai komandai. Komandas darba mērķim ir divi pamatvirzieni: sekmīgāka uzdevumu paveikšana (konkrēts rezultāts) un komandas vienotība (savstarpējo attiecību un sadarbības attīstīšanās). Par mērķu izpratni katrs dalībnieks sniedz atgriezenisko saiti, lai komanda būtu vienota izpratnē par sasniedzamo rezultātu. Kad izvirzītais komandas darba mērķis sasniegts, komanda novērtē rezultāta atbilstību mērķim un izvirza nākamo mērķi, atceroties divus komandas darba pamatvirzienus. Komandas funkcionēšanas pamatā ir tās darba plānošana, kurā iesaistās visi komandas dalībnieki, un regulāra visu iesaistīto speciālistu sadarbība (regulāras komandas sanāksmes).

Atslēgas vārdi: regulāras komandas sanāksmes, kopīga mērķa formulēšana, uzdevumu paveikšanas mērķis un komandas vienotības izveidošanas mērķis; atgriezeniskā saite par mērķu izpratni; mērķa sasniegšanas plānošana; visu dalībnieku iesaistīšanās plānošanā, koordinācija, regularitāte, sistēmiskums, skaidrs darbības virziens.

Papildinformācija. Princips nosaka, ka komandas veiksmes pamatā ir vienoti komandas darbības mērķi. Personālvadības speciāliste M.Kehre norāda – ja komandai ir skaidri mērķi un tie ir visiem zināmi, komanda ir gatava pieņemt uzdevumus, kas šķiet grūti, bet izpildāmi. Visa enerģija tiek veltīta mērķa sasniegšanai. Apzinoties komandas mērķi, komanda apzināsies savas darbības robežas.

Komanda strādās efektīvi, ja katra komandas locekļa izturēšanās ir vērsta uz kopējo mērķu sasniegšanu un sociālo mijiedarbību. [7]

Komandas biedri laikus ziņo komandas vadītājam par sarežģījumiem plāna ievērošanā. Sasniedzot mērķi, rezultāta atbilstība tiek novērtēta, analizēta un izvirzīts nākamais mērķis.

Komandas tikšanās regularitāte ir viens no pamatnosacījumiem, lai tās biedri nezaudētu piederības sajūtu komandai un līdz ar to arī motivāciju darboties kopā. Katras sanāksmes organizēšanai ir jāveltī īpaša uzmanība. Ikvienu komandas tikšanās tiek rūpīgi izplānota. To var paveikt komandas dalībnieki kopā iepriekšējā tikšanās reizē. Vadītājs uzņemas galējo plāna izstrādi. Vadītāja loma sapulces organizēšanā ir īpaši svarīga, jo sapulce ir jāvada, citādi zūd kontrole pār to. Sapulces veiksmes pamatnosacījumi: sapulces vadīšana, dalībnieku iepriekšēja aptauja par problēmām un iespējamiem risinājumiem, darba kārtības sastādīšana. [4; 6; 8] Sapulces struktūru skatīt autores rakstā 8.rakstu krājumā „Dzīves jautājumi” – „Komandas funkcionēšanas uzlabošana”. [18]

Prasmes: mērķa formulēšanas prasme, atgriezeniskās saites sniegšanas prasme; mērķa sasniegšanas prasme; darba organizēšanas un koordinēšanas prasme, plānošanas prasme, prasme noteikt prioritātes komandas darbā (nošķirt svarīgāko no mazsvarīgākā); sapulces vadīšanas prasme.

Attieksmes un īpašības: uzņēmīgums, nopietnība, respekts, mērķtiecīgums, organizētība, precizitāte, atbildība, radoša pieeja, vēlme darīt pēc iespējas labāk.

Lai pārliecinātos par komandas mērķtiecīguma un regularitātes principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komanda ir kopīgi izvirzījusi konkrētu, laikā izmērāmu mērķi? Vai mērķa formulēšanā piedalījās visi dalībnieki? Vai sanāksmē katrs komandas dalībnieks atspoguļoja savu mērķa izpratni, un vai tas tika kopīgi pārrunāts? Vai komandas dalībnieki regulāri piedalās sanāksmēs? Vai sapulces notiek vismaz reizi vai divas reizes mēnesī? Vai katrai sanāksmei ir konkrēts plāns? Vai visi dalībnieki zina sanāksmes plānu pirms tās? Vai sanāksmēs tiek izskatītas

problēmas virzībā uz mērķi? Vai mērķa sasniegšana tiek fiksēta un novērtēta?

Komandas uzdevuma funkciju īstenošanas princips jeb komandas lietderīgas darbības princips

Ikvienā pulcēšanās reizē labu darbu padarīt.

Pamatideja. Komandas darbā tiek īstenotas komandas uzdevuma funkcijas. **Uzdevuma funkcijas** attiecas uz komandas uzdevumu izpildīšanu.

Atslēgas vārdi: komandas uzdevuma funkcijas, komandas koncepcijas (misijas), mērķu, problēmu, risinājumu, darbības plāna noteikšanu, problēmrisināšana, komandas darbība, individuālās atbildības noteikšana.

Papildinformācija. Komandas uzdevuma funkcijas [14] ir vērstas uz veicamajiem pienākumiem. Komanda ir strukturējusi savu darbību un koncentrējas uz sevis attaisnošanu. Uzdevuma funkciju mērķis ir arī atvieglot komandas uzdevumu veikšanu. Respektīvi, nosakot veicamās darbības un problēmrisināšanas procesu, komanda var sekmīgi funkcionēt. Uzdevumu funkcijas ietvers komandas koncepcijas (jeb misijas, pēc Dž.Lūisa [9]) formulēšanu, faktu noskaidrošanu un piedāvāšanu, problēmas formulēšanu, neskaidrību noskaidrošanu, mērķu un uzdevumu izvirzīšanu, ideju un virzienu ierosināšanu, to izpēti un paplašināšanu, risinājumu variantu izvirzīšanu, risinājumu izpēti un veiksmīgākās alternatīvas izvēli, lēmuma vai slēdziena ierosināšanu komandai, darbības plānošanu, problēmas atrisināšanas gaitas noteikšanu, problēmrisināšanu, darba plūsmas fokusēšanu uz uzdevumu, darba kopsavilkuma veikšanu, novērtēšanu, metodes komandas veicamā uzdevuma īstenošanai; individuālo uzdevumu noteikšanu un sadali, uzdevumu veikšanu, klientu interešu pārstāvēšanu, tehnisko iespēju nodrošināšanu, komandas darbības fiksēšanu, viedokļa vai pārliecības izteikšanu, atgriezeniskās saites nodrošināšanu utt.

Prasmes: prasme iesaistīties komandas darbībā (uzdevumu veikšanā), problēmas identificēšanas un formulēšanas prasme, prasme uzņemties atbildību par uzdevuma izpildi; prasme lietot komandas darba uzdevuma funkcijas veicinošas metodes, prasme modelēt problēmrisināšanas koncepciju, darbības novērtēšanas prasme, ideju ģenerēšanas un apspriešanas prasme.

Attieksmes un īpašības: patstāvība, atbildība, iesaistīšanās, radoša pieeja, daudzpusīgs skatījums, kompetences paplašināšana.

Lai pārliecinātos par komandas uzdevuma funkciju realizēšanas principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komanda ir kopīgi formulējusi koncepciju (misiju), izstrādājusi komandas moto, logo vai tml.? Vai komanda ir apspriedusi problēmrisinājumu variantus? Vai tiek izvirzītas un apspriestas idejas? Vai komanda ir fiksējusi risināmās problēmas? Vai komandas darbības plāns satur konkrētus uzdevumus, kas veicami komandas dalībniekiem? Vai komandas darba plāns ir ierobežots laikā? Vai komanda vērtē plāna īstenošanu un izvirzītos mērķus un uzdevumus? Vai komanda izmanto grupas aktivizēšanas un mērķtiecīgas darbības vadīšanas metodes? Vai dalībniekiem ir skaidri individuālie uzdevumi? Vai tiek apspriesta uzdevumu izpratne? Vai klients tiek iesaistīts problēmrisināšanā? Vai klients piedalās komandas sanāksmēs? Vai komandas tehniskais nodrošinājums ir apmierinošs?

Komandas uzturēšanas funkciju realizēšanas princips jeb komandas gara princips

Gaišas domas, labus vārdus otram vienmēr dāvāt spēt.

Pamatideja. Komandas darbā tiek realizētas komandas uzturēšanas funkcijas. **Uzturēšanas funkcijas** attiecas uz darbību un uzvedību komandas iekšienē. To mērķis ir uzturēt produktīvas savstarpējās darba attiecības un nodrošināt vienotu komandas klimatu, kurā visi komandas biedru resursi tiek efektīvi izmantoti laikā, kad komanda risina uzdevumu.

Labā, funkcionālā komandā ir sabalansētas uzdevuma un uzturēšanas funkcijas. Komandas veikto funkciju identificēšanas testu skat. rakstā „Komandas funkcionēšanas uzlabošana”. [18]

Atslēgas vārdi: motivācija darboties komandā, produktīvas savstarpējās attiecības, vienots komandas klimats, individuālo pūļu novērtēšana un atzīšana, virzīšana un atbalsts, savstarpēja motivācijas stimulēšana, uzslavu izteikšana par paveikto.

Papildinformācija. Uzturēšanas funkciju īstenošana palīdz attīstīt komandas biedru savstarpējās attiecības. Tiek sadalītas dalībnieku lomas un izstrādātas komunikācijas un administratīvās procedūras, kas veicina komandas kopīgu attīstību, tiek īstenota regulāra atgriezeniskā saite, veidotas un attīstītas savstarpējās attiecības. Lai komandas biedri justos piederīgi komandai, ir svarīgi, lai katru uzklausītu, dodot vārdu sanāksmēs. Šim nolūkam palīdz arī diskusijas. Komandas biedri var analizēt personiskās prasmes, zināšanas, spējas, attieksmes un īpašības, izmantojot dažādus jau izstrādātus testus un uzdevumus. Tā dalībnieki cits citu labāk iepazīs un izprātīs. Jāuzsver, ka arī paši komandas biedri var izstrādāt savas metodes, kā noteikt komandas progresu, problemātiskās jomas utt. Šādu metožu izstrāde ir arī raksta autorens nākotnes iecere.

Komandas vienotais gars ir veicamo uzdevumu un procesa vadības galvenais balsts. Panākumu ievērošana, novērtēšana, atzīšana un uzslavēšana palīdz uzturēt komandas garu un motivāciju darboties kopā. Konstruktīva gaisotne, kurā katrs var justies brīvs, atklāts, gatavs riskēt, ienest jauno, paust savu viedokli [5], būs pamatnosacījums uzturēšanas funkciju mērķa sasniegšanai.

Īstenojot komandas uzturēšanas funkcijas, var panākt, ka visi dalībnieki jūtas vienoti, var palauties cits uz citu un strādāt ar domu, ka, pateicoties komandai, lieta virzās uz priekšu, visi vēlas cits no cita mācīties, respektēt cits citu un ir gatavi palīdzēt. Ir atziņa, ka dažādība bagātina un kopumā darbs ir efektīvs, komanda gūst augstu rezultātus. [8]

Komandas gars stiprinās individuālo piederības sajūtu komandai, kad katrs ir gatavs veltīt savu enerģiju komandas

stiprināšanai un citu tās dalībnieku atbalstīšanai. Pat strādājot ārpus komandas, indivīdi nezaudē grupas vienotības sajūtu, piederību pie tās, jo atceras, ko pārstāv un reprezentē. [5]

Prasmes: prasme lietot komandas darba uzturēšanas funkcijas veicinošas metodes, prasme identificēt savu lomu komandā, prasme identificēt komandas dalībnieku lomas, sadarbības veidošanas un attīstīšanas prasmes, atgriezeniskās saites sniegšanas prasmes, prasme uzklaust, prasme analizēt komandas darba procesu, prasme novērtēt komandas darbu, tās attīstību; prasme izteikt atzinību; prasme ievērot citu dalībnieku ieguldījumu.

Attieksmes un īpašības: ieinteresētība, atsaucība, cilvēkmīlestība, iekšēja harmonija, radoša pieeja, elastība, atvērtība.

Lai pārlicinātos par komandas uzturēšanas funkciju realizēšanas principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komandas formulētais mērķis ietver tās vienota gara izveidošanos? Vai komandas biedru savstarpējās attiecības tiek veidotas un attīstītas? Vai komandas sadarbība tiek analizēta un novērtēta? Vai komandai ir izveidojusies kāda sistēma komandas sadarbības novērtēšanai? Vai komanda risina savstarpējo attiecību problēmas? Vai komandas dalībnieki jūtas vienoti? Vai viņi var paļauties cits uz citu? Vai komandas dalībnieki mācās cits no cita? Vai viņi atbalsta cits citu? Vai komanda meklē un piesaista jaunas metodes, lai īstenotu uzturēšanas funkcijas?

Komandas vadības princips

Kur līderis ar stipru sparū, tur komanda ar možu garu.

Pamatideja. Komandai ir pašu izvēlēts vai apstiprināts vadītājs, kas prot apvienot komandu kopējam mērķim, izvēlēties komandas attīstības pakāpei atbilstošu vadības stilu. Komandas vadītājs dod iespēju komandai pašai virzīt savu darbību.

Atslēgas vārdi: vadītājs – līderis, kompetence, atbalsts, izturēšanās stils, spēja strādāt komandā, vienlīdzīga komandas dalībnieku

atbildība, vadītājs jautā; komanda rīkojas, lēmumu pieņemšana komandā.

Papildinformācija. Komandas vadības principam ir divi pamatpostulāti. Pirmais – komandai ir nepieciešams vadītājs. Otrais – komandas vadītājs atbalsta komandas patstāvīgu virzību uzdevuma veikšanā. Vadītājs rosina dalībniekus rīkoties patstāvīgi.

Optimāli, ja vadītāju izvirza un apstiprina komanda. Dažos gadījumos, kad komandas dalībnieki to vēlas un komandas biedru vidū ir vairāki, kas labprāt būtu vadītāji, turklāt komandas biedri šo vēlmi atbalsta, vadītāju var nomainīt, piemēram, uz konkrēta uzdevuma paveikšanas laiku. Kā norāda I.Forands: „Jebkurš no komandas var vadīt komandu, ja viņam ir atbilstošas personības kvalitātes un kompetences.” [2]

Komandas vadītājs grupas dalībniekus orientē uz panākumiem. Viņš prot noteikt, kādas lomas un kāpēc katram komandas loceklim veicamas. Tāpēc svarīgi, lai vadītājs: 1) orientējas cilvēku vajadzībās un to apmierināšanas iespējās; 2) apzinās vadības stila ietekmi uz darbiniekiem, viņu aktivitāti un veicamā uzdevuma galarezultātu. [7]

Komandas vadības princips, pirmkārt, orientēts uz efektīvu līderību, taču tas attiecas arī uz visiem pārējiem komandas dalībniekiem. Kā liecina komandas attīstības modeļi (skat. 10.rakstu krājumā „Dzīves jautājumi” – „Komandas darba modeļi” [17]), vadītāja loma ir īpaši aktuāla komandas veidošanās periodā, taču, komandai attīstoties, vadītājs iekļaujas dalībnieku vidē, un viņa līderība kļūst pasīvāka.

V.Reiters izceļ vēl vienu būtisku aspektu: jo spēcīgāk vadītājs komandu virza, jo vairāk viņš atbrīvo tās dalībniekus no atbildības. Kurš virza, tas cieš. Ja cilvēkiem nemitīgi norāda, kas jā dara, viņi atradinās domāt. Darba psihologi runā par „apgūto bezpalīdzību”. Komandas dalībnieki var izturēties bezpalīdzīgi, ja vadītājs uzņemas atbildību. Vadītājam jācenšas komandas dalībniekiem dot iespējas pašiem organizēt darbu, jā jautā, nevis jādod atbildes; jāiesaista, jāpadara dalībnieki par galvenajiem aktīvistiem. Direktīvi norādījumi degradē darbu. Kas jautā, tas vada! Vadītājam vajadzētu uzdot jautājumus: Kurš dara? Ko? Kāpēc? Kādam nolūkam? Līdz kuram laikam? Kā? Ar ko? Tie, pēc V.Reitera, ir tā sauktie „7K”. Tādējādi

tiks pamodināta dalībnieku iniciatīva. Tas, kuram jāsniedz atbildes, domā līdzi. **Kurš jautā, tas vada.** Kurš virza, tas uzspiež un noved līdz pasivitātei. Kurš vada, tas veicina līdzdomāšanu. [10]

Prasmes: sadarbības vadīšanas, veidošanas, attīstīšanas prasme, prasme mobilizēt citus un mobilizēties darbībai; pārliecināšanas prasme, prasme uzturēt dalībnieku motivāciju darbam komandā; konfliktu vadīšanas prasme, lēmumu pieņemšanas un lēmumu pieņemšanas deleģēšanas prasme, institūcijas mērķu pārstāvēšana, spēja ieinteresēt, pārliecināt, iedvesmot; jautājumu formulēšanas un uzdošanas prasme, prasme atbalstīt dalībnieku iniciatīvu pašiem organizēt savu darbu; prasme padarīt komandas dalībniekus par galvenajiem aktīvistiem, ierosinātājiem un darītājiem.

Attieksmes un īpašības: aktivitāte, iekļaušanās, patstāvība, mērķtiecība, darbīgums, analītiskums, ieinteresētība.

Lai pārliecinātos par komandas vadības principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komandai ir izvēlēts vadītājs? Vai visi komandas dalībnieki atbalsta līdera kandidatūru? Kāda ir komandas dalībnieku attieksme pret vadītāju? Vai vadītājs rosina dalībniekus rīkoties patstāvīgi? Vai komandas vadītāja loma tiek mainīta? Vai komanda to atbalsta un vēlas? Vai komandas dalībnieki ir atvērti diskusijai par lomām/lomu maiņu? Vai vadītājs orientējas cilvēku vajadzībās un to apmierināšanas iespējās? Vai vadītājs apzinās vadības stila ietekmi uz darbiniekiem, viņu aktivitāti un veicamā uzdevuma galarezultātu? Vai vadītājs orientē komandu uz panākumiem? Vai vadītājs nosaka pienākumus dalībniekiem? Kā tas ietekmē komandas dalībnieku iesaistīšanos un pašiniciatīvu? Vai vadītājs parāda komandai problēmsituācijas un izvirza risināmos jautājumus? Vai komandas dalībnieki patstāvīgi izvirza veicamās darbības? Vai dalībnieki patstāvīgi nosaka uzdevumus un sadala atbildību? Vai ir noteikts uzdevumu pabeikšanas laiks? Vai konflikti komandā tiek risināti?

Sadarbības attīstības jeb komandas attīstības princips

Sadarbība, attīstība, draudzība un mērķtiecība.

Pamatideja. Komandas darbība attīstās dalībnieku sadarbības rezultātā.

Atslēgas vārdi: empātija, tolerance, komunikācija, izturēšanās stils, spēja strādāt komandā, sadarbība jeb kooperācija.

Papildinformācija. Komandas sadarbība tiek mērķtiecīgi attīstīta. Veiksmīgas sadarbības pamatā ir pārdomāti komplektēta komanda. Efektīvas sadarbības veidošanai noderīga būs dalībnieku iepazīšana, viņu uzskatu un vērtību sistēmas apzināšana, rakstura, talantu un dzīves mērķu apzināšana, kas nodrošinātu labāku savstarpēju pazīšanos un varētu būt efektīvākas sadarbības priekšnosacījums.

Svarīgi, lai komandas biedri apzinātos, ka visu dalībnieku kopējās pūles ir panākumu ķīla.

Komanda jau sākumā var vienoties par izturēšanās principiem, lai panāktu korektas attiecības. Tāda veida nosacījumus komandas biedri var iekļaut tās darbības noteikumos, kas aprakstīti veidošanās principa kontekstā.

Kopumā ir svarīgi, ka katram komandas dalībniekam ir kvalifikācija un spēja darboties prasmju un komandas dalībnieku raksturu saliedēšanā, kas nodrošinātu līdzsvaru komandā. [2]

Sadarbība jeb kooperācija ir izturēšanās stils, kam raksturīga savstarpēja uzticēšanās un atklātība. Abas sadarbībā iesaistītās puses kopējiem spēkiem mēģina atrast tādu risinājumu, kurš pilnībā apmierinātu abu pušu intereses. Bieži vien tas prasā jaunu, radošu pieeju problēmai. [11] Kooperācija ir strādāšana vai darbošanās kopā, brīvprātīgi iesaistoties kopīgā darbībā, lai sasniegtu kopīgu mērķi. Kooperācija ir sadarbības veids, ko raksturo pienākumu sadale un savstarpēja palīdzība. **Kooperācija (t.i., sadarbība) ir komandas veidošanās un darbības pamatā.** Jēdziens „kooperēšanās” pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā uzskatāmi parāda, ka sadarbība ir komandas darba veidošanās pamatā. [1]

Komandas biedriem nepieciešama spēja risināt konfliktus. Viedokļu atšķirība uzlabo grupas darba efektivitāti, vienlaikus palielinot konfliktu rašanās varbūtību. Komandas locekļiem jāiemēcās konfliktus risināt racionālā līmenī. [7] Konflikti komandā ir komandas iespējamās attīstības pazīme. Konfliktu risināšana dos izaugsmes iespējas.

V.Reiters parāda tiešu un analītisku skatījumu uz konfliktiem. Konfliktsituācijās dalībnieki bieži vien neizsaka savu viedokli, jo nevēlas izraisīt neapmierinātību. Tādējādi zudumā aiziet vērtīgi ierosinājumi. Autors komentē, ka konflikti ir lieki izdevumi, apdraud panākumus un rada nevajadzīgu stresu. Īpaši tas attiecas uz nerisinātiem konfliktiem. Konflikta menedžments nav sarežģīts, tas vienkārši ir neierasts. Ja vien pietiekami precīzi tiek noskaidrotas uzskatu atšķirības, katrs konflikts atrisināsies it kā pats no sevis. Konflikti nerodas uzskatu atšķirības dēļ, bet gan nesaprašanās dēļ. Komandas dalībniekiem atšķirību vietā jāmeklē tas, kas pretrunīgajos uzskatos ir kopīgs. Nav nepieciešams iedziļināties konflikta būtībā, bet gan meklēt risinājumu. Ja gribam atrisināt konfliktu, jārunā par risinājumiem. [10]

Svarīgi, ka komandas attīstās sistemātiski un meklē visefektīvākos veidus un metodes, lai risinātu problēmas kopumā. Komandas attīstība kopumā nozīmē tās izglītošanos visos aspektos, kas skar savstarpējo attiecību un sadarbības jomu, piemēram, īpaši semināri, komandas treniņi.

Komandas sadarbības princips atsedz arī starpprofesionāļu sadarbības iespējas un komandas sadarbību ar citām komandām, speciālistiem utt.

Prasmes: komandas sanāksmes vadīšanas prasme, diskusijas vadīšanas, komunikācijas prasmes komandā, konfliktu risināšanas prasme, prasme novērtēt savu darbību; prasme noteikt komandas darba attīstības līmeni, prasme novērtēt citu darbību, saskatīt pozitīvās un attīstāmās iezīmes; prasme novērtēt citu paveikto un izteikt atzinību; prasme otra rīcības izmaiņas stimulēt ar pozitīvu aicinājumu (vēlējumu).

Attieksmes un īpašības: paškontrolē, godīgums, atvērtība, atsaucība, mērķtiecība, spēja pieņemt citu viedokli un uzklaustīt

kritiku; spēja piekāpties, kritiskās domāšanas spēja un spēja atzīt savas kļūdas, motivācija darbam komandā.

Lai pārlicinātos par komandas sadarbības attīstības principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komandas sadarbība tiek mērķtiecīgi attīstīta? Vai komandā ir pievērsta uzmanība komandas dalībnieku raksturu saliedēšanai? Vai pastāv savstarpēja uzticēšanās un atklātība? Vai tiek īstenota pienākumu sadale un savstarpēja palīdzība? Vai uzskatu atšķirības tiek pietiekami precīzi noskaidrotas? Vai komandā ir veiksmīgas konfliktrisināšanas pieredze? Vai komandā ir pamanītas uzskatu atšķirības? Vai ir bijušas nesaprašanās uzskatu atšķirību dēļ? Vai nesaprašanās gadījumos komandas dalībnieki meklē atšķirīgo uzskatos vai arī meklē to, kas pretrunīgajos uzskatos kopīgs? Vai komanda iedziļinās konflikta būtībā? Vai komanda, risinot konfliktus, fokusējas uz risinājumu atrašanu?

Vienotības un labvēlīguma princips

Vienotību izveido, kas drošību dod dienišķo.

Pamatideja. Komanda ir vienota savos pūliņos un savstarpējā sadarbībā. Dalībnieki pārstāv cits citu, jo ir labi iepazīlušies. Komandai ir vienots gars.

Atslēgas vārdi: vienotība, komandas gars, tolerance, empātija, savstarpēja cieņa, kopīga atbildība, mērķu saskaņotība, labvēlība.

Papildinformācija. Būtiski ir, lai komanda veidotos kā vienība, kas ir iekšēji stipra, lai tās biedri būtu droši cits par citu, gatavi cits citu aizstāvēt. Svarīgi, lai tieksmi konkurēt komandas biedri apmierinātu nevis komandas iekšienē, bet konkurētu uz āru. [9] Tādā veidā tiktu nodrošināta komandas izaugsme.

Kā formulē autore M.Kehre, komandas gars ir sadarbība, izpalīdzība, spēja pielāgoties, sabiedriskums, manieres, pieklājība, takta izjūta, pacietība, spēja just līdzī. [7]

Vienotības princips paredz integrētu dalībnieku atbildību, ētikas un savstarpējas cieņas ievērošanu, kā arī komandas vienotības īstenošanu.

Katrs uzņemas atbildību, seko procesam, atbalsta citus, nepieciešamības gadījumā aizvieto cits citu. Komandas biedri ievēro ētikas normas un neizpauž ārpus komandas personīgas dabas informāciju par kolēģiem. Komandas dalībnieki ciena cits citu gan komandas sanāsmēs, gan ārpus tām. Visi ir droši cits par citu, aizstāv cits cita intereses arī ārpus komandas.

Vienotības principu palīdzēs nodrošināt komandas izvirzītās normas [4; 7; 10], kas aprakstītas saistībā ar veidošanas principu un minētas arī saistībā ar sadarbības principu.

Komandā, kas ir vienota, būs mazāk pārpratumu, intrigu, konfliktu un komunikācijas problēmu. Lai panāktu vienotību un saliedētību komandā, ir svarīgi, lai komandas locekļu individuālie mērķi un komandas kopējais mērķis būtu saskaņoti, kā tas uzsvērts arī mērķtiecīguma principā.

Arī autors I.Forands, parādot komandas darba pamatnosacījumus, uzsver komandas sajūtas nepieciešamību. Katrs komandas loceklis jūt grupas kopīgo garu, mērķus un centienus. Viņš ir gatavs veltīt personisko enerģiju komandas stiprināšanai un pārējo atbalstīšanai. Strādājot ārpus grupas, tās dalībnieki nepazaudē komandas izjūtu, piederību pie tās, neaizmirst, ka pārstāv to un reprezentē. Komanda ir attīstījusi konstruktīvu gaisotni, kur katrs var justies brīvs, atklāts, kā arī gatavs uzņemties risku. Komandas dalībnieku individuālās kļūmes tiek pārbaudītas un atklātas, lai tās labotu un gūtu pieredzi [2], bez personiskiem apvainojumiem.

Prasmes: sadarbības prasmes, komunikācijas prasmes, interešu pārstāvēniecības prasmes, reprezentācijas prasmes, komunikācijas prasmes, prasmes ievērot konfidencialitāti.

Attieksmes un īpašības: savstarpējs atbalsts un atsaucība, lojalitāte komandai, savstarpēja cieņa, citu biedru pārstāvēniecība, pozitīva attieksme pret citiem, uzņēmīgums, aktivitāte, empātija, tolerance, humānisms, dažādību respektēšana, iekšējā harmonija, konfidencialitāte.

Lai pārliecinātos par komandas vienotības un labvēlīguma principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai ir izveidojusies komandas vienotība? Vai sadarbība tiek mērķtiecīgi attīstīta? Vai komandā valda savstarpēja cieņa? Vai var teikt, ka jūsu komandai ir vienots gars? Vai komandas biedrus raksturo izpalīdzība, pieklājība, takta izjūta, pacietība un spēja just līdzi? Vai komandas biedri neizpauž informāciju par citiem tās biedriem ārpus komandas? Vai komandas kopējie mērķi ir saskaņoti ar dalībnieku individuālajiem mērķiem? Vai komandā valda konstruktīva gaisotne? Vai katrs var justies brīvs un atklāts?

Kompetences integrēšanas princips

Nežēlo no sevis dot un jūti, esi bagātāks.

Pamatideja. Komandas darbā dalībnieki integrē savas zināšanas, prasmes un spējas kopīgā mērķa labad.

Atslēgas vārdi: specifiska profesionālā kompetence – zināšanas, prasmes, spējas, attieksmes; informācijas apmaiņa, sadarbība.

Papildinformācija. Princips aktualizē iespēju savstarpēji bagātināt citam citu. Komandas dalībnieki dalās zināšanās, informācijā, prasmēs un kopējā darbībā attīsta individuālo kompetenci. Starpprofesionālā komandā dalībnieki attīsta priekšstatu par pārējo profesionāļu specialitātēm, mācās orientēties arī citu speciālistu darbības laukā, vismaz tiktāl, lai spētu precīzi noteikt, kad un kādi jautājumi ir jārisina kuram speciālistam. Starpprofesionālā komandā speciālisti nosaka katra kompetences robežas un tās skaidri apzinās.

Komandas dalībnieki ir profesionāli sagatavoti, motivēti, redz karjeras attīstības perspektīvas. [4]

Prasmes: profesionālās prasmes, prasme dalīties pieredzē, lakoniskums.

Attieksmes un īpašības: cilvēkmīlestība, ieinteresētība, empātija, tolerance, ieinteresētība, drošības sajūta, iecietība, citu dalībnieku novērtēšana un respektēšana, dāsnums, altruisms.

Lai pārliecinātos par komandas kompetences integrēšanas principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai komandas biedri ir atvērti sarunām par dalībnieku kompetences robežām? Vai komandas sanāksmēs ir atlicināts laiks prezentācijām un diskusijām par komandas dalībnieku kompetencēm? Vai komandas dalībnieki dalās zināšanās? Vai komandas biedri uzklausa citus saistībā ar profesionālā skatījuma niansēm? Vai dalībnieki cits citu var pārstāvēt, paskaidrojot otra kompetenci citiem?

Elastīguma un radošās pieejas princips

Atver sirdi, atver acis, prātu atver, mierā ej!

Pamatideja. Komanda ir gatava pielāgoties apstākļiem, nezaudējot savu unikalitāti un kopību. Komanda meklē jaunus risinājumus, integrē pieredzi un ir radoša risinājumu meklējumos.

Atslēgas vārdi: elastība, radoša pieeja, atvērtība, sadarbība, kopība, dinamiskums, dumpīgums.

Papildinformācija. Komanda rada jaunas idejas, īsteno inovācijas, uzklausa un atbalsta ierosinājumus, pamatojoties uz kopdarbību. Komandai tiek sniegts atbalsts ideju īstenošanā. Risku uzņemšanās tiek atalgota un labas idejas īstēnotas. [2]

Princips ietver riska uzņemšanos un mācīšanos no savām kļūdām. Tas atver durvis komandas dalībniekiem, aicinot viņus jaunu problēmrisinājumu meklējumos, un modina aktivitāti, lai meklētu šķēršļu pārvarēšanas veidus, saskatot netradicionālus risinājumus un resursus. Elastīgums un radoša pieeja komandas darbā parāda, ka komanda ir ne tikai noteiktās normās funkcionējoša cilvēku grupa, komanda ir ideju vētras, inovatīvi risinājumi, drosmīgāki mērķu uzstādījumi, sekmīgāki rezultāti savstarpēji atbalstošā un iedrošinošā vidē.

Konfliktu risināšana ir arī viena no komandas elastīguma pazīmēm. Attīstījusies komanda atgriežas iepriekšējā attīstības fāzē,

ja konflikta dēļ tas ir nepieciešams vai arī komandai pievienojies jauns dalībnieks. Faktiski jebkuras izmaiņas komandas darbībā var aktualizēt nepieciešamību atgriezties tās iepriekšējā attīstības fāzē, aktivizējot vadītāja lomu. Pēc tam atkal turpinās sistemātiska attīstība.

Prasmes: uzklaustīt, novērtēt komandas darbību, ideju ģenerēšanas prasme, prasme saskatīt inovatīvus problēmrisinājumus, prasme iedrošināt, konfliktārisināšanas prasmes, komandas konfliktu vadības prasme.

Attieksmes un īpašības: radoša pieeja, iesaistīšanās, atvērtība, spēja pielāgoties, uzdrošināšanās, dumpīgums, aktivitāte, atsaucība, empātija, savstarpēja cieņa.

Lai pārlicinātos par komandas elastīguma un radošās pieejas principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai jūsu komanda viegli pielāgojas apstākļu izmaiņām? Vai komanda ir gatava piesaistīt citus speciālistus, ja tas ir nepieciešams? Vai komanda atgriežas iepriekšējās attīstības fāzēs, ja tas ir nepieciešams? Vai komandas vadītājs spēj pielāgot attiecīgu vadības stilu? Vai komanda uzklausa ierosinājumus? Vai komanda ir atvērta jaunām idejām un metodēm? Vai komanda spēj kritiski novērtēt savus trūkumus? Vai komanda radoši risina problēmsituācijas un veic uzdevumus? Vai komandas biedri izjūt lepnumu un gandarījumu par inovatīvu problēmrisinājumu atrašanu?

Darbības pārskatāmības princips

Uzraksti un sagrupē, sasniegumus prezentē.

Pamatideja. Komanda ir atklāta un atvērta. Tās darbībai iespējams izsekot gan pagātnes perspektīvā, gan tagadnē un nākotnē.

Atslēgas vārdi: darbības caurskatāmība, pārskatāmība, atklātība; sapulču protokols, atbalsts kooperācijai, rezultātu summēšana un prezentēšana, atgriezeniskā saite.

Papildinformācija. Ikvienai komandai ir lietderīgi izveidot savas darbības vēstures dokumentēšanas sistēmu. Komandas biedri var izstrādāt sapulču protokola veidlapu un regulāri to aizpildīt. Komandas protokolu iespējams fiksēt arī virtuāli, internetā, speciāli izveidotā konkrētās komandas mājaslapā/portālā. Komandas mājaslapā var būt atrodama: komandas darba vēsture (sapulču protokoli, dalībnieku uzdevumi, informācija par tuvāko sapulci utt.), komandai būtiska informācija par tās darbību, tērzēšanas iespēja (jeb čats) ar komandas dalībniekiem, informācijas uzkrāšanas sistēma, saites ar nepieciešamajiem interneta resursiem, informācija no komandas prezentācijām un ļoti daudz citas būtiskas informācijas. Komandas dalībnieki šo mājaslapu var kopīgi izveidot, pieaicinot attiecīgu speciālistu, apgūstot mājaslapas lietošanas prasmes. Šāda mājaslapa var būt būtisks atbalsts komandas sadarbības stiprināšanā.

Informācijas pārskatāmībai priekšplānā jāizvirza tās izmantošanas nosacījumi: informācijai jābūt ātri un ērti pieejamai, tā nevar būt apgrūtinātā sistēmā ar traucējošiem apstākļiem.

Atklātība ir viens no sekmīgas komandas funkcionēšanas priekšnosacījumiem. Pamatoti lēmumi, komandas darbs lēmumu pieņemšanā, informācijas neslēpšana, domu apmaiņa un uzticēšanās.

Princips aktualizē to, ka komandai ir lietderīgi savus sasniegumus prezentēt augstākai vadībai un citiem ar komandu saistītiem kolēģiem.

Komandas vienotības saglabāšanai ir būtiski novērst visas neskaidrības, panākt visu komandas biedru līdzīgu izpratni par tās mērķi, darbības plānu un vēlamajiem līdzekļiem mērķa sasniegšanā, tāpat par katra indivīda uzdevumiem utt. To palīdz nodrošināt komandas darbības plānošana, plāna fiksēšana, regulāra atgriezeniskā saite, kas ir uzskatāma un pieejama fiksētā veidā. Tas arī ir darbības pārskatāmības principa pamatā.

Svarīgi, ka arī klients tiek informēts par komandas darba rezultātiem, par to, par ko komanda vienojusies, utt. Klients var būt arī aktīvs dalībnieks komandas sanāksmēs. Tas atkarīgs no situācijas, vai sociālo darbinieku komandas centrā ir sociālo problēmu risināšana kādai klientu grupai mezolīmenī, vai arī tas ir individuāls darbs ar klientiem, un komandas sadarbības centrā ir

savstarpējs atbalsts problēmrisināšanā. Tomēr klientu iesaistīšana komandā ir aktuāls jautājums sociālajā darbā. Tas ir atsevišķa raksta vērts!

Prasmes: lakoniskums, prasme apkopot un izcelt svarīgāko, prasme izdarīt secinājumus, prasme novērtēt sasniegumus, kritiskas domāšanas prasmes, prasme prezentēt, prasme pārstāvēt savu un komandas nostāju.

Attieksmes un īpašības: atbildība, ieinteresētība, nopietnība un tajā pašā laikā vieglums uztverē; atklātība, aktivitāte.

Lai pārliecinātos par komandas darbības pārskatāmības principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai jūsu komandai ir sava sapulču un kopīgās darbības protokolēšanas sistēma? Vai visi dalībnieki atzīst, ka šī sistēma ir ērta lietošanā? Vai komanda ir prezentējusi savus sasniegumus augstākai vadībai? Vai vadība ir informēta par komandas darbību, tās sasniegumiem? Vai komanda iesaista tās mērķu sasniegšanā arī klientu? Vai klienta iesaistīšana ir pietiekama? Vai klients ir informēts par komandas darbību un tās rezultātiem?

Resursu piesaistīšanas princips

Ieraugi, kā nepietiek, lai durvis atvērtas – tā sirds!

Pamatideja. Komandas darbā tiek noteikti nepieciešamie resursi, un tie tiek piesaistīti. Ja komandas dalībnieki paši nevar kompensēt nepieciešamos resursus, tos var piesaistīt no ārpusē.

Atslēgas vārdi: informācija, profesionāls atbalsts, individuāls – personisks atbalsts, supervīzija, izglītošanās, kooperatīvā mācīšanās, kopīgas meditācijas.

Papildinformācija. Komandas dalībnieki, regulāri izvērtējot darbu komandā un darba procesu, identificē nepieciešamos piesaistāmos resursus. Tie var būt gan uzdevuma funkciju veikšanas, gan uzturēšanas funkciju īstenošanas resursi. Tie var būt arī materiāli

tehniskie vai garīgie resursi. Nepieciešamības gadījumā komanda var piesaistīt konsultantus, piedalīties semināros par svarīgākajiem jautājumiem, patstāvīgi vai komandā studēt informatīvos avotus.

Komanda izveidojas kā vienība, kurai ir kopīgas intereses, misijas apziņa un enerģija, kas ievērojami pārsniedz individuālo spēku summu. [7] Izveidotā komanda arī daudz reālāk nekā atsevišķs cilvēks var piesaistīt dalībniekus interesējošus resursus. Piemēram, komandā dalībnieki var piesaistīt supervizoru, grupas vadītāju meditācijām vai speciālistu izglītojošām nodarbībām. Arī klientu interešu pārstāvība institūcijās labāk sekmēsies, ja būs aizmugures sajūta un, iespējams, arī iespēja norādīt uz komandas pētnieciskajiem rezultātiem un pieredzi.

Komandas biedri var kopā sekmīgi turpināt izglītošanos. Kopīgas mācības saistās ar kooperatīvo mācīšanos, tās būtiskajiem ieguvumiem. Kooperatīvajā mācīšanās pieejā profesionāļi izmanto savu pieredzi, savus intelektuālos un emocionālos resursus, cits citu bagātina, māca un mācās. Kooperatīvā mācīšanās ietver divus mērķus: akadēmisko un sociālo. Tā palīdz attīstīt vispusīgu personību, bagātina kognitīvo, emocionālo un gribas sfēru, attīsta „Es” koncepciju, vajadzības, motīvus, intereses, vēlmi uzņemties atbildību, sadarboties un pašaktualizēties. [3] Visas šīs kvalitātes ir nepieciešamas gan sociālajam darbiniekam, gan jebkurai profesionālim, kas strādā ar cilvēkiem.

Kā norāda H.D.Litke un I.Kunova: „Komandas darbam pieder nākotne. Fakti pierāda, ka komandas ir ne tikai produktīvākas, bet arī ātrāk mācās.” [8]

Komanda izmanto efektīvas darba paveikšanas metodes. Tā attīsta, meklē un lieto visefektīvākos veidus, lai risinātu problēmas visi kopā. Komanda meklē sadarbības iespējas, lai dotu ieguldījumu tās attīstībā. [5]

Prasmes: prasme analizēt, interpretēt un izmantot teorētisku informāciju par komandas darbu; prasme izmantot resursus mērķa sasniegšanā, kritiskās domāšanas prasme, savstarpēja atbalsta sniegšanas prasme, atbalsta piesaistišanas prasme, atvērtība pašresursu attīstībai.

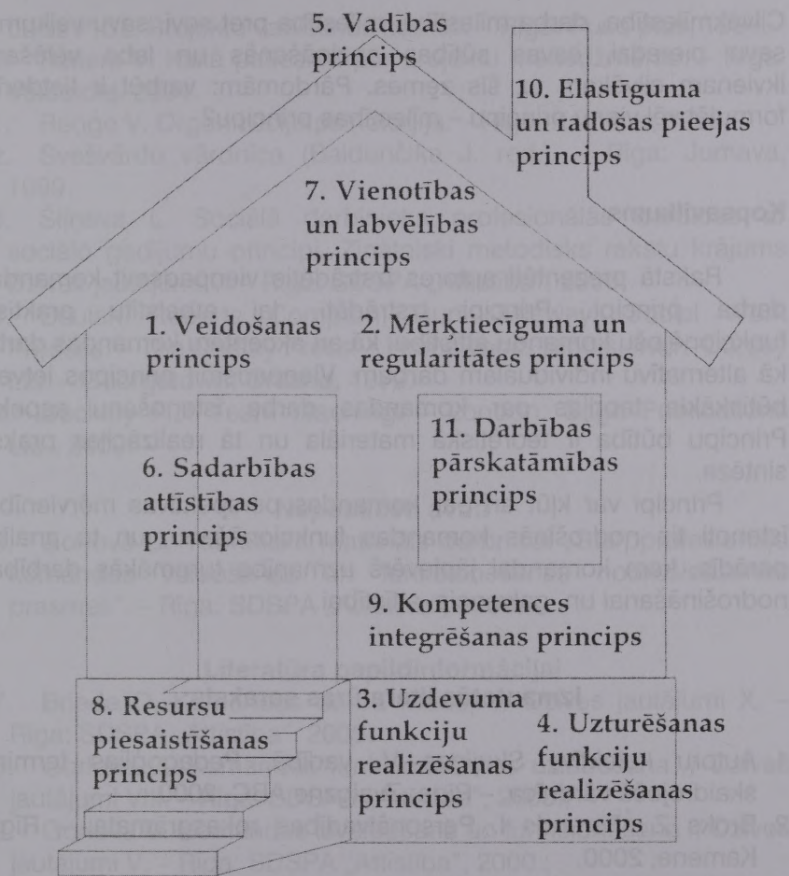
Attieksmes un īpašības: atklātība, nosvērtība, ieinteresētība, radošā pieeja, mērķtiecība, atbildība, uzņēmība, aktivitāte.

Lai pārlicinātos par komandas resursu piesaistīšanas principa īstenošanu, uzdodiet tai šādus jautājumus: Vai jūsu komanda regulāri izvērtē savu darbību? Vai tiek noteikti komandu interesējošie jautājumi vai grūtības, kas prasītu papildresursu piesaisti? Vai komanda pieaicina konsultantus, lai veicinātu sava darba attīstību? Vai komanda kopīgi piedalās semināros? Vai komanda kopīgi saņem supervīziju? Vai komandai ir izveidojušās kādas meditācijas tradīcijas?

Rakstā aplūkoti komandas darba 11 principi. Vienpadsmit principos ietverti būtiskākie teorijas par komandas darba īstenošanu aspekti. Principu būtība ir teorētiskā materiāla un tā realizācijas praksē sintēze. Tomēr principu apraksts nevar būt pabeigts un statisks. Principu raksturojumu varētu vēl turpināt, jautājumu izklāstu paplašināt utt. Principus vēl var korigēt, attīstīt un pilnveidot.

Attēlā stilizēti parādīts fakts, ka, **ievērojot komandas darba principus, tīktu īstenots komandas darbs**. Respektīvi, nepieciešamo darbību integrēta veikšana palīdz īstenot komandas darbu un panākt vēlamos rezultātus.

Strādājot ar šiem principiem, secināts, ka daži no tiem nosaucami par pamatprincipiem, bet pārējie saliek akcentus uz veicamajām darbībām, lai komanda sekmīgāk funkcionētu. Par pamatprincipiem varētu uzskatīt komandas uzdevumu funkciju īstenošanas principu, komandas uzturēšanas funkciju īstenošanas principu (iespējams, šos principus varētu apvienot uzdevumu un uzturēšanas funkciju sabalansētības principā) un komandas vadības principu.

1.attēls. Komandas darba principi.

Principi var kļūt arī par komandas perspektīvas mērvienību: īstenoti tie nodrošinās komandas funkcionēšanu, to analīze komandā parādīs vājās vietas un ļaus radīt jaunus darbības akcentus komandas progresa labā. Autore cer, ka principu nosacīti racionālais formulējums un skaidrojums ir parādījis arī tādu būtisku komandas veiksmes aspektu kā vēlēšanos veidot un attīstīt komandu, prieku sadarboties un savstarpējas pozitīvas attiecības. Rezumējot: **lai izveidotu komandu, ir nepieciešama mīlestība!**

Cilvēkmīlestība, darba mīlestība, mīlestība pret sevi, savu veikumu, savu pieredzi, savas sūtības apzināšanās un laba vēlēšana ikvienam cilvēkam uz šīs zemes. Pārdomām: varbūt ir lietderīgi formulēt vēl vienu principu – mīlestības principu?

Kopsavilkums

Rakstā prezentēti autores izstrādātie vienpadsmit komandas darba principi. Principi izstrādāti, lai atbalstītu praktiski funkcionējošu komandu attīstību, kā arī akcentētu komandas darbu kā alternatīvu individuālam darbam. Vienpadsmit principos ietverti būtiskākie teorijas par komandas darba īstenošanu aspekti. Principu būtība ir teorētiskā materiāla un tā realizācijas praksē sintēze.

Principi var kļūt arī par komandas perspektīvas mērvienību: īstenoti tie nodrošinās komandas funkcionēšanu, un to analīze parādīs, kam komandai jāpievērš uzmanība turpmākās darbības nodrošināšanai un, galvenais, attīstībai.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Autoru kolektīvs Skujiņas V. vadībā. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.
2. Broks Z., Forands I. Personālvadības rokasgrāmata. – Rīga: Kamene, 2000.
3. Lieģiniece D. Mijiedarbība. Mācīsimies sadarbojoties. Rīga: Sorosa fonds – Latvija, SIA „Mācību grāmata”, 1998.
4. Forands I. Personāla vadība. – Rīga: Latvijas Izglītības fonds.
5. Forands I. Projekta menedžments. – Rīga: Latvijas Izglītības fonds, 2006.
6. Gorlova D. Akadēmiskā personāla komandas darba modelēšana problēmbalstītā izglītībā augstskolā / Maģistra darbs. – Rīga: LU Pedagoģijas un psiholoģijas institūts, 2003.
7. Kehre M. Personālmenedžments uzņēmumā. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004.
8. Litke H.D., Kunow I. Projektu vadība. – Rīga: BALTA eko, 2003.

9. Lūiss P.Dž. Projektu vadīšanas pamati. – Rīga: Puse plus, 1997.
10. Reiters V. Kailā patiesība par projektu menedžmentu. – Rīga: Vaidelote, 2004.
11. Reņģe V. Organizāciju psiholoģija. – Rīga: Kamene, 1999.
12. Svešvārdu vārdnīca (Baldunčika J. red.). – Rīga: Jumava, 1999.
13. Šilņeva L. Sociālā darbinieka profesionālās darbības ar sociālo gadījumu principi. Zinātniski metodisks rakstu krājums Dzīves jautājumi V. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2000.
14. Beulah Roberts Compton, Burt Galaway, Social Work Process. – The Darsey Press. – Homewood, Illinois, Irwin–Dorsey Ltd. – Georgetown, Ontario, 1979.
15. Buckley F.J. Team teaching. – London: Sage Publications Ltd., 2000.

SOCIĀLĀ DARBA TEORIJU ATTĪSTĪBA

Nepublicēti avoti

16. Gorlova D. Teorētisks materiāls darbnīcai „Starpprofesionāļu komandas veidošanas un funkcionēšanas nodrošināšanas prasmes”. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2003.

Literatūra papildinformācijai

17. Briede D. Komandas darba modeļi // Dzīves jautājumi X. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2005.
18. Gorlova D. Komandas funkcionēšanas uzlabošana // Dzīves jautājumi VIII. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2003.;
19. Gorlova D. Komandas izveidošana un funkcionēšana // Dzīves jautājumi V. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2000.;
20. Briede D. Akadēmiskā personāla darbība komandā. Pētījumi pieaugušo pedagoģijā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, LU PPF, 2005.

SOCIĀLĀ DARBA TEORIJU ATTĪSTĪBA ĀRVALSTĪS

SOCIĀLAIS DARBS, PĀRU UN ĢIMENES TERAPIJA

Johanness Hervigss-Lempss (Johannes Herwig-Lemp)

Matias Švābe (Mathias Schwabe)

Raksts par sociālo darbu pāru un ģimenes terapiju zinātnisku rakstu krājumā var izskatīties mulsinoši, tomēr piemēroti. Mulsinoši, jo sociālais darbs nevar terapiju ne lietot, ne aizvietot, tā plašajās institūciju formās smaguma centru veido pavisam citi uzdevumi un citas darba metodes. Piemēroti, jo pāru un ģimenes terapija savas sistemātiskās un konstruktīvās orientācijas dēļ pēdējos gados vairāk nekā jebkas cits ir no ārpuses ietekmējusi un rosinājusi sociālo darbu.

Kad lielākajai daļai šīs nozares profesionāļu (divas trešdaļas no apmēram 220 000 sociālo darbinieku un sociālo pedagogu Vācijā ir sievietes) kļuva skaidrs, ka daudzi no šiem impulsiem ir tieši un netieši pārņemami arī viņu darbības jomā, šis raksts ir kalpojies, lai savilkto bilanci. Mēs sadalām to piecos soļos.

Sākumā ieskicētas dažu centrālo sociālā darba galamērķu kontūras (1). Otrajā solī ar grafikām būtu jāparāda, kur konsultācijas sociālā darba un ģimenes terapijas kontekstā pārklājas un kur pašķiras.

Turklāt mēs attīstām patstāvīgu un sistēmisku konsultāciju koncepciju sociālajam darbam (2), aprakstām dažus centrālos pieturpunktus un teorētiskās sistēmiskās pieejas iedīgļa premisas, kā arī ar dažu metožu palīdzību parādām, kā to var lietot sociālā darba kontekstā (3). Mēs aprakstām arī konstruktīvā iedīgļa iespējas un riskus sociālajā darbā (4) un beigās apkopojam, ko var dot sociālais darbs sadarbībā ar pāru un ģimenes terapiju (5).

Atslēgas vārdi: sociālā darbība, psihoterapija, informatīva konsultācija, uz palīdzības procesu orientēta konsultācija, pamatnostājas uzdevuma noskaidrošana, uzdevuma attīstība, konstruktīva domāšana, konstruktneitralitāte, ģimenes terapija.

1. Sociālais darbs un tā centrālie galamērķi

Sociālā darba institūcija kopā ar veselības aprūpi un sociālo apdrošināšanu veido sociālās infrastruktūras pamatus visās industriālajās zemēs. Tie nodrošina tik nepieciešamo masu lojalitāti un mieru demokrātiskajā sabiedrībā [9], pat ja šīs infrastruktūras finansiālā iekārta un sabiedriskais novērtējums politisko stratēģiju rāmjos piedzīvo vienmēr no jauna mainīgu konjunktūru. Neraugoties uz šīm svārstībām un vadošo industriālo nāciju ļoti atšķirīgi attīstītajām un daļēji pat regresējošajām sociālajām drošības sistēmām, pēdējos 30 gados Vācijā ir radīts ievērojams skaits „sociālo pakalpojumu” darba vietu. [31]

Ar sociālā darba palīdzību tiek risinātas individuālās un sociālās problēmas, kas ir panākams ar finansiālu un profesionālu atbalstu. Turklāt sociālā darba iestādes un dienesti nosedz plašu spektru, kas sniedzas no bērnu aprūpes līdz audzināšanas konsultācijai, no parādnieku konsultācijas līdz bezpajumtnieku aprūpei, no darba drošības līdz palīdzībai nosacīti notiesātajiem un palīdzībai slimnīcās. Sociālā darba mērķauditorija ir vientuļie, ģimenes un grupas, kas paši lūdz palīdzību un atbalstu vai kurus kāda cita persona vai institūcija redz kā „problēmās iegrimušus” vai „trūcīgus” un paziņo par viņiem sociālajiem darbiniekiem.

Sociālā darba (priekš)vēsturē var saskatīt divas attīstības līnijas. Viena no tām bija atbalsts maznodrošinātām personām, kuras gan saņēma nabagu dāvanas, taču tika arī apturēta viņu darba spēja un darba vēlme – no tā radās sociālais darbs. Otra – cenšanās cilvēkus jau laikus piesaistīt kolektīvai videi (bērnudārzi, jauniešu organizācijas, pieaugušo izveidotas institūcijas) un socializēt sabiedrībai – agrākās sociālās pedagoģijas formas. [25; 40; 28]

Šīs abas tradīciju līnijas vienmēr cieši mijiedarbojušās. Apmēram gadsimtu ilgušajā profesionalizācijas procesā vairākos etapos izveidojās atsevišķa profesija (studējot augstskolās, kļuva par sociālo darbinieku/sociālo pedagogu), kuras uzdevums ir ne tikai individuālo un sociālo problēmu risināšana, bet arī to cēloņu un fonu analīze un izpēte. Terminus „sociālā pedagoģija” un „sociālais darbs” šodien Vācijā bieži apvieno zem viena apzīmējuma – „sociālā darbība”.

Neskatoties uz notikušo profesionalizāciju, nevar un nedrīkst noliegt sociālās darbības sabiedrisko funkciju ciešu saistību ar

atbalstu un pārraudzību, t.i., sankcionēšanu. Šis „dubultais mandāts” [24] tiešā veidā nozīmē, ka visās iestādēs un dienestos savā starpā dažādās formās un pakāpēs sajaucas tādi elementi kā palīdzība un kontrole. Šāda struktūras saslēgšanās var tikt profesionāļu reflektēta, organizatoriski atbildīgi veidota, bet ne atcelta.

Pēdējos trīsdesmit gados ir notikusi sociālās darbības kā sociālā pakalpojuma normalizēšanās, ko nu jau savas dzīves laikā izjūt gandrīz katrs pilsonis, ne tikai tie, kuri nonākuši sabiedrības „nomalē”. [22] Protams, to ir veicinājusi sociālās darbības preventīvā orientācija, kas piedāvā pilsoņiem konsultācijas un atbalstu tuvu dzīvesvietai. No otras puses, sociālā darbība tiek nostādīta ļoti kompleksu un sabiedrībā dziļi iesakņojušos problēmu priekšā, kuru risināšanai ir nepieciešama cieša kooperēšanās ar citām profesiju grupām un institūcijām, piemēram, sociāli satiecīgas kopdzīves izveide pilsētas, multietniskos centros. Tas paredz ciešu sadarbību ar sociālajām, izglītības un veselības institūcijām, ar pilsētas plānošanu un komunālpolitiku, no vienas puses, un lokālajām iniciatīvām, no otras puses, turklāt sociālie darbinieki piedalās gan kā specializēti lietpratēji, kuri ar konsultācijas, aprūpes, konfliktu mediācijas u.c. metodēm apstrādā komplekso uzdevumu segmentu, gan kā procesa un nevienprātību izlīdzinātāji, kuri koordinē procesu kopumā un ierosina kopdarbību starp procesā iesaistītajiem dienestiem.

Sistēmteorētiskajās perspektīvās sociālajai darbībai tiek ierādītas tēmas un problēmas, kuru pārvarēšanai ir trīs iespējamās stratēģijas. [2; 4] Tas, kuru no trim stratēģijām kurā gadījumā lieto, no vienas puses, ir atkarīgs no sabiedrības atļaujas (apgāde ar mandātu un finansēm), no otras puses, no konkrētās lēmuma izmantošanas (inovatīvā koncepta un projekta).

- **Izslēgšanas novēršana** nozīmē sociālo sistēmu (piemēram, ģimenē, skolā, darbavietā) krīžu un noslogojuma profilaksi un atrisināšanu caur pašsistēmu un integratīvo potenciālu stiprināšanu, kā arī to mainīgo cēloņu konstatēšanu. Tā var novērst indivīda vai pat grupas (iespējams) draudīgu izslēgšanu no kādas sistēmas.

Izņemšana no sistēmas (ģimenes, skolas, darbavietas) ar sociālās darbības līdzdalību drīkstētu notikt tikai tad, ja, neskatoties uz atbalstu, turpmākā integrācija pārmērīgi noslogo

un/vai izslēgšanas process ir tik tālu attīstījies, ka nevar nodrošināt priekšnoteikumus indivīda attīstībai.

- **Iekļaušana – starpniecība** nozīmē kāda indivīda vai grupas reintegrāciju. Sociālie darbinieki ir ierīkojuši telpas, kurās klients var justies aizsargāts un drošībā un attīstīt personiskās un/vai ar izglītību saistītās kompetences, lai uzlabotu savas sociālās līdzdalības iespējas. Pie tā pieder arī uzņemošās sistēmas (ģimenes, skolas, darbavietas) sagatavošana un izglītošana adekvātai saskarei ar integrēto personu vai grupu.
- **Izslēgšanas pārvaldīšana** nozīmē kādas ilgstoši no noteiktas sistēmas daļas (piemēram, darba, ģimenes, dzīvokļa) izslēgtas grupas (patvēruma lūdzēji, ilggadēji bezpajumtnieki, narkomāni, hroniski psihiatrisko slimnīcu pacienti) aprūpi. Šajā pārvarēšanas stratēģijā ir svarīgi palīdzēt indivīdam vai grupai, par spīti viņu sociālajai un teritoriālajai atstumtībai (vai tā būtu paša izvēlēta un/vai cita izraisīta), apmierināt viņu materiālās, personiskās un kulturālās vajadzības kaut vai zemākajā līmenī.

Būtu jāapšaubā, vai sociālajiem darbiniekiem vajadzētu bieži atteikt izslēgšanas pārvaldīšanu kā pārvarēšanas stratēģiju un vai to var pilnībā aizvietot ar spēcīgāku uz integrāciju orientētu formu. Tomēr sociālie darbinieki ir bieži ierosinājuši šādu funkciju maiņu un sagatavojuši to (piemēram, kādreiz izolētajiem psihiatrisko slimnīcu pacientiem piedāvāt ambulatoro aprūpi vai parādnieku konsultācijas kā instrumentu nabadzības un bezpajumtniecības novēršanai).

Šīs trīs relatīvi abstraktās sabiedrības funkcijas, kā raksta Lisi, sociālie darbinieki realizē ar **sešiem darbības veidiem** [23; skat. citas uzdevumu sadalījuma formas 37, 57; 33]:

- **konsultēšana** (skat. 2.nodaļu);
- **apspriešana** nozīmē starpniecību starp vairākiem problēmā iesaistītajiem daļbniekiem (klienti, piederīgie, kolēģi un citu institūciju un profesiju pārstāvji), turklāt sociālais darbinieks ir gan atsevišķu daļbnieku, respektīvi, savas institūcijas, pārstāvis, gan var būt neitrāls starpnieks starp pusēm;
- **intervence jeb iejaukšanās** nozīmē kontrolējošu darbību un aktīvu iejaukšanos ar norādījumiem, ja ir aizdomas, ka kāda persona ir apdraudēta. Intervence, piemēram, ir, kad attiecīgie sociālie dienesti ierosina lietu par vecāku tiesību atņemšanu vai

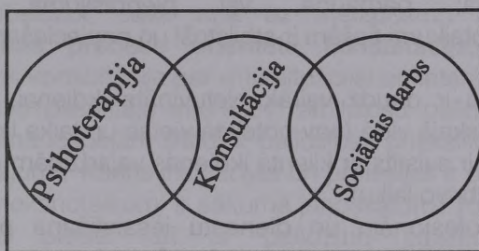
kad sociālpedagoģiskajā jomā izvēlas lietot sankcijas pret kādu jaunieci, kas ar savu darbību pārkāpj sabiedrībā pieņemtās normas;

- **pārstāvēšana** nozīmē darbošanos klientu vietā un viņu pārstāvēšanu, ja tie paši sava „sociālā trūkuma” dēļ to nespēj (piemēram, invalīdi, bezpalīdzīgi veci cilvēki u.c.). Šādas nozares kā dzīvesvieta, veselība un finanses sociālajiem darbiniekiem jāveido tādā formā, kas atbilst ar grūtībām interpretētajām klientu vēlmēm. Risks, ka pārstāvēšana var ieilgt vai kļūt visaptveroša, liek sociālajam darbiniekam būt gatavam uz pastāvīgu (paš-)refleksiju;
- **sagāde** nozīmē klientu nodrošināšanu ar naudu, precī vai pakalpojumiem, un to organizē un/vai garantē sociālais darbinieks. Turklāt sociālajam darbiniekam ir jābūt ar plašām zināšanām un kompetenci tieslietās un sociālajā politikā;
- **pavadišana** nozīmē ilglaicīgi izstrādātu, nepārtrauktu pavadišanu dažās strikti iezīmētās dzīves jomās, kad nav iespējams panākt kādas izmaiņas, piemēram, darbā ar hroniskiem slimniekiem, ilglaicīgi atkarīgajiem, patvēruma lūdzējiem utt.

Vairāki no šiem sešiem darbības veidiem tiek lietoti katrā sociālās darbības jomā; atšķirīgas, tikai kādai noteiktai darba jomai specifiskas jauktas formas biežāk ir likumsakarība, nevis izņēmums.

2. Kopīgais un atšķirīgais sociālajā darbā un terapijā

Pāru un ģimenes terapeiti, konsultanti un sociālie darbinieki izmanto valodu un veido dialogus ar personām, kuras viņi uzmeklē vai kas pašas atnāk pie speciālistiem. Dialogu uzdevums ir risināt problēmas, kas radušās dažādās situācijās, kā arī censties panākt labvēlīgas pārmaiņas. To pamatā ir izdevusies sadarbība starp profesionāli un viņa klientu – no vienas puses, viņiem ir labi jāsaprotas un, no otras, dialogā ir jāuzzina jaunais, viņiem nozīmīgais un noderīgais.

1.attēls. Psihoterapijas, konsultācijas un sociālā darba krustošanās lauki

Ar to arī kopība starp šīm jomām – psihoterapiju, konsultāciju un sociālo darbu – beidzas. Institucionālie konteksti, kuriem pieskaitāma terapija, konsultācija un/vai sociālā darbība, nosaka dažādus priekšnoteikumus, struktūru un dialogu saturu, turklāt nedrīkst aizmirst, ka konsultācija, no vienas puses, atspoguļo profesionālu vidi, no otras, – ir tikai viens no vairākiem sociālā darba rīcības veidiem.

Attiecībā uz palīdzības realizēšanu un tās saturisko apveidu, salīdzinot sociālo darbību un terapiju, var konstruēt vairākas atšķirības.

- Pieeja institūcijām un/vai atsevišķiem sociālā darba piedāvājumiem nenotiek brīvprātīgi, bet gan pēc trešās personas iniciatīvas vai kādam sociālajam darbiniekam pildot savu uzdevumu un piedāvājot savus pakalpojumus, pirms klients tos pieprasījis.
- Klienta gaidas un viņa izvirzītie uzdevumi sākotnēji parasti ir ļoti neskaidri formulēti. Uzdevumu noskaidrošana un attīstība ir nozīmīga palīdzības daļa.
- Problēmas sistēmas paplašināšanās un līdz ar to arī iespējamo pasūtītāju (kurš vēlas sociālā darbinieka intervenci) un palīdzības procesā iesaistīto dalībnieku loks drīzāk ir neskaidrs, nevis noskaidrots un negrozāms.
- Sākumā (parasti) nav zināms, cik ilgi būs nepieciešama palīdzība un kā tā tiks realizēta, un dalībniekiem tas ir jāattīsta.
- Sociālās darbības institūcijām ir vienmēr jāaskata, kur nepieciešama pārbaude, kontrole (piemēram, bērnu

labklājība; pārbaude, vai pieprasījuma pieteikuma priekšnoteikumi tiešām ir atbilstoši un nepieciešama palīdzība utt.).

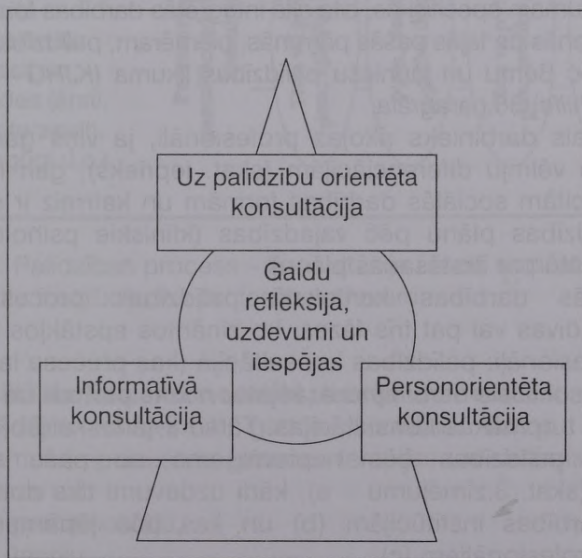
- Palīdzība ir daudz vairāk pietuvināta ikdienai, nekā tas ir terapeitiskajā vidē (nav noteikta vietas un laika limita), un tas apzināti ir saistīts ar klienta ikdienas vajadzībām (dzīvesvietu, ēdienu, brīvo laiku).
- Citu profesionāļu un dienestu iesaistīšana palīdzībā un cieša sadarbība ar tiem, kā arī uzdevumu deleģēšana viņiem ir drīzāk iespējama nekā neiespējama.
- Teorētiskais pamats (sociālās zinātnes, pedagogija, psiholoģija, socioloģija un tiesības), metodiskais darbības repertuārs (palīdzība vienai personai, darbs ar grupu, darbs ar sabiedrību) un atbalstam lietotie līdzekļi (pārrunas, nauda, dzīvoklis, sankcijas) ir ļoti dažādi un prasa plašas pamatzināšanas.

Sociālā darbība pretēji parasti ļoti specializētajai, sevišķi strukturētajai un plaši izplūdušajai „terapijas” videi ir raksturojama kā mazāk specializēta, un tai dažos gadījumos piemīt lielāka atklātība rīcībā. Ne tik strikti noteiktie rāmji prasa no sociālā darbinieka mainīgas gadījuma strukturalizācijas formas, nepieciešamību patstāvīgi apsvērt vairākas darbības iespējas un veidus un kopā ar klientu izvēlēties vai atrast situācijai atbilstošu rīcību.

Kā tieši izpaužas konsultācija? Ir trīs **konsultāciju** formas un veidi (skat. 2.attēlu):

- **informatīvā konsultācija**, kas sniedz atbildes un zināšanas (Kā mainās sociālā palīdzība, ja pāris precas vai sāk kopdzīvi? Kādas ir izmaksas, medicīniskā rīcība un kādi ir psiholoģiskie riski grūtniecības pārtraukšanas gadījumā? Kur var griezties ģimenes, ja tās pašas netiek galā ar savu bērnu audzināšanu?), turklāt ņem vērā klientu emocionālo un intelektuālo situāciju;
- **personorientēta konsultācija**, kas profesionāli izveidotās sarunās risina specifiskas pāru vai ģimenes uzdotas tēmas vai problēmas (piemēram: Kā es varu ierobežot savu alkohola patēriņu? Kā vīrs un sieva var kopā labāk koordinēt savas seksuālās vajadzības? Kā vecāki varētu kopā nepārprotami ietekmēt savu dēlu, kurš nepakļaujas audzināšanai?);

- un visbeidzot, savā ziņā uz metaposmu attiecināma, **uz palīdzības procesu orientēta konsultācija**, t.i., pāru un ģimenes konsultācija par viņu situācijai un interesēm (respektīvi, turpmāko pasūtītāju intereses) atbilstošu palīdzības formu un risinājuma iespējām (Kādi ir palīdzības priekšlikumi un atbalsta piedāvājumi? Kādas institūcijas un profesijas ir par to atbildīgas? Kādi priekšnoteikumi ir sākumā jānoskaidro? Kā kontaktēties?). Pie tā pieder arī ar palīdzību saistīto sarežģījumu noskaidrošana, kas, piemēram, var būt saistītas ar ģimenes locekļiem domātiem uzdevumiem, kā arī ar risku un blakusparādībām (Ko tas nozīmēs ģimenei, ja turpmāk regulāri dzīvoklī ieradīsies palīdzēt sociālais pedagogs? Ko katrs ģimenes loceklis gaida no šīs palīdzības? Kādas ir viņu cerības un bailes? Ar kādām grūtībām ir jārēķinās?).

2.attēls. Trīs konsultāciju formas

Sociālajam darbiniekam jau laikus jānoskaņojas uz to, ka klientu ieinteresētība par šīm dažādajām konsultāciju formām palīdzības procesa laikā var mainīties. Kas aizsākas kā tīri informatīva

konsultācija, var ātri pārtapt plašākā lūgumā (konsultācija par iespējamo palīdzību, pāru vai ģimenes centrēta konsultācija), ko, protams, klienti var vēlāk arī pilnībā atsaukt. Visas trīs konsultāciju formas spēlē lielu lomu apspriešanā. Sociālajam darbiniekam jāprot saskatīt, kāda konsultācija klientam ir svarīgāka, bet viņam arī ir jābūt spējīgam piedāvāt citu, profesionālu, jēgpilnu noteiktajā brīdī nepieciešamu konsultācijas formu.

Turklāt lielākajā daļā sociālās darbības situāciju konsultācija netiek piedāvāta „tīrā” veidā, bet gan ir tikai viens no vairākiem darbības veidiem daudzslāņainajā palīdzības procesā, kurā sociālais darbinieks pilda, piemēram, vienreiz konsultējošus (ģimenei), tad moderējošus (piemēram, starp ģimēni un skolu), pa vidu vēl arī intervējošus vai kontrolējošus (ja, piemēram, vecāki nepilda savus pienākumus un neved bērnu uz skolu) uzdevumus. Šīs dažādās, katram gadījumam specifiskās, cita citā integrētās darbības formas var parādīties vienās un tajās pašās pārrunās, piemēram, palīdzības plāna pārrunās pēc Bērnu un jauniešu palīdzības likuma (*KJHG – Kinder und Jugendhilfe*) 36.parágrāfa.

Sociālais darbinieks rīkojas profesionāli, ja viņš gan seko konsultāciju vēlmju diferenciacijām (skat. iepriekš), gan reflektē pārejas uz citām sociālās darbības formām un katreiz ir spējīgs mainīt palīdzības plānu pēc vajadzības (klīniskie psihologi vai psihiatri runātu par ārstēšanas plānu).

Sociālās darbības kontekstā palīdzības procesam ir raksturīgas divas vai pat trīs fāzes, ko zināmos apstākļos instruē dažādi profesionāļi: palīdzības konsultācijā (kas procesa laikā var atkārtoties) sociālais darbinieks ar klientu noskaidro, vai un kā tiks organizētas turpmākās konsultācijas. Tātad ir jānoskaidro, vai un kāda daļa palīdzības būs nepieciešama no paša sociālā darbinieka (skat. 3.zīmējumu – a), kādi uzdevumi tiks doti citām sociālās darbības institūcijām (b) un kas būs jāpārņem citu institūciju profesionāļiem (c).

Piemērs par mājvietu: iecirkņa sociālais darbinieks konsultē klientu par konfliktu ar namīpašnieku un pārņem savā iniciatīvā moderāciju vai vidutāja, lai panāktu uzteikuma termiņa atlikšanu (a); viņš konsultē klientu par dzīvokļa maiņu un nosūta viņu uz sociālo vai komunālo dienestu, un apspriež ar viņu pieaugošo dzīvokļu maiņu pēdējos trijos gados (b). Tā viņi nonāk pie sarunas par klienta

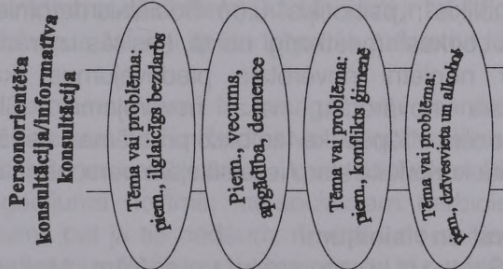
atkarību, un rodas jautājums, vai un kādā formā būtu nepieciešams ārstēšanās kurss klīnikā (c). Sociālajam darbiniekam (a), kas ir atbildīgs par šo lietu, ir jābūt arī pietiekami kompetentam, lai palīdzētu un ieteiktu, ja konsultāciju laikā aktuālie jautājumi un problēmas mainās, jābūt gatavam uz metakonsultāciju.

a) atbildīgais sociālais darbinieks

Uz palīdzību orientēta konsultācija

b) citi sociālie dienesti un institūcijas

c) citu profesionāļu dienesti un iestādes (ārsti, psihoterapeiti, pedagogi u.c.)

3.attēls. Palīdzības process – konsultācija un citi sociālo darbinieku, kā arī citu institūciju vai profesiju uzdevumi

3. Sociālā darba pamatnostājas, teorija un metodes

Pēdējos divdesmit gados sociālais darbs ir saņēmis ievērojamus impulsus no ģimenes terapijas un sistēmiskās pieejas. Tie attiecas uz:

- pamatnostāju,
- teoriju,
- metodi.

Tikai šo trīs terminu kopspilē atklājas, ko sistēmiskā pieeja nozīmē sociālajam darbam. Turpmāk atspoguļots, kā dažas pamatnostājas, teorijas un metodes ir atradušas „ieejū” sociālajā darbā.

Pamatnostājas

Ar jēdzienu „pamatnostājas” mēs saprotam attieksmi pret cilvēkiem, situācijām un darba procesiem, kas ir tikpat liels virzītājspēks turpmākajai rīcībai kā iepriekšējie teorētiskie pieņēmumi. Tās veido metožu lietošanas ietvaru, jo bez tā tās pārvērstos par tīro „tehniku”.

Uzmanība attiecībā uz diagnozēm un spriedumiem

Ļoti nozīmīga pārmaiņa, ko dod sistēmiska domāšana, ir daudz uzmanīgāka apiešanās ar „birkām” un medicīniski psihiatriskām diagnozēm („smags gadījums”; „multipoblēma – ģimene”; „alkoholiķis”; „psihotiķis” u.c.). Sociālais darbinieks uzmanīgi reģistrē šādas „birkas” (neatkarīgi no tā, kas tās izstrādā un „piekarina”) un uztver nopietni novērotāja piedāvējumus (kas eventuāli vairāk apraksta novērotāju nekā novērojamo). Skepse pret šādām diagnozēm ir tāpēc, ka tās bieži problēmas vienā personā vai ģimenē neskata kontekstā starp iesaistītajām personām un viņu apkārtējo vidi.

Resursi un risinājumi

Skats uz klientu spēku un spējām, neskatoties uz daudzajām tradīciju līnijām (palīdzība pašpalīdzībai), sociālajā darbā ir nepierasts. Sistēmiskais darbs nenoved pie problēmas pilnvērtīgas analīzes un tās ģenēzes rekonstrukcijas. „Problem talk creates problems, solution talk creates solutions” (Runas par problēmām rada problēmas, runas par risinājumiem rada risinājumus) (Stīvs de Šeizers). Resursi nozīmē uzmanīgu un aktīvu tādu nozaru meklēšanu, kurās (ģimenes) dzīvi var izdzīvot kā izdevušos pēc līdzšinējiem mēģinājumiem patstāvīgi tikt galā ar problēmām, sasniegtu (daļēju) panākumu vai izņēmumu atrašanu, kuros nav problēmas simptomu. Šajos jautājumos par savu dzīvi klienti ir zinoši speciālisti, kuriem ir (gandrīz) viss, kas ir nepieciešams problēmas risināšanai. Sociālais darbinieks turpretī ir eksperts palīdzības organizēšanā un izpildē (eventuāli tikai tā daļas), ko var veikt ar dažādiem darbības veidiem (skat. iepriekš).

Klienti un pasūtījumi

Sistēmiskā pieeja veicina klienta sapratni, kas neuztver ekonomikas importēto konceptu burtiski, bet gan kā metaforu. [sal.

Effingers, 1995; 34] Ja uz saviem aizstāvamajiem skatās kā uz klientiem, pievēršot uzmanību viņu personīgajiem pasūtījumiem vai tam, ko viņi grib sasniegt paši savā labā, kļūst skaidrs, ka klientiem ir pavisam citi mērķi nekā sociālajam darbiniekam (respektīvi, institūcijai, ko viņš pārstāv) vai ka viņš tos (sākumā) sastop tikai kā „apmeklētājus” vai „sūdzētājus”. [par klientu tipiem skat.: 9, 101; 8, 85] Tādēļ kopīgu interešu un vēlmju meklēšana un to konstrukcija ir viens no svarīgākajiem uzdevumiem.

Autonomija un atbildība, respekts

Sistēmiskā pieeja parāda klientiem (arī šķietami nepieskaitāmiem vai simptomu apsēstiem), ka viņi paši ir atbildīgi par savu rīcību, un atbalsta viņus, lai viņi spētu turpmāk paši atbildēt par savām darbībām.

„Pieskaitāmība” profesionāļiem ir svarīga: viņi cenšas ar klientiem strādāt tā, lai tie savus bieži neatzītos vai noraidītos lēmumus ņemtu nopietni, tos attīstītu un/vai izmantotu konstruktīvāk nekā līdz šim. Respekts šajā gadījumā nozīmē, ka sociālajam darbiniekam jāakceptē klienta lēmumi, pat ja tie nedaudz novirzās no sabiedrībā pieņemtajām normām, bet tikai tiktāl, kamēr neviens no tā necieš.

Šīs sistēmiskās pamatnostājas ieņemšana palīdz sociālajam darbiniekam saredzēt tos aspektus, ko viņš ieņemamā amata dēļ bieži nemaz nesaskata, un pasargā viņu no neauglīgām cīņām ar klientiem par varu – vai tas būtu viņa (personīgais un profesionālais) ieguldījums šajās varas cīņās, kas viņam kļūst skaidrāks (atgriezeniskās saites efekts), vai viņš var atgriezties pie citiem darbības veidiem.

Teorija

No daudzajām teorētiskajām sākuma premisām iztīrāsīm dažus sistēmiskus un konstruktīvus pamatpieņēmumus, kuriem ir nozīme sociālajā darbā.

Katra sistēma atrodas mijiedarbībā ar apkārtējo vidi

Sistēmiskais koncepts atklāj iespēju sabiedriskajā darbībā uztvert darbības jomas kompleksumu, neindividualizēt gadījumus un problēmas un katreiz apdomāt situācijas kontekstu, personu, ģimeni un institūciju. Tas atgādina par mijiedarbību un atkarību no tuvākās

apkārtnes, arī par sabiedriskajām sakarībām un līdz ar to ir (varbūt labāk) pielietojams. Jāatceras, ka, piemēram, sociālpedagoģiskā konsultācija nereti ir institucionāli nosacīts pasūtījums.

Katram simptomam ir funkcija

Katrai rīcībai ir jēga. Kādēļ kāds izturas tieši tā, kā izturas (piemēram, lieto narkotikas, guļ zem tilta, neapmeklē skolu)? Šī persona dara tā, kā šajā brīdī uzskata par labāko. No malas var izskatīties pavisam citādi, bet iesaistītā persona izvēlas pēc tā, ko redz un uzskata par optimālo no aktuālajām iespējām. Tā nav tikai klientorientēta, novērtējoša un kooperatīva nostāja – tā atklāj arī resursu un risinājuma iespējas skaidrojošus modeļus. Sociālā darbinieka uzdevums ir paplašināt klienta izzināmo iespēju skaitu un līdz ar to arī izvēles iespējas.

Viss, ko sakām, jau ir kāda pateikts

Katru novērojumu kāds ir jau veicis, kāds subjekts ir bijis iesaistīts. Objektīvs, t.i., no vērotāja subjektīvi neatkarīgs, novērojums nav iespējams. „Objectivity is a subject's delusion that observing can be done without him.” („Objektivitāte ir subjekta pašapmāns, ka novērojums var būt veikts bez viņa.”) [12, 19] Šī premisa atgādina mums, ka dažādas personas nenovērsami vienu un to pašu sitāciju aprakstīs dažādi. Tas ir tiešām labs atgādinājums, jo parasti mums ir darīšana ar dažādiem situācijas aprakstiem no visām iesaistītajām personām (klienti un profesionāļi). Mēģinājums atrast vienu „pareizo” situācijas aprakstu novestu pie varas cīņām, konkurences un devalvācijas. Lai no tā izvairītos, panāktu visu dalībnieku aktīvu līdzdalību un palīdzība kļūtu efektīvāka, jāizskata dažādi skatpunkti un tie kā skatpunkti arī jāakceptē, varbūt pat, ja nepieciešams, katreiz jānovērtē dažādas nostājas.

Nākamā konsekvence ir savu novērojumu uzmanīga formulēšana – sociālajiem darbiniekiem daudz vairāk nekā terapeitiem jāsacer mutiski un rakstiski ziņojumi (sadarbības iestādēm, maksātājam, personīgajiem aktiem). Tādēļ jāmēģina tos formulēt objektīvi. Svarīgi ir arī, dokumentējot bargus un objektīvus faktus, attiecināt tos gan uz novērojamo, gan ziņojošo personu („Vecāki ziņo, ka K. ļoti reti iet uz skolu”, nevis „K. reti iet uz skolu”,

„Dr. X diagnosticēja B. kungam alkoholismu”, nevis „B. kungs ir alkoholiķis”).

Instruktīva mijiedarbība ir neiespējama

Sociālie darbinieki nereti saņem no sabiedrības uzdevumu novērst kādas nebūšanas, pielāgot cilvēkus un padarīt tos atkal darbaspējīgus. Loģiskā ķēdīte, kam reizēm pieķeras arī sociālie darbinieki, ir, ka runa ir drīzāk par tehnisku problēmu, it kā tas būtu tehnikas vai piemērotas metodes jautājums, lai bezdarbnieku padarītu par darbaspējīgu (nemaz nerunājot par to, ka tiek aizmirsts, ka jau vairākus gadus sabiedrība nav spējīga sevi nodrošināt ar pietiekamu darba vietu skaitu). Sistēmiskā teorija nosaka pretējo – „instruktīva mijiedarbība nav iespējama”, sociālais dienests var izteikt klientiem piedāvājumus, kurus viņi vai nu pieņem, vai noraida. Šis teorētiskais pamatpieņēmums ved tieši uz sociālā darbinieka kooperatīvu nostāju.

Metodes

Metodes ļauj mainīt nostājas un teorētiskos pieņēmumus sociālā dienesta darbībā. Tās dod sociālajiem darbiniekiem konceptus, kurus var nomainīt pret abstraktiem principiem. Tālāk parādīsim dažas izvēlētas sistēmiskās vai pāru un ģimenes terapijas metodes, kurām jau sen atrasts pielietojums arī sociālajā darbā.

Hipotēžu izveide

Izdarīt kādus secinājumus un iedomāties sev „bildes” par kādu situāciju, ja vēl ir pārāk maz informācijas un/vai ja tajā iesaistītās personas vēl nav personīgi iepazītas, ir nepareizi. Sistēmiskajā darbā šīs hipotēzes konstruē pavisam atklāti un apzinās, ka tās ir tikai pagaidu, turklāt mēģinot visu pieejamo informāciju sasaistīt tā, lai no tās veidotos vairāku personu (paudžu) vienojoša „vēsture”. Tas ir atkarīgs no tā, kā attīstās situācija, kādi ir konkrētās rīcības pamata motīvi vai cēloņi, kādas ir attīstības iespējas nākotnē utt. Personīgās hipotēzes var (piemēram, koleģiālā lietas apspriedē vai inspekcijā) pēc tam novērot, vai tās propagandē vaininieka/upura skatpunktu, vai visām iesaistītajām pusēm ir (vienlīdzīga) vara, vai tās piešķir problēmas sistēmas locekļiem drīzāk patoloģiju un/vai ļaunus nodomus („bad stories”) vai saskata kā būtnes ar labu gribu un pozitīviem nodomiem. Galvenais jautājums hipotēžu konstruēšanā ir

– kas ir tas, kas būtu noderīgs sociālajam darbiniekam, lai atrastu pieeju dalībniekiem vai pārliecinātu un iekustinātu iespējami vairākus no lietā iesaistītajiem.

Dažādu profesiju un skolu atšķirīgo pozīciju un bieži iesaistīto palīgu vai pasūtītāju lielā skaita dēļ sociālie darbinieki tiek konfrontēti ar vairākām hipotēzēm. Bieži nepieciešams šīs dažādās hipotēzes un to pārstāvjus savest kopā, kas izpaužas kā pārrunas pie „apaļā galda” vai palīgu konferences. Arī klientus var (un pat vajadzētu) iesaistīt hipotēžu izveidē, lai viņi varētu izteikt savu attieksmi pret profesionāļu izvirzītajām hipotēzēm vai ierosināt savas hipotēzes, tā rosinot uz jaunu pieņēmumu izveidi.

Uzdevuma noskaidrošana un attīstīšana

Uzdevuma noskaidrošana ir visas profesionālās palīdzības sniegšanas pamatā. Sākumā ir svarīgs piešķiršanas vai piekļūšanas konteksts. [33] Pirms sociālais darbinieks sāk darbību, viņš pārdomā, kādi var būt sarežģījumi un ko tie var nozīmēt klientam. Jo ļoti bieži sociālais darbinieks darbojas nevis klienta uzdevumā, bet gan pēc citu institūciju (skolas, policijas utt.) un citu personu (kaimiņu, ģimenes locekļu utt.) pasūtījuma. Var būt arī tā, ka klienti nāk pie sociālā darbinieka, jo viņus nosūtījusi kāda institūcija vai viņi jutušies spiesti vērsties sociālajā dienestā. Šādā situācijā ir gan iespējas, gan risks, veidojot izturīgu darba savienību: iespējas, jo tā personas iegūst pieeju sociālā dienesta palīdzībai, ko kādu iemeslu dēļ (kauns, kultūras barjera, aizspriedumi utt.) pašas pēc savas iniciatīvas nebūtu uzmeklējušas; risks, jo šīs personas nepiekrīt, ka tām nepieciešama palīdzība, līdz ar to jūtas apdraudētas un pazemotas un drīzāk iegulda savu enerģiju stratēģijā, lai tiktu vaļā no sociālā darbinieka, viņu ierobežotu vai nodarbinātu sev nekaitīgā veidā, nevis iesaistās procesā, kurā var iegūt pozitīvas pārmaiņas. Tādēļ sociālajiem darbiniekiem ir svarīgi jau no paša sākuma izskaidrot, kā uzdevumā viņi rīkojas, un noskaidrot, kādas ir (un vai ir) klienta vēlmes un mērķi. [18]

Ar pieaugošo skaidrību par interesēm, uzdevumiem un iespējām aizsākas **uzdevuma attīstība**: starp visiem klienta, citu interesentu un institūcijas, kuru pārstāv sociālais darbinieks, lietas formulējumiem, ir jāatrod viens sākumrīcības process – tas var novest pie kompromisiem, bet tos var arī noraidīt, ja uzdevumi ir neizpildāmi

vai šķeļ iesaistītās puses. Turklāt līdzdalībniekiem ir jābūt sadzirdamiem, viņu perspektīvām – visiem saprotamām, un, ja nepieciešams, viņu sašķiebtā loģika būtu „jāpārtulko” pārējiem. Uzdevuma attīstības mērķis ir izveidot pēc iespējas vairāku personu akceptētu bāzi turpmākai sociālā darbinieka un klienta sadarbībai. Pie tā pieder precīzs un skaidrs palīdzības mērķu un veicamā darba formulējums. Uzdevuma attīstība prasa laiku, un tā vienmēr no jauna jātematizē un jāpielāgo jaunām situācijām. Šo procesu nevar nosaukt par pirmspalīdzības procesu, tā jau ir viena no tā centrālajām daļām.

Genogramma

Genogramma ir sevi pierādījusi pat tādā sociālajā darbā, kur par sistēmisko darbu zina maz vai pat neko. Tā ir vienkārša un pārskatāma metode, kas atspoguļo radnieku attiecības vairākās paaudzēs. Ar genogrammas palīdzību kolēģi ātri iegūst lietas pārskatu. Kopīga apspriede un genogrammas izpēte kolēģu lokā rosina formulēt dažādas hipotēzes un izvairīties no pārāgiem spriedumiem vai sasteigtas rīcības. Darbā ar klientiem genogrammas izveidi izmanto kā procesu, kurā kopīgi rekonstruē viņu ģimenes vēsturi – bieži visiem vai tikai daļai ģimenes locekļu tas dod iespēju vairāk uzzināt par savu un senču vēsturi un līdz šim kā atmiņu lauskas uztvertās dzīves epizodes savienot veselumā. Tā klienti tiek pamudināti padomāt par tipiskajiem notikumiem un paraugiem ģimenē vai līdzībām paaudzēs. Sarunās var iztirzāt aktuālas tēmas (piemēram, profesiju izvēle jauniešu vidū), un tās var kopīgi izpētīt (kādas profesijas izvēlējušies ģimenes locekļi). Šāda detalizēta ģimenes vēstures izpēte padara konsultācijas interesantākas un atklāj jaunas iespējas atrast risinājumu citādi, nevis koncentrējoties tikai uz konkrēto, aktuālo problēmu.

Genogrammu var papildināt ar tālākām grafisko atainojumu formām, kurās, piemēram, vizualizē problēmas sistēmas dinamiku vai klientu kopspēli ar profesionāļu spēkiem un viņu institūcijām.

Jautājumi/intervija

Profesionāli vadītai sarunai ar klientu ir izcila nozīme. Metodiski tā tiek veidota kā intervija, t.i., sociālais darbinieks vēršas pie dalībniekiem ar jautājumiem. Šie jautājumi sociālajam darbiniekam kalpo tikai kā informācijas iegūšanas (niecīga) daļa. Daudz svarīgāk

ir jautājumus uzdot tā, lai pamudinātu sarunas dalībniekus saskatīt viņiem līdz šim nezināmas vai neuztvertas perspektīvas, pavērt jaunus apvārsņus un radīt idejas. Dažādas sistēmiskas jautājumu formas, kurām ir pamudinājuma potenciāls, jau atradušas savu pielietojumu sociālajā darbā [36; 32; 3]:

- jautājums par izņēmumiem („Kad problēma neparādās?”);
- cirkulāri jautājumi („Ko dara jūsu vīrs, kad jūs strīdaties ar savu meitu?”);
- refleksīvi jautājumi („Kādus paskaidrojumus sniedz jūsu vīrs, kad viņam jautā, kāpēc viņš tā rīkojas?”);
- skalas jautājumi („Ja vērtētu pēc skalas no 0 līdz 10, kur 0 nozīmē „slikti” un 10 – „ļoti labi”, kā jūs jūtaties patlaban?”; „Kādam uzlabojumam jūsu dzīvē būtu jānotiek, lai jūsu pašsajūta paceltos skalā par vienu punktu augstāk?”);
- hipotētiski jautājumi („Pieņemsim, ka no nākamā mēneša sociālās palīdzības vairs nebūtu: kuru no jūsu spējām jūs izmantotu visvairāk?”);
- jautājums par risinājumu („Kādu risinājumu jūs vēlētos?”);
- brīnumjautājums („Pieņemsim, ka šonakt, kamēr jūs gulāt, notiek brīnums, un jūsu problēma ir izgaisusi! Kas būs pirmais, pēc kā jūs no rīta pamanīsiet, ka brīnums noticis?”).

Sistēmiskās intervijas māksla slēpjas tajā, ka ir jāprot uzdot jautājumus tā, lai refleksijas un atbildes atklātu klientam jaunus skatījumus. [16] Agrāk ģimenes terapijā intervijai pievienoja īstas sistēmiskas intervences (simptoma izraksts, paradoksa intervence utt.), bet šodien intervija pati (vai profesionāla saruna) sistēmiskajā sociālajā darbā ir izšķiroša, ja ne pat pilna intervence.

Uzdevumi

Sociālajā darbā vēl biežāk nekā terapijā notiek vienošanās ar klientiem par to, kādi uzdevumi tiks pārņemti līdz nākamajam termiņam. Zinot to, ka sociālais darbinieks nevar paveikt visu viens, klientam dod iespēju pašam kļūt aktīvam un iesaistīties savu problēmu risināšanā. Kamēr šie uzdevumi ir sistēmiskas intervences, mēs varam tos iedalīt novērošanas un rīcības uzdevumos. [9, 97; 8, 170] Pirmie noder, lai pievērstu klienta uzmanību noteiktiem (līdz šim neapzinātiem) fenomeniem vai liktu izpētīt vēl neizzinātas jomas, kas

var būt noderīgas risinājumam. Rīcības uzdevumi turpretī ietver sevi vingrinājumus, t.i., par noderīgu atzītas nostājas pielietojumus, ko klients pats pamazām gribētu izmēģināt, vai eksperimentu, kurā klients spēlējas ar jauniem iespēju veidiem, kuru efekti viņam vēl nav zināmi. Rīcības uzdevumus pilda tikai tie klienti, kuri sevi redz kā aktīvu personu ar savām vēlmēm.

Ar īpašu uzmanību ir jāpievēršas uzdevumu atlasei, kas būtu piemēroti katram klientam. Uzdevuma (ne)izpilde sniedz sociālajam darbiniekam informāciju par to, cik lietderīgs tas bijis un kā klients sevi definē pretstatā sociālajam darbiniekam. Uzdevumu izpilde ved uz tālāku palīdzības attīstību, bet neizpildīts uzdevums veicina precīzāku attiecību analīzi. Tas ir piemērs, ka intervence (šeit: uzdevuma nostādījums) jebkurā gadījumā var būt noderīga, ja tikai sociālais darbinieks ir spējīgs atklāti un diferencēti novērot tās sekas.

4. Ekskurss: apiešanās ar konstruktīvās domāšanas riskiem sociālajā darbā

Konstruktīvisma ieviešana iezīmē pāreju no klasiskās pāru un ģimenes terapijas uz sistēmisko iedīgli. [32] Visa informācija, kas tiek uzskatīta par relevantu un ir saistībā ar sistēmu, piemēram, interakcijas paraugi, koalīcijas, sakarības starp rīcību un simptomiem, pat attiecības starp intervenci un pārmaiņām utt., nevar vairs tikt uzskatīta par objektīviem, neietekmētiem faktiem un datiem – tie jāuztver kā kāda novērotāja konstrukcijas („stāsti”). [39; 19] Tā ievērojami mainās sākotnējā profesionāļu nostāja pret klientiem kā ietekmēšanās objektiem. No sistēmiskā skatpunkta klientu un profesionāļu novērojumi, problēmas novērtējums, tās izcelsmes iemeslu fons un atrisinājums ir atšķirīgas konstrukcijas. Bet, kad teorētiskajā jomā vairs nevar atšķirt, kura konstrukcija ir patiesāka par otru, un pragmatiskajā jomā vairs nav skaidrs, kura konstrukcija konkrētajam gadījumam ir visnoderīgākā, tiek uzspiests personīgo profesionālo zināšanu relatīvisms.

Sociālais darbinieks mēģina un rod iespēju veidot konstruktīvu dialogu un informācijas apmaiņu starp problēmā iesaistītajiem. Turklāt viņam nav jāslēpj savs personīgais profesionālais skatījums un pieredze, jo viņš, iespējams, arī var dod noderīgu perspektīvu. Šāda rīcība var palīdzēt daudziem ģimenes locekļiem vai problēmas sistēmas dalībniekiem, jo viņi var piedalīties kopīgā konstruēšanā,

problēmas apzināšanā un apstrādē. Bērni redz, ka dažādi pieaugušie kopīgi rūpējas par viņiem; tāpēc viņi necieš no simptomu papildu saasinājumiem pieaugušo šķelšanās un cīņu dēļ.

Taču šādas pieejas un rīcības gadījumā var arī saskarties ar divām grūtībām: atklātību dažādos problēmas izklāstos situācijā, kurā klienti cits ar citu, ar citiem palīgiem vai speciālistiem cīnās par problēmas definīcijām un „pareizo” rīcību, var ātri uztvert kā (speciālu) zināšanu trūkumu un speciālista nepietiekamu kompetenci. Tas, kurš ir drošs, ka viņa problēmas uztvere ir vispareizākā, un jūtas atbildīgs par „bargām” patiesības konstrukcijām, uztvers atklātību kā nostāšanos pret citām pozīcijām vai mēģinājumu dažādas pozīcijas nostatīt blakus citu citai – kā publisku apvainojumu. „Kas nav ar mani, ir pret mani,” tā skan daudzu klientu un palīgu sauklis. Tādēļ tas ir izaicinājums sociālajam darbiniekam sākt sarunu ar pretimsēdētājiem par viņu patiesības konstrukcijām, pat ja viņš tās uzskata par neapdomīgām un vienpusīgām.

Otrās grūtības ir patiesību konstrukciju neatzišana, kas saistītas ar savas institūcijas pasūtījumu: to nevar brīvi izvēlēties, tā tiek vismaz daļēji ieprogrammēta (konceptija, darbavietas noteikumi, neizteiktas cerības utt.). Tā, piemēram, sociālais darbinieks, intervējot skolnieku kāda skolotāja uzdevumā skolas kavējumu dēļ, nevar piesaukt skolnieka vai viņa ģimenes viedokli par problēmu. Darbojoties institūcijas uzdevumā, sociālajam darbiniekam jā rūpējas par skolotāja definēto problēmu, citādi zināmos apstākļos var tikt apdraudēta viņa legimitāte vai viņš var pat zaudēt savu darbu.

Sociālā darbinieka „māksla” slēpjas šī skolnieka vai viņa ģimenes konfrontēšanā ar institucionālo pasūtījumu, kas darāms pieņemamā veidā.

Ja zina par šīm ar konstruktīvismu saistītajām iespējamajām grūtībām un prot ar tām apieties, ar šo teoriju ir atrasta bāze atklātībai un zinātkārei, kas sociālajam darbiniekam ļauj daudz labāk pieskaņoties tipiskajiem vides un situāciju apstākļiem, nekā tas ir iespējams ar specializācijas zināšanām vai procedūras instrukcijām.

5. Abpusējas sociālā darba un ģimenes terapijas ietekmes

Pāru un ģimenes terapijas, kā arī sistēmiskās terapijas ietekme uz sociālo darbību ir neapšaubāma. Terapeitiskie koncepti un metodes tika attīstītas tālāk dažādos kontekstos un veidos.

Piemēram, darbs ar veciem ļaudīm [37], sociālais darbs ar ģimeni [3; 21], jauniešu palīdzības dienests [21], stacionārā bērnu un jauniešu palīdzība [11], darbs ar narkomāniem [14] un sociāli psihiatriskais dienests [1]. Arī komandu darbs, inspekcija un organizāciju konsultācija sociālajā darbā varēja saņemt nozīmīgus impulsus no šiem izejas punktiem. [5; 15; 38] Vēl var pieskaitīt svarīgus impulsus teorētiskajām un profesionālajām diskusijām. [27; 26; 19; 30; 35; 23; 17]

Šo attīstību sekmēja ne tikai stimulējošas teorijas un efektīvas metodes, bet arī terapeiti, kuri neatdalīja terapiju no sociālā darba un abos „lauciņos” jutās droši. Var nosaukt dažus, piemēram, Virdžīnija Satira, Salvadors Minučins un Insū Kims Bergs. Pie tam, tālākizglītošanās piedāvājumi bija atvērti gan ārstiem un psihologiem, gan sociālajiem darbiniekiem un sociālajiem pedagogiem, gan audzinātājiem un medmāsām. Šī multiprofesionālā kvalifikācijas celšana dod plašākas darbības iespējas un lielāku kreativitāti; no otras puses, tā ir iespēja satikties dažādu profesiju un darba lauku pārstāvjiem, kooperēties, papildināt citam citu un mācīties citam no cita.

Jau vairāk nekā divdesmit gadu sistēmiskā terapija un sociālā darbība ietekmējas viena no otras. Pēc mūsu domām, ir divas nozīmīgas atziņas, kāpēc sociālie dienesti sadarbojas ar pāru un ģimenes terapeitiem. Viena skar nepieļaujamo problēmas intimizēšanu pie terapeita, t.i., perspektīvas ierobežojums ar dažiem indivīdiem vai ģimeni. Sociālie dienesti šo sašaurināšanu pamana, jo tie saskaras ar (vēl) citu problēmu ģenēzi (vai stāstiem par to). Piemēram, problēmu saasinoša kopspēle starp institūciju (piemēram, skolu) un vecākiem vai palīgiem un ģimeni – turklāt der pievērst uzmanību tādiem ģimeni noslogojošiem faktoriem kā nepietiekama mājokļa platība, bezdarbs utt. Ja paplašina novērojumu rādīšus, var redzēt, ka daži mēģinājumi pāru un ģimenes terapijā risināt problēmu, kas galvenokārt ir fokusēta uz intīmu sistēmu (pāris, ģimene), ir nepieļaujama patalogizēšana un ierobežo risinājumu meklēšanu.

Otra atziņa attiecas uz faktu, ka visu iesaistīto rīcību ierobežo institucionāli kontekstu noteikumi. Arī agrākā ģimenes terapija atsaucās uz šiem noteikumiem (piemēram, nosūtīšanas konteksts), bet ar sistēmterapeitisko metožu un nostāju pārņemšanu uz citām

nozārēm, sevišķi uz sociālo praksi, visa institucionālā darbība ir kļuvusi atkarīga no konteksta „būt noderīgam”.

Pat ja pāru un ģimenes terapija vai sistēmiskā terapija, kā arī sociālais darbs jau ir konsolidējušies katrs savā nozarē, tālāka attīstība vēl ilgi nebūs izsmelta. Abas puses arī turpmāk var daudz iegūt no konstruktīvām diskusijām.

Izmatotās literatūras saraksts:

1. Armbruster, J., Praxisreflexion und Selbstevaluation in der Sozialpsychiatrie, Freiburg i. Br. 1998 (Lambertus)
2. Baecker, D., Soziale Hilfe als Funktionssystem der Gesellschaft, in: Zeitschrift für Soziologie, Heft 23, 1994., S.93 -110
3. Berg, I. K., Familien - Zusammenhalt(en). Ein kurz-therapeutisches und lösungs-orientiertes Arbeitsbuch, Dortmund 1992 (modernes lernen)
4. Bommers, M. /Scherr, A., Exklusionsvermeidung, Inklusionsvermittlung und/oder Exklusionsverwaltung - Zur gesellschaftstheoretischen Bestimmung sozialer Arbeit, in: Neue Praxis, Heft 2, 1996, S.107 -124
5. Brandau, H.. (Hrsg.), Supervisiom aus systemischer Sicht, Salzburg 1991 (Otto Müller)
6. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Hrsg.),
7. Handbuch Sozialpädagogische Familienhilfe, Stuttgart, Berlin, Köln 1997 (Kohlhammer)
8. de Jong, P./Kim Berg, I., Lösungen (er-)finden. Das Werkstattbuch der lösungsorientierten Kurzzeit-Therapie, Dortmund 1997 (Verlag Modernes Lernen)
9. de Shazer, S., Wege der erfolgreichen Kurzzeittherapie, Stuttgart 1991 (Klett)
10. de Shazer, S. Der Dreh - Überraschende Wendungen und Lösungen in der Kurzzeittherapie, Heidelberg 1992 (Carl Auer)
11. Durrant, M., Auf die Stärken kannst du bauen. Lösungsorientierte Arbeit in Heimen und anderen stationären Settings, Dortmund 1996 (modernes lernen)

12. v. Glasersfeld, E., Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität, in: Einführung in den Konstruktivismus, München 1985, S. 1-26
13. Hargens, J., (Hrsg.), Klar helfen wir Ihnen! Wann sollen wir kommen? Systemische Ansätze in der Sozialpädagogischen Familienhilfe, Dortmund (Verlag neues lernen) 1997
14. Herwig-Lempp, J., Von der Sucht zur Selbstbestimmung. Drogenkonsumenten als Subjekte, Dortmund 1994 (borgmann)
15. Herwig-Lempp, J. Die Ressourcen der Teilnehmer nutzen - Handwerkszeug für die systemische Supervision in der Gruppe, in: Familiendynamik 3/1997, S. 264-289
16. Herwig-Lempp, J., Die Form der guten Frage, in: Kontext 1/2001, S. 33-55
17. Hollstein-Brinkmann, H., Soziale Arbeit und Systemtheorien, Freiburg 1993 (Lambertus)
18. Kim Berg, I. Familien Zusammenhalt (en), Dortmund 1996, (Verlag Modernes Leben)
19. Kleve, H. Konstruktivismus und Soziale Arbeit, Aachen 1996 (Kersting)
20. Kron-Klees, F. Claudia - oder Öffentliche Jugendhilfe als heilsamer Impuls, Dortmund 1994 (borgmann)
21. Kron-Klees, F., Familien begleiten. Von der Probleminszenierung zur Lösungsfindung. Ein systemisches Konzept für Sozialarbeit und Therapie in stark belasteten Familien, Freiburg 1998 (Lambertus)
22. Otto, H.-U./Olk T. (HG), Soziale Arbeit als Dienstleistung, Neuwied 2001 (Luchterhand)
23. Lüssi, P., Systemische Sozialarbeit. Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung, (3. Aufl.) Bern 1995 (Haupt)
24. Marzahn, Ch., Professionalität und Verantwortlichkeit in der sozialen Arbeit, in: Zeit-Zeichen sozialer Arbeit. Entwürfe einer neuen Praxis. Neuwied 1992 (Luchterhand), S. 25-31.
25. Marzahn, Ch., Das Zucht- und Arbeitshaus. Die Kerninstitution bürgerlicher Sozialpolitik, Bremen o.J. (Univ. Bremen)
26. Milowiz, W., Teufelskreis und Lebensweg - Systemisches Denken in der Sozialarbeit, Wien, New York 1998 (Springer)
27. Miller, T., Systemtheorie und Soziale Arbeit, Stuttgart 1999 (Lucius & Lucius)

28. Müller, C.W., Wie Helfen zum Beruf wurde. Eine Methodengeschichte der Sozialarbeit, Band 1: 1883-1945 (4. Aufl.) Weinheim 1994, Band 2: 1945-1995 (3. Aufl.), Weinheim 1997 (Beltz)
29. Narr, W. D. (Hrsg.), Wohlfahrtsstaat und Massenloyalität, Köln, 1975 (Kiepenheuer & Witsch)
30. Pfeifer-Schaupp, H.-U., Jenseits der Familientherapie. Systemische Konzepte in der Sozialen Arbeit, Freiburg 1995 (Lambertus)
31. Rauschenbach, T./Schilling, M. Die Kinder- und Jugendhilfe und ihre Statistik, Bd. 1 und 2, Neuwied 1997 (Luchterhand)
32. Schlippe, A. von/ Schweitzer, J. Lehrbuch der systemischen Therapie, Göttingen 1996 (Vandenhoeck & Ruprecht)
33. Schwabe, M. Achtung "Kontext"! - Über einige Schwierigkeiten als systemischer inspirierter Sozialarbeiter in der eigenen Praxis zurecht zu kommen, in: Kontext 1/2000, S. 42-57
34. Schwabe, M. Wer sind unsere Kunden? Was sind unsere Leistungen? Worin bestehen unsere Aufträge? Wie die Dienstleistungsmetapher der Erziehungshilfe zu neuen Einsichten verhelfen kann: in Widersprüche, Heft 59, S. 11-30, 1996
35. Staub-Bernasconi, S., Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international - oder: vom Ende der Bescheidenheit, Bern u.a. 1995 (Haupt)
36. Tamm, K., Die Fragen des Beobachters, Heidelberg 1994 (Carl Auer)
37. Weakland, J.H. & Herr, J.J., Die Beratung älterer Menschen und ihrer Familien, 2. Aufl., Bern 1988 (Hans Huber)
38. Vogel, H.-C., Bürger, B., Nebel, G., Kersting, H.J., Werkbuch für Organisationsberater, Aachen 1994 (ibs)
39. von Förster, H. Der Anfang von Himmel und Erde hat keinen Namen, Wien 1997 (Döcker)
40. Winkler, M., Eine Theorie der Sozialpädagogik, Stuttgart 1988 (Luchterhand)

NO ĢIMENES TERAPIJAS UZ SISTĒMISKU SOCIĀLO DARBU

Johanness Hervigs-Lemps (Johannes Herwig-Lempp)

Šajā rakstā iepazīstināšu ar sistēmiskā sociālā darba attīstību – no individuālās psihoterapijas līdz ģimenes terapijai un sistēmiskajam sociālajam darbam, taču nepiesaucot uzvārdus vai datus, bet gan pamatojoties uz dažām idejām un no tām tapušām metodēm.

Svarīgi uzreiz uzsvērt, ka nav *ne* ģimenes terapijas, *ne* sistēmiskās terapijas. Ir dažādas skolas un virzieni – un, pat ja *īstās* un *vienīgās derīgās, pareizās* formas meklēšana varētu šķīst dabiski cilvēciska tieksme, sistēmiskās pieejas īstais spēks ir tās atvērtībā un veidojumu daudzveidībā.

Ja jēdzieni dažkārt šķiet nedaudz neskaidri un grūti nosakāmi, tas pilnībā atbilst sistēmiskajai koncepcijai. Ir dažādas definīcijas un izpratnes par to, ko varētu nozīmēt „sistēmisks”. Tāpat arī nevaram sarakstīt *vienu* sistēmiskā darba vēsturi. Katram, kurš mēģinās jums to izstāstīt, būs cita versija un cits stāsts. Arī tā ir sistēmiska ideja: atteikšanās no vēlmes izdibināt „*patieso*” vēsturi. Viss, ko mēs varam saņemt, ir vairāki atšķirīgi stāstījumi no dažādām perspektīvām.

Mana perspektīva ir sociālā pedagoga skatījums, kurš papildus apguvis arī sistēmisko terapiju un konsultāciju un kopš tā laika izmanto to sociālajā darbā – vispirms kā sociālais darbinieks darbā ar narkomāniem, pavadot tā sauktos „hroniski psihiski slimos cilvēkus”, sniedzot sociālpedagoģisku palīdzību ģimenēm, pēc tam arī kā izglītotājs un jau pāris gadu – sociālo darbinieku izglītošanā. Tā kā Merseburgas augstskolā vadu mācību kursu „Sociālā darba metodes”, pievērsīšos arī tam, kā šīs idejas var realizēt praktiski.

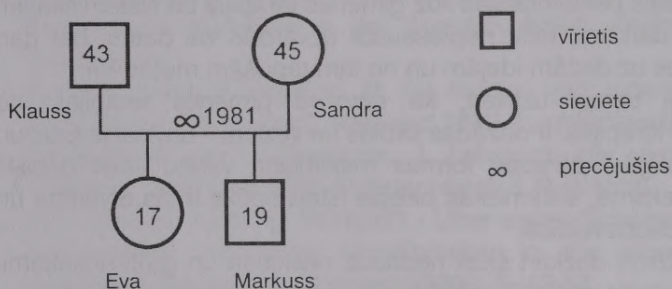
Atslēgas vārdi: genogramma, individuālā terapija, ģimene kā sistēma, sistēmiskais sociālais darbs.

Ekskurss: genogramma

Tālāk gribētu iepazīstināt jūs ar genogrammas (1.attēls) metodi.

Ar genogrammu var vienkāršā veidā attēlot radniecības saites. Izmantojot divus simbolus – kvadrātu, kas apzīmē vīriešu kārtas

ģimenes locekļus, un apli, kas apzīmē sievietes kārtas ģimenes locekļus, – jūs varat pārskatāmi attēlot ģimeni. Sākat ar personu, ar kuru jūs runājat (to atzīmē ar rāmīti), un tad grupējat pārējos ģimenes locekļus ap to. Papildus norādāt vārdus, vecumu (atkarībā no gadījuma un mērķa arī citus datus, piemēram, profesiju, slimības, īpašības), kā arī datus par precībām vai šķiršanos. [21]

1.attēls. Genogramma (piemērs un apzīmējumi)

Nedaudz pavigrinoties, tādā veidā varat attēlot kompleksas un sarežģītas jeb samudžinātas radniecības attiecības un arī nolasīt tās. Šī metode izstrādāta ģimenes terapijā dažādiem nolūkiem. To izmanto, lai:

- kaut ko *pārskatītu*: radītu sev pārskatu;
- kaut ko *atklātu*: lai noteiktu diagnozes;
- „tikai” lai *sāktu sarunu*, kaut ko aplūkotu.

Genogramma kā metode simbolizē skaidru sistēmiskās domāšanas ienākšanu sociālajā darbā. Genogrammas patlaban kā pašsaprotamas izmanto daudzās sociālā darba jomās – pat tur, kur vēl neko nav dzirdējuši par sistēmisko darbu. Tās izmanto gan lai radītu sev un/vai citiem pārskatu, gan arī lai sāktu sarunu ar cilvēkiem par viņu ģimeni.

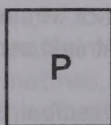
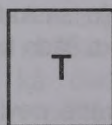
Izejas punkts – individuālā terapija

Mana ģimenes terapijas attīstības attēlojuma izejas punkts ir individuālā terapija, kādu mēs to pazīstam no psihoanalīzes. To mainījušas dažādas idejas.

Psihoterapija ir attīstījusies kopš 19.gadsimta beigām. Var izcelt trīs lielas individuālās psihoterapijas skolas: Freida dibināto psihoanalīzi/dziļumpsihologiju, kas 20.gadsimta pirmajā pusē bija gandrīz vienīgā, kā arī uzvedības terapiju un humānistisko psihoterapiju, kas sāka veidoties 50.gados. Tās visas pamatojas uz to, ka defekts, problēma, slimība ir pašā individuā – vai tas ir iekšējs konflikts vai trūkums, grūtības mācību procesā vai „bloķēts potenciāls”. Visās trijās koncepcijās pavisam pašsaprotami secināts, ka ārstēšanai atbilstoši jānotiek caur individu. [13; 16]

Terapeits

Pacients

2.attēls. Individuālās terapijas skice

Pirmā ideja. Ģimene ir pacients, un slimi ir nevis cilvēki, bet gan attiecības starp cilvēkiem

Jau sen bija dažādas idejas par to, lai iesaistītu ģimeni psihoterapijā. Šveicers un fon Šlipe citē Zilpu Smitu, amerikāņu sociālo darbinieci, kura jau 1890.gadā kritizēja savus kolēģus: „Vairākums no jums strādā ar trūcīgām vai slimām personām atsevišķi, neredzot viņu ģimenes attiecības. Mēs strādājam ar ģimeni kā veselumu, lielākoties tāpēc, lai saglabātu to, bet dažkārt arī, lai palīdzētu tai izirt.” [22, 18] Arī psihoterapijā parādījās daudzas idejas un ierosinājumi vērst skatienu nedaudz tālāk – ne tikai uz pacientu, t.i., saskatīt aiz viņa vai viņam blakus arī ģimeni. [saīdz. 17, 29 un tālāk] Bija skaidrs, ka ir sakarības, taču vēl nebija priekšstats par to, kā varētu izskatīties ārstēšana.

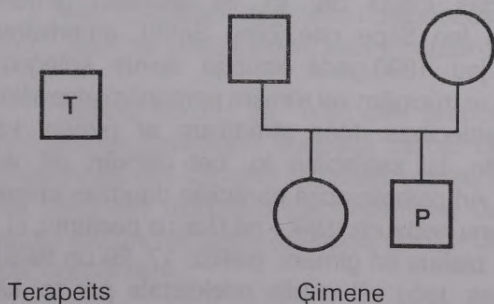
Priekšstati kļuva konkrētāki, kad radās ideja, ka slimas, iespējams, nav pašas personas, bet drīzāk – viņu komunikācijas veids. Izmēģinājuma veidā sāka pārorientēt uzmanību – ielūkoties cilvēku *attiecībās*.

Zināms piemērs ir antropologa Gregorija Betesona pētnieku grupas pētījumi. Meklējot aptverošu šizofrēnijas interpretāciju, tā 20.gadsimta 50. un 60.gados izstrādāja pretrunīgu prasību (*double-binds*) koncepciju. „*Double-bind*” ir „neveselas”, „slimas” komunikācijas piemērs.

To varētu paskaidrot ar īsu anekdoti. Pacientu šizofrēniķi psihiatriskajā klīnikā apmeklēja māte. Viņa ir atnesusi divus krekļus – zaļu un zilu. Nākamajā svētdienā pacients grib sagādāt savai mātei prieku un uzvelk zilo kreklu. Kad viņš priecīgs iet sagaidīt māti, viņa sarauc pieri un nosaka: „Zaļais krekls tev laikam gan nepatīk!”

Betesons un viņa kolēģi [3] pētīja komunikāciju ģimenēs un konstatēja, ka tādas „*double-binds*” atklājas bieži. Tās rodas, kad, kā šajā gadījumā, māte citu ģimenes locekli nostāda situācijā – lai ko tu darītu, tas ir nepareizi, atņemot viņam iespēju saskatīt, ka viņš ir nokļuvis bezizejas situācijā. Pētnieki secināja, ka šāds komunikācijas modelis tiek apgūts agri.

Šī ideja lika pamatu pārliecībai, ka jāstrādā nevis ar individu (2.attēls), bet gan ar ģimeni – turklāt pirmām kārtām jāskatās uz attiecībām, nevis uz personām (šī fokusa maiņa saskaņā ar programmu gan bija iespējama, bet ne vienmēr tika īstenota: ļoti bieži slimības aprakstos arī valodas ziņā notika atgriešanās).

3.attēls. Terapeits un ģimene

Šīs idejas rosināja izstrādāt metodes, kā izpētīt komunikācijas modeļus un kā ar tiem strādāt. Galvenā izšķirošā pārmaiņa bija tā, ka uz terapijas seansiem sāka aicināt ģimenes (3.attēls).

Tas, kas mums tagad nešķiet nekas neparasts (bet, no otras puses, ko slimokases joprojām neapmaksā, jo neuzskata par efektīvu), toreiz, 50. un 60.gados, bija milzīgs jaunums, riskants eksperiments. Ne tikai tāpēc, ka pirmo reizi arī citām personām, ne tikai pacientam, bija ļauts ieskatīties terapijas istabā notiekošajā. Kā nekā – nu piederīgie ārpusē varēja stāstīt, ko piedzīvojuši. Arī terapeitam bija jāmacās saturīgi veidot un vadīt šādas sarunas. Lai arī joprojām trūka koncepcijas, kā tad tagad *jāskata attiecības*, tika strādāts tā, kā līdz tam ar individuālajiem pacientiem – notika eksperimenti un izmēģinājumi.

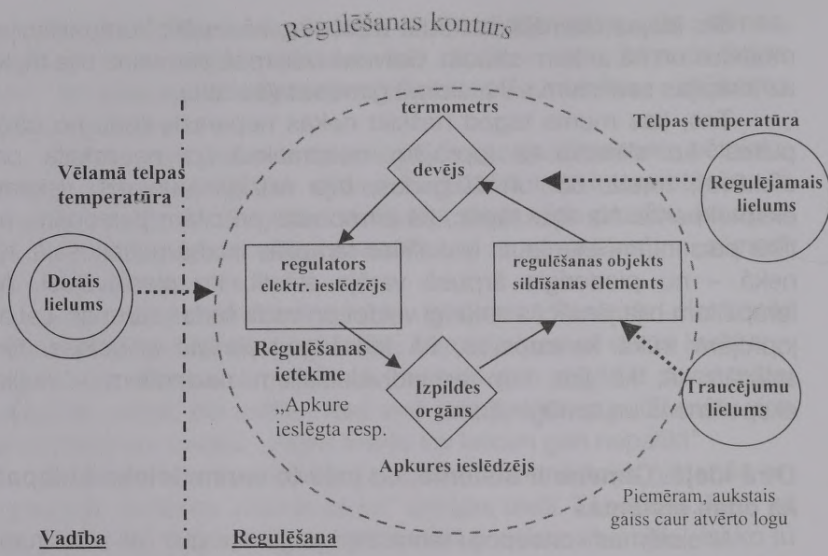
Otrā ideja. Ģimene ir sistēma, un mēs to varam ietekmēt tāpat kā citas sistēmas

Ar sistēmas koncepciju tehniskajā jomā tika gūti lieli panākumi. Kopš 40.gadiem attīstījās jauna zinātne par vadību – kibernetika. Tās uzdevums bija radīt abstraktu mašīnu teoriju, tā nodarbojās ar tādiem jautājumiem: kā darbojas mašīnas, kā mašīnas var pārņemt regulēšanas un vadīšanas uzdevumus? Mēs visi pašlaik pārzinām šīs zinātnes pamatjēdzienus: ievade, izvade, atgriezeniskā saite, regulēšana, vadība, kontūrs, cirkularitāte, homeostāze.

Mašīnas, kas darbojas, pamatojoties uz kontūru sistēmām (4.attēls), ir, piemēram, apkures sistēmas termostats, autopilots vai arī bez apkalpes vadāma raķete.

Tehniskie panākumi noveda pie tā, ka kibernetiskos modeļus sāka lietot arī sabiedriskajās zinātnēs, skatot un pētot savas darbības objektus kā sistēmas – tajā skaitā pedagogijā, socioloģijā un ģimenes terapijā.

Ģimenes sāka uztvert kā sistēmas un to komunikāciju – kā kontūru procesus, kas nosaka ģimeņu funkcionēšanu.

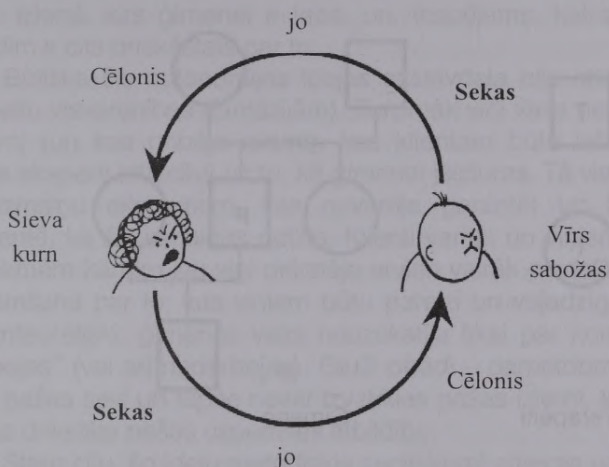

4.attēls. Kontūrs

No tā tika izstrādāta cirkularitātes koncepcija: atklājums, ka kontūrā vairs nevar noteikt sākumu, cēloni un sekas vairs nevar nošķirt. Kļūst bezjēdzīgi meklēt sākumu un vainu. Pazīstamākais piemērs ir precēts pāris, kurā savstarpēji iedarbojas sievas kurnēšana un vīra atkāpšanās, sabošanās (5.attēls). Sieva kurn, jo vīrs arvien vairāk sabožas, un vīrs sabožas, jo sieva kurn – vairs nav iespējams nošķirt šī riņķojuma sākumu un beigas, cēloni un sekas. Tikai novērotāja interpretācija izšķir to, ar ko viņš sāk aprakstu, tādējādi ieviešdams arī secību, cēloņu – seku saikni.

Mēs varam uzskatīt šo precēto pāri par pašregulējošu sistēmu. Šeit mums ir darīšana ar tā sauktās „pozitīvās atgriezeniskās saites” efektu, kas tiek uzturēts un vēl pastiprinās.

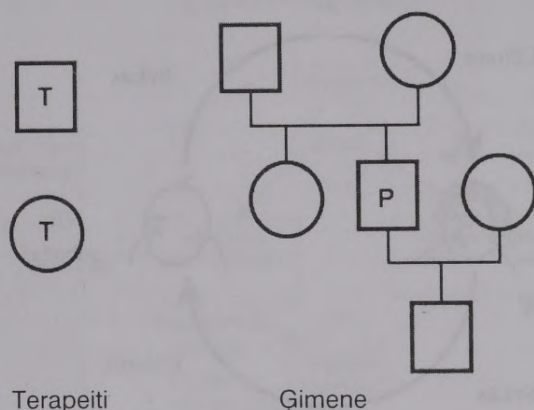
Metodiski šī ideja nozīmē, ka ģimenē darbojas sistēmas, kas līdzinās tehniskajām sistēmām, tāpēc jāmeklē atbilstoši iejaukšanās veidi. Jādod pareizie impulsi, lai nonāktu pie optimāliem rezultātiem. Terapeitiskā pamatideja bija pilnīgi mērķtiecīgi traucēt sistēmas noteikumus tā, lai tie mainītos vai neatliktu nekas cits, kā mainīt tos.

5.attēls. Cirkularitāte

Sistēmiskie terapeiti ir izstrādājuši virkni iejaukšanās metožu. Pie tām pieskaitāmas dažādas jautājumu formas, kā arī laiku pa laikam pilnīgi skaidri veidota seansa norise – aptuveni 45 minūtes ilga saruna, desmit minūšu pauze, kuras laikā terapeiti apspriedās, pēc tam piecpadsmit minūšu ilga „gala iejaukšanās”, kurā terapeiti vispirms komentē notikušo seansu (bieži labvēlīgi) un tad uzdod ģimenei uzdevumu, kas tai jāizpilda līdz nākamajai reizei. Tie varēja būt novērošanas uzdevumi („Novērojiet visu, kas notiek tā, kā jūs to vēlaties”), izmaiņu uzdevumi („Darīet kaut ko citādi!” – piemēram, pāriem ierosināja uz nedēļu apmainīties ar gultas pusēm) vai pat paradoksālas iejaukšanās, kurās apzināti jāizprovocē nevēlama izturēšanās („Pilnīgi apzināti strīdieties viens ar otru katru otrdienu un ceturtdienu vakariņu laikā”).

Terapijas seansu organizācija mainās divējādi (6.attēls): no vienas puses, daļa terapiju uzstāj, lai ģimenes terapijas seansos piedalītos visa ģimene. Tas zināmos apstākļos ietver arī vecvecākus vai vecāku brāļus un māsas, reizēm arī mājdzīvniekus. No otras puses, arvien biežāk terapeiti sāka strādāt divatā. To varētu būt ietekmējusi virkne iemeslu: situācijas sarežģītību labāk aptvert ar četrām acīm un ausīm nekā tikai ar divām.

6.attēls. Terapeiti un liela ģimene

Divi terapeiti spēja labāk ieturēt plānoto neitralitāti. Uzmanība tika pievērsta arī tam, lai sarunā ikreiz piedalītos pa vienam sieviešu kārtas un vīriešu kārtas terapeitam. Beigās tie abi varēja dalīties novērojumos un idejās un izstrādāt tālāko koncepciju.

Trešā ideja. Cilvēki ir autonomi un neatkarīgi

Līdz tam pamatojās uz uzskatu, ka gan mašīnas, gan ģimenes var apskatīt kā sistēmas – tās darbojas vai var iedarbināt līdzīgi. Šajā idejā bija ietverts priekšstats, ka ģimenes „darbojas”. Taču nu parādījās jauna ideja: cilvēki un cilvēku grupas *nav* kā mašīnas. Tie nav vienkārši mehānismi, kas „darbojas”, pamatojoties uz noslīpētiem kontūriem. Tie ne tikai seko noteikumiem, bet arī vada pašī. Tika pamanīts, ka cilvēka tēlu var mainīt, pamatoties uz to, ka cilvēki ir *autonomi*, t.i., ka viņi sevī saskatāmo, jaušamo iespēju ietvaros darbojas patstāvīgi un neatkarīgi un pašī rada jēgu.

Instruktīva iejaukšanās nav iespējama, cilvēkus nevar mērķtiecīgi vadīt – pat ja to gribētu un mēģinātu. Var mērķtiecīgi ierobežot cilvēka iespējas, aizsprostojot viņiem ceļus, apmelojot vai slēpjot alternatīvas. Bet, ja cilvēki mana, ka tiek apmeloti vai ar viņiem manipulē, viņi pārvērtē komunikāciju. Viņi pašī rada jēgu, viņi pašī izlemj, kas viņiem ir labs. Tas pats attiecas uz ģimenēm. No ārpuses

nevar izlemt, kas ģimenei ir labs, un, iespējams, katram ģimenes loceklim ir cits priekšstats par to.

Būtiska šīs autonomijas idejas sastāvdaļa bija atteikšanās no terapietu visvarenības (fantāzijām). Turpmāk viņi vairs nebija tie, kam jāizlemj (un kas gribēja izlemt), kas klientam būtu labi. Viņi vairs nebija eksperti attiecībā uz to, kā ģimenei jāizturas. Tā vietā viņi kļuva par izmaiņu ekspertiem, kas nevarēja garantēt un kam nebija jāgarantē, ka šīs izmaiņas notiks. Klienti varēja un viņiem vajadzēja, bet pirmām kārtām jau viņi drīkstēja arvien vairāk piedalīties lēmuma pieņemšanā par to, kas viņiem būtu pareizi un vajadzīgi. Izsakoties sistēmteorētiski: ģimenes vairs neuzskatīja tikai par kontūriem, kas „darbojas” (vai arī nedarbojas). Gluži otrādi – pamatdoma bija – tās vada pašas sevi un tāpēc nevar izvairīties pašas izlemt, ko tās vēlas. Nu tās drīkstēja pašas uzņemt atbildību.

Starp citu, šo ideju metodiskie secinājumi attiecas uz uzdevuma noskaidrošanu, resursu orientēšanu un vērtēšanu. Parādījās jautājums – kurš faktiski dod uzdevumu veikt šo terapiju, konsultēšanu, un iemācījās nošķirt nosūtītāju, pašu izvīzītos un klientu uzdevumus. Iespējams, arī ģimenes locekļiem bija atšķirīgas cerības, priekšstati un vēlmes. Terapeiti sāka interesēties par tām, iztaujāt, apspriest tās. Klienti kļuva par subjektiem, tie tika ņemti vērā kā tādi, kam ir sava griba un kam tāda arī drīkst būt. Tas noveda, piemēram, arī pie tā, ka arvien vairāk tika izklāstīti piedāvājumi un izteikti aicinājumi tā vietā, lai dotu uzdevumus, izvīzītu prasības vai pat izdarītu spiedienu.

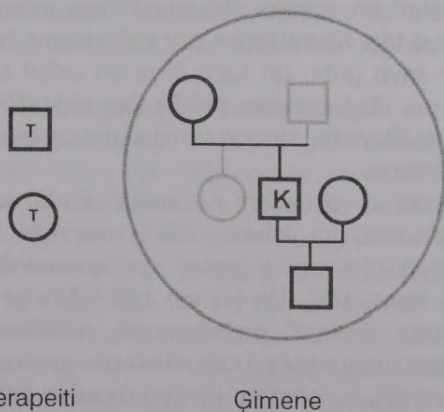
Orientēšanās uz resursiem nozīmēja strādāt ar sākumā varbūt maldīgu pieņēmumu, ka klientu rīcībā vienmēr ir resursi, ka ir daudzas jomas, kurās viņi ir veseli un apmierināti, kurās viņiem izdodas veidot savu dzīvi. Un ka var būt lietderīgi un vajadzīgi šo pieņēmumu aktīvi iekļaut psihoterapijā, izdibinot to, detalizēti pārrunājot un šādi izmantojot problemātiskajās jomās.

Tādējādi vērtēšana pirmām kārtām izrietēja pati no sevis: sākot konceptuāli un metodiski uztvert klientus kā patstāvīgas personības, izturoties pret viņiem ar cieņu. Princips „Cilvēka cieņa ir neaizskarama” (Konstitūcija, 1.panta 1.punkts) attiecas uz mums visiem un šķiet pašsaprotams. Vēlāk, kad bija gūta laba pieredze, uztverot klientus ar cieņu, iemācījās arī to metodiski uzlabot, mērķtiecīgi izmantojot komplimentus un pozitīvus izskaidrojumus.

Varbūt vispārsteidzošākais no atklājumiem bija ietekme, kāda šai metodei bija *uz to, kurš to izmantoja*.

Uz ģimenes terapijas seansu veidošanu tas iedarbojās tā, ka pēkšņi atkal bija gatavība piemēroties ģimenes apstākļiem. Vairs nebija noteikts, ka jāierodas pilnīgi visai ģimenei. Jo ne jau ģimene bija terapijas pamatā, bet gan problēma, kuras dēļ tā nāca. Tātad problēma atkal varēja noteikt terapijas organizāciju: pārim, kuram bija problēmas, vairs nebija noteikti jāņem līdzi bērnus, arī jaunieci, kuras māsa un māte bija gatavas ierasties, bet tēvs ne, tika pieņemtas kā klienti (7.attēls). Bija arī individuālas terapijas, pamatojoties uz šīm idejām un koncepcijām, – pat „ģimenes terapija bez ģimenes”, kā nosaukta kāda 90.gadu sākumā zināma grāmata. [24]

Konceptuālas izmaiņas vienmēr atspoguļojas jaunos jēdzienos. Laika gaitā notika arī pakāpeniska klientūras „pārdēvēšana”: arvien biežāk runāja par „klientiem un klientēm”, nevis „pacientiem”, rēķinoties arī ar konceptuālajām izmaiņām – arvien mazāk pamatojās uz to, ka trūkums ir klientu defektā, kļūdā, slimībā, drīzāk cenšoties viņus pieņemt kā pilnvērtīgus, līdztiesīgus partnerus.

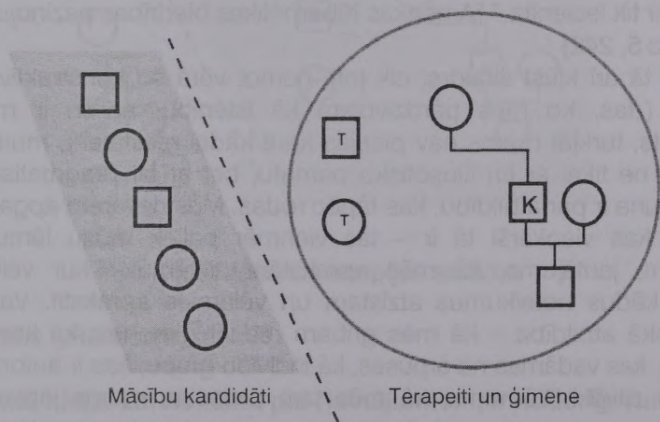

7.attēls. Terapeitu komanda un ģimenes sistēma

Līdz šim ģimēni skatīja kā *sistēmu*, zināmā mērā norobežojot no terapeitiem. Tie strādāja ar *sistēmu* – *ģimene*. Nu pēkšņi bija novērotāji, kas uz visu notiekošo skatījās no malas. Šī distance tika izmantota tādējādi, ka novērotāji pārtraukumos komentēja un

konsultēja ārstējošos terapeitus. Vai arī sarunas laikā piezvanīja uz seansa telpu un uzdeva jautājumus vai deva norādījumus („Jūs pēdējās desmit minūtēs neesat skaidri ņēmuši vērā vedomāti, varbūt lai viņa atkal vairāk iesaistās” vai „Mēs uzskatām, ka tēvs apbrīnojami aizstāv meitas intereses. Jūs varētu to viņam pateikt!”).

No šīs distances novērotāji konstatēja vēl kaut ko: viņi atzina, ka ģimeni var saskatīt ne tikai kā sistēmu. Viņi atklāja, ka iespējams arī cits grupējums, cita sistēmas robežu noteikšana: terapeitus un klientus varēja uztvert kā „konsultēšanas jeb terapijas sistēmu” (8.attēls).

8.attēls. Konsultēšanas jeb terapijas sistēma

No citas pozīcijas, cita redzes leņķa (caur caurspīdīgo spoguļi) pēkšņi tika gūti jauni notiekošā apraksti.

Tam atbilda jaunas sistēmteorijas izstrādes, kas kļuva zināmas arī kā „2.kārtas kibernetika” vai kā konstruktīvisms.

Tas bija novērotāja atklāšanas laiks. Viņam uzreiz tika piešķirta milzīga nozīme. Tika konstatēts, ka visas sistēmas, kas līdz šim novērotas un aprakstītas, nemaz neeksistē, bet gan ir to cilvēku veidojumi, kuri ar tām nodarbojas. Tas nebija nekas jauns, tikai sākotnēji tam netika piešķirta nozīme – un, pētot sistēmas, varbūt arī tiešām nav nozīmes jautāt, vai šī sistēma faktiski eksistē. [salīdz. 9] Jau Ešbijs, viens no kibernetikas pamatlicējiem, agri konstatēja:

„Sistēma” nozīmē (..) nevis lietu, bet gan mainīgo lielumu sarakstu. Šo sarakstu var variēt, un eksperimentētāja vispārējs uzdevums ir variēt sarakstu (ņemt vērā citus mainīgos lielumus), līdz viņš beidzot ir sameklējis mainīgo lielumu grupu, kas dod vēlamu skaidrību.” [2, 68–69]

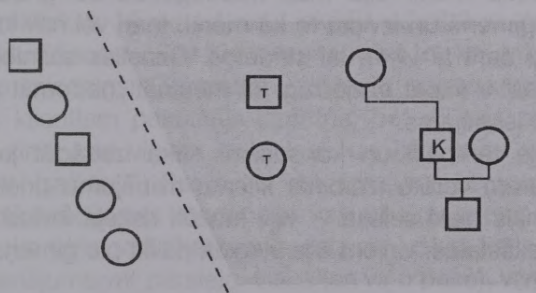
Centrālais teikums, kas gan sākumā var izklausīties banāli, atgādina par visas uztveres subjektivitāti: „Visu, kas pateikts, kāds ir teicis.” [salīdz. 18, 32] Nav iespējami izteicieni, ko neviens nav teicis. Heincs fon Fērsters to kodolīgi pateicis ievērojami sarežģītāk: „Objektivitāte ir subjekta pašapmāns, ka varētu būt novērošana bez subjekta. Atsaukšanās uz objektivitāti ir atteikšanās no atbildības – tāpēc tā ir tik iecienīta.” [Amerikas Kibernētikas biedrības paziņojumā, citēts pēc 5, 242]

No tā arī kļūst skaidrs, cik ļoti, ņemot vērā šo konstruktīvisko pamatu („tas, ko mēs pārdzīvojam kā īstenību, arvien ir mūsu konstruks, turklāt mums nav pieejas kaut kādai realitātei”), mums ir darīšana ne tikai ar tīri filosofisku pamatu, bet arī ar pragmatiskām sekām: runa ir par atbildību, kas tāpēc rodas. Mēs nevaram apgalvot, ka kaut kas vienkārši tā ir – tas vienmēr paliek mūsu lēmums. Piemēram, jautājums, kā mēs aprakstām sistēmu – kur velkam robežu, kādus noteikumus atzīstam un vēlamies aprakstīt. Vai arī terapeitiskā atbildība – kā mēs gribam redzēt ģimenes: kā kontūru sistēmas, kas vadāmas no āruses, kā individu grupu, kas ir autonomi patsāvīgi cilvēki. Lēmums, kā mēs tam pieiesim, mums jāpieņem pašiem.

Metodiski attīstījušies no laika, kad šī ideja šķita kļūstam arvien svarīgāka, noteikti ir cirkulārie jautājumi. Tie atgādina ideju par atvērto jautājumu, kas ir cēlonis un kas – sekas. Šeit šīs idejas parādās atkal, šoreiz ar metodiskiem secinājumiem: tas, kas šķiet cēlonis un kas sekas, ir atkarīgs no novērotāja lēmuma – no viņa interpretācijas. Jo vairāk mēs uzticamies viņa aprakstam, jo vairāk tam ticam.

Cirkulārie jautājumi: „Kā jūs domājat, ko teiktu jūsu vīrs, ja es viņam jautātu, kā jūtaties šajā brīdī?”, „Kā reaģētu tava māte, ja tava māsa vienkārši neatnāktu mājās?”, „Kā jūs domājat, kā jūtas jūsu dēls, kad strīdaties ar sievu?” Šādi jautājumi aicina uz situāciju paskatīties no cita redzespunkta, iedomāties sevi cita vietā un tā varbūt nonākt pie cita apraksta. Tas ir kā aicinājums lasīt domas – tie var veicināt apskatīt citu pozīcijas.

Īsumā pievērsīsimies interesantai situācijas variācijai ar novērošanu caur stiklu. Eksperimenta laikā norvēģis Toms Andersens (1990) nonāca pie idejas izmantot to arī otrādi un izdomāja „*reflecting team*” (9.attēls): pauzes vietā terapeitisko seansu pēc kāda laika pārtrauc, ģimene un terapeiti apklust un vēro novērotājus, kuri sarunājas par nupat redzēto un dzirdēto. Pēc desmit minūtēm pie vārda atkal tiek ģimene un terapeiti komentē dzirdētos komentārus. [1]

Konsultēšanas/terapijas sistēma

9.attēls. „Reflecting team”

Piektā ideja. Lai nonāktu pie risinājumiem, ir noderīgi runāt par risinājumiem (nevis par problēmām)

Šo ideju angļiski ļoti kodolīgi formulējis Štīvs de Šeizers (*Steve de Shazer*), pazīstams amerikāņu terapeits: „Problem talk creates problems, solution talk creates solutions.” (Runas par problēmām rada problēmas, runas par risinājumiem rada risinājumus.) Kad klientiem uzdeva jautājumus, kādas ir viņu cerības un priekšstati par mērķiem, kad sāka arvien vairāk orientēties uz viņu uzdevumiem, tika konstatēts, ka tie bieži vien pavisam pašsaprotami tika formulēti negatīvi – kā nevēlama stāvokļa neesamība, piemēram, „Mēs gribam mazāk strīdēties”, „Manai meitai vairs nav jācieš bads”, „Es vairs negribu būt tik depresīvs”.

Tagad mūsu kultūrā ir pavisam noteikts problēmu risināšanas veids: mēs sliecamies saprast problēmu cēloņus, lai tos novērstu. Tas – it īpaši tehniskajā jomā – ir izrādījies ļoti efektīvs paņēmieni.

Raugoties no sistēmiskās perspektīvas, ir jau grūtāk izpētīt cēloņus, jo mēs, kā redzējām, varam nosaukt daudzus dažādus cēloņus atkarībā no novērotāja perspektīvas. Tātad nav nemaz tik vienkārši izlemēt, kuram iespējamajam cēlonim pievērsties. „Sistēmiķu” vidū ir zināma vilcināšanās nodarboties ar jautājumu „kāpēc?” – tas mums bieži šķiet veltīgs.

Svarīgāks šķita jautājums „kurp?” – kā izskatās risinājums? Ko klienti vēlas sasniegt ar terapiju vai konsultāciju? Tika konstatēts, ka negatīvi formulētie mērķi bija maz noderīgi. Ja es gribu mazāk strīdēties savā ģimenē un izvirsu to kā mērķi, man vēl nav idejas, ko tad mēs varētu darīt *tā vietā*, lai strīdētos. Censties sasniegt mērķi „mazāk strīdēties” ir tikpat bezjēdzīgi kā mēģināt „nedomāt par rozā ziloni” – tas nav iespējams.

Sistēmiskie terapeiti un konsultanti sāka izstrādāt jautājumu tehnikas, ar kurām varētu izdibināt klientu risinājumu priekšstatus. Tam bija vēlamais blakusefekts – viņi mazāk riskēja ieviest terapijā savus pašu priekšstatus, viņiem bija vieglāk palikt pie ģimeņu idejām un uzdevumiem.

Zināmākais un izstrādātākais piemērs ir tā sauktais brīnumjautājums: „Pieņemsim, ka šonakt, kamēr jūs gulat, notiek brīnums un problēma, kuras dēļ mēs esam šeit, ir atrisināta. Tā kā gulējāt, jūs neko nezināt par brīnumu. Pēc kā jūs nākamajā rītā pamanīsiet, ka brīnums noticis?” [salīdz. 4, 92 un tālāk] Tam seko garāka un detalizētāka aptauja, kuru – skatoties tīri tehniski – var veidot vairāk vai mazāk labi. Tās laikā iegūst precīzu aprakstu par to, kā klients iedomājas risinājumu. Iespējams, tiek aprakstīti izturēšanās veidi, ko klients, pat ja nav noticis brīnums, jau var īstenot. Pamatā balstās uz to, ka ir lietderīgi detalizēti nodarboties ar iespējamajām risinājumu situācijām un izvirsīt tās priekšplānā. Ir terapeiti, kuri vairāk vai mazāk atsakās vispār izdibināt „problēmu” un arī izrāda maz intereses par klientu attēlojumiem. Tie (acīmredzami) pamostas tikai tad, kad var sākt runāt par risinājumiem.

Būtiska organizācijas izmaiņa noteikti bija seansu biežums – tie kļuva arvien retāki, arvien lielākos intervālos. Mūsdienu „sistēmiķi” min, ka tie caurmērā veic trīs līdz piecus seansus – tas salīdzinājumam ar psihoanalītiskajām terapijām, kas arī šodien var ietvert simtiem seansu. Īsums ir pamatots ar apstrādājamo problēmu ierobežojumu un klientu personīgo atbildību par izmaiņām.

Sestā ideja. Sistēmiskais darbs nav organizācijas jautājums – to var izmantot daudzās darba jomās

Rezumējot – viena no būtiskākajām izmaiņām, iespējams, ir pārmaiņa no ekspertu orientācijas uz klientu orientāciju. Sākotnēji stipra ietekme bija priekšstatam, ka esot zināms, kādiem jābūt cilvēkiem, kuri ir veseli, kādai jāizskatās patiešām veselai ģimenes dzīvei. Terapeitu uzdevums tādā gadījumā ir pēc savas saprašanas izbeigt blokādes un ietekmēt cilvēkus un ģimenes tā, lai tie atkal varētu funkcionēt pareizi. Arī šodien vēl ir (nesistēmiskas) psihosomatiskas klīnikas, kuru iekšējā kārtībā ir norādījums, kas uzsver izturēšanos: „Šeit jūs nesaņemsiet to, ko gribat, bet gan to, kas jums vajadzīgs!” Turpretim „sistēmiķi” savus klientus uzskata ne tikai par klientiem pasūtītāja izpratnē, bet arī par „zinātājiem”, kuri vienīgi zina, kas viņiem būtu labs un kādi būtu viņiem atbilstoši risinājumi. [salīdz. 7] Pat ja šis izskaidrojums etimoloģiski nav gluži korekts, tā izrādījusies koncepcija, kas atbalsta izmaiņas.

To, ka galu galā tikai klients pats var izšķirt, kas ir risinājums, un ka šis risinājums var pārsteigt visus (arī viņu pašu), var ilustrēt ar šādu piemēru. Vīrietis sūdzas draugam, ka caurām naktīm nespējot aizmigt. Draugs iesaka terapeitu (domājams, „sistēmiķi”). Kad abi pēc pāris nedēļām satiekas atkal, vīrietis ir sajūsmā par veiksmīgo terapiju. Draugs jautā: „Tātad tu atkal vari aizmigt?”, un vīrietis atbild: „Nē, nevaru viss, bet tas man vairs neliekas svarīgi!”

Ar sesto un pēdējo ideju, ar kuru es raksturoju sistēmiskā darba attīstību, gribu norādīt, ka sistēmiskās vai ģimenes terapijas organizācija ir paplašinājusies arvien vairāk. Atskatoties var droši teikt, ka „sistēmiķi” ir eksperimentētāji, viņi labprāt spēlējas ar idejām, metodēm un koncepcijām. Nav brīnums, ka viņi aizrāvuši arī citus. Sistēmiski iedīgļi šodien atrodami ne tikai terapijas un konsultāciju jomā, bet arī sociālajā darbā, personāla vadībā, organizācijas konsultēšanā, komandas veidošanā, pedagoģijā, politikā u.c.

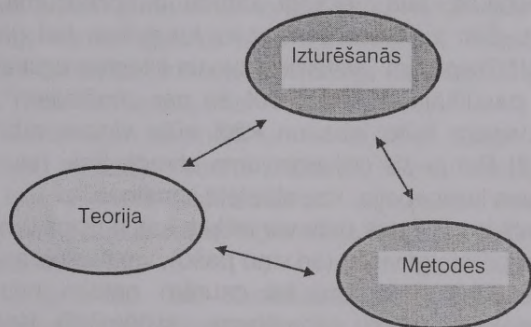
Izšķirīga nozīme tajā, ka sistēmiskie iedīgļi ir izgājuši ārpus saviem sākotnējiem ietvariem, man šķiet, ir tam, ka sistēmiskajos paņēmienos īstais un būtiskais ir nevis organizācija, bet gan izturēšanās, teorija un metodes (10.attēls).

Teorija. Izmaiņas ir iespējamas tikai ar tā piekrišanu, kurš mainās. Cilvēki nav mašīnas un tāpēc nav vadāmi, viņi var mainīties tikai paši. Izmaiņas veicina situācija, kurā iesaistītās personas jūtas

labi. Terapeitu uzdevums ir atklāt vai izdomāt klientiem jaunas izvēles un rīcības iespējas.

Izturēšanās. Respekts tās personas autonomijas priekšā, ar kuru strādā, viņa tiesību uz cieņu un atzišanu ievērošana pat tad, ja viņš izturas veidā, kas nešķiet pieņemams.

Metodes. Palīg līdzekļi, lai šo izturēšanos izpaustu („risinājumu sarunas”, jautājumos par resursiem, komplimentos, uzdevuma noskaidrošana, uzaicinājumos un piedāvājumos utt.), kā arī lai attīstītu risinājumu idejas un liktu izturēšanās izmaiņām kļūt iedomājamām

10.attēls. Sistēmiskais darbs

Sistēmiskais sociālais darbs

Šīs koncepcijas ir izplatījušās arī sociālajā darbā – vienkārši tāpēc, ka tās ir izrādījušās iedarbīgas. [salīdz. 10; 19; 15; 14; 12; 11] Sociālais darbs nodarbojas ar sociālajām problēmām, kur „sociāls” nozīmē – „starp cilvēkiem”. Tātad sociālā darba sākotnējais darba lauks ir tieši tur, kur reiz sākusies ģimenes terapija: attiecībās starp cilvēkiem.

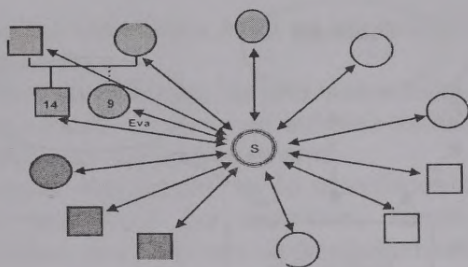
Atšķirība starp terapiju un sociālo darbu gan ir tāda, ka sociālajā darbā bieži vien darīšana ne tikai ar iesaistītajām personām, bet arī ar citām profesijām un institūcijām un to skatījumu, tātad koncepcijām un teorijām.

11.attēls. Sociālā darba izglītības lauciņi

Ja apsver tikai dažādās zinātņu nozares, ar kurām sociālie darbinieki saskaras izglītošanās laikā (11.attēls) – sociālā darba zinātne, socioloģija, pedagoģija, psiholoģija, tieslietu zinātne, filosofija, sociālā medicīna, sociālā psihiatrija, māksla un mediju pedagoģija utt. –, kļūst skaidrs, ka sociālie darbinieki ir „savienjošie menedžeri”: viņi atrodas visdažādāko profesiju un disciplīnu savienojumu vietās un bieži vien ir starpnieki un koordinatori starp tām.

Tas kļūst skaidrs, ja paskatās kaut vai vienu piemēru no jauniešu lietu pārvaldes darbinieces prakses (parasti katram jauniešu lietu pārvaldes darbiniekam ir daudz šādu „gadījumu”) – ar cik daudziem cilvēkiem viņai ir jāstrādā (12.attēls).

12.attēls. Praktisks piemērs no jauniešu lietu pārvaldes darbinieces ikdienas

Mans kolēģis Konrads Vellers ne tikai šo iemeslu dēļ sauc sociālos darbiniekus par psihosociālās jomas *desmitcīņniekiem*: desmitcīņa ir vieglatlētikas karaliskā disciplīna, desmitcīņniekiem ir jāpārvalda visas pārējās disciplīnas un, pat ja viņi kādā disciplīnā nevar uzrādīt absolūti labāko rezultātu, jābūt vairāk vai mazāk kompetentiem un zinošiem tajās visās.

Atšķirībā no terapeitiem sociālo darbinieku darbība ir ne tikai palīdzīga, konsultējoša vai terapeitiska saruna. Tā ir tikai viena (kaut arī ne mazsvarīga) viņu darba daļa. Kopumā var izšķirt sešus rīcības veidus. [salīdz. 15, 392 un tālāk]

Dažādās darbības jomās un situācijās šos rīcības veidus, protams, izmanto dažādā intensitātē. Taču sociālajam darbam ir raksturīgi, ka nevar iztikt tikai ar vienu no tiem – vajadzīgi un jāpārvalda vairāki no tiem.

Visos šajos rīcības veidos ļoti efektīvi var izmantot sistēmiskās idejas un metodes, kā arī izturēšanos. Sistēmiskie iedīgļi sociālajā darbā ir attaisnojušies dažādos darbības laucīņos: no palīdzības jauniešiem līdz palīdzībai veciem cilvēkiem, darbā ar narkomāniem, kā arī darbā ar invalīdiem, brīvprātīgo darbā, arī laulību un dzīves konsultācijās, palīdzībā sodītajiem, kā arī parādnieku konsultēšanā.

Tur, kur sistēmiskie iedīgļi tiek apzināti un izmantoti, runā arī par „sistēmisku sociālo darbu”. Turklāt attaisnojušās ne tikai metodes, bet arī teorētiskās koncepcijas un, pēc manām domām, sevišķi – izturēšanās: ideja uztvert savus klientus kā autonomus cilvēkus ar daudzējādiem resursiem, uztvert viņus kā partnerus, nevis objektus.

Jāpatur arī atmiņā, ka apraksti un paskaidrojumi, lai cik skaidri tie mums šķīstu, vienmēr ir nesaraujami saistīti ar to, kurš paskaidro un apraksta.

Šī izmainītā izturēšanās visādā ziņā pozitīvi ietekmē sociālo darbu:

- tā sagādā lielāku prieku strādāt ar cilvēkiem, kurus respektējam,
- kurus atzīstam par līdztiesīgiem un vērtīgiem,
- klientiem sadarbību atvieglo tas, ka viņus uztver kā pilnvērtīgus partnerus, un tādējādi palielinās efektīvu izmaiņu iespēja un varbūtība.

Nobeigums: ko šeit nozīmē „sistēmisks”?

Tas bija neliels pārskats par ideju attīstību, kas spārnojušas sistēmisko darbu. Protams, šī attīstība nav beigusies – būs aizraujoši redzēt, kādus virzienus un pavērsienus nesīs nākotne.

Nobeigumā es vēl īsumā gribētu iedziļināties jēdzienā „sistēmisks”. Varbūt nekļuva gluži skaidrs, kad runā par ģimenes terapiju un kad – par sistēmisko terapiju vai sociālo darbu. Tas arī nav noteikts. Lai jūs vēl vairāk samulsinātu, es norādu, ka runā arī par „uz risinājumu orientētiem”, „uz risinājumu fokusētiem” vai „īslaicīgi terapeitiskiem” iedīgļiem. Nav viennozīmīga vai pat „pareiza” apzīmējuma šim darba veidam.

Tātad „sistēmisks” blakus visām jau paskaidrotajām implikācijām nozīmē, ka arvien varam atsaukt atmiņā – mēs esam tie, kuri veido sistēmas, un tikpat labi tās varētu veidot arī citādi. Mēs esam tie, kuri izvēlas noteiktu redzējuma veidu, mēs paši izvēlamies perspektīvas, no kurām aprakstām un skaidrojam sevi un apkārtējo vidi. Mēs nevaram paļauties uz objektīvām patiesībām, un mums arī nav jāpaļaujas. Bet mēs esam atbildīgi par to, kā redzam pasauli un apkārtējo vidi, ieskaitot tajā iesaistītos cilvēkus un viņu situācijas. Un mūsu uzdevums pirmām kārtām ir atklāt jaunas rīcības un izturēšanās iespējas – gan mums, gan mūsu klientiem.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Andersen, Tom (1990), Das Reflektierende Team. Dialoge über Dialoge, Dortmund (modernes lernen)
2. Ashby, W. Ross (1974), Einführung in die Kybernetik, Frankfurt (Suhrkamp TBW) (orig. 1956)
3. Bateson, Gregory, Don D. Jackson, Jay Haley et al. (1969) Schizophrenie und Familie. Frankfurt a. M. (Suhrkamp)
4. Berg, Insoo Kim (1992), Familien-Zusammenhalt(en). Ein kurztherapeutisches und lösungs-orientiertes Arbeitsbuch, Dortmund (modernes lernen)
5. Glasersfeld, Ernst von (1998), Radikaler Konstruktivismus, Frankfurt (Suhrkamp)
6. Guntern, Gottlieb (1980): Die kopernikanische Revolution in der Psychotherapie: der Wandel vom psychoanalytischen zum systemischen Paradigma, in: Familiendynamik 5, S. 2–41.
7. Hargens, Jürgen (1993), KundIn, KundigE, KundschafterIn. Gedanken zur Grundlegung eines helfenden Zugangs', in: Zeitschrift für systemische Therapie 11(1): 14–20
8. Hargens, Jürgen (2000), Bitte nicht helfen! Es ist so schon schwer genug. (K)ein Selbsthilfebuch, Heidelberg (Carl-Auer-Systeme)
9. Hervigs-Lemppts, Johannes (1987), Systeme existieren. Stimmt's? Stimmt nicht! in: DELFIN IX, S. 5–10
10. Hervigs-Lemppts, Johannes (1994), Von der Sucht zur Selbstbestimmung. Drogenkonsumenten als Subjekte. Dortmund (Borgmann)
11. Hervigs-Lemppts, Johannes, Mathias Schwabe (2002), Soziale Arbeit, in: Michael Wirsching und Peter Scheib (Hrsg.), Paar- und Familientherapie, Berlin (Springer) S. 475–488
12. Hervigs-Lemppts, Johannes (2002), Beziehungsarbeit ist lernbar. Systemische Ansätze in der Sozialpäd. Familienhilfe, in Hans-Ulrich Pfeifer-Schaupp (Hrsg.), Perspektiven systemischer Beratung. Modelle – Konzepte – Praxis, Freiburg (Lambertus)
13. Krisz, Jürgen (1985), Grundkonzepte der Psychotherapie, München Wien Baltimore (Urban & Schwarzenberg)
14. Milowiz, Walter (1998), Teufelskreis und Lebensweg – Systemisches Denken in der Sozialarbeit, Wien, New York (Springer)

15. Lüssi, Peter (1995), Systemische Sozialarbeit. Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung, (3. Aufl.) Bern (Haupt)
16. Ludewig, Kurt (1992): Systemische Therapie. Grundlagen klinischer Theorie und Praxis, Stuttgart: (Klett-Cotta)
17. Massing, Almuth, Günter Reich, Eckhard Sperling (1994): Die Mehrgenerationen-Familientherapie, (3. Aufl.), Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht)
18. Maturana, Humberto R. & Francisco J. Varela (1987), Der Baum der Erkenntnis. Wie wir die Welt durch unsere Wahrnehmung erschaffen – die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens, Bern (Scherz)
19. Pfeifer-Schaub, Hans-Ulrich (1995), Jenseits der Familientherapie. Systemische Konzepte in der sozialen Arbeit, Freiburg (Lambertus)
20. Richter Horst Eberhardt (1970): Patient Familie. Reinbek (Rowohlt)
21. Roedel, Bernd (1989), Praxis der Genogrammarbeit. Die Kunst des banalen Fragens, Dortmund (Borgmann)
22. Schlippe, Arist von, Jochen Schweitzer (1996), Lehrbuch der systemischen Therapie und Beratung (2. Aufl.), Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht)
23. Shazer, Steve de (1989), Der Dreh. Überraschende Wendungen und Lösungen in der Kurzzeittherapie, Heidelberg (Carl-Auer-Systeme)
24. Weiß, Thomas & Gabriele Haertel-Weiss (1991), Familientherapie ohne Familie, München (Piper)

GEŠTALTORIENTĒTA SUPERVĪZIJA – DARBĪBAS IDEJA

Frīdhelms Matīss (Friedhelm Matis)

Šajā rakstā ir sniegts vispārīgs ievads geštalorientētajā supervīzijā. Tā centrā ir metodiski didaktiska darbības ideja, kurā līdzās klasiskajām geštalorientētajām pieejām, integratīvajai pieejai un citām idejām, kā pamatā ir humānistiskā psiholoģija, iesaistītas arī jaunās fenomenoloģijas atziņas, kas saistītas ar procesa izpratni un procesa vadību.

Atslēgas vārdi: supervīzija, supervīzijas formas, geštalorientēta supervīzija, geštalorientēts struktūras modelis, metodes un tehnikas.

1. Supervīzijas būtība

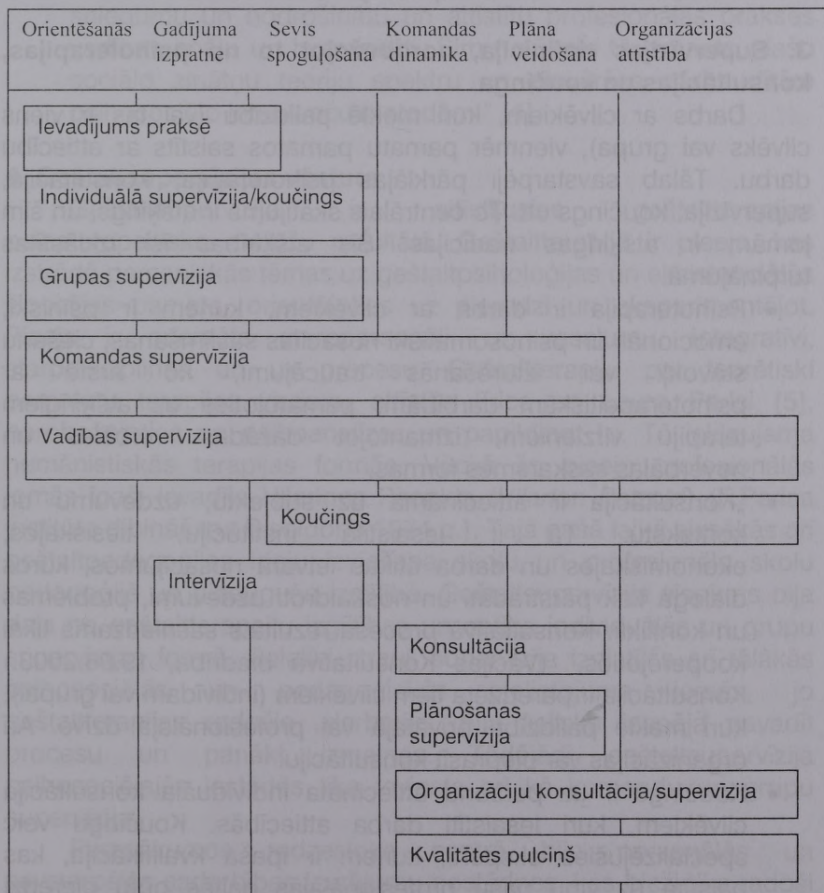
Supervīzija ir specifiska konsultācija par profesionālām sakarībām. Geštalorientēta supervīzija tematiski saistīta ar to viedokļu attīstīšanu un paplašināšanu, kam ir saistība ar personisko un kopīgo profesionālo patiesību, un tās mērķis ir saredzēt sakarības un saprātīgi tikt galā ar situācijām. Tiek domāts par to, kā radoši attīstīt un risināt attiecīgā jautājuma nostādnes. Supervīzija tiecas pēc profesionālo situāciju piemērotas pārvarēšanas, izmantojot vienošanās, kuru pamatā ir jēga – konsenss (*con* – ar, kopā; *sens* – jēga – „Der Brockhaus”, 1957), t.i., saprātīgas, jēgpilnas atbildes. Viedokļu saskaņošana par attiecīgā jautājuma nostādni palīdz visiem dalībniekiem izsekot risinājumiem un lietot tos profesionālajā ikdienā. Supervīzija paplašina personisko un profesionālo darbības „repertuāru” un paver telpu jaunām, daudzpusīgām rīcības iespējām.

Izmaiņas supervīzijas izpratnē ir ievērojamas. Pēc Otrā pasaules kara notikušo sabiedrisko apvērsumu kontekstā autoritāro sabiedrības struktūru „virsuzraudzības” saturu un uzdevumu nostādni pakāpeniski nomainīja konsultatīvas metodes, kas saistītas ar demokrātisku principu (paša atbildība un līdzatbildība)

ieviešanu, balstoties uz cilvēktiesību (līdzcilvēcība, cilvēka cieņas saglabāšana) pamata.

Geštaltorientētā supervīzija izjūt ļoti dziļu pienākumu pret šiem principiem, gan izvērtējot mērķus, gan veidojot supervīzora un supervīzējamā kopdarbu.

2. Supervīzijas formas

1.attēls. Supervīzijas formas un to mērķu un pasūtījumu jomas (Matthies, 2004)

Supervīziju kā specifisku konsultatīvu formu, kas saistīta ar profesionālo kontekstu, izmanto cilvēki individuāli, grupas, komandas, iestādes un organizācijas, piemēram, psihosociālā darba jomās, taču arī pārvaldē un ekonomikā. Pēdējos gados līdzās supervīzijai attīstījušās citas īpašas konsultatīvas formas, kuru centrā ir darbs. Noteicošās, izvēloties attiecīgo konsultatīvo formu, ir atšķirīgās mērķu jomas, pēc kā vajadzētu tiekties personas, komandas, iestādes vai firmas pasūtījumā.

3. Supervīzijas definīcija, norobežojot to no psihoterapijas, konsultācijas un koučinga

Darbs ar cilvēkiem, kuri meklē palīdzību (vai tas ir viens cilvēks vai grupa), vienmēr pamatu pamatos saistīts ar attiecību darbu. Tālab savstarpēji pārklājas psihoterapija, konsultācija, supervīzija, koučings utt. To centrālais skatījums ir atšķirīgs, un šīm jomām ir atšķirīgas tradīcijas. Šīs atšķirības īsi izklāstītas turpinājumā.

- Psihoterapija ir darbs ar cilvēkiem, kuriem ir psihiski, emocionāli un psihosomatiski nosacītas saslimšanas, ciešanu stāvokļi vai izturēšanās traucējumi, ko ārstē ar psihoterapeitiskām darbībām, pamatojoties uz atšķirīgiem terapiju virzieniem, izmantojot dažādas verbālas un neverbālas saskarsmes formas.
- „Konsultācija ir attiecināma uz subjektu, uzdevumu un kontekstu. Tā ir iesaistīta institūciju, tiesiskajos, ekonomiskajos un darba ētikas ietvara nosacījumos, kuros dialogā tiek pārstrādāti un noskaidroti uzdevumi, problēmas un konflikti. Konsultatīvā procesa rezultāts sasniedzams tikai kooperējoties.” (Vācijas Konsultatīvā biedrība, 19.06.2003.) Konsultācija ir paredzēta tiem cilvēkiem (indivīdam vai grupai), kuri meklē palīdzību privātajā vai profesionālajā dzīvē. Arī organizācijas var pieprasīt konsultāciju.
- Koučings ir uz personu attiecināta individuāla konsultācija cilvēkiem, kuri iesaistīti darba attiecībās. Koučingu veic specializējušies eksperti, kuriem ir īpaša kvalifikācija, kas balstīta uz viņu pašu profesionālajās gaitās gūtu pieredzi organizāciju darbā un/vai kuri ieguvuši atbilstošu kompetenci

psiholoģiskajās un sociāldinamiskajās metodēs ar tālākizglītības palīdzību.

- „Supervīzija ir uz praksi vērstas reflektēšanas un rīcības modelis, kura nolūks ir daudzperspektīvi novērot, multiteorētiski integrēt un ar plurālām metodēm ietekmēt kompleksas patiesības. Tā vēsta uz elastīgu teorētisku skaidrojumu modeļu radīšanu, lai sekmētu strādājošo paškompetenci, sociālo un profesionālo kompetenci un sniegumu un nodrošinātu un attīstītu profesionālās prakses vadības spēju un humanitāti. Šim nolūkam tā izmanto plašu sociālo zinātņu teoriju spektru un pievēršas pārbaudītām psihosociālo intervenču metodēm.” [4]

4. Geštalsupervīzijas vēsture

Geštalsupervīzija ir attīstījusies geštaltterapijas psihoterapeitisko metožu rezultātā. Geštaltterapija ir pieeja, kas izstrādā personiskās tēmas uz geštaltpsiholoģijas un eksistenciālās filosofijas pamata, orientējoties uz pieredzi un eksperimentējot. Pieeja ir orientēta starppersonāli, uz veselumu, integratīvi, starpdisciplināri un uz procesu. Geštaltterapiju par teorētiski pamatotu terapijas virzienu attīstīja Fricis un Laura Perls [5], norobežojoties no psihoanalīzes un papildinot to. Tā iekļaujama humānistiskās terapijas formās. Vācijā šo pieeju profesionālās jomās īpaši ievadīja Hilarions Pecolds (*Hilarion Petzold*) (F.Perlsa institūta dibināšana Diseldorfā 1974.g.). Tajā pašā laikā aizsākās arī geštaltpedagoģijas ideju ieviešana skolu un profesionālo skolu pedagoģijā un pieaugušo izglītībā. Geštalsupervīzija vispirms bija daļa no geštaltterapeitu izglītības un notika individuālās un grupu supervīzijas formā. Relatīvi strauji supervīzija izplatījās arī tālākās psihosociālās un pedagoģiskās pielietojuma jomās, jo geštaltterapijas radošie „darbarīki” bija lieliska iespēja pavadīt procesu un panākt izmaiņas. Tādējādi geštalsupervīzija psihosociālajās iestādēs tika ieviesta arī kā komandu un grupu supervīzija.

Pirmsākumos redzesloka centrā bija personālās un savstarpējās sadarbības jautājumu nostādnes, kas bieži tika radoši pārstrādātas. Idejai attīstoties tālāk, tika izstrādāti daudzperspektīvi un metodiski plaši redzējumi, kas supervīziju teorētiski un praktiski

iedibināja institūcijās un organizācijās. Teorētiskā attīstība, ko sekmēja gūtās pieredzes lietošana praksē, veidoja supervīzijas izglītības idejas pamatu. 2003.gadā Vācijas Geštalterapijas apvienībā izveidojās geštaltsupervīzijas nodaļa.

Ir dažādas supervīzijas skolas, kas Vācijā radušās pēdējos 20 gados. Tām visām ir kopīgais un saskarsmes punkti, bet ir arī skaidri saskatāmas atšķirības teorijā un praksē. To norobežošanās ir atkarīga no katras teorētiskā pirmsākuma (analītiskais, sistēmiskais, geštalorientētais) un supervīzijas pamatizpratnes un no tā visa izrietošā specifiskā skatījuma uz supervīzijas gadījumu.

Supervīzija ir konsultatīvs process, kā mērķis ir sekmēt profesionālo kompetenci un sniegumu. Turklāt būtisks uzdevums ir prast rekonstruēt, rīkoties un nokārtot grūtas profesionālas situācijas. Ar tās starpniecību ir jāatrod paplašināts, padziļināts un tādējādi mainīts skatījums uz paša rīcību. Šī paškritiskā izskaidrošanās/diskusija ar profesionālajiem apstākļiem ir izmaiņu priekšnoteikums. Geštalvirziena mērķis ir orientēts uz procesu un risinājumu lai veidotu profesionālo darbību saprātīgi, saglabājot pašatbildību un līdzatbildību.

Geštalorientētās supervīzijas būtība tematiski ir saistīta ar profesionālajā darbībā pastāvošo daudzpusīgo sakarību un spriedzes jomu pārstrādi (piem., supervīzējamais – komanda – vadītājs – iestāde – darbalauks – paša un svešas prasības – lomām piedēvētais). Tajā iederas arī supervīzējamā un supervizora kopīgā situācija, jo, pavadot un strukturējot supervīziju, supervizoram ir ietekme un viņš kļūst par darbalauka daļu. Supervīzijas process tiek strukturējoši pavadīts, saistot to ar situāciju, piedaloties tajā aktīvi un ar daudzperspektīvu redzējumu.

Uz geštaltpieejas fona, lai būtu izprotama spriedzes joma – persona/loma un institūcija to procesos un struktūrās, līdzās geštaltkonsultāciju, geštaltpedagoģijas metodēm tiek iesaistītas arī psihodrāmas, grupu dinamikas, saskarsmes un organizāciju metodes un tehnikas.

5. Geštalorientētās supervīzijas prakses avoti

Supervīzija ir daudzslāņains konsultatīvs uzdevums un tādēļ prasa daudzperspektīvu skatījumu. Supervīzijas laikā dalībniekus

saista komplekss vienlaikus esošu daudzpusīgu faktoru tīkls, piemēram:

- psihodinamiskie un grupu dinamiskie faktori,
- strukturālie, institucionālie un sabiedriskie nosacījumi,
- šā brīža situācijas sakarības un ietekmes esošajā kontekstā, pastāvot pagātnes, tagadnes un nākotnes kontinuitātei šeit un tagad,
- indivīda starppersonālās saskarsmes ar sevi pašu un citiem/grupu, un supervizoru.

Vadīt geštaltorientētu supervīziju palīdz tādām nolūkam izstrādāti rīcības modeļi, kas paredz supervīzijas prakses dažādās jomas un dimensijas un kas attaisno un teorētiski pamato praksē attīstītās daudzpusīgās pieejas.

H.Pecolds pēdējos 30 gados attīstījis integratīvās terapijas un supervīzijas modeļus. H.Pecolda izpratnē, lai apkopotu un dziļi metodiski veidotu attiecību procesu, centrālais jēdziens ir t.s. „ko–respondences modelis” (*ko* – ar, līdz; *respondenz* – atbildēt).

H.Pecolds ko–respondenci definē šādi.

1. „Ko–respondence ir sinerģētisks process, ko veido tiešas un viengabalainas tikšanās un izskaidrošanās starp subjektiem ķermeniskā, jūtu un saprāta līmenī par kādu tēmu, iesaistot tās dotā brīža kontekstu/nepārtrauktību.”
2. „Ko–respondences mērķis ir konsensa izveidošana, kas var nogulsnēties idejās, ko pārstāv konsensa apvienības, un kam tās kļūst par kooperēšanās pamatu.”
3. „Ko–respondences priekšnoteikums ir visa dzīvā principiālā līdzāspastāvēšanās pamatota abpusēja subjektīvās integritātes atzīšana, kas tiek apliecināta ar konsensu, lai arī tas būtu tikai konsenss vienam ar otru subjekta līmenī par iesaistīšanos ko–respondences procesā vai vienprātīgs lēmums konstatēt disensi (viedokļu atšķirību) un to kā tādu respektēt.”
4. „Ko–respondence, kas piedzīvojusi neveiksmi, rada atsvešināšanos, „nometņu” veidošanos, karu.” [7]

„Ko–respondence ir intersubjektīvas tikšanās un dialoga forma par kādu noteiktai dzīves vai sociālajai jomai patiesi nozīmīgu

jautājuma nostādni, ar kuras starpniecību sabiedriskās sakarībās tiek nodrošināta un (...) restaurēta integritāte". [7]

Intersubjektīvā ko–response supervīzijā ietver sevi subjektu, grupu, institūciju, sistēmu ko–respondēšanu vienādā līmenī, „atbildēšanu citam uz citu”, „atbildēšanu kopā”. Tieši supervīzijas darbā dalībnieku iesaistīšana sabiedriskajā kontekstā kļūst īpaši skaidra. Tādējādi „atbildēšanai citam uz citu” intersubjektīvā saskarsmē, izprotot to kā integritātes ievērošanu, un „atbildēšanai kopā”, izprotot to kā solidaritāti, ir centrālā nozīme supervīzijā. Lai respektētu un pasargātu integritāti no apdraudējuma un īstenotu solidaritāti, nepieciešams uzņemties atbildību attiecīgā brīža kontekstā. Cilvēks ir tikai tad, ja ir līdzcilvēks! Atbildība, ko uzņemamies, galu galā pārtop rīcības sekās. [9]

6. Geštaltorientētais supervīzijas modelis

Geštaltorientētais supervīzijas modelis satura un struktūras ziņā plašās jomās kā orientieri izmanto ko–response modeli. Ko–response modelis ietver šādus elementus:

- 1) teorētisku pamatojumu, ko veido izziņas teorija kopā ar fenomenoloģiju un hermeneitiku;
- 2) vērtību orientāciju;
- 3) jēgas un konsensa rašanu praktiskā intersubjektīvā dialogā starp supervīzoru un supervīzējamo;
- 4) rīcības stratēģiju, aprakstot rīcības veida struktūras un procesa modeli pedagoģiskajā, terapeitiskajā un supervīzijas darba jomā.

6.1. Izziņas modelis

Pamatojoties uz franču filosofa Rikēra tradīcijām, kurš radīja sapratnes un skaidrojuma dialektikas hermeneitisko apli, H.Pecolds attīstīja uztveres/apjēgšanas un saprašanas/skaidrojuma dubultās dialektikas modeli. [10; 11] Lai progresējošo izziņas procesu padarītu skaidrāku, H.Pecolds pārveidoja hermeneitisko apli par spirāles modeli. Saskaņā ar to norit progresējoša kustība pa spirāli šādā secībā: uztvert, apjēgt, saprast un izskaidrot. Turklāt prātā tiek paturēts, ka šīs izziņas pamatfunkcijas ne vienmēr ir cita no citas skaidri atdalāmas.

6.1.1. Uztvert

Spēja uztvert sevi un citu/citādo (sevis un sveša uztvere) notiek vienotā ķermeniskā saskarsmē. [12] Tā var būt pasīva un aktīva, piemēram, troksnis spiežas ausīs vai uzmanība tiek koncentrēta uz troksni.

Metodiski didaktisks secinājums, pavadot supervīzijas procesu, ir šāds: ir iesaistāmi tādi jautājumi, kas sekmē uztveres aktivizēšanu un spēju apzināties to, kas parādās priekšplānā. Piemēram:

- Ko tu redzi, dzirdi, jūti (par sevi un citu)?
- Kas tagad ir/notiek?

6.1.2. Apjēgt

Spēja apjēgt/apvert (aktīvi) un tapt apjēgtam/apvertam (pasīvi) izriet no uztveres. Apjēgšanas gaitā kopsituācija parādās ar tās ķermenisko fonu un piepildās ar jēgu. Pašempātija un empātija būtiski papildina apjēgšanu.

Tiek lietotas metodiski didaktiskas pieejas, kas situācijas apjēgšanu aktivizē ar jautājumiem un rīcību. Piemēram:

- Kā tas ir tev? Es izjūtu tevi... skumju, stipru... Es izjūtu sevi...
- Pastiprini šo izjūtu, pārveido to kustībā!
- No kurienes tu to jau pazīsti (no piedzīvotā, no citām situācijām)?

6.1.3. Saprast

Saprašana satur pierādījumus (dominējošu skaidrību), kas izpaužas kā pārliecība un priekšstats par norises, fenomena un tajā līdz šim slēptās pamatā esošās struktūras jēgu.

Tālāk iedziļinoties situācijā vai apstākļos, attīstās izpratne par sakarībām, ko pavada pieredze „tikt saprastam”, „saprast sevi”, „saprast vienam otru”, „saprast kopā”. Turklāt saprašana nav pielīdzināma iejušanās spējai, kas ir svarīga citās sakarībās.

Izpratne un pašizpratne ir pamatā integrācijas procesam, kurā atmiņā atsauktais un atkārtotais tiek izstrādāts un iekļauts pašā dzīves sakarībās.

Jautājumi, kas rosina saprašānu, ir, piemēram:

- Ko tas tev nozīmē?
- Kā tas šajā vai citā situācijā var rasties?

6.1.4. Izskaidrot

Izskaidrot nozīmē apvienot un atklāti parādīt sakarībās apstākļus, programmas (rīcības stilus) un problēmas.

Izskaidrošanai ir vairākas šķautnes: izskaidrot kaut ko sev, kaut ko saņemt izskaidrotu, kaut ko izskaidrot viens otram, kopā kaut ko izskaidrot. Izskaidrošanas gaitā tiek atklātas pārmaiņu, kreativitātes un pārorientācijas iespējas. Izskaidrošana rada skaidrību par sevi pašu, par citiem un citu. Tas ir iespējams, lūkojoties no ekscentriskas pozīcijas, t.i., es attālinos/izstājos no situācijas, lai pieredzi, kas gūta no piedzīvotā, izskaidrojumā sakārtotu no jauna un uzrādītu alternatīvas perspektīvas. Daudzperspektīvs skatījums rada plašu skaidrojuma spektru.

Var būt dažādi skatījumi (vīrieša, sievietes, priekšnieka utt.), galvenā uzmanība var arī tikt pievērsta kādam īpašam aspektam vai fragmentam. Izskaidrošanas nozīme meklējama iespējā nonākt pie viedokļu saskaņošanas par patiesību (konsensa). Pašas patiesības kopēšana turpretī nenotiek!

6.2. Izziņas process un ķermeniskā komunikācija

Geštalterapijā apzināšanās ieņem centrālo nozīmi. Apzināšanās ir priekšnoteikums personiskā ķermeņa sajūšanai un attiecināšanai uz sevi. Es varu to izjust, ja varu to piedēvēt pats sev kā persona. Bez afektīvas attiecināšanas uz sevi viss slīgtu vienmērīgā neitralitātē. Subjektivitāte rodas, ja kādi apstākļi skar mani. Apstākļi tad top par figūru uz kāda fona. Uztvere notiek prepersonāli, ķermeniski komunicējot. [13] Prepersonāli nozīmē, ka mūs nepastarpināti var pārņemt noskaņa, gaisotne, kas ir ap mums. Piemēram, ieejot kādā telpā, pēkšņi sajūtam noskaņu, lai arī paši to neesam radījuši, nespējot to piesaistīt kādai noteiktai personai (piemēram, valda „sabiezējusi gaisotne”).

Turpretī saprašana un izskaidrošana notiek ar eksplikācijas palīdzību, t.i., apzinātā dialogā ar apstākļiem, programmām vai problēmām, esot ar tām personiskā saskarē. Tā ir pamats kopīgajam saskaņošanas un apsvēršanas procesam, lai notiktu vienošanās.

6.3. Vērtību orientācija

Kā jau aprakstīts, attiecību darba pamatmērķi ir jēgas atrašana un sabiedriskā integritāte.

Lai supervīzijas darbā būtu iespējama tuvošanās šiem mērķiem, praktiskais dialogs starp interakcijas partneriem sakņojas rīcības idejas intersubjektīvās ko-respondences pamatos. Intersubjektivitāti raksturo personāla, ieinteresēta klātbūtnē saskarsmē. Lai būtu iespējams rīkoties intersubjektīvi, nepieciešami sabiedriski nosacījumi un konteksti, kuros valda vienlīdzība un brīvība un kļūst iespējama dzīves individuālā attīstība un veidošana.

Attīstot un paplašinot supervīzējamā individuālo potenciālu, tiek domāts par:

- izziņas spējām un atspoguļošanas iespējām,
- sevis un sveša uztveres spēju,
- pašempātiju (pašvērtības jūtas) un empātiju (iejušanos citā, vienlaikus saglabājot apziņu par Es un pārdzīvotajiem Es stāvokļiem),
- gatavību radīt skaidrību abpusējā saprašanās procesā,
- citu dzīves skiču un patiesību akceptēšanu,
- drosmi pārstāvēt, pārbaudīt un mainīt vai saglabāt savu nostāju,
- gatavību rast konsensu.

Ja runājam par vadību, supervīzoram vienmēr ir svarīgi pievērsties atbalstīšanai, ja nav pieejami vai netiek izmantoti apziņa, atbildība un resursi. Mērķis ir, lai supervīzējamo attīstītu sevi atbalstošu, kompleksu apzināšanos un pašatbildību.

Ja apzināšanās un spēja atbildēt ir pieejama, supervīzējamo der aizvadīt līdz viņa paša resursiem un dažkārt atteikt atbalstu, respektīvi, likt viņam adekvāti vilties (*skillful frustration*), lai tādējādi „iekustinātu”, t.i., radītu iespēju izaugsmei un izmaiņām.

Supervīzijā īpaši runā par profesionālā darbības stila attīstīšanu, paplašināšanu un, šajā gadījumā, izmaiņšanu.

6.4. Attiecības kā starpsubjektīva tikšanās

Supervīzora lomai ir raksturīgi, ka tā ir nedirektīva, lai arī supervīzors situāciju strukturē un direktīvi iejaucas tajā. Attiecībām ir jābūt veidotām iespējami simetriski, un supervīzējamo ir

jāuzlūko kā kompetents sarunas partneris. Supervizors uztver sevi vairāk kā moderatoru/vidutāju, nevis kādas grupas vadītāju.

„Norises starp supervizoru un supervizējamo vai (..) komandu ir dialogs, kurā supervizors meklē izpratni par indivīda vai komandas, respektīvi, tās locekļu, profesionālās darbības priekšlikumiem.” [18, 12]

Pamatojoties uz saviem pasūtījuma iepriekš noteiktajiem mērķiem, supervizors darbojas arī kā atsauksmju instance, katalizators, zināšanu sniedzējs un konsultants darba konfliktu un personisko izskaidrošanos gadījumos, izmantojot veidu, kas piemērots situācijai un jautājuma nostādnei. Te iederas arī supervizora gatavība ielaisties „uz piedzīvotu iesaistišanās un ekscentriskuma dialektiku”. [19, 12]

Starp supervizoru un pasūtītāju ir nepieciešamas skaidras norunas par uzdevumiem, mērķiem, laika un finansiālajiem ietvariem, iespējamajām sekām, kā arī zināma vienprātība par rīcības veidiem un ar tiem saistītajām vērtībām. Supervizoram jāpiekrīt saviem uzdevumiem, jābūt kompetentam supervizējamā darba jomā, un viņa profesionālajām pozīcijām vajadzētu būt caurskatāmām un izdibināmām.

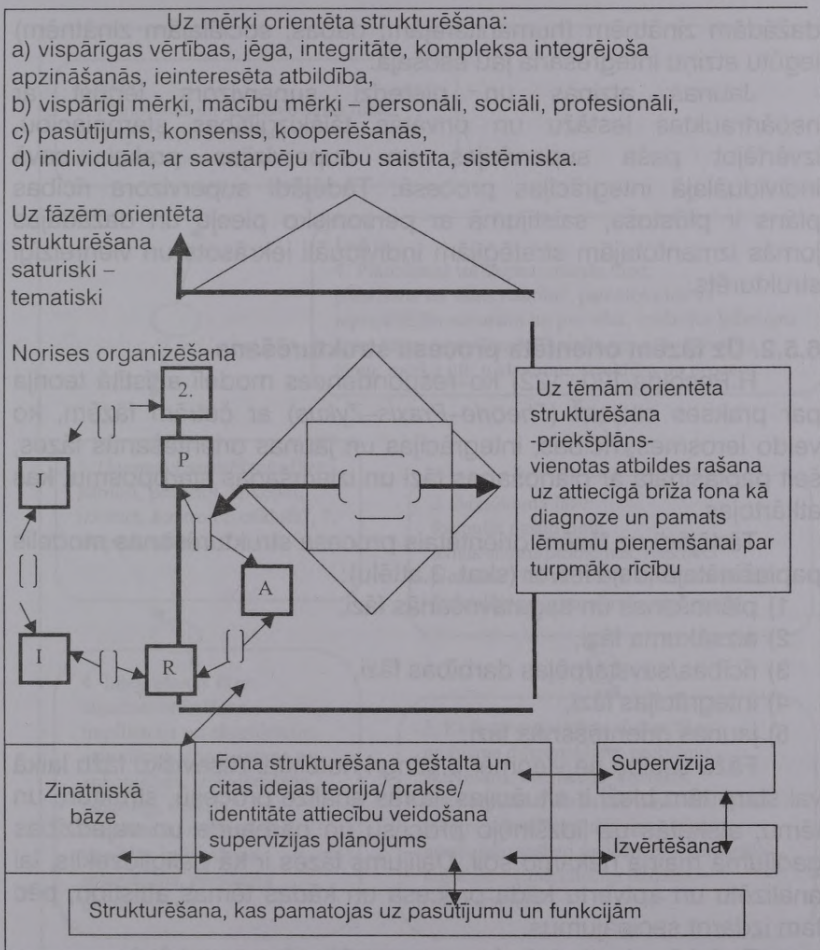
6.5. Geštalorientēts struktūras modelis kā darbības ideja

Lai supervizors paplašinātu geštalorientēto darbības ideju iemiesotu konkrētā darbā, nepieciešamas specifiskas, teorētiski pamatotas darbības stratēģijas. Šīs stratēģijas ir:

- kompleksu procesu situatīva apjēgšana,
- no tās izrietoša uz procesu orientēta strukturēšana un
- ar to saistīts, uz mērķi orientēts pieejas veids.

Katrā supervīzijas norisē ir atšķirīgas jomas, kas ietekmē procesu un atstāj struktūru. Supervizors apjēdz šīs ietekmes/struktūras un iegūtās atziņas iesaista tālākajā atšķirīgo jomu strukturēšanā. Šīs strukturēšanas jomas ir:

- 1) uz fonu orientēta strukturēšana,
- 2) uz fāzēm orientēta strukturēšana,
- 3) uz tēmām orientēta strukturēšana,
- 4) uz mērķi orientēta strukturēšana,
- 5) strukturēšana, kas pamatojas uz pasūtījumu un funkcijām,
- 6) novērtēšana.

2.attēls. Gešaltorientēts struktūras modelis kā darbības ideja (Matthies, 2004)

6.5.1. Uz fonu orientēta strukturēšana

Supervīzijas darbības fons ir teorija. Tā sniedz supervīzora rīcības veidu skaidrojumu un pamatojumu. Tā dod virzienu supervīzijas perspektīvām un mērķiem.

Teorētiskās idejas nav sastingušas un galīgas. Tādējādi arī supervīzora teorētisko zināšanu fonā notiek nepārtraukta jaunu, no

dažādām zinātnēm (humanitārajām, dabas, sociālajām zinātnēm) iegūtu atziņu integrēšana jau esošajā.

Jaunas atziņas un pieredzi supervizors iegūst ar nepārtrauktas iestāžu un privātās tālākizglītības starpniecību, izvērtējot paša supervīzijas un supervīzijas praksi, savā individuālajā integrācijas procesā. Tādējādi supervizora rīcības plāns ir plūstošs, saistījumā ar personisko pieeju un dažādajās jomās izmantotajām stratēģijām individuāli iekrāsots un vienreizīgi strukturēts.

6.5.2. Uz fāzēm orientēta procesa strukturēšana

H.Pecolda [20, 122] ko–respondences modelī attīstītā teorija par prakses cikliem (*Theorie–Praxis–Zyklus*) ar četrām fāzēm, ko veido ierosmes, rīcības, integrācijas un jaunas orientēšanās fāzes, šeit paplašināta ar plānošanas fāzi un izlemšanas starpposmu, kas atkārtojas.

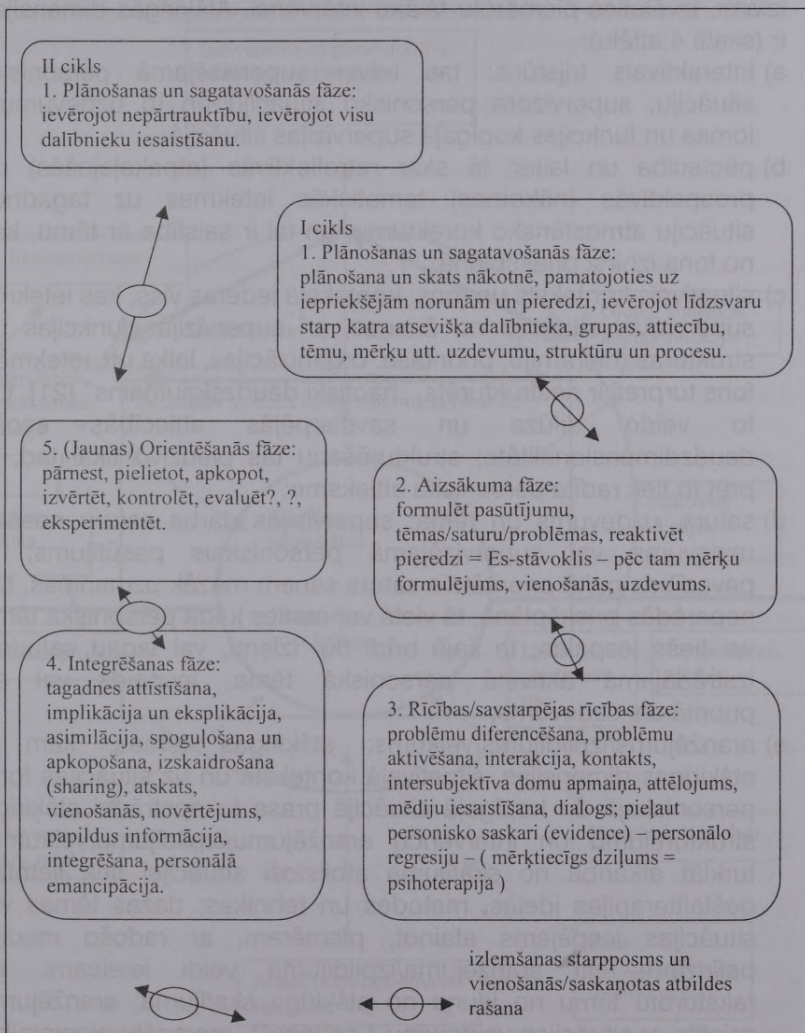
Tādējādi uz fāzēm orientētais procesa strukturēšanas modelis paplašinātajā idejā ietver (skat. 3.attēlu):

- 1) plānošanas un sagatavošanās fāzi,
- 2) aizsākuma fāzi,
- 3) rīcības/savstarpējas darbības fāzi,
- 4) integrācijas fāzi,
- 5) jaunas orientēšanās fāzi.

Fāžu secība ne vienmēr ir stingri noteikta. Atsevišķu fāžu laikā vai starp tām bieži ir situācijas, kurās analizē procesu, struktūru un tēmu, atskatās uz līdzšinējo procesu un pārbauda un vajadzības gadījumā maina nākamo soli. Dalījums fāzēs ir kā palīg līdzeklis, lai analizētu un aptvertu kāda procesa un kādas tēmas attīstību, pēc tam izdarot secinājumus.

Tajā kā orientieris kalpo supervizējamā personiskais process vai grupas process. Turklāt turpmākajā norisē lietderīgi varētu būt spert soļus atpakaļ vai arī „pārlēkt” kādām fāzēm. Tāpēc paplašinātais modelis starp atsevišķām fāzēm paredz izlemšanas starpposmus/konsensa rašanu. Tādējādi procesa norises izpratnei darbības plānā tiek ierādīta nepieciešamā nozīme.

Uz fāzēm orientēto strukturēšanas modeli var izmantot procesos, kas notiek nelielā laika vienībā, stundā vai garākā laika posmā.

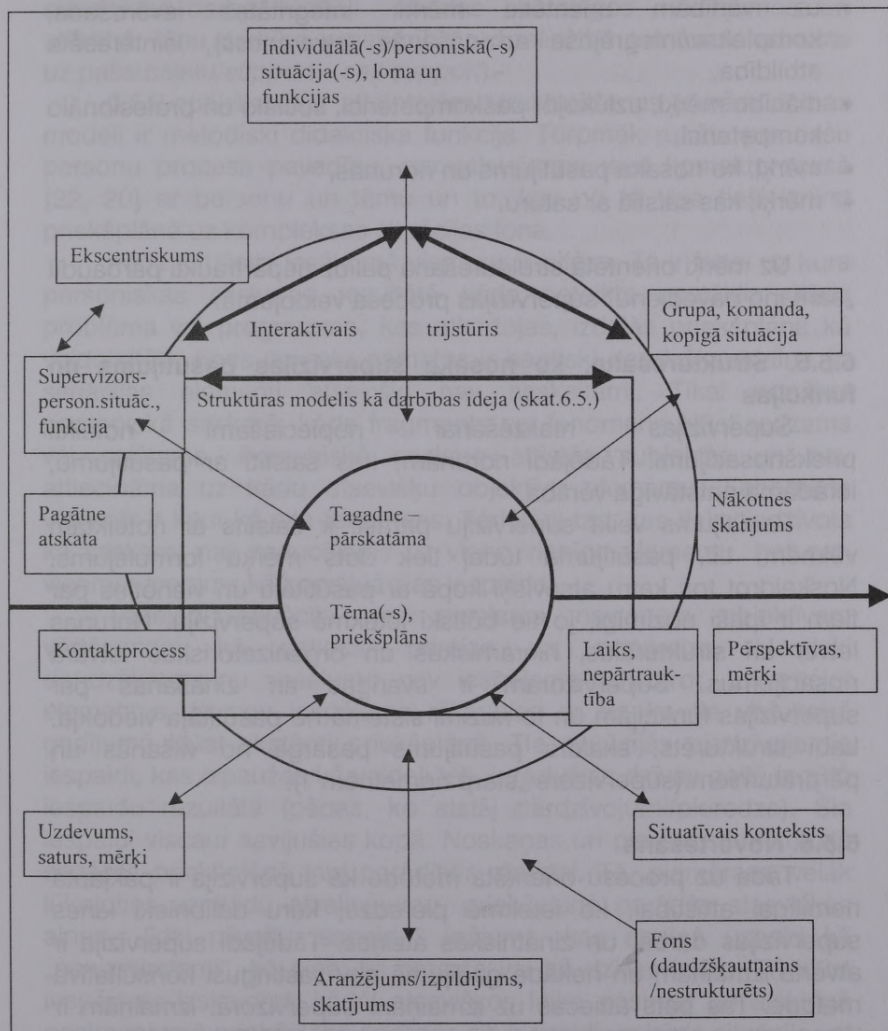
3.attēls. Uz fāzēm orientēta strukturēšana [Matthies, 2004]

6.5.3. Uz tēmu orientēta strukturēšana

Uz tēmu orientētā supervīzijas situāciju strukturēšana piedāvā notikumu atšķirīgo dimensiju apzināšanos. Tā palīdz orientēties un

izlemt, izvēloties piemērotu tālāko intervenci. Atšķirīgās dimensijas ir (skatīt 4.attēlu):

- a) interaktīvais trijstūris: tas ietver supervizējamā personisko situāciju, supervizora personisko situāciju un to uzdevumus, lomas un funkcijas kopīgajā supervīzijas situācijā;
- b) pēctecība un laiks: tā skar retrofektīvās (atpakaļejošās) un prospektīvās (nākotnes) tematiskās ietekmes uz tagadnes situāciju atmosfērisko korektumu, un tai ir saistība ar tēmu, kas no fona iznirst priekšplānā;
- c) situatīvais konteksts un fons: kontekstā iederas viss, kas ietekmē supervīzijas situāciju no ārienes, arī supervīzijas funkcijas un struktūras (hierarhiju, prioritāšu, organizācijas, laika utt. ietekme); fons turpretī ir nestrukturēts, „haotiski daudzšķautņains” [21], t.i., to veido difūza un savstarpējās attiecībās esoša daudzdimensionālitate; strukturēšanu tas piedzīvo tikai tad, ja pret to tiek radīta personiska attieksme;
- d) saturs, uzdevums un tēma: supervīzijas darba saturu nosaka uzdevums vai supervizējamā personiskais pasūtījums; ja pavadības gaitā prioritārais saturs saņem mazāk uzmanības, t.i., neparādās priekšplānā, tā vietā var rasties kāda personiska tēma vai tiešs iespaids; te šajā brīdī der izlemt, vai tagad saturiski izstrādājama aktivētā personiskā tēma, iespaids vai arī prioritārais uzdevums;
- e) aranžējums/izpildījums/veikums: atšķirīgas tēmas, kam ir atšķirīgas dimensijas, situatīvajā kontekstā un uz situācijas fona personiskajā un kopīgajā situācijā prasa to apstrādei atšķirīgu strukturējumu un intervenču aranžējumu/izpildījumu/veikumu; turklāt atkarībā no skatījuma atbilstoši situācijai tiek lietotas geštalterapijas idejas, metodes un tehnikas; dažas tēmas vai situācijas iespējams atainot, piemēram, ar radošo mediju palīdzību; citi aranžējuma/izpildījuma veidi ieteicami, lai raksturotu tēmu no jauna no atšķirīga skatījuma; aranžējums saistīts ar situācijas veidojumu („setingu”), materiālu pieejamību un citādu sagatavošanos, kas skar katru supervīzijas laika vienību un stundu; arī supervizora daudzperspektīvais aplūkošanas veids/skatījums un viņa metodiski didaktiskais aranžējums veido tālāku strukturēšanas dimensiju.

4.attēls. Strukturēšanas dimensijas

6.5.4. Uz mērķi orientēta strukturēšana

Supervīzijas darbā supervizors seko dažādiem mērķiem:

- uz vērtībām orientētie mērķi: integritātes ievērošana, kompleksa/integrējoša apzināšanās (*awareness*), ieinteresēta atbildība,
- mācību mērķi, uzlūkojot paškompetenci, sociālo un profesionālo kompetenci,
- mērķi, ko nosaka pasūtījums un norunas,
- mērķi, kas saistīti ar saturu.

Uz mērķi orientētā strukturēšana palīdz nepārtraukti pārbaudīt „sarkano pavedienu” supervīzijas procesa veidojumā.

6.5.5. Strukturēšana, ko nosaka supervīzijas pasūtījums un funkcijas

Supervīzijas realizēšanai nepieciešami noteikti priekšnosacījumi. Tādējādi norunām, kas saistīti ar pasūtījumu, ierādāma patstāvīga vērtība.

Pasūtījums veikt supervīziju parasti ir saistīts ar noteiktām vēlmēm, t.i., pasūtījumā tūdaļ tiek dots mērķu formulējums. Noskaidrot tos katru atsevišķi kopā ar pasūtītāju un vienoties par tiem ir īpaši nozīmīgi, jo tie būtiski ietekmē supervīziju. Norunas ietver arī strukturālus, hierarhiskus un organizatoriskus ietvara nosacījumus. Supervīzoram ir svarīgas arī zināšanas par supervīzijas funkcijām un to nozīmi sistēmā no pasūtītāja viedokļa. Labi strukturēts, skaidrs pasūtījums pasargā no vilšanās un pārpratumiem (supervīzors „starp nometnēm”!).

6.5.6. Novērtēšana

Tāda uz procesu orientēta metode kā supervīzija ir pakļauta nemītīgai attīstībai, ko ietekmē pieredze, kuru dalībnieki ienes supervīzijas darbā, un zinātniskās atziņas. Tādējādi supervīzija ir atvērta izmaiņām un nekādā gadījumā nav sastingusi konsultatīva metode. Tas pats attiecas uz izmaiņām supervīzora. Izmaiņām ir jāiet roku rokā ar nepārtrauktu darbības/rīcības ideju un darbības/rīcības stratēģiju pārbaudīšanu.

7. Procesa vadība

Kā jau pamatots iepriekšējās nodaļās, tie, kuriem profesionāli jāstrādā ar attiecībām – terapeiti, pedagogi, konsultanti vai

supervizori–darba vadītāji –atrodas pastāvīgos meklējumos un attīstībā. Viņu darbība ir palīdzība pašpalīdzībā (no sveša atbalsta uz pašatbalstu/*support – self support*).

6.5.3.apakšnodaļā attēlotajām strukturēšanas jomām rīcības modeļi ir metodiski didaktiska funkcija. Turpmāk runāts par tiešu personu procesa pavadību, par atļaušanos ieiet kontaktprocesā [22, 20] ar personu un tēmu un to, kas no tā visa tieši iznirst priekšplānā uz kompleksas situācijas fona.

Kāda situācija iesākumā vispirms ir difūza. Tā ir fons, uz kura personiskas saskares rezultātā kāds noteikts apstāklis, kāda problēma vai programma, kas atkārtojas, izdalās priekšplānā kā veidols/tēls. Fons pamatu pamatos ir haotiski daudzšķautņains, jo situācijas elementi atsevišķi nav saskaitāmi. Tikai nonākot personiskā saskarē, kāds fragments vai fenomens kļūst redzams vai sajūtams. Personiskā saskare attīstās subjektīvi un nav attiecināma uz kādu atsevišķu objektīvu elementu. Fenomens vienmēr ir kaut kā cita fenomens. Tādējādi tas, kas tiek piedzīvots kā saskare, nav reducējams uz vienu vienīgu elementu, bet gan vienmēr tverams kā kopsituācijas iespāids.

Tādējādi situācija nav pieejama nevienam objektīvam vērtējumam kā patiesa, pareiza vai nepareiza. Haotiski daudzšķautņainu veselumu nav iespējams raksturot, izmantojot elementus, jo nav iespējams rēķināties ar to, ka tie visi katrā gadījumā kļūst skatāmi priekšplānā. Tie situācijās piedzīvojamie iespāidi, kas izpaužas kā veidoli/tēli, ir radušies dzīves gaitā iegūto iespāidu rezultātā (pēdas, ko atstāj pārdzīvojumi/pieredze). Šie iespāidi viscaur savijušies kopā. Noskaņas un pieredze konkrētajā situācijā priekšplānā ļauj parādīties atmiņai. Tā, piemēram, vēlāk lūkojoties uz kādu atvaļinājumu, priekšplānā parādās atsevišķas ainas, „līdzī plīvošu iespāidu” krājums, kas atmiņā uzpeld kā „ne aizmirstami”, kā aina, kā smarža vai kā dzīves izjūta. Tā kļūst iespējams izskaidrot, kādēļ atsevišķos laika posmos un atšķirīgā noskaņojumā priekšplānā parādās citi iespāidi un kāda situācija vai kāds veidols/tēls tā vienkārši bez turpmākā nav noslēdzams.

Tādēļ mēs vadāmies pēc tā, ka kāda situācija, kāda jautājuma nostādne vai arī kāds fenomens nav raksturojams un izstrādājams, atdalot to no konteksta. Problēmas un fenomeni ir iesaistīti situācijā

un tās haotiski daudzšķautņainajā fonā, un šī situācija ir iesaistīta laika nepārtrauktībā.

Lai supervizors varētu apjēgt kādu situāciju, vispirms der gūt iespaidu, lai pēc tam fokusētos uz to, kas parādās tieši priekšplānā, piemēram, atmiņu par kādu difūzu situāciju.

Supervīzijas vadība vispirms ir uzmanīga kustība pretī problēmai, pretī jautājuma nostādnei, pretī redzamajam fenomenam, lai sāktu kontaktu. Sākt kontaktu nozīmē intensivēt. Intensivēšana atver ceļu uz dialogu ar problēmu, ar jautājuma nostādni vai fenomenu. Atmiņas, kas turklāt parādās priekšplānā, protams, var izbiedēt un kavēt dialogu. Supervizora mērķis ir, lai iesaistītā persona priekšplānā esošo tēmu nosauc, un viņš palīdz izlemt, kādā veidā šeit un tagad tā vēlas tikt galā ar problēmu, jautājumu un fenomenu.

Ja iesaistītais cilvēks ir gatavs izskaidroties, var „kontaktēties” ar atmiņu, ļauties emocionālai saskarsmei. Kontakts ir kustība starp savienot un šķirt. Šī kontaktēšanās norit ciklos. Jontefs [22, 102] kontaktu apraksta kā procesu: uztvert (*awareness*) – iekustināt – savienot – šķirt.

Kontaktēšanās tād ir dzīvīgs, plūstošs, svārstīgs, visaptverošs ķermeniskās komunikācijas process, kurā notiek mācīšanās, atraišanās, mainīšanās un augšana. Ja šo procesu pārtrauc, piemēram, bailes, rodas blokādes un arī stratēģijas situācijas pārvarēšanai. Tās tad ir iespējamās atbildes bailēm. Šādas pārvarēšanas stratēģijas var būt projekcijas, introjekcijas utt. No cita viedokļa raugoties, blokāde parasti tiek apzīmēta kā šķērslis.

Procesa pavadības mērķis ir pārstrādāt šīs bloķējošās pārvarēšanas stratēģijas, kas radušās starp individu un apkārtni. Tāpēc ir jākontaktējas ar bailēm vai priekšplānā iznirušajām stratēģijām, lai pārtrauktā kontaktēšanās atkal iekustētos un to varētu pabeigt.

Lai notiktu attīstība, jāļaujas situācijai, jāsaskaras ar to, jājūtas vienotam, t.i., jādodas pašregresijas fāzē (skatīt arī 6.1.1./6.1.2. uztvert/apjēgt). Pašregresija ir priekšnoteikums tai sekojošajai pašemancipācijai, t.i., to lietu atsegšanai un noskaidrošanai (no haotiski daudzšķautņainā situatīvā fona), kas kaut kādā veidā ir

skartas. Šādā kontakta sākšanas un veikšanas, atļaušanās un atbrīvošanās, regresijas un emancipācijas procesā notiek izmaiņas.

Emancipatoriskā daļa nozīmē atklātu, redzamu izskaidrošanos ar pieredzēto, ar apmulsumu, nozīmē sākt dialogu un izlemt, kas ir nozīmīgi, kas ir un kas nav pieņemami. Šī izskaidrošanās ir integrācijas process, kas pabeidz kontaktprocesu. Pēc tam ceļš atkal ir brīvs jauniem atklājumiem, jaunām jautājumu nostādnēm utt. (skatīt 6.1.3./6.1.4. saprast/izskaidrot). Izskaidrojoties ar personisko apjukumu, problēmām un deficītiem/trūkumiem, supervīzijas dalībniekam nepieciešami sargājoši ietvari, drošība un uzticēšanās, iedrošinājums un vērtības apliecinājums viņa paša uzskatiem.

Supervizors seko visam ar „bez nolūka nolūku”, t.i., viņš bez nolūka ir gatavs vienmēr no jauna pārliecināties par saviem priekšstatiem un mērķiem, lai sekotu supervizējamā vajadzībām, nevis savām; situāciju viņš strukturē, izmantojot nosauktos strukturēšanas aspektus.

Supervīzija ir arī kā „virves deļošana”/”staigāšana pa jumta kori” starp atbalstīšanu un ļaušanu vilties. Kā minēts (6.3. vērtību orientācija), atbalstīšana ieteicama tur, kur deficīti un nepietiekamība (vēl!) neļauj iespējami izpausties (*support*) paša personālās vai profesionālās kompetences ķēriem. Ja rīcībā ir paša resursi, tiek aktivēti tie, lai tiktu pieļauta iesaistīšana. Un būtu iespējams pašam uzņemties atbildību (*self-support*).

8. Metodes un tehnikas

„Metodes pašas par sevi ir striktas darbības stratēģijas, ko nodrošina teorētiskas idejas; tās atrodas savstarpējās sakarībās, un to rīcībā ir darbības tehniku un mediju repertuārs.” [23]

Uz līdz šim attēlotā paplašināta darbības plāna daudzpusīgā fona neizpaliek šo šķautņu iedarbība uz veidu, kādā notiek dialogs ar noteiktas situācijas apstākļiem, problēmām un dimensijām, ievērojot visas šīs situācijas strukturēšanas jomas un dimensijas. Kādas situācijas daudzpusība pieprasa realitātei iespējami tuvus ietvarus un līdzekļus, metožu, tehniku un radošā veidojuma daudzpusību, kas tālu pārsniedz tikai valodisku spoguļošanu un iztīrāšanu vien.

8.1. Eksperiments

Problēmas geštalorientētajā darbā bieži apstrādā, izmantojot atšķirīgus, situācijai adekvātus eksperimentus. Turklāt nav runa par zinātniskiem eksperimentiem, kas ir objektīvi un atkārojami. Runa ir par subjektīviem izmēģinājumiem, t.i., eksperimentā tiek piedāvāta iespēja, izmantojot visas maņas, gūt pieredzi, kas var aizvadīt līdz saprātīgām risinājuma iespējām. Eksperimentu lietojums ir atkarīgs no situācijas un ir orientēts uz procesu, bez stingriem noteikumiem šim nolūkam. Iemesli eksperimentu veikšanai ir:

- konfliktu pārvarēšana,
- izturēšanās pret pieredzi un jūtām,
- mācību procesi, kas saistīti ar personām un saturu,
- nolūks radīt personiskas saiknes ar situāciju,
- situācijas, kurās ir apgrūtināta valodiska pieeja,
- risinājumu/iespēju izmēģināšana,
- sarežģītības samazināšana,
- atklātu situāciju veidošana, lai gūtu jaunu vai alternatīvu pieredzi,
- apzināšanās (*awareness*).

Šajā geštalorientētajā pieejā eksperimentam tiek radīta saikne ar Šmitca jaunās fenomenoloģijas pieeju, kas „rotalīgās identifikācijas” nozīmi izmēģinājuma izpratnē apraksta kā būtisku pieredzes ieguves formu cilvēka attīstībā.

Eksperimentu lietojums ir ļoti daudzpusīgs, tomēr ne patvaļīgs. Eksperimentā var iesaistīt daudzas vingrinājumu, uzdevumu, kustību, uzstādījumu utt. formas. Izmantojot eksperimentus, ir jāievēro, ka to lietojumam ir jābūt tēmām tuvam un secīgam. Visvairāk ir jāuzmanās, lai eksperimentu laikā netiktu ievainota cilvēku integritāte. Eksperimentiem ir jāatbilst iepriekš noteiktiem nosacījumiem un jābūt izaicinošiem, bet ne pārslogojošiem.

8.2. Scēniskais

Scēniskajām metodēm geštaltdarbā ir milzīga loma. Iztēles dramatisējumos, psihodramā, lomu spēlē un monodramā (tā, kā to praktizēja F.Perlss) darbs ar scēnām ir centrālais moments. Izkārtojot personas, figūras un priekšmetus, scēniskais tiek

„iesaldēts” un tādējādi atver iespēju to aplūkot no atšķirīgiem redzes leņķiem, arī no ekscentriskas pozīcijas, un mainīt. Attēlojuma formas var būt:

- a) reālas – kāds es esmu vai viņš, viņa ir,
- b) iztēles – kā es to iztēlojos, fantāzija,
- c) simboliskas – piemēram, kā koks,
- d) reprezentatīvas – raksturīgais, stereotipais, tipiskais.

8.3. Radošie mediji

Radošie mediji, kas ieteicami supervīzijas darbam, ir, piemēram, krāsas, māls, dabas materiāli, lelles, fotogrāfijas, gleznojumi, skatu kartes, lakati, audumi, dzeja, mūzika, rotaļu klucīši utt. Turklāt repertuārā iederas arī darbs ar ķermeni un kustība. Radošajiem medijiem supervīzijas darbā ir vairākas funkcijas.

- Tie rada iespēju piekļūt situācijas fona „haotiski daudzšķautņainajam”.
- Tie samazina sarežģītību.
- Tie dod iespēju kaut kam pieskarties.
- Tie piedāvā projekcijas laukumu.
- Tie dod iespēju izteikt valodā neizsakāmo.

Kreatīvo mediju lietošanas priekšnoteikums ir psiholoģiskā drošība un psiholoģiskā brīvība. Psiholoģiskā drošība attīstās intersubjektīvā pamatnostājā. Psiholoģiskā brīvība ir attiecināma uz saturu un izteiksmes un attēlojuma formu.

8.4. Pārdzīvojumu intensīvējošas geštaltehnikas

Pārdzīvojumu intensīvējoša geštaltehnika ir panorāma. Radoša veidojuma ceļā tiek attīstītas dažādas panorāmas formas. Panorāmas ir „sasaldēti” dzīves attiecību, darba attēlojumi kādā laikposmā. Tie piedāvā iespēju katram atsevišķi, komandai vai organizācijai procesu un attīstību padarīt redzamu un izsekojamu, it kā no putna lidojuma skatītu. Panorāmas ar personām tiek gleznotas vai ar personām uzstādītas vai būvētas, izmantojot dažādus materiālus. Panorāmas piedāvā labu izejas situāciju divu pamattehniku „Identificēšanās” un „Dialogs” lietošanai. Tās rada iespējas identificēties ar iztēlotām personām, priekšmetiem vai

elementiem, piemēram, pašu radīto tēlu elementiem. Identificēšanās ar svešām personām un svešiem elementiem sniedz dziļāku izpratni gan par citiem, gan arī par pašu „atšķeltajām” daļām, kas tādos brīžos parādās. Dialogu starp dažādām personām vai elementiem padara iespējamu kontakts, samierināšanās un norobežošanās.

8.5. Geštaltpiskas intervences

Geštalorientētajai supervīzijai tipiskas intervences ir:

- atkārtošana, pārspilēšana, pārvēršana pretstatā (skaidrības radīšana par polaritātēm);
- paradoksas intervences (mudinājums līdz šim apgrūtinošo izvērtēt no jauna un izturēšanos uzdot kā uzdevumu, simptomu parakstīšana);
- iztēle/darbs ar fantāzijām (šīs intervences lieto bieži, jo tās īpaši ieteicamas, fantazējot par perspektīvām, vērsot skatu uz iespējamo paša personas un profesionālo nākotnes dzīves patiesību);
- īpaši pazīstams ir darbs ar „tukšo krēslu”. Iepretim supervizējamajam novieto tukšu krēslu, un to ieņem kāda iztēlota persona vai kāda pašas personas daļa (piem., bailes). Ar šo personu vai paša daļu tiek sākota saruna vai izskaidrošanās, izmantojot identifikāciju un dialogu.

9. Kopsavilkums

Rakstā „Geštalorientētā supervīzija” autors iepazīstina ar savu darbības ideju, kas paredzēta supervizoriem, nākamo supervizoru izglītotājiem (terapeitiem, pedagogiem, konsultantiem) un ieinteresētiem nespeciālistiem. Viņš apraksta šīs idejas geštalorientēto teorētisko sakņojumu un iedziļinās līdzšinējās geštal-supervīzijas darbības idejās un integratīvajā supervīzijā. Autors uzsver dažas idejas, kas viņam, raugoties ar savu uz praksi orientēto redzējumu un pieredzi, šķiet nepieciešamas un pārliecinošas. Atbilstošu fonu metodiski didaktiskajai pieejai veido R.Kona „Uz tēmām centrētās interakcijas” [24] un teorētiskajiem ietvariem – H.Šmitca jaunās fenomenoloģijas atziņas. Autors tajās redz papildinājumu idejām, kas līdz šim veidojušas supervīzijas procesu. Geštalorientētā pieeja supervīzijai ataino

daudzperspektīvu pieeju profesionālam darbam ar attiecībām humānistiskās psiholoģijas garā.

Tā uztverama kā atvērta ideja, lai mudinātu:

- situācijas uztvert, apjēgt, saprast un izskaidrot kā veselumu, kā uz procesu orientētas un daudzperspektīvas,
- ievērot līdzsvaru starp indivīda, grupas/komandas un tēmas/jautājuma interesēm [25],
- rosināt apzināšanos kontaktā ar sevi un citiem, iepazīt un attīstīt paša lietotās stratēģijas, lai sekmētu spēju atbildēt un tādējādi atļauties uzņemties atbildību par paša rīcību (geštalts),
- attīstīt apziņu par to, kas izceļas priekšplānā uz difūza fona, un iesaistīt to savstarpējās attiecībās, lai noskaidrotu sakarības un būtu iespējama integrācija,
- rūpēties par konsensa atrašanu un integritātes saglabāšanu ko-responses procesā (integratīvā supervīzija, H.Pecolds),
- dot iespēju „cilvēka pašapcerei par sevis atrašanu savā (profesionālajā) vidē” [jaunā fenomenoloģija – 26, 5].

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Perls, Frederick S. Das Ich, der Hunger und die Aggression, Stuttgart 1978.
2. Jakob-Krieger, C., Schay, P., Dreger, B., Petzold, Hilarion G., Mehrperspektivität-ein Metakzept der Integrativen Supervision-, Mitgliederrundbrief 2/2005 DGIK Herne 2005.
3. Schmitz, Hermann, Was ist Neue Phänomenologie, Rostock 2003.
4. Petzold, H., Rodriguez-Petzold, F. & Sieper, J. (1997), zitirt in Supervisorische Kultur und Transversialität-Grundkonzepte Integrativer Supervision Teil I. in Integrative Therapie (1/2, S. 22).
5. Perls, Frederick S. Das Ich, der Hunger und die Aggression, Stuttgart 1978.
6. Petzold, H. Das Ko-responzenzmodell als Grundlage der Integrativen Therapie und Agogik in H. Petzold, Integrative Therapie, Band II,1, S.55, Paderborn 1993.

7. Petzold, H. Das Ko-respondenzmodell als Grundlage der Integrativen Therapie und Agogik in H. Petzold, Integrative Therapie, Band II,1, S.21, Paderborn 1993.
8. Petzold, H., Das Ko-respondenzmodell als Grundlage der Integrativen Therapie und Agogik in H. Petzold, Integrative Therapie, Bd.II, 1 S.53, Paderborn 1993.
9. Petzold, H., Das Ko-respondenzmodell als Grundlage der Integrativen Therapie und Agogik in H. Petzold, Integrative Therapie, Bd.II, 1 S.53, Paderborn 1993, S. 19-90.
10. Petzold, H., Das Ko-respondenzmodell als Grundlage der Integrativen Therapie und Agogik in H. Petzold, Integrative Therapie, Band II,1, S.123 ff, Paderborn 1993.
11. Jakob-Krieger, C., Schay, P., Dreger, B., Petzold, Hilarion G., Mehrperspektivität-ein Metakzept der Integrativen Supervision-, Mitgliederrundbrief 2/2005 DGfK, S. 28 ff, Herne 2005.
12. Schmitz, H., Der Leib, der Raum und die Gefühle, Stuttgart 1998.
13. Schmitz, H., Der Leib, der Raum und die Gefühle, Stuttgart 1998.
14. Schmitz, H., Neue Grundlagen der Erkenntnistheorie, S.251
15. Bonn 1994.
16. Metz, Pamela K., Tao des Lernens Paderborn, 1996.
17. Metz, Pamela K., Tao des Lernens Paderborn, 1996.
18. Schmitz, Hermann, Der unerschöpfliche Gegenstand, Bonn 1990.
19. Eck, Dietrich (Hrg), Supervision, Bonn 1998.
20. Eck, Dietrich (Hrg), Supervision, Bonn 1998.
21. Petzold, G. Hilarion, Integrative Supervision, Meta-Consulting & Organisationsentwicklung, Paderborn 1998.
22. Schmitz, H., Was ist Neue Phänomenologie, Rostock 2003.
23. Yontef, Gary, M., Gestalttherapie als dialogische Methode in Integrative Therapie 2-3/1983, Junfermann Verlag Paderborn.
24. Petzold, H, Das Ko-respondenzmodell als Grundlage der Integrativen Therapie und Agogik in H. Petzold, Bd.II, 1 S. 20 ff, Paderborn 1993.
25. Cohn, Ruth, Es geht ums Anteilnehmen..., Freiburg 1989.
26. Cohn, Ruth, Es geht ums Anteilnehmen..., Freiburg 1989.
27. Schmitz, Hermann, Der unerschöpfliche Gegenstand, Bonn 1990.

VAI ATKARĪBAS NOVĒRŠANA IR BEZJĒDZĪGA? NARKOTIKU UZTVERES BRIEDUMA KONCEPCIJA

Gundula Barša (Gundula Barsch)

Daudzās Eiropas valstīs sabiedrība pašlaik sastopas ar īpatnēju fenomenu: iedzīvotāju grupas, kas vairāk vai mazāk regulāri lieto pat aizliegtas narkotikas, neļauj sevis nostādīt beztiesiskā pozīcijā, kurā viņi nevarētu izteikt savu viedokli. Ar arvien lielāku pašcieņu viņi prasa piedalīšanos sarunā par narkotiku lietošanas veidu attīstību, par narkotiku problēmu uztveri un definīciju un beigu beigās par palīdzības un atbalsta ceļiem un līdzekļiem. Uz šī fona nepārsteidz tas, ka narkotiku un atkarības jautājumi izraisa arvien lielākas diskusijas. Tajās iekļūst jautājumi par metodoloģiskām pieejām un narkotiku politikas praktiskajām koncepcijām, par palīdzību atkarīgajiem, tātad arī par atkarības novēršanu.

Šīs diskusijas liek vēīgāk skatīties uz teorētiskām pretrunām un profilakses prakses praktiskajām robežām, kā tā var attīstīties, ievērojot mūsdienu attiecības ar narkotikām. Šajās diskusijās uzsvēta paradigmu maiņas nepieciešamība, sabiedrībai cenšoties samazināt narkotiku problēmas, paradigmu maiņa, kas padarītu narkotiku uztveres briedumu par sabiedrības saistību izejas un mērķa punktu.

Atslēgas vārdi: atkarības novēršana, narkotiku uztveres brieduma koncepcija, narkotiku lietošanas diferencēta uztvere, narkotiku kultūras attīstība.

Ārstēšanas sistēmas racionālisms – noteicošais atkarības novēršanā

Hašiša lietošanas formas uztrauc Eiropas valstu sabiedrību jau kopš 20.gadsimta 60.gadiem. Toreizējās diskusijas un pārdomas par narkotiku problēmu novēršanu atstājušas pēdas atkarības profilaksē, ko praktizē šodien. Ir vērts pamest skatienu atpakaļ.

Noslēdzot starptautiskus līgumus par saskaņotu rīcību, valstis pievērsa sevišķu uzmanību, no vienas puses, represijām pret pieprasījumu un piedāvājumu un, no otras puses, abstinences jeb atturības uzturēšanas vai atjaunošanas stratēģijām konsultāciju un terapijas jomā. Šo rīcību veidu pamatojumi ņemti no atkarīgo ārstēšanas sistēmām ar to toreizējo racionālumu: tas balstījās uz specifisku narkotiku lietošanas izpratnes un pārstrādes paraugu, kas tajos laikos bija plaši atzīts ekspertu aprindās. Pēc tam narkotiku lietošana tika skaidrota tikai divās interpretācijās, kuru binārais kods bija „atturība pret atkarību”.

Šo racionālismu uzturēja tā laika priekšstati par atkarību. Tie izrietēja galvenokārt no vienusējiem, mehāniskiem un dramatisētiem priekšstatiem par narkotiku attīstības procesiem. Atkarību uztvēra kā karjeru, kas sākas ar pirmo mēģinājumu un nepakļaujas nekādai vadībai un kontrolei; bez terapeitiskās iejaukšanās tā nav pārtraucama, un, ja narkotiku lietotājs neatgriežas pie atturības, viņa veselība [4] un iespēja dzīvot sabiedrībā tiek aizvien vairāk iedragāta [piem., nemotivētā sindroma formā, sk. 3].

Atkarības novēršana balstījās uz bināro kodu „atturība pret atkarību”

Brīnumainā kārtā izrādījās, ka atkarības novēršana galvenokārt balstījās uz bināro kodu „atturība pret atkarību”. Šādas metodoloģiskas konstrukcijas dēļ atkarības profilakse pakļāvās medicīniskajam profilakses modelim, ar ko ir saistīti sekām bagāti ierobežojumi un no kura attīstās tikai **novēršanas stratēģijas**. Pievēršanos lineāram atkarības uztveres paraugam argumentē atkarības novēršana ar veselības jēdzienu, kas ietver diktatorisku uzaicinājumu par vēlamu uzvedību, proti, atturību. Sabiedrībā plaši akceptētais mērķis neļaut attīstīties pastāvīgai atkarībai, kļuva par argumentu profilakses stratēģijām, kas liek šķēršļus jebkādai psihoaktīvu vielu lietošanai.

Paliek nediferencēti narkotiku lietošanas uztveres veidi un narkotiskā atkarība, taču izskanēja mudinājumi pievērst uzmanību psihoaktīvo vielu specifikai, kuras dēļ parasti neproblemātiskas narkotiku lietošanas formas var būt tikai priekšpatoloģiskas – tātad atkarības priekšpakāpes. Šis veselības jēdziens ļauj leģitimēt

ekspertu sistēmas plašo iejaukšanos, kas padara atkarības novēršanu par totālo struktūru mērķgrupām, realizē sabiedriskās kontroles funkcijas, uzskatot narkotiku lietošanu par patoloģisku, normējamu un terapeitiski uztveramu.

Taču tiek arī apspriestas narkotiku lietotāju tiesības uz atzišanas un ievērošanas pretenzijām.

Mūsdienu situācija

Narkotiku tiesību prohibītīva orientācija un atkarības profilakses īstenošana tomēr nevar novērst to, ka daudzi lieto aizliegtas vecas un arī jaunas narkotikas. Hašišs (*cannabis*) ir vispopulārākais no visām aizliegtajām vielām: jau sen mainījies tā tikai jauniešu kultūrā integrētās narkotikas statuss. Plašās pieredzes dēļ vienlaikus ar brīvu lietošanu augs arī liberalizācijas piekritēju skaits, kas spieda sabiedrību sākt diskusiju par šīs substances uztveri un lietošanas veidiem.

Šos sabiedrības centienus atbalsta arī tas, ka it īpaši pēdējos desmit gados ir mainījusies atkarības izpratne. Pašlaik ekspertu aprindās runā par narkotiku lietošanas un attīstības procesu diferencētu ainu [6], tā soli pa solim pārvarot mehānisko domāšanas veidu. Atkarību pašlaik izprot kā dinamisku daudzslāņu procesu, kas norit mainīgi un katrā mirklī var pagriezties atpakaļ.

Mūsdienu pieredze rāda, ka ir iespējama „dzīve ar narkotikām”. Daļai atkarīgo novērojamā hronifikācija un psihosabiedriska pamestība, no statistikas viedokļa, ir drīzāk izņēmums, nekā vielas ilgas lietošanas likumsakarīgas sekas¹.

Narkotiku lietošanas diferencēta uztvere

Tātad atkarības diferencēta izpratne ir saistīta arī ar plašāku skatījumu uz psihoaktīvo substanču lietošanu.

Par zinātniski pierādītu pašlaik uzskata, ka dažas narkotiku lietošanas formas saistītas ar fizisko, psihisko un sabiedrisko veselību [par hašišu skat. arī 7]; ka narkotiku lietošanai var būt ne

¹ Piemēram, alkohols: tikai 7–10% pieaugušo dzīvo atturīgi; ap 14% vīriešu (rietumos) un/vai 16% (austrumos), 8% sieviešu (rietumos) un/vai 5% (austrumos) katru dienu lieto vairāk nekā 40 g (vīr.) un/vai 20 g (siev.) veselībai kaitīga tīra alkohola. Tomēr atkarības slimnieku un ārstējamo personu ir krietni mazāk – mazāk nekā 5% pieaugušo. (*Simon un DBDD* (1999). Pārskats par atkarību Vācijā 1999.; *DHS* (1999). Gadagrāmata "Atkarība" 2000.g.)

tikai destruktīvi, bet arī stimulējoši pat aizsargājoši komponenti [9]; ka to automātiski nepavada somatiski un/vai psihiski traucējumi [10] un lietotāja spēja dzīvot sabiedrībā un veselība tāpēc uzreiz likumsakarīgi nebeidzas.

Līdz ar to narkotiku lietošanu var uztvert arī kā rīcību, kas noteiktos apstākļos integrējama cilvēku dzīvē, var ieņemt pamatotu vietu un tikt saskaņota ar sabiedrībā godā turētām vērtībām. Pieturoties pie šādas izpratnes, narkotiku lietošana nav uzskatāma par kaut ko, kas obligāti jāpārvar, bet gan par ko tādu, kas var selektīvi sekmēt cilvēku uzvedību.

Tāpēc uzmanību atkal saista narkotiku lietotājs kā vēlamais šīs uztveres „blakusprodukts”, viņa spēja pienācīgi apieties ar psihoaktīvajām substancēm, sabiedrības regulētās viņa izpaušanās iespējas, viņa paša atbildība un pašnoteikšanās.

Nepieciešama saikne ar realitāti

Novēršanas piekritēji, kas propagandē „no narkotikām brīvu dzīvi”, nonāk pretrunā ar sabiedrisko iecietību pret psihoaktīvo substanču lietošanu, kas ir mērķis, pēc kura tiecas iedzīvotāji. „Brīvība no narkotiskiem līdzekļiem”, ņemot vērā sabiedrisko realitāti un substanču lietošanas iesakņošanas kultūrā, ir nereāla. Sabiedrībās, kas orientētas uz tirgu un patēriņu, lietošana, tajā skaitā arī ārkārtīgie, daļēji veselībai kaitīgie lietošanas paraugi un atkarība, ir sabiedrības realitātes daļa un par tādu arī jāatzīst. Tāpēc ir jāatsakās no atkarības novēršanā līdz šim pieņemtā binārā koda „atturība pret atkarību”.

Narkotikām sabiedrībā ir dažādas funkcijas un nozīme, to lietošana iesakņojusies ļoti dažādās kultūrās, to ietekmē daudzi un daļēji arī pretrunīgi normatīvi. Tāpēc jautājumi, kas saistīti ar psihoaktīvām substancēm un to lietošanu, ir izaicinājums (gandrīz) visiem pilsoņiem, kuri tam kaut kādā veidā turējušies pretī dažādos dzīves periodos. Parasti ir runa par līdzsvaru starp narkotiku lietošanu un citām prasībām un vajadzībām. Psihoaktīvo substanču lietošana sabiedriskajā realitātē tādā mērā, kā tā pastāv šodien, ir ilglaicīgs dzīves uzdevums, kas visiem iedzīvotājiem jārisina un ko viņi arī risina.

Turklāt tikai nedaudzi cilvēki jau šodien kā risinājumu pieņem atturību. Vairāk ir tādu, kuri domā atrast tādu narkotiku lietošanas

veidu, kas būtu samērīgs viņu pašreizējā situācijā un dzīves periodā. Uzmanības centrā ir jāizvirzās jautājumiem par atkarības/atturības personīgo risku. Bez šaubām, viņi varētu griezties pēc atbalsta un palīdzības.

Jauna metodoloģiska bāze: narkotiku lietošanas briedums

Aktuālo atkarības novēršanas koncepciju trūkumi prasa principiālu pārorientēšanos, kas tiešām palīdzētu atbrīvoties no uz novēršanu orientētā domāšanas modeļa gravitācijas spēka. Tas var izdoties, tikai plaši mainot paradigmas, ar ko pakāpeniski turpināsies atkarīgo palīdzības sistēmā attīstītā paradigmu maiņa „atzīšana atturības vietā”.

Tieksme uz atkarību un ārkārtīgu lietošanu nav atturība. Atturība jāuztver kā viena no formām nespējai rīkoties ar narkotikām. Tāpēc, no metodoloģiskā viedokļa, atkarībai pretējais jēdziens ir **kontrolēta narkotiku lietošana**. Tās vēlamā specifiskā kvalitāte šajā rakstā nosaukta par **narkotikas lietošanas briedumu**.

Narkotiku lietošanas brieduma attīstīšana vērsta uz to, lai padarītu cilvēkus spējīgus patstāvīgi orientēties ikdienas situācijās un lai viņi varētu atrast pienācīgas narkotiku lietošanas formas. Narkotiku lietošanas briedums nekādā ziņā neietver sevī iemaņas, gribasspēku un paškontroli, lai burtiski īstenotu ekspertu formulēto nodomu (atturību), tā būtu nepareiza interpretācija, kas pastāvēja dažās agrākajās pieejās. [5] Tomēr narkotiku lietošanas briedums neaprobežojas ar psihoaktīvo substāncu lietošanas „know-how” nodošanu. Šī uztvere ir vērojama pirmām kārtām pieejās, kas izstrādātas kā risku novēršana. [1; 2]

Narkotiku lietošanas briedums jāizprot kā rīcību komplekss saistībā ar narkotikām. Individuālajā līmenī narkotiku lietošanas briedums veidojas kā rezultāts, kurā savijušās tehniskas, sabiedriskas, kultūras, refleksīvas, emocionālas, jūtīguma un ētiskas kompetences, kas pats par sevi jau ir izaicinājums.

Uz pašreizējo zināšanu fona tiek apskatītas šādas narkotiku lietošanas brieduma galvenās jomas:

- ziņas par narkotikām informatīvā, kulturālā un tehniskā aspektā;
- spēja sagādāt baudu tās tehniskajos, motivācijas, juteklīgajos, sabiedriski kulturālajos un ētiskajos elementos;

- kritiskas spējas ar analītiskām, refleksīvām un ētiskām dimensijām;
- risku menedžmenta spējas, kas ietver arī informatīvus, tehniskus sabiedriski kulturālus un ētiskus komponentus.

Šīs spējas un motivācijas veido narkotiku lietošanas briedumu un pamatu tam, lai cilvēki ikdienas situācijās ar tām rīkotos patstāvīgi un lietpratīgi. „Narkotiku lietošana ir autonoma tāpēc, ka tā nenotiek, citiem no malas aizliedzot vai piegādājot tās. Lietotāji vadās no paša pieredzes veidotiem noteikumiem. Narkotiku lietpratīga lietošana pamatojas uz zināšanām par baudu un ļaunumu, ko tās var sagādāt.” [8]

Zināšanas par narkotikām

Zināšanas par narkotikām, ko daļēji izprot un akceptē arī kā iespējamu narkotiku novēršanas pasākumu daļu, ietver dažādas pamatidejas. Bez šaubām, runājot par *informatīvajiem* aspektiem, pirmām kārtām ievēro ziņas un informāciju par narkotikām. Tehniskajos aspektos ietilpst ne tikai praktiskās narkotiku lietošanas iemaņas, bet arī spēja mērķtiecīgi atklāt dažādas narkotiku lietošanas formēšanas iespējas. *Kulturālie* aspekti pievērš uzmanību zināšanām un iemaņām, kas skar jēgas piešķiršanu, kā arī narkotiku uztveri un apzinātu lietošanu ar kulturālo kodu. Šīs kompetences kļūst nepieciešamas, lai, narkotiku lietošanu formējot, neapmierinātos tikai ar individuālām interesēm un vajadzībām, bet arī iekļautu reālās ekonomiskās, politiskās, ekoloģiskās un kulturālās sabiedrības aprindas un spētu ar tām kritiski diskutēt.

Baudas sagādāšana

Baudas sagādāšana, šķiet, mūsu sabiedrībā nav ne pieprasīta, ne plaši izteikta. Parasti kā baudu propagandē narkotikas, ko vairāk un ātrāk lieto. Tāpēc ziņas par attiecīgu narkotiku kultūru un to baudas normu kritiska apspriešana pieder pie *kulturālās* dimensijas. Tikai šādi narkotiku lietotājs var aktīvi apgūt narkotiku lietošanas racionālos, simboliskos, pamudinošos cēloņus un inscenējumus.

Tehniskā dimensija ietver sevī kontroles iemaņas. Tās ir ne tikai zināšanas par narkotiku iespējamajiem ietekmes veidiem un

spēju tos aktivizēt. Pie kontroles iemaņām, uz kurām balstīta bauda, pieder arī spēja no jauna veidot attiecības starp narkotikas lietošanu un dzīvesstilu saistībā ar visu rīcību orientieru repertuāru: narkotiku lietošanu bieži uztver izolēti – kā cilvēka dzīves atsevišķu un stigmatizētu daļu.

Taču narkotiku lietošana nav izolēta dzīves joma. To var veidot un izmainīt. Narkotiku lietošanas formas ir saistītas ar citiem orientieriem, interpretācijām, ieradumiem, lomām un nākotnes plāniem un var būt izprastas tikai kā kompleksa dzīves stila sastāvdaļa.

Kritiskā spēja

Kritiskās spējas *analīzes* elements parādās spējā novērtēt situāciju. Turklāt runa ir par spēju reāli novērtēt prasības, sekas, kā arī spēju pieņemt lēmumu un rīkoties, salīdzināt to ar narkotiku lietošanas konsekvencēm. Šāda analizējoša kritiskā spēja stimulē pieņemt lēmumu par tādu narkotiku lietošanu, kas atbilst situācijai, ņemot vērā daudzumu, vietu, laiku un lietošanas formu.

Kā nozīmīgs kritiskās spējas *refleksīvais* elements jāuzsver spēja pašam kritiski pārlicināties par attiecīgos apstākļos un situācijā, konkrētajā sabiedrībā un paša biogrāfijā praktizētās narkotiku lietošanas funkcijām un lomu un nepieciešamības gadījumā veikt korekciju.

Kritiskās spējas *ētiskais* elements liek novērtēt spēju rīkoties sabiedriski atbildīgi un respektēt cilvēka iekšējo un ārējo dabu, kas atspoguļojas veidā, kā tiek lietotas narkotikas.

Risku menedžments

Risku novēršanas koncepcijā iekļauti apsvērumi, kas konkretizē prasības par veiksmīgu narkotiku lietošanas risku pārvarēšanu. Šajā sakarā tiek uzsvērts ziņu sevišķais instruktīvi kvalificējošais sastāvs par riskiem un to pārvarēšanas spēju un iemaņu nozīmi. Tās jāizprot kā risku menedžmenta *informatīvi tehniska* dimensija.

Risku menedžmentā ietilpst arī spēja lemt par sabiedriski atbildīgu narkotiku lietošanu tās *sociālajā un ētiskajā* dimensijā. Šajā aspektā ietilpst, piemēram, spēja saprast riskus, kam narkotiku lietošanas dēļ var tikt pakļauti citi cilvēki, un ņemt tos

vērā. Produktīvai risku pārvarēšanai nepieciešama sabiedrisko situāciju kompleksa vērtēšanas spēja. Pirmkārt, var reāli novērtēt grūtības, resursus to pārvarēšanai un iespējas iegūt papildresursus, otrkārt, saprast savstarpējās sakarības un, treškārt, izdarīt no tā pienācīgus secinājumus par narkotiku lietošanas veidu.

Narkotiku uztveres briedums garantē spēju dzīvot sabiedrībā

Narkotiku uztveres brieduma rezultātā rodas integrēta, patstāvīgi kontrolēta un uz baudu orientēta narkotiku lietošana, kas psihoaktīvo substanču lietotājiem dara iespējamu paša noteiktu un pašsaprotamu piedalīšanos sabiedrības dzīvē. It īpaši tāpēc, ka narkotiku uztveres briedums saistīts ar no malas un paša noteiktām prasībām, un iracionālas rutīnas vietā rodas apzinīgs un diferencēts riska menedžments.

Narkotiku uztveres briedums ir priekšnoteikums spējai dzīvot sabiedrībā, jo individuālie narkotiku lietošanas noteiktie uzvedības veidi, piemēram, epizodiska bēgšana no ikdienas, orientēšanās uz paša personu, baudu, ārkārtīgu pieredzi un prieka gūšanu, tiek klasificēti kā sociāli kopīgi mērķi. Tātad individuālu lēmumu atteikties no narkotiku lietošanas vai atturību (uz mūžu vai pēc situācijas) var (bet ne obligāti) izprast arī kā briedumu.

Paradīgu maiņas platums un dziļums

Narkotiku uztveres brieduma attīstība ir kompleksu un pretrunīgu ietekmju mijiedarbības rezultāts. Tā iegūst veicinošus un/vai apturošus impulsus no dažādiem sabiedrības līmeņiem (visa sabiedrība, kolektīvs, indivīdi) un no daudzām jomām (t.sk. ekonomika, politika, tiesiskā sistēma, izglītības sistēma). Narkotiku problēmu samazināšana ir jāsaprot kā uzdevums, kas ietver narkotiku uztveres brieduma attīstību.

Tāpēc, ņemot vērā ietekmju faktoros un mehānismus, jāķeras pie sabiedriskiem, kolektīviem un individuāliem līmeņiem, kas mīkstinātu narkotiku problēmu dinamiku, gaitu un atkarības attīstību. Tās atšķiras dažādās klasēs, slāņos, sociālajās grupās (dzimums, vecums, piederība pie kultūras vides), kā arī atkarībā no dzīvesstila un subkulturālajām grupām. Jāņem vērā, ka psihoaktīvo substanču lietošanu nedrīkst uztvert kā atsevišķu individualizētu

aktu. Tas jāizprot kā mūsdienu kultūras daļa, kas izveidojas, tiek nodota un mainās sarežģītajā sociāli kulturālajā mijiedarbībā.

Tātad jāizlemj, kādas substances tiek paziņotas un definētas kā kulturāli integrējamas, kādi fenomeni jāuztver kā problemātiski, kādi – kā atkarība. Narkotiku uztveres brieduma attīstība ir būtiski atkarīga no tā, vai kolektīvā vienošanās saistībā ar narkotiku lietošanu vispār tiek pieļauta un kā tā tiek vadīta. Šajā sakarībā sabiedriskās vienošanās un galvenajos vilcienos sabiedriski saskaņotu noteikumu trūkums izraisa kontroles zaudējumu.

Bez šaubām, šādu uzdevumu var uztvert kā ļoti provokatorisku. Taču visuresošā paškontrolē, afektu izspiešana, dziņu regulēšana un racionalitāte kā vienmēr ir ļoti cienītas vērtības mūsu sabiedrībā ar protestantisma ētiku. Varbūt arī tāpēc ļoti nepieciešamās diskusijas līdz šim ir veiksmīgi noraidītas un bloķētas. Diskusiju par samērīgu narkotiku lietošanu noraidīšana un diskriminācija novedusi pie tā, ka līdz šim nav notikusi nekāda kolektīva vienošanās par to, kādā vietā, kādā laikā, kādā daudzumā un kādai personai narkotiku lietošana uzskatāma par akceptējamu, kādas situācijas skaitās pienācīgas un kādas izredzes ir kontrolētai, uz baudu orientētai narkotiku lietošanai un kādās formās. Tāpēc trūkst skaidru orientācijas punktu un vērtēšanas mērogu un narkotiku lietotāji, kuri meklē pienācīgas narkotiku lietošanas formas, ir atstāti paši savā ziņā. Tas dod pamatu priekšstatam par šķietamu iespēju jebkurā laikā ņemt un lietot jebkuru narkotiku.

Kas ir nepieciešams narkotiku uztveres brieduma attīstībai?

Narkotiku uztveres briedumu nevar attīstīt „no augšas”, praksē tas attīstās pragmatiski. Galvenie personāži ir paši narkotiku lietotāji un viņu sociālie tīkli un pašpalīdzības attiecības. Izstrādājot pienācīgas narkotiku lietošanas formas, izmēģinot visaptverošu pieredzi, attīstot patstāvīgas intereses un izmainot kavējošus apstākļus, viņi aktīvi attīsta savu narkotiku uztveres briedumu.

Vai tas nozīmē, ka apzinātai un plānveidīgai ietekmei uz narkotiku uztveres briedumu jāierobežojas ar atļauju gūt narkotiku pieredzi? Atbilde laikam būs šāda: „Arī, bet ne tikai!”

Veicināt narkotiku kultūru attīstību

Legalizētājā jomā būtiskos kultūrizglītojošos impulsus radīja pirmām kārtām psihoaktīvu vielu piegādātāji (alkohola, tabakas, farmācijas rūpniecība), kas ievēroja savas tirgus intereses. Ņemot vērā tirgus un patēriņa sabiedrības destruktīvos elementus, kulturālās izglītības lauku tomēr nedrīkst bez ierunām atstāt narkotiku piegādātājiem. Tāpēc sabiedrībai, kas vēlas samazināt narkotiku problēmas, jāpievērš lielāka vērība narkotiku lietotāju interesēm narkotiku kultūras veicināšanā un atbalstīšanā.

No soda brīva telpa ir nepieciešams priekšnoteikums narkotiku uztveres brieduma attīstībai. Bez tās neizdosies pietiekami organizēt kopīgu narkotiku lietotāju grupu pieredzi, formulēt uzskatus par pienācīgām narkotiku lietošanas formām. Atbrīvošana no soda veido arī sociāla atbalsta un palīdzības priekšnoteikumu, kas var aktivizēt un atbalstīt kultūras attīstību un pavadīt cilvēkus narkotiku lietošanas apgūvē.

Atklātība pret hašiša lietotājiem un viņu attīstītajiem narkotiku kultūras aspektiem varētu atbrīvot uzkrāto pieredzi un šajā jomā cirkulējošās subkulturālās zināšanas no tabu, atbrīvot lietotājus no aizspriedumiem un mudināt uz patstāvīgu palīdzību un atbalstu.

Jautājumi „akceptējošai narkotiku audzināšanai”

Sakarā ar „akceptējošās narkotiku audzināšanas” attīstību rodas milzīga vajadzība pēc izskaidrošanas, kurā it īpaši jāiekļauj šādi kompleksi:

- **priekšmetu loks, kas jāuztver un jāaptver narkotiku problēmu samazināšanas stratēģijai** (kopš kura brīža un kāda narkotiku lietošanas forma ir disfunkcionāla, ar kādām pazīmēm tā ir funkcionāla un/vai akceptējama un pieņemama);
- **paraugi, kas izskaidro narkotiku problēmu rašanos, eksistenci un izmaiņas** (piem., deficīta teorijas, izskaidrojošie sabiedriskie un kulturālie paraugi, narkotiku lietošana kā noraidoša nostāja);
- **vērtēšanas un rīcību kritēriji, kuriem jāklūst vadošiem darbā ar narkotiku problēmu samazināšanas koncepcijām** (piem., kopš kāda laika un cik ilgi pastāv pretenzijas uz autonomiju, pašnoteikšanos, darbības spējām un paša atbildību, kāda ir sakarība starp paša un citu interesēm un kādā situācijā);

- **metodoloģiskie un rīcību orientieri, ar kuriem jāpamato teorētiskie un ētiski morālie narkotiku problēmu samazināšanas stratēģiju priekšnoteikumi** (piem., kopš kāda laika kontrole, reglamentēšana, palīdzība, atbalstīšana, sankcionēšana garantē pamatotas paša un citu intereses). Ar šo saistīti arī jautājumi par konkrēto procesu noformēšanu, ar kuriem soli pa solim tiek paplašinātas individuālas un kolektīvas uz narkotikām attiecinātas rīcību opcijas un izvēles iespējas; jautājumi par to, kā bez faktu zināšanu nodošanas var sekmēt nepieciešamu kompleksu kompetenču attīstību nobriedušajai rīcībai ar indivīdiem un sociālām grupām. [11]

Piedāvātajai paradigmu maiņai ir būtiski izvairīties no patoloģizācijas.

Jo vairāk tiks atbalstīta brieduma koncepcijas ideja un stimulēta vispārējā priekšstata maiņa, jo vairāk radīsies principiālu un sīku jautājumu, atbildes uz kuriem varētu pamatot paradigmu maiņu problēmu novēršanas jomā.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Fahrenkrug, H (1998): Risikokompetenz – eine neue Leitlinie für den Umgang mit „riskanten Rauschen“? In: Suchtmagazin 3/1998, S. 23–27.
2. Franzkowiak, P. (1998): Risikokompetenz und „Regeln für Rausche“: Was kann die Suchtprävention von der akzeptierenden Drogenarbeit lernen? In: akzept-Bundesverband für akzeptierende Drogenarbeit und humane Drogenpolitik (Hrsg.): AKZEPZANZ 2/98, 6. Jg., S. 4–18.
3. Täschner, K.–L. (1995): Es gibt keine weiche Drogen. Gesundheitliche Gefahren des Cannabiskonsums. Sonderdruck aus: Politische Studien 46.
4. Tretter, F. (1999): Illegale Suchtmittel und ihre medizinische Auswirkungen. In: Höfling, S. (Hrsg.): Kampf gegen Sucht und Drogen. München, S. 77–98.
5. Noack, K.-A., Kollehn, K., Schill, W., Engler, K. (1994): Sucht- und Drogenprävention – Materialien für das 5.–10. Schuljahr. In:

- Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (Hrsg.):
Gesundheitserziehung und Schule. Köln.
6. Weber, G., Schneider, W. (1997): Herauswachsen aus der Sucht illegaler Drogen. Selbstausstieg, kontrollierter Gebrauch und therapiegestützter Ausstieg. Berlin.
 7. Kleiber D., Soellner, R. (1998): Cannabiskonsum: Entwicklungstendenzen, Konsummuster und Risiken. Weinheim/München.
 8. Marzahn, Chr., 1994: Bene tibi: Über Genuss und Geist. Bremen
 9. Soellner, R., Kleiber, D., Tossmann, H. P. (1995): Einmal Cannabis – immer Cannabis? Prädiktoren für fortgesetzten Cannabiskonsum. In: Verhaltenstherapie und psychosoziale Praxis 27/1995, S. 65–77.
 10. Schmidt, B. (1998): Suchtprävention bei konsumierenden Jugendlichen. Sekundärpräventive Ansätze in der geschlechtsbezogenen Drogenarbeit. Weinheim/München.
 11. Barsch, G. (1998): Kritik und Alternativen zu aktuellen Präventionsmodellen. In: BOA e.V. (Hrsg.): Pro Jugend – mit Drogen? – „Mein Glück gehört mir!“. S. 28–41, Solothum.

SOCIĀLĀ PEDAGOĢIJA, ĢIMENŪ UN BĒRNU LABKLĀJĪBA

JAUNI IZAICINĀJUMI UN VIRZIENI BĒRNU LABKLĀJĪBAS VEICINĀŠANĀ IGAUNIJĀ

Karmena Laia (Karmen Lai)

Sociālais darbs ir saistīts ar mainīgu vidi. Dažādi daudzdimensiju globālie procesi ir pastiprinājuši problēmas (piemēram, nabadzība, bezdarbs, nevienlīdzība, sociālā izslēgšana, slikta veselība), ko izjūt bērni un viņu ģimenes. Sabiedrība ir saskārusies ar būtiskām izmaiņām, un to rezultātā ir sāкта diskusija par jauniem izaicinājumiem un praksēm.

Atslēgas vārdi: bērnu labklājības sistēma, bērnu tiesības, Bērnu aizsardzības likums, stratēģija, pakalpojumi.

Igaunijas ģimene mūsdienās ir daudzpusīgs fenomens. Izmaiņas ģimenes modelī, kas pavadījušas 20.gadsimta 90.gados notikušās sociāli ekonomiskās reformas, ir bijušas būtiskas. Igaunijas ģimene ir pieredzējusi šādas izmaiņas: ģimenes dzīves stabilitāte ir samazinājusies, palielinās šķiršanos skaits un nelaulāto cilvēku skaits, un strauji palielinās to ģimeņu skaits, kurās bērnus audzina tikai viens no vecākiem. Mūsdienās bērni aug sabiedrībā, ko raksturo sociālo un demogrāfisko attiecību sabrukums. Šīs tendences ir radījušas situāciju, kurā īpaša uzmanība jāpievērš diskusijai, kā atrast efektīvākos veidus, lai palīdzētu ģimenēm.

Būtisks sociālo dienestu mērķis ir nodrošināt, lai bērni būtu pasargāti no kaitējuma. [1; 2] Bieži vien mēs uzklaušām stāstus par pamešanu novārtā, vardarbību, ģimenes sabrukumu, kas liek mums uztraukties par bērnu un ģimeņu labklājību. Bērnu labklājība ir sociālā darba prakses uzmanības lokā, turklāt īpaša uzmanība tiek pievērsta bērnu drošībai un labklājībai. [3; 4] Daudzas izmaiņas pēdējās divās dekādēs ir balstītas uz vēlmi veicināt un aizsargāt bērnu labklājību sabiedrībā. Tiesiskā sistēma veido pamata struktūru un atbildības jomas, un tā var sniegt būtisku informāciju, tomēr ir plašāki jautājumi, kas saistīti ar sociālo politiku, sociālajām

un ekonomiskajām klasēm, attieksmi pret bērniem un ģimenēm, kas arī ir jāņem vērā. Bērnu aizsardzības sociālie darbinieki, sociālie darbinieki un citi labklājības speciālisti ir starpnieki starp valsti un ģimenēm un bērniem, pārstāvot dažādās attiecības starp politiku, likumdošanu, sociālajām attieksmēm un uzvedību.

Ģimene ir centrālā modernās rietumu sabiedrības institūcija [5], kam raksturīga komplicētība un kas ieņēmusi būtisku lomu kā atbalsta un labklājības sniedzēja bērniem. [6] Nav noliedzams, ka ģimenes dzīvē ir periodi, ko raksturo relatīva stabilitāte, kā arī evolūcijas un izmaiņu periodi. Faktori, kas veicina stabilitāti, un faktori, kas veicina izmaiņas, vienmēr ir spēkā. [7]

Politikas bērnu atbalstam ir veidotas tā, lai tās reaģētu uz bērnu vajadzībām, lai tās būtu pieņemamas un godīgas pret vecākiem, vienlaikus atstojot valsti no atbildības par bērniem un nododot šos pienākumus vecākiem. [8] Tādējādi bērni tiek uzskatīti par ģimenes vai vecāku pienākumu. [9; 10; 11] Kolektīvā atbildība par bērniem tiek samazināta līdz bērnu izņemšanai no ģimenēm, kuras nespēj veikt savus pienākumus. Šī pieeja bija atbilstoša, kad lielākā daļa ģimeņu spēja apmierināt savu bērnu vajadzības, bet pēdējās dekādēs notikušās ievērojamās sociālās izmaiņas radījušas situāciju, kad ģimenes nespēj tās apmierināt. [12] Izmaiņas sabiedrībā ir būtiski skārušas bērnu un to ģimeņu ikdienu. Ģimenes dzīves mainītās raksturiezīmes samazina cilvēku dzīves stabilitāti un iedragā attiecības ģimenē. Piemēram, nestabilitāte ģimenē var apdraudēt bērnu drošības izjūtu, veicināt sociālo izolētību, samazināt viņu piederības sajūtu un veicināt nevēlamu situāciju ģimenē. [13; 14; 15]

Saskaņā ar Statistikas biroja (2004) datiem gandrīz ceturtdaļa Igaunijas mājsaimniecību rīcībā bija mazāk līdzekļu nekā aprēķinātais iztikas minimums, trešajā daļā no šīm mājsaimniecībām bija bērni vecumā līdz 16 gadiem, turklāt 26,7% visu bērnu dzīvoja zem iztikas minimuma, un apmēram tikpat daudz bērnu dzīvoja iztikas minimuma līmenī. [12; 17–24] Bērnu nabadzība ir ievērojams bērnu labklājības līmeņa indikators, un tas parāda, ka ir pamats arvien vairāk uztraukties par visu bērnu labklājību.

20.gadsimta beigās dramatiski ir mainījies tas, kādas ir ģimenes ar bērniem un kā tās dzīvo. Daudzas ģimenes turpina

dzīvot nabadzībā. [19] Bērni un jaunieši visā pasaulē valdošo sociālo, ekonomisko, politisko, juridisko, kultūras un sistēmu struktūras un attieksmju dēļ tiek izslēgti un marginalizēti [25], bērnu vajadzības netiek apmierinātas atbilstoši sociāli ekonomiskajai situācijai, kurā viņi dzīvo. [26] Sociālā izslēgšana Igaunijas sabiedrībā un izmaiņas tajā ir veicinājušas sociālās labklājības samazināšanos. Šīs izmaiņas palielina starpdisciplināru pieeju nepieciešamību [27] un rada jaunas bērnu un to ģimeņu vajadzības. [28]

Bērnu labklājība ir nozīmīgs jautājums. Bērnu tiesības uz atbilstošu dzīves standartu ir pamattiesības visā pasaulē. Bērnu labklājība ir izšķiroša jebkurai sabiedrībai, jo bērni ir mūsu nākotne. Bērnu labklājības nozīme jebkurā sabiedrībā ir saistīta ar cilvēku attīstību [29], kas savukārt saistīta ar stabilitāti un drošību, kas saistīta ar labklājību. Pašreizējā vides nedrošība vai drošība ir būtisks aspekts bērnu drošības izjūtas attīstībā. [13; 30] Bērnu labklājība ir ilgtermiņa problēma, un tā prasa dažādu politiku un likumdošanas aktu veidošanu. [31; 32; 33]

Lai izprastu bērnu labklājības veicināšanu, jāizprot, kā sociālās palīdzības sistēma var iejaukties un novērtēt bērnu un ģimenes vajadzības. Ir svarīgi visaptveroši un sistemātiski novērtēt bērnu to sistēmu kontekstā, kurās šie bērni darbojas, novērtēt šo sistēmu iezīmes un īpašumus, kas sniedz atbalstu bērnam un ģimenei [34; 35], kā arī iegūt zināšanas par izmaiņām šajās sistēmās. [36]

Šis sistemātiskais novērtējums palīdz plānot atbalstu, resursus un citu veidu iejaukšanos, kas palielinās iespējamību, ka bērnu vajadzības ģimenē tiks apmierinātas. Lai gan bērnu aizsardzība balstās uz bērna interešu īstenošanu, ir svarīgi, lai bērns tiktu izvērtēts ģimenes kontekstā. Pēc Bronfenbrennera domām, bērns vienmēr attīstās ģimenes attiecību kontekstā – ekoloģiskais modelis parāda, cik svarīga ir dinamiska mijiedarbība starp bērnu un vidi, kurā viņš dzīvo. [37] Ekoloģiskā perspektīva uzsver, ka bērna situācija ir jāpētī pilnā, daudzdimensiju kontekstā. [38; 39] Šī perspektīva liek strādāt ar bērniem un to ģimenēm holistiski. Īstenojot ekoloģisko perspektīvu, palīdzot bērnam, bērnu labklājības sistēmas darbiniekam ir jāapdomā iejaukšanās, kas ir

atbilstošas dažādām sistēmām, kas ietekmē bērna un ģimenes labklājību.

Lai gan bērnu atbalstīšana un labklājība varētu būt viens no galvenajiem principiem, kas vada bērnu atbalsta politiku veidošanu, bērnu vajadzības un problēmas mēdz būt pārspīlētas. [24] Bērnu aizsardzības darba vērtību bāze sastāv no kaut kā vairāk, ne tikai no sevišķa svarīguma principa – „bērna labklājība ir sevišķi svarīga”. [40] Agatons–Georgopuls ir izteicis kritiku par to, ka uz dažādu sociālo izmaiņu fona, kas radījušas individuālisma palielināšanos un pakāpenisku kopienas sabrukumu, bērnu labklājība tiek uzskatīta par aizsargāšanu no kaitējuma, nevis bērnu labklājības veicināšanu. [41] Likumdošana un politika pastāvīgi liek bērnu intereses uzskatīt par prioritāti, lai gan to praktiskā īstenošana nenovērs to, ka ģimenes sniedz bērniem ārkārtīgi sliktas kvalitātes fizisko un emocionālo vidi. [42] Šajā situācijā rodas jautājums – vai valsts ir darījusi pietiekami, lai aizsargātu bērnus to ģimenēs, tādējādi īstenojot arī ģimenes funkcijas? Jautājums ir arī, kā atbildība par bērnu labklājību tiek sadalīta starp bērniem, vecākiem un valdību – kas ir jādara valdībai, ja vecāki nespēj īstenot savus pienākumus pret bērniem? [43] No vienas puses, bērni tiek uzskatīti par ģimeņu kompetenci, un ģimenēm ir tiesības uz autonomiju un privātumu bērnu audzināšanas lomas pildīšanā. No otras puses, ir pieņemts, ka valstij ir pienākums aizsargāt bērnus no vardarbības un pamešanas novārtā ģimenē. [44] Protams, ir principi un vērtības, kas ir jāņem vērā sabiedrībai pirms politiku un lēmumu pieņemšanas. [45]

Lielākais vairākums bērnu un ģimeņu nenonāk saskarsmē ar bērnu aprūpes sistēmu – viņi nesaņem pakalpojumus. Ņemot vērā nelielo uzmanību, kas tiek pievērsta bērnu aizsardzībai, lielākā daļa bērnu nekad nenonāk saskarsmē ar bērnu aprūpes sistēmu. Daudzi bērni tiek atsiļāti šī procesa agrīnā stadijā, pirms sāka jebkāda darbība vai piedāvāti jebkādi pakalpojumi. [44] Bērnu labklājības sistēmas izaicinājums ir veicināt bērnu labklājību, iedrošinot un atbalstot vecākus, nevis veidojot politikas, kas šķietami veicina bērnu interešu apmierināšanu, bet patiesībā var radīt barjeru ģimenē. [46] Ir svarīgi nodrošināt, lai pakalpojumu sniegšana atbilstu mūsdienīgiem bērnu labklājības mērķiem.

Aktuāls ir arī jautājums par vecāku iesaistišanu bērnu labklājības veicināšanā. Daudzi pētījumi un aptaujas atklāj, ka ģimene – gan pieaugušie, gan bērni – nav galvenie lēmumu pieņēmēji. Kā atklāja Petrijs un Džeimss, neiesaistišanai ir trīs būtiskākās negatīvās ietekmes: a) informācija nav pieejama vai laika gaitā tiek pazaudēta; b) netiek izmantotas ģimenes spēcīgās puses; c) ir grūti izveidot un īstenot reālus plānus, kā apmierināt bērnu vajadzības. [47, 321] Pētījumi parāda, ka profesionāla iejaukšanās bērnu aizsardzības sistēmā ir jāveic uzmanīgi, jo šajos apstākļos maz iespējams, ka vecāki ar pozitīvu attieksmi līdzdarbosies profesionālajiem darbiniekiem. Konstruktīvas vecāku un profesionāļu attiecības, ko raksturo uzticēšanās un partnerība, būtiski ietekmē veiksmīga iznākuma iespēju. [48; 49] Diemžēl lielākā daļa profesionāļu diskusijas ir vērsta uz to, kā saglabāt esošās tikšanās ar vecākiem, nevis uz radikālu pārdomāšanu, kā var uzlabot lēmumu pieņemšanu ar vecāku palīdzību. Aksioma ir tā, ka bērna aizsardzību parasti iespējams īstenot, strādājot ar ģimeni, kuras neatņemama sastāvdaļa ir bērns.

Lai gan ģimenei ir izšķiroša loma bērna labklājības nodrošināšanā, būtiska ir arī sabiedrības politikas ietekme. [23] Sabiedrības labklājības pakalpojumu sistēma Igaunijā ir programmu un pakalpojumu kopums, kas ir pieejami bērniem, kuri ir vardarbības vai pamešanas novārtā riska situācijā, kā arī šo bērnu ģimenēm. Tādējādi bērnu labklājības sistēmas primārais mērķis ir aizsargāt bērnus no vecāku vai citu aprūpētāju neatbilstošas attieksmes.

Bērnu labklājības sistēma cenšas arī atbalstīt ģimenes, veicinot vecāku un aprūpētāju pienākumus audzināt bērnus, cik labi vien iespējams. Par spīti centieniem nodrošināt bērnu tiesības un uzlabot bērnu labklājību, daudziem bērniem pietrūkst labklājības, un to vecākiem vai aprūpētājiem trūkst kompetences (ieskaitot sociālās prasmes) ikdienas dzīves nodrošināšanai.

Saskaņā ar ģimenes politikas koncepciju Igaunijas uzdevums ir radīt stabilu un drošu vidi visiem bērniem un ģimenēm ar bērniem, nodrošinot vidusmēra labklājības līmeni neatkarīgi no tā, kur bērns dzīvo un kāds ir viņa ģimenes sastāvs. Viens jautājums, ar ko saskaras ģimenes politika, ir – kādi pakalpojumi tiek sniegti ģimeņu atbalstam, bet otrs jautājums saistīts ar to, kad valstij būtu

jāiejaucas, lai regulētu situācijas, kurās tai jāpasargā bērni no vardarbības un pamešanas novārtā. [50]

Igaunijas Republika atbalsta ģimeni, daļēji kompensējot bērnu aprūpes, audzināšanas un izglītošanas izmaksas. Bērnu un ģimenes pabalstu sistēma ir uzlabota vairākas reizes, un tā kļuvusi arvien draudzīgāka ģimenēm, līdz 2004.gada 1.janvārī tika ieviests Vecāku pabalstu likums. Līdz ar esošajiem universālajiem ģimenes pabalstiem jaunais pabalsts ir unikāls, un tas ir vērsts uz darba un ģimenes dzīves apvienošanu. [51] Ģimenēm ar bērniem ir dažādas iespējas saņemt finansiālu atbalstu un sociālos pakalpojumus, tomēr aktuāli ir jautājumi – kādēļ bērnu labklājības sistēma nefunkcionē, un ko gan dod bērnu tiesības, ja netiek nodrošināta bērnu labklājība? Piemēram, 2004.gadā Igaunijā darbojās 38 bērnu labklājības institūcijas (29 bērnunami, trīs internātskolas, viena jauniešu institūcija un piecas jauktās institūcijas, piemēram, sociālais centrs, bērnu centrs), kurās dzīvoja 1549 bērni, turklāt 1354 bērni uzturējās bērnunamos (galvenais iemesls dzīvei bērnunamā bija vecāku alkoholisms un narkomānija (27,7%) – 0–6 gadus vecu bērnu gadījumā; pamešana novārtā (22,7%), klaiņošana (25,7%) un vardarbība ģimenē (19,8%) – 7–14 gadu vecu bērnu gadījumā, un klaiņošana (26%) un alkohola un narkotiku lietošana (24,8%) – 15–17 gadu vecu bērnu gadījumā). [52]

Bērnu aizsardzība Igaunijā balstīta uz principu, ka visos gadījumos primāras ir bērna intereses. Bērnu aizsardzība tiek īstenota ar valsts un pašvaldību institūciju, kā arī ar nevalstisko organizāciju palīdzību. Galvenā atbildība par bērnu ir viņa vecākiem. Ja vecāki nespēj bērnu aprūpēt, iejaucas valsts (vietējā pašvaldība). Korps¹ un Rēts² uzsver, ka ir divi pamatprincipi:

¹ Erki Korps ir Tallinas Riska bērnu centra izpilddirektors. Tallinas Riska bērnu centrs ir vecākā patversme Tallinā, kas izveidota 1993.gadā. Centrs ietver divas patversmes: 1) „Nõmme tee” centrs specializējas darbā ar bērniem ar atkarības problēmām. Šajā patversmē ir 34 vietas 10–17 gadu veciem bērniem. Mērķis ir sniegt pajumti bērniem ar atkarības problēmām, atrisināt viņu atkarību un citas problēmas, kā arī atbalstīt bērnu šajā procesā, lai ļautu viņam augt drošā vidē. Pēc intensīvas rehabilitācijas bērns dodas atpakaļ uz sākotnējo vidi (ģimene, audžuģimene, bērnunams); 2) „Lilleküla” centrs specializējas darbā ar bērniem bez vecāku aprūpes. Šajā patversmē ir 16 vietu 3-17 gadu veciem bērniem. Mērķis ir sniegt pajumti un palīdzēt bērniem ar problēmsituāciju mājās, bērniem tiek piedāvāta droša vide izaugsmei, kā arī palīdzība problēmu risināšanā.

² Rāks Rēts ir bērnu aizsardzības vecākais speciālists Tallinas domes Sociālās labklājības un veselības aprūpes departamentā. Viens no departamenta mērķiem ir saglabāt un veicināt

orientācija uz bērnu (bērna vajadzību un viedokļa ņemšana vērā) un orientācija uz ģimeni (ģimenes kā dabiskās izaugsmes novērtēšana un atbalstīšana). [53, 25]

Bērnu labklājības veicināšanai un bērnu tiesību aizsardzībai Igaunijā tiek izmantoti četri galvenie modeļi – bērnu tiesību aizsardzības konvencija, bērnu tiesību aizsardzības stratēģija, bērnu labklājības koncepcija un Bērnu aizsardzības likums.

Igaunija pievienojās ANO Bērnu tiesību aizsardzības konvencijai 1991.gada 26.septembrī. Igaunijas Republikas Bērnu aizsardzības likums pieņemts 1992.gada 8.jūnijā. [54] 2001.gadā Igaunija iesniedza ziņojumu ANO Bērnu tiesību komitejai. Komiteja izvērtēja bērnu tiesību situāciju Igaunijā un 2003.gada sākumā izveidoja ieteikumus tās uzlabošanai. Komiteja kritizēja Bērnu aizsardzības likuma ieviešanu un izteica cerības, ka Igaunija rīkosies, lai reāli nodrošinātu bērnu tiesību ievērošanu (Bērnu aizsardzības likums, kas pašlaik ir spēkā Igaunijā, ir unikāls Eiropā – tajā detalizēti aprakstītas bērna tiesības, iespējas un pienākumi, taču tas neregulē ar to īstenošanu saistītos jautājumus)³. Turklāt tika uzsvērts, ka Igaunijai trūkst efektīvas koordinācijas sistēmas bērnu tiesību aizsardzības jomā un tā būtu pēc iespējas drīzāk jāizveido. Komiteja izteica cerības, ka Igaunija pabeigs izstrādāt nacionālo stratēģiju bērnu tiesību nodrošināšanas jautājumos. Turklāt tā izteica bažas par to, ka Igaunijas bērni nepietiekami apzinās savas tiesības.

Saskaņā ar ANO Bērnu tiesību komitejas ieteikumiem Igaunijas valdība 2003.gada 16.oktobrī apstiprināja bērnu tiesību īstenošanas stratēģiju, kas bija vērsta uz situācijas Igaunijā efektīvāku un pilnvērtīgāku atbilstību konvencijas noteikumiem. [55] Stratēģijas darbības plāna īstenošanai vajadzētu sekmēt bērnu tiesību aizsardzības organizācijas efektivitātes uzlabošanu, kā arī veicināt bērnu labklājības pieaugumu. Darbības plāns ietver dažādas aktivitātes, kuru īstenošana padarītu bērnu labklājības speciālistu sadarbību efektīvāku, uzlabotu pozitīvu un reaģējošu aktivitāšu kvalitāti, kas savukārt paaugstinātu bērnu labklājību (ieskaitot bērnus ar īpašām vajadzībām) un labāk apmierinātu

Tallinas iedzīvotāju dzīves kvalitāti, kā arī koordinēt un organizēt sociālās labklājības un veselības aprūpes pakalpojumus pilsētā.

³ Likums tiek uzskatīts par neveiksmīgu atbilstošas bērnu aizsardzības prakses un profilaktiskā darba ar ģimenēm organizēšanā un veicināšanā.

bērnu vajadzības. Šī stratēģija ietver arī īstermiņa mērķus (bērna pamatvajadzību apmierināšana, bērna īpašo vajadzību apmierināšana, bērna vajadzības pēc ģimenes, kopienas un vides atbalsta apmierināšana).

Henberga⁴ ir kritizējusi stratēģiju, jo tajā nav iekļauti šādi aspekti: sistēmu izveide bērnu tiesību pārraudzībai; koordinācijas jautājumu risinājums bērnu labklājības jomā; mazgadīgo likumpārkāpēju un mazgadīgo ieslodzīto problēmu risināšana; bērnu labklājības speciālistu profesionalitātes problēmas risināšana; nacionālo un vietējo resursu plānošanas problēmas risināšana. Vispārējo bērnu labklājību var paaugstināt un uz bērniem orientētus pakalpojumus var izveidot tikai tad, ja bērni un visi ar viņiem saistītie jautājumi ir budžeta veidošanas politikas prioritāte un ja budžeta veidošanā šiem jautājumiem pievērš īpašu uzmanību. Igaunijā pirms valsts un pašvaldības budžetu apstiprināšanas netiek detalizēti izvērtēta to potenciālā ietekme uz bērniem. [56]

2004.gadā sākās gatavošanās jauna Bērnu aizsardzības likuma projekta izstrādei. Bērnu aizsardzības koncepciju 2004.gada beigās izstrādāja Sociālo lietu ministrija, un valdība to apstiprināja 2005.gada 27.janvārī. [57] Viens no šīs koncepcijas mērķiem ir radīt sistēmu bērnu tiesību aizsardzībai, kā arī ierosināt nepieciešamās izmaiņas likumdošanā, kas regulētu bērnu tiesības un to aizsardzību. Vēl viens mērķis ir līdzsvarot bērnu tiesību aizsardzību visas Igaunijas teritorijā, lai nodrošinātu augstas kvalitātes palīdzību, kas atbilstu visā valstī spēkā esošajiem bērnu un ģimenes aizsardzības standartiem.

Šajā koncepcijā dominē četri galvenie principi, kas ir vienādi visām bērnu labklājību veicinošajām aktivitātēm: a) maksimālas pieejamības princips, saskaņā ar kuru visu veidu palīdzībai, lēmumu pieņemšanai un atbildībai ir jāatrodas pēc iespējas tuvāk cilvēkiem; b) atbilstoši pakalpojumi, kas nozīmē, ka tie tiek sniegti atbilstoši katras personas unikālajām vajadzībām, sākot ar

⁴ Ave Henberga ir Tieslietu ministrijas pirmā sekretāra padomniece (galvenā funkcija ir veikt supervīziju jautājumos par likumdevēju izstrādāto likumu atbilstību konstitūcijai un citiem dokumentiem. Tieslietu ministrijas pirmās sekretāres kā sociālas valsts idejas ierosinātājas un saglabātājas mērķis ir palīdzēt veicināt sociālo nodrošinātību, uzticēšanos starp valsti un pilsoni, kā arī nodrošināt taisnīgumu. Viņa strādā arī, lai veicinātu bērnu tiesības Igaunijā (piemēram, viņa ir analizējusi Igaunijas bērnu aizsardzības likumdošanu).

aktivitātēm, kuru īstenošanai nepieciešama mazāka iejaukšanās, līdz aktivitātēm, kam nepieciešama plašāka iejaukšanās (piemēram, pirms bērna tiek šķirts no ģimenes, tai ir jāpiedāvā atbalstoši pakalpojumi); c) partnerība ar ģimenēm, saskaņā ar kuru ģimene ir jāiesaista savu problēmu risināšanā, jo tā pati vislabāk pārzina savas problēmas; d) gadījuma vadība un tīklojuma izmantošanas metodes, kas vērstas uz klientiem un viņu vajadzībām.

Minētie principi nav jauni, bet vietējās pašvaldības (nacionāla līmeņa bērnu labklājības veicināšanu Igaunijā koordinē Sociālo lietu ministrija, vietējās pašvaldības ir atbildīgas par bērnu aizsardzības organizāciju un pārraudzību, kā arī par palīdzību sociālajos dienestos) nespēj ievērot šos principus šādu iemeslu dēļ [59]: a) lauku pašvaldībās un pilsētās trūkst bērnu aizsardzības speciālistu un ierēdņu; b) ne visiem bērnu aizsardzības darbiniekiem ir profesionāla izglītība; c) pakalpojumi bērniem un ģimenēm ar bērniem nav pietiekami attīstīti; d) pakalpojumu apjoms un kvalitāte neapmierina bērnu un ģimeņu vajadzības. Lielās darba slodzes dēļ labklājības veicināšanas darbiniekiem nav pietiekami laika, lai motivētu un konsultētu ģimenes, lai atbilstoši vadītu gadījumu, izjūtot atbildību par to no sākuma līdz beigām, kā arī lai izmantotu visus resursus, kas pieejami gadījuma risināšanas sistēmā.

Lai risinātu bērnu problēmas vietējās pašvaldībās, nepieciešams veidot bērnu labklājības komitejas, ietverot tajās speciālistus, kuru uzdevums ir atbalstīt bērnu aizsardzības darbiniekus; novērtēt, vai konkrētajā gadījumā ir veikti nepieciešamie pasākumi, palīdzot ģimenei, kā arī nolemt, vai gadījuma izskatīšana ir jāsūta uz tiesu, lai šķirtu bērnu no ģimenes. Lai izvairītos no bērnu aizsardzības darbinieku profesionālās izdegšanas, darba laikā ir nepieciešams organizēt supervīziju. Lai panāktu bērnu aizsardzības labāku organizāciju un optimālu bērnu skaitu uz darbinieku, 2007.gada janvārī stāsies spēkā proporcija 1000:1.

Bērnu aizsardzības koncepcija uzsvēr nepieciešamību garantēt konsultēšanu, starpniecību un atbalstu visām ģimenēm, kam nepieciešami šie pakalpojumi; attīstīt bērnu rehabilitāciju un aprūpes sistēmas; valstij organizēt specifiskus pakalpojumus atbilstoši katrai no vajadzību grupām; paplašināt bērnu ar uzvedības traucējumiem tiesības uz rehabilitācijas pakalpojumiem;

legalizēt veselības aprūpes, labklājības un izglītības pakalpojumu sniegšanu daļēji slēgtās institūcijās bērniem ar uzvedības traucējumiem kā vienu no rehabilitācijas pakalpojumiem.

Mums vienmēr ir jāpatur prātā bērna intereses, un tas nozīmē, ka, veicot aktivitātes vai pieņemot lēmumus, kas tieši (risinot konkrētus gadījumus) vai netieši (strādājot nacionālajās programmās) saistīti ar bērnu, vienmēr jāņem vērā konkrēta bērna vai bērnu intereses un vajadzības. Bērna intereses ir jāņem vērā citu interešu un tiesību kontekstā, un tad jāpieņem lēmums, kurā tās maksimāli ņemtas vērā.

Lai pieņemtu lēmumu, vajadzētu sākt ar gadījuma izpēti. Ir svarīgi noteikt bērna intereses un vajadzības. Lai to paveiktu, jāsavāc fakti un jānovērtē apstākļi, jāuzklausā visas iesaistītās puses, pievēršot īpašu uzmanību bērna viedoklim un izmantotajai metodoloģijai. Pēc tam iespējams definēt problēmu un to analizēt. Analizējot iespējamus risinājumus, vispirms jāņem vērā klienta intereses, bet nedrīkst aizmirst arī citu pušu un sabiedrības intereses. Tikai tad, kad ir ņemti vērā visi apstākļi, iespējams pieņemt lēmumu, kurā maksimāli ievērotas bērna intereses. Ja nepietiek tikai ar šādu lēmumu, ir jāizstrādā un jāievieš aktivitāšu plāns un jāpārrauga tā īstenošana. Ja nepieciešams, šī gadījuma vadība ir jāturpina, un iespējams arī veikt zināmas izmaiņas aktivitāšu plānā.

Jaunā Bērnu aizsardzības likuma (tam jāstājas spēkā 2007.gadā) mērķis ir nodrošināt, lai Igaunijā tiktu īstenotas starptautiski atzītas bērna tiesības, brīvības un pienākumi un bērns tādējādi tiktu aizsargāts. Likums kalpos kā pamats citai vispārīgi izmantojamai likumdošanai, kas saistīsies ar bērnu aizsardzību Igaunijas Republikā.

Jaunais Bērnu aizsardzības likums ietver prasības, kas ir saistošas darbam ar gadījumiem: gadījuma risināšanas procedūrai, gadījuma dokumentēšanai, bērna gadījuma plāna izveidei un tā regulārai novērtēšanai. Likums apraksta sodus cilvēkiem, kas nevienu neinformē par bērniem, kam nepieciešama palīdzība, kā arī paredz izveidot neatbilstošu aprūpi saņemošu bērnu reģistru, jo pašlaik valstī nav datu par šādu bērnu skaitu. Šis likums paredz arī izveidot reģistru, kas ietvers visus vardarbības pret bērnu gadījumus. Turklāt vecākiem būs jāuzņemas papildu atbildība par

bērniem, ja viņi neapmeklē skolu vai naktīs klejo; un aizliegums tikties ar bērnu ir jānosaka vecākiem, kuriem ir pārtrauktas vai atņemtas vecāku tiesības, kā arī vardarbīgiem vecākiem. Uzsvars ir jāliek uz atbalstošu un profilaktisku darbu ar ģimenēm, kas var ietvert citus pakalpojumus ģimenēm un bērniem.

Vietējām pašvaldībām un valstij ir pienākums rīkoties, lai laikus atklātu katra bērna problēmu un sniegtu palīdzību. Nodrošinot bērna tiesības, ir jāseko principam, kas paredz palīdzības sniegšanu, lai uzlabotu ģimenes un bērna situāciju, audzinot bērnu, tomēr neveicinot ģimenes atkarību no palīdzības.

Tā kā Bērnu aizsardzības likums, kas pašlaik ir spēkā, ir nepilnīgs un galvenokārt deklarējošs dokuments, jaunais likums kalpo kā vadlīnija bērnu labklājības organizēšanā.

Igaunijas sabiedrības saglabāšanas kontekstā bērniem ir īpaša nozīme. Bērni ir mūsu nākotne. Laiku pa laikam ir jāuzdod jautājums „Kas būtu labākais bērniem?“, īpaši – saistībā ar bērniem, kam ir īpašas vajadzības, un mērķtiecīgi jārīkojas. Kā teicis Patersons (*Paterson*): „Tas nav bērns, kas ir trausls vai nav trausls; tā ir sistēma, kurā bērns dzīvo, kas nosaka bērna situāciju.” [59] Negatīvo un pozitīvo rezultātu dramatiskā proporcija un viedokļu dažādība par ģimenes un bērna labklājību nākotnē rada dažādus zinātniskus un politiskus jautājumus par faktoriem, kas ietekmē mūsdienu bērnus un ģimenes, un to, kādi iejaukšanās veidi varētu uzlabot nākamo bērnu un vecāku paaudžu izredzes. [60] Mēs vienmēr meklējam veidus, kā uzlabot pakalpojumus ģimenēm un bērniem, kas vismazāk spēj sevi aizsargāt. Ir redzams, ka nepieciešamība pēc efektīviem sociālajiem pakalpojumiem bērnu un to ģimeņu aizsardzībai kļūst arvien pamanāmāka visos līmeņos. [34; 61; 62]

Tā kā daudzi bērni izjūt pamešanu novārtā (dažādās formās), nepieciešams arī pārvērtēt pašreizējās prakses, politikas un darba metodes (piemēram, tīklojumu veidošanu, darbu ar gadījumiem, spēka perspektīvu, palīdzības stratēģijas vecāku lomas veikšanai), tā uzlabojot bērnu un ģimeņu vispārējo situāciju.

Izmantotās literatūras saraksts

1. Iwaniec, D. (2003). Working with families who neglect their children. In M.Bell, K.Wilson (Eds.), *The practitioner's guide to working with families* (pp. 209–228). New York: Palgrave Macmillan.
2. Smith, F., Lyon, T. (2004). *Child protection*. Children Act Enterprises Ltd.
3. Krane, J., Davies, L. (2000). Mothering and child protection practice: rethinking risk assessment. *Child and Family Social Work*, 5, 35–45.
4. Anglin, J.P. (2002). Risk, well-being and paramountcy in child protection: the need for transformation. *Child & Youth Care Forum*, 31 (4), 233–255.
5. Ferranini, T., Forssén, K. (2005). Family policy and cross-national patterns of poverty. In O.Kangas, J.Palme (Eds.), *Social policy and economic development in the Nordic countries* (pp. 118–146). New York: Palgrave Macmillan.
6. Dalrymple, J. (2005). Promoting the rights of children and young people. In M.J.Freitas, G.J.Friesenhahn, E.Frost, M.P.Michailidis (Eds.), *Children, young people and families* (pp. 27–38). Roma: Carocci.
7. Hinde, R.A. (1989). Reconciling the family systems and the relationship approaches to child development. In K.Kreppner, R.M.Lerner (Eds.), *Family systems and life-span development* (pp. 149–163). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Ridge, T. (2005). The challenge of child poverty: developing a child-centred approach. In H.Hendrick (Ed.), *Child welfare and social policy: an essential reader* (pp. 107–125). Bristol: The Policy Press.
9. Jensen, A-M. (2004). Introduction. In A-M.Jensen, A.Ben-Arieh, C.Conti, G.Kutsar, M.N.G.Phádraig, H.W.Nielsen (Eds.), *Children's welfare in aging Europe* (pp. 13–18), Vol I. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research.
10. Nigel, T. (2005). Children, parents and the state. In H.Hendrick (Ed.), *Child welfare and social policy: an essential reader* (pp. 157–175). Bristol: The Policy Press.
11. Bojer, H. (2005). Social justice and the rights of children. In J.Qvortrup (Ed.), *Studies in modern childhood. Society, agency, culture* (pp. 221–230). London: Palgrave Macmillan.

12. Lindsey, D. (2004). *The welfare of children*. New York: Oxford University Press.
13. Cummings, E.M., Davies, P.T., Campell, S.B. (2000). *Developmental psychopathology and family process. Theory, research and clinical implications*. New York: The Guilford Press.
14. Houston, S. (2001). Transcending the fissure in risk theory: critical realism and child welfare. *Child and Family Social Work*, 6, 219–228.
15. McCluskey, U. (2003). Theme-focused family therapy: working with the dynamics of emotional abuse and neglect within an attachment and systems perspective. In M.Bell, K.Wilson (Eds.), *The practitioner's guide to working with families* (pp. 103–128). New York: Palgrave Macmillan.
16. Statistical Yearbook of Estonia (2005). *Social and economic overview*. Tallinn: Statistical Office in Estonia.
17. Rosen, M. (1999). Treating child welfare children in residential setting. *Children and Youth Services Review*, 21(8), 657–676.
18. Roche, J. (2001). Quality of life for children. In P.Foley, J.Roche, S.Tucker (Eds.), *Children in society. Contemporary theory, policy and practice* (pp.79–86). New York: Palgrave.
19. Skinner, C. (2003). New labour and family policy. In M.Bell, K.Wilson (Eds.), *The practitioner's guide to working with families* (pp. 19–38). New York: Palgrave Macmillan.
20. Webb, N.B. (2003). *Social work practice with children*. New York: The Guilford Press.
21. Bradshaw, J. (2000). Child poverty in comparative perspective. In D.Gordon, P.Townsend (Eds.), *Breadline Europe. The measurement of poverty* (pp. 223–250). Bristol: The Policy Press.
22. Bradshaw, J. (2005). Child poverty and deprivation. In J.Bradshaw, E.Mayhew (Eds.), *The well-being of children in the UK* (pp. 35–64). London: Save the Children.
23. Bradshaw, J., Mayhew, E. (2005). *The well-being of children in the UK*. London: Save the Children.
24. Kutsar, D., Harro, M., Tiit, E-M., Matrov, D. (2004). Children's welfare in Estonia from different perspectives. In A-M.Jensen, A.Ben-Arieh, C.Conti, G.Kutsar, M.N.G.Phádraig, H.W.Nielsen (Eds.), *Children's welfare in aging Europe* (pp. 81–141), Vol I. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research.

25. Fleming, J., Keenan, E. (2000). Youth on the margins in Northern Ireland, England, and Ukraine. *Journal of Social Work*, 3(2), 165–177.
26. Reynolds, A., Ou, S. (2004). Alterable predictors of child well-being in the Chicago longitudinal study. *Children and Youth Services Review*, 26, 1–14.
27. Cohen, B.J. (2005). Reforming the child welfare system: competing paradigms of change. *Children and Youth Services Review*, 27, 653–666.
28. Frost, N., Featherstone, B. (2003). Families, social change and diversity. In M.Bell, K.Wilson (Eds.), *The practitioner's guide to working with families* (pp. 39–54). New York: Palgrave Macmillan.
29. Micklewright, J., Stewart, K. (2000). *Child well-being in the EU- and enlargement to the East*. Innocenti Working Papers, No 75. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
30. Lahikainen, A.R., Kraav, I., Kirmanen, T., Majjala, L. (1995). *Lasten turvattuus Suomessa ja Virossa 5–12 –vuotiaiden lasten huolten ja pelkojen vertaileva tutkimus*. Kuopio: Kuopion Yliopisto.
31. Currie, J. (1995). *Welfare and the well-being of children*. Chur: Harwood Academic Publishers.
32. Hofferth, S., Phillips, D., Cabrera, N. (2001). Public policy and family and child well-being. In A.Thornton (Ed.), *The well-being of children and families: research and data needs* (pp. 384–415). Michigan: The University of Michigan Press.
33. Foley, P., Roche, J., Tucker, S. (2001). *Children in society. Contemporary theory, policy and practice*. New York: Palgrave.
34. Epps, S., Jackson, B.J. (2000). *Empowered families, successful children: early intervention programs that work*. Washington: American Psychological Association.
35. Miller, L.B., Bentovim, A. (2003). Assessing families: the family assessment of family competence, strengths and difficulties. In M.Bell, K.Wilson (Eds.), *The practitioner's guide to working with families* (pp. 57–84). New York: Palgrave Macmillan.
36. Colton, M., Sanders, R., Williams, M. (2001). *An introduction to working with children. A guide for social workers*. Houndmills: Palgrave.
37. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.

38. Laird, J. (1979). An ecological approach to child welfare: issues of family identity and continuity. In C.B.Germain (Ed.), *Social work practice: people and environments. An ecological perspective* (pp.174–209). New York: Columbia University Press.
39. Belsky, J. (1983). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, 55 (1), 83–96.
40. O'Hagan, K. (1996). Competence in child protection. In K.O'Hagan (Ed.), *Competence in social work practice. A practical guide for professionals* (pp. 86–107). London: Jessica Kingsley Publishers.
41. Agathonos-Georgopoulou, H. (1998). Future outlook for child protection policies in Europe. *Child Abuse & Neglect*, 22, 239–247.
42. Harris, R. (1995). Child protection, child care and child welfare. In K. Wilson, A. James (Eds.), *The child protection handbook* (pp. 27–42). London: Ballière Tindall.
43. Roberts, M. (2001). Childcare policy. In P.Foley, J.Roche, S.Tucker (Eds.), *Children in society. Contemporary theory, policy and practice* (pp. 52–64). New York: Palgrave.
44. Daniel, P., Ivatts, J. (1998). *Children and social policy*. London: MacMillan.
45. King, M. (2005). Good intensions into social action. In H.Hendrick (Ed.), *Child welfare and social policy: an essential reader* (pp. 65–84). Bristol: The Policy Press.
46. Lawrence, A. (2004). *Principles of child protection. Management and practice*. Open University Press.
47. Petrie, S., James, A.L. (1995). Partnership with parents. In K. Wilson, A. James (Eds.), *The child protection handbook* (pp. 313–333). London: Ballière Tindall.
48. Moore, K.A, Evans, J.V., Brooks-Gunn, J., Roth, J. (2001). What are good child outcomes? In A.Thornton (Ed.), *The well-being of children and families: research and data needs* (pp. 59–84). Michigan: The University of Michigan Press.
49. Hearn, J., Pösö, T., Smith, C., White, S., Korpinen, J. (2004). What is child protection? Historical and methodological issues in comparative research on lastensuojelu/child protection. *International Journal of Social Welfare*, 13, 28–41.
50. Estonian Human Development Report (2001). *The labour market and education as the basis for social sustainability* (pp. 54–71). Tallinn: UNDP.
51. Family Benefits (2004). Estonia today. Fact Sheet, January.

52. Ministry of Social Affairs (2005). Statistics. URL <http://www.sm.ee/est/pages/index.html> (15.12.2005.)
53. Korp, E., Reet, R. (2004). *Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses: käsiraamat*. Tallinn: Sotsiaalministeerium, Tervise Arengu Instituut.
54. Republic of Estonia Child Protection Act RT¹ 1992, 28, 370; 1996, 499, 53; 198, 17, 264; 2004, 27, 180.
55. The strategy for safeguarding child's rights (2003). Tallinn.
56. Henberg, A. (2003). Võrgustikutöö kui võimalus lapse õiguste tagamiseks. In T.Edovald (Ed.), *Võrgustikutöö võimalusi töös lastega* (pp. 9–19). Tallinn: Eesti Lastekaitse Liit.
57. The concept of child welfare (2005). Tallinn: Ministry of Social Affairs.
58. Patterson, G.R. (1983). Stress: a change agent for family process. In N.Garmezy, M.Rutter (Eds.), *Stress, coping, and development in children* (pp. 235–264). New York: McGraw-Hill Book Company.
59. Rääk, R. (2004). Lastekaitse kontseptsioon ja lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses. *Sotsiaaltöö*, 6, 16.
60. Thornton, A. (Ed.) (2001). *The well-being of children and families: research and data needs*. Michigan: The University of Michigan Press.
61. Ruffolo, M.C., Evans, M.E., Lukens, E.P. (2003). Primary prevention programs for children in the social service system. *The Journal of Primary Prevention*, 23 (4), 425–450.
62. Hendrick, H. (Ed.) 2005. *Child welfare and social policy: an essential reader*. Bristol: The Policy Press.

ASOCIĀLO NEFORMĀLO APVIENĪBU PUSAUDŽU UN JAUNIEŠU SOCIĀLĀ KOREKCIJA

Aina Vilciņa

Raksta mērķis ir raksturot asociālās neformālās apvienības un parādīt šo apvienību locekļu – pusaudžu un jauniešu – sociālās korekcijas ceļus. Pusaudžu un jauniešu sociālā korekcija tiks apskatīta kā profesionāļu – sociālo darbinieku, sociālo pedagogu, psihologu, policijas un probācijas dienestu darbinieku – kompleksa darbība, strādājot gan ar ģimeni, gan ar pusaudzi vai jauniešu. Uzmanība tiks pievērsta asociālo apvienību pārorientācijai.

Atslēgas vārdi: asociālā apvienība, jauniešu subkultūra, neformāla apvienība, asociālie riski, sociālā korekcija, starpinstitucionāla sadarbība.

Jauniešu subkultūras raksturojums

Jauniešu subkultūru raksturošu ar S.Ļevikovas izstrādātajiem kritērijiem, kas, manuprāt, precīzi iezīmē šo parādību. Autore uzskata, ka:

- tā ir sociāla kopība, katrs tās loceklis pieskaita sevi šai kopībai, identificē sevi ar to. Tādu apvienību locekļi var veidot kontaktgrupas (kompānijas, interešu apvienības u.c.);
- katrs, kurš pievienojies subkultūrai, pieņem tās normas, vērtības, pasaules uztveri, manieres, dzīves stilu, kā arī ārējos atribūtus, kas apliecina piederību un atpazīstamību (frizūra, apģērbs, rotaslietas, žargons u.c.);
- parasti subkultūras veidojas ap kādu „centru” vai iniciatoru, vai arī kādiem, kuri mūzikā, dejā, noteiktā dzīvesveidā izsaka attieksmi pret sabiedrību, tās pieņēmumiem, normām;
- nozīmīgākās subkultūras idejas un vērtības iegūst ārēju, obligātu izpausmi simboliskā un atribūtikā:
 - ar tās palīdzību atpazīst „savējos”;
 - tā palīdz izcelties starp „svešajiem”;
 - tā apvieno un saliedē;

- tā palīdz demonstrēt un aizstāvēt savu pozīciju sociālajā vidē. [6, 32–33]

Pēc šī raksturojuma var atpazīt dažādas pusaudžu un jauniešu grupas, ko varam sastapt uz ielām, parkos, šie pusaudži izceļas skolēnu vidū, viņus atpazīst vienaudži.

Pusaudžu un jauniešu subkultūru pēc darbības virzieniem iedala:

- sabiedriski politiskās grupās, kas propagandē noteiktus sabiedriski politiskus uzskatus, parasti nav agresīvas;
- radikālos (skūtgāļvi u.c.), tos vada vecākās paaudzes pārstāvji, ļoti agresīvi;
- ekoloģiski ētiskās grupās („zaļie” u.c.);
- noteikta dzīvesveida apvienībās (panki, hipiji u.c.);
- netradicionālo reliģiju grupās (sātanisti, kulta grupas u.c.);
- interešu grupās (mūzikas, hokeja fani u.c.).

Kā redzam pēc šī iedalījuma, jauniešu subkultūra aptver dažādus grupējumus, kuru darbība un izpausmes var būt no izteikti pozitīvām un sabiedrībai noderīgām līdz kriminālām.

Pusaudžu un jauniešu asociālās neformālās apvienības

Tālāk apskatīsim asociālas neformālās apvienības un sociālā riska faktorus, kuri sekmē pusaudžu un jauniešu apvienošanos.

Neformālās apvienības nav jauna, tikai mūsdienām raksturīga parādība. Jāatzīmē gan, ka sabiedrības un tehnoloģiju attīstība ietekmē neformālās apvienības, to darbību un izpausmes veidus.

I.Baškatovs neformālās grupas klasificē pēc asociālie kriminālās darbības (skat. 1.tabulu).

1.tabula

Nepilngadīgo likumpārkāpēju neformālo grupu klasifikācija

<i>Grupas tips</i>	<i>Grupas veids</i>	<i>Likumpārkāpumu veids</i>
Sociāli neitrālas saskarsmes grupas	Teritoriālas grupas, pagalmu, ielu kompānijas	Inventāra bojāšana, naudas izspiešana no mazākajiem vai vienaudžiem, kautiņi

Asociālas, deviantas grupas	Panki, hipiji, metālisti	Kautiņi, alkohola, narkotiku lietošana, sabiedriskās kārtības traucēšana
Neoturīgas kriminālas grupas	Ubagi, klaidoņi, zagļi	Zagšana, ubagošana, vardarbība, alkohola un narkotiku lietošana
Noturīgas kriminālas grupas	Krimināli grupējumi – bandas	Laupīšanas, izspiešanas, vardarbība

[1, 23]

Dotā klasifikācija parāda, ka asociālās grupas ir dažādas, bet kopējais ir tas, ka visos šajos grupējumos pusaudžiem un jauniešiem ir devianta uzvedība, kas robežojas ar likumpārkāpumiem. Apvienībā var būt arī likumpārkāpēji. Šo apvienību locekļi brīvo laiku pavada uz ielas. Apvienību raksturo stabila saskarsme, tā ir noslēgta. Ar organizēto vidi (pedagoģisko, kultūras, sporta) saskarsmes nav vai arī tā ir ļoti vāja.

Apvienības biedriem ir kopīgas intereses, izklaides. Vērtību orientācija un tās virzība ir asociāla. Apvienībai ir savi noteikumi, struktūra, noteiktas tikšanās vietas un laiki.

Svarīgi ir apzināt sociālā riska faktoros, kuri sekmē pusaudžu un jauniešu apvienošanās ielu grupējumos.

Nozīmīgākie no sociālā riska faktoriem, pēc S.Beļičevas, ir:

- sociāli ekonomiskie faktori (no vienas puses, trūcīgas ģimenes, kurās nepietiek līdzekļu atpūtai, sportošanai, no otras puses, ģimenes ar augstiem ienākumiem, kuru atvasēm ir pietiekami naudas, lai „baudītu dzīvi”);
- demogrāfiskie faktori (daudz nepilnu ģimeņu, augsts šķiršanās procents);
- psiholoģiskie un pedagoģiskie faktori (ģimenes krīzes situācijās, konfliktējošas ģimenes, zema pedagoģiskā kultūra, ģimenē deformēta vērtību orientācija);
- kriminālie faktori (alkoholisms, narkomānija, vardarbība ģimenē). [2, 21–22]

Kā jau minēju, tie ir nozīmīgākie riska faktori. Noskaidrojot cēloņus, kāpēc pusaudži un jaunieši ir nokļuvuši asociālā neformālā apvienībā, jāņem vērā katras ģimenes, indivīda un apkārtējās vides faktori.

Asociālas apvienības agri vai vēl nokļūst policijas redzeslokā. Ja ir izdarīti likumpārkāpumi un saņemts nosacīts sods, formālā kontrole kļūst regulārāka un stingrāka. Diemžēl prakse rāda – ja formālā kontrole nav saistīta ar neformālo, sociālā korekcija ir nerezultatīva.

Profesionāļu darbs ar ģimeni, veicot pusaudžu un jauniešu sociālo korekciju

Neformālo kontroli vispirms var nodrošināt ģimene. Ja pusaudzis vai jauniešs ir pievienojies ielu grupējumam, tas liecina, ka saskarsme ar ģimeni ir traucēta.

Ikvienam profesionālim, kurš veic pusaudža vai jaunieša sociālo korekciju, jāapzinās, ka „pūles palīdzēt bērnam bez palīdzības viņa ģimenei ir tuvredzīga darbība un tās ietekme ir īslaicīga. Jāatzīst, ka uzdevums mēģināt dot iespēju ģimenei pašai palīdzēt sev un savam bērnam ir daudz grūtāk paveicams nekā individuāls darbs ar bērnu.” [8, 130]

Uzskatu šo atziņu par ļoti nozīmīgu. Tā varētu būt pamatojums tam, ka, strādājot ar ģimeni un bērnu, akcents jāliek uz ģimenes spēcīnāšanu, atrodot tajā stiprās puses. D.Salībjijs (*Saleebey D.*) teorētiski izstrādājis „Spēka perspektīvu”, pamatojot sociālā darba ar klientu fokusēšanu uz klienta pozitīvajām īpašībām.

Nereti ģimene ir centusies atturēt bērnus no ielu apvienībām, bet bez rezultātiem un, nesaņemot profesionāļu padomu un atbalstu, ir kļuvusi bezspēcīga.

Ja ģimene ir augsta riska situācijā, starpprofesionāļu komandai ir jāstrādā, lai to atveseļotu, un vienlaikus jāveic bērna sociālā korekcija, ar to saprotot „mērķtiecīgu indivīda vai grupas sociālās situācijas maiņu, pieļauto kļūdu un noviržu labošanu, antisociālas uzvedības novēršanu”. [7, 134]

Sociālā korekcija ir sarežģīts process. Tajā var izvirzīt trīs uzdevumu grupas: sociālo, diagnosticējošo un praktisko uzdevumu. [3, 197–198]

Pirmā grupa – sociālie uzdevumi. Tie ietver attiecību korekciju ar vidi. Vispirms tās ir attiecības ar neformālo apvienību. Ja pusaudzis pats vēlas izkļūt no apvienības, viņam jā māca, kā pretoties grupas spiedienam un neļaut ar sevi manipulēt. Tā kā šīm prasēm ir jāpalīdz veidoties, no vienas puses, pusaudžiem un jauniešiem prasmes var veidot pedagogisko grupu darbā. Tās var vadīt sociālie pedagogi, sociālie darbinieki, psihologi. Vislabāk grupu vadīt divatā. No otras puses, ir jākonsultē vecāki, kā uzturēt šīs prasmes, kā atbalstīt pusaudzi.

Lai aizietu no grupējuma, ir jāatsakās no ārējiem atribūtiem, jāizvairās no apvienības pulcēšanās vietām, tātad ģimenei kopā ar profesionāļiem un pusaudzi vai jaunieši jāatrod cita interesēm atbilstoša brīvā laika pavadīšanas joma.

Otrā uzdevumu grupa ir diagnosticējošie uzdevumi. Tie ir virzīti uz to, lai pārzinātu neformālās apvienības darbību: tās sastāvu pēc dzimuma, vecuma, pusaudžu, jauniešu nodarbošanās (mācās, strādā), kā pavada brīvo laiku, kādas deviācijas vērojamas, kādi likumpārkāpumi bijuši apvienības biedriem, kas ir grupas līderi.

Viena no tipiskākajām kļūdām, kuras pieļauj pieaugušie, ir aizliegumi satikties ar apvienības locekļiem, kopīgi apmeklēt aktivitātes, valkāt grupējumam atbilstošu apģērbu u.c. Pusaudžu un jauniešu vecumā kategoriski aizliegumi netiek ievēroti, tie rada konfliktus un izraisa pretēju reakciju – aizliegtais ir visinteresantākais.

Ja ģimene nav laikus pamanījusi, ka grupējums no sākotnējās pulcēšanās un kopīgas sportošanas ir pamazām pārvērties par alkohola un narkotiku lietošanas vietu, sociālās korekcijas darbs jāapvieno ar rehabilitāciju, t.i., ārstēšanos no alkoholisma un narkotiku atkarības.

Pašvaldības sociālajām institūcijām, kuru teritorijā darbojas asociāla neformāla apvienība, ir jāapvieno spēki un jāpārorientē šī apvienība, jo gan sociālās korekcijas procesu, gan rehabilitāciju traucē nesakārtota vide.

Viens no asociālas apvienības pārorientācijas ceļiem ir tās piesaistīšana saturīgam brīvā laika pavadīšanas veidam. Tā ir piesaistīšana sporta klubiem, dienas centriem u.c.

Pārorientāciju sāk no sadarbības ar apvienības līderiem. Veiksmīgas pārorientācijas priekšnosacījums ir grupējumam

interesants piedāvājums un profesionāļu prasme sadarboties, nenosodot, nekritizējot, bet izrādot labvēlīgu, ieinteresētu attieksmi. Jaunajai darbībai ir jādod emocionāls gandarījums, koriģējoša iedarbība būs tad, ja pusaudži ir aktīva darbības dalībnieka pozīcijā.

Trešā uzdevumu grupa ir **praktiski uzdevumi**, precīzāk būtu teikt, ka tie ir plānošana, prognozēšana, vienas institūcijas profesionāļu un dažādu institūciju profesionāļu komandas darba organizācija un vadība. Tie ir uzdevumi, kas saistīti ar korekcijas vadību: gan indivīda, gan ģimenes, gan neformālās apvienības līmenī. Tā ir sociālās korekcijas procesa un apvienības pārorientācijas procesa prognozēšana, plānošana un darbības realizācija.

Saskarsmes virzības pārorientācija

Asociālo apvienību pārorientācijā būtiska nozīme ir pusaudžu un jauniešu saskarsmes korekcijai. Prognozējot un plānojot sociālo korekciju, ir jāparedz, kā neitralizēt un koriģēt saskarsmi. Šajā procesā jāievēro vairāki sociāli pedagoģiskie nosacījumi [4, 231–232]:

- saskarsme pusaudžu un jauniešu grupā ir saistīta ar saskarsmi klasē, un otrādi – saskarsmi ar klases biedriem būtiski ietekmē saskarsme ārpusskolas grupējumā. Šīs savstarpējās sakarības ir jāievēro, to izpratne palīdzēs apzināt deviantas uzvedības cēloņus (agresivitāti saskarsmē, rupju izturēšanos pret pieaugušajiem un vienaudžiem);
- apvienības normas un vērtības ietekmē pusaudžu un jauniešu uzvedību. Tas nozīmē, ka pieaugušo prasības un audzinošā iedarbība tiek salīdzināta ar asociālās apvienības normām un vērtībām un attiecīgi interpretēta. Tas norāda uz to, ka nav iespējams koriģēt pusaudžu un jauniešu uzvedību, neietekmējot saskarsmes virzību apvienībā;
- saskarsme apvienībā ir brīva un neformāla, mēģinājumi to pārveidot, cenšoties pārorientēt uz formālo saskarsmi ar klases biedriem, bieži vien beidzas ar to, ka pusaudži veido jaunu grupējumu, turklāt vēl noslēgtāku nekā iepriekšējais. Tas nozīmē, ka saskarsmes struktūru var prasmīgi koriģēt, piedāvājot pusaudžu interesēm un vajadzībām atbilstošas brīvā laika pavadīšanas iespējas;

- pusaudži un jaunieši atsevišķi, kā arī visa apvienība pretojas tiešai audzinošai iedarbībai, tāpēc grupējuma pārorientācijai ir jāizmanto gan tiešā, gan arī netiešā iedarbība. Veiksmīgi var izmantot animācijas metodes, ar kurām pusaudžus un jauniešus iesaista viņus interesējošā darbībā. Pārorientācija notiek darbības procesā, piemēram, organizējot sacensības skeitbordā, breikā, hiphopā u.c.

Lai sāktu apvienības pārorientāciju, ir jānosaka:

- apvienības virzība: kādi mērķi apvieno, ko vēlas, kādas ir pamatintereses, kas rada domstarpības;
- saskarsmes struktūra: savstarpējās attiecības, kas ir līderi, kas pakļaujas;
- apvienības darbība: kāda ir galvenā darbība, kā izklaidējas, kā realizē intereses;
- apvienības attiecības ar apkārtējo pasauli: (noslēgtība, naidīgums u.c.), attiecības ar skolu, ar citiem grupējumiem.

Pārorientācijas koncepciju, ietverot darbības formas, metodes, kā arī darbības loģiku, veido atkarībā no vietējiem apstākļiem (lauki, pilsēta). Visnozīmīgākie resursi ir cilvēkresursi – profesionāļi, kuri ir ieinteresēti darbā ar pusaudžiem un jauniešiem un ir gatavi sadarboties.

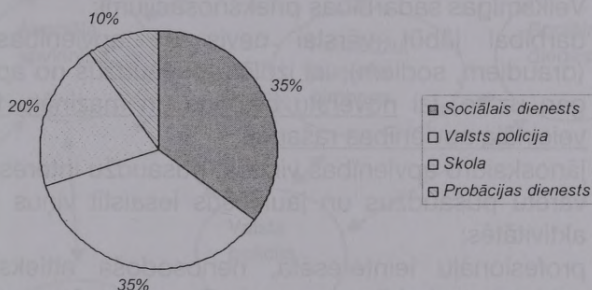
Starpinstitucionālā sadarbība asociālo apvienību pārorientācijā

Asociālo apvienību pārorientācija jāveic dažādu institūciju speciālistu komandai. Sadarbībai jābūt mērķtiecīgai un koordinētai. Jāsadarbojas ne tikai ar asociālo apvienību, bet arī ar apvienības locekļu ģimenēm.

SDSPA „Attīstība” maģistrantu un diplomandu veiktie pētījumi (2004.-2006.g.) parādījuši, ka:

- valsts, pašvaldību un NVO piedāvātie pakalpojumi ģimenēm nav koordinēti, ģimenēm trūkst informācijas par šiem pakalpojumiem;
- vairāk pakalpojumu tiek piedāvāts pusaudžiem un jauniešiem nekā visai ģimenei.

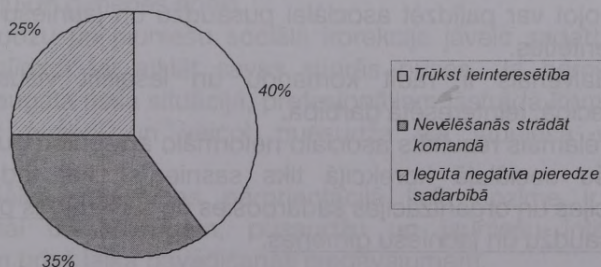
Pašvaldībā sadarbība notiek starp atsevišķām institūcijām, bet ne starp visām, kuras piedāvā pakalpojumus ģimenēm ar pusaudžiem un jauniešiem. Iemesls ir tas, ka trūkst sadarbības iniciatora.

1.attēls. Sadarbības iniciatori [9, 49]

1.attēlā redzam, ka darbā ar ģimenēm, kurās ir nosacīti tiesāts pusaudzis, visbiežāk sadarbības iniciators ir bijis sociālais dienests un Valsts policijas Kārtības policijas biroja II nodaļa (pētījums veikts 2006.gadā Rīgas Latgales priekšpilsētā un Bauskā). Starp sadarbības iniciatoriem nav minēts dienas centrs, bāriņtiesa, NVO u.c.

Pētījumā noskaidrots, kāpēc profesionāļi nevēlas sadarboties.

2.attēls. Iemesli profesionāļu nevēlmei sadarboties [9, 47]

Redzam, ka vairākums profesionāļu nav ieinteresēti sadarboties, kā arī nevēlas strādāt komandā. Tas liecina, ka trūkst motivācijas un prasmes darboties komandā.

Asociālo apvienību pārorientēšanās rezultāts būs tikai tad, ja visas ieinteresētās institūcijas sadarbosies.

Veiksmīgas sadarbības priekšnosacījumi:

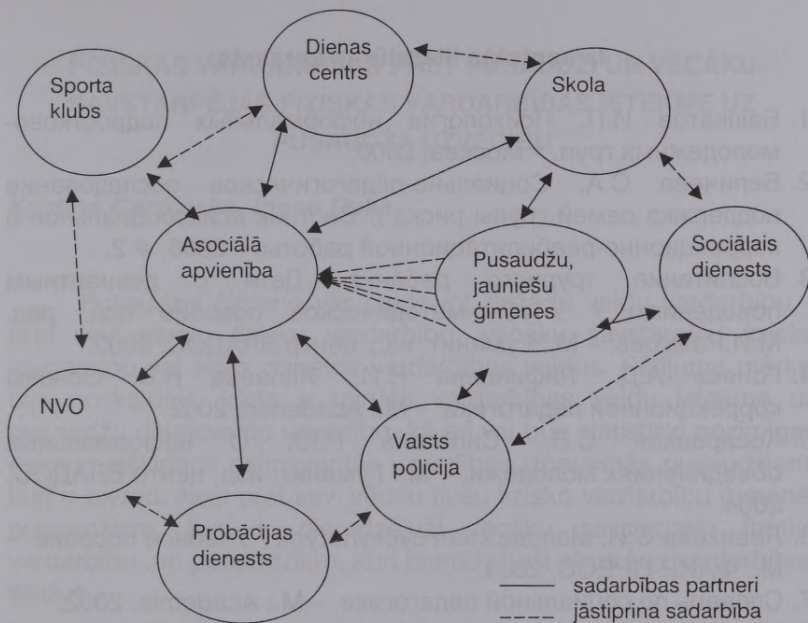
- darbībai jābūt vērstai nevis uz apvienības izjaukšanu (draudiem, sodiem), lai izolētu pusaudžus no apvienības, bet gan uz to, lai novērstu cēloņus un mazinātu faktoros, kuri veicināja apvienības rašanos;
- jānoskaidro apvienības virzība, pusaudžu intereses, lomas, lai varētu pusaudžus un jauniešus iesaistīt viņus interesējošās aktivitātēs;
- profesionāļu ieinteresēta, nenosodoša attieksme. Svarīgi, veidojot sadarbību ar apvienību, apzināties, ka attiecības veidosies pakāpeniski, jo vispirms katra apvienība pretosies tās ierastās darbības izjaukšanai;
- savlaicīga informācijas apmaiņa par pārorientācijas gaitu, par situācijas pavērsieniem.

Sadarbības iniciators var būt jebkura no pašvaldības institūcijām un organizācijām, kuru satrauc pusaudžu un jauniešu asociālā uzvedība. Iniciators var būt sociālais dienests, Valsts policija, skola, probācijas dienests u.c., kā arī domes izglītības un sociālo lietu komiteja vai arī pusaudžu vecāki.

3.attēlā redzam, ka katrā pašvaldībā ir daudz resursu, kurus apvienojot var palīdzēt asociālai pusaudžu un jauniešu apvienībai pārorientēties.

Galvenais ir radīt komandu un iesaistīt visus resursus mērķtiecīgā, ieinteresētā darbībā.

Vēlamais rezultāts asociālo neformālo apvienību pusaudžu un jauniešu sociālajā korekcijā tiks sasniegts tikai tad, ja visas institūcijas un organizācijas sadarbosies un sadarbības partneri būs arī pusaudžu un jauniešu ģimenes.

3.attēls. Starpinstitucionālā sadarbība asociālas apvienības pārorientācijai

Kopsavilkums

Pusaudžu un jauniešu apvienošanās asociālās neformālās apvienībās, kurās izpaužas devianta uzvedība un nereti arī krimināli pārkāpumi, ir multipla problēma, kuras risināšanai jāapvieno profesionāļu un ģimenes spēki.

Pusaudžu un jauniešu sociālā korekcija jāveic sadarbībā ar ģimeni, palīdzot tai atklāt savas stiprās puses. Ja bērni ir no ģimenēm augsta riska situācijā, profesionāļiem jāstrādā kompleksi: atveseļojot ģimeni un veicot pusaudža vai jaunieša sociālo korekciju.

Asociālas apvienības pārorientācijā liela nozīme ir vides sakārtošanai un saturīgam, pusaudžu un jauniešu interesēm atbilstošam brīvā laika pavadīšanas piedāvājumam.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Башкатов И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп. – Москва, 2000.
2. Беличева С.А. Социально-педагогическое обследование поддержка семей группы риска // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2005. # 2.
3. Воспитание трудного ребёнка. Дети с девиантным поведением / Учебно-методическое пособие под ред. М.И.Рожкова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
4. Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В. Основы коррекционной педагогики. – М.: Academia, 2002.
5. Косарецкая С.В., Сипотина Р.Ю. О неформальных объединениях молодежи. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004.
6. Левикова С.И. Молодежная субкультура / Учебное пособие. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004.
7. Словарь по социальной педагогике. – М.: Academia, 2002.
8. Nancy Boyd Webb. Social Work Practice with Children and Families. – New York: The Guilford Press, 2003.
9. Bluša I., Gžibovska J. Starpinstitūciju sadarbība darbā ar ģimenēm, kurās ir nosacīti tiesāts pusaudzis / Diplomdarbs. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2006.

FIZISKĀS VARDARBĪBAS PRET PUSAUDZI UN VECĀKU SAVSTARPĒJĀS FIZISKĀS VARDARBĪBAS IETEKME UZ PUSAUDŽA UZVEDĪBU

Kristīne Čerpinska, Inese Ruka

Pusaudzis ģimenē var piedzīvot dažādu veidu vardarbību – pret sevi vērstu fizisku vardarbību, vecāku savstarpēju fizisku vardarbību vai abus minētos vardarbības veidus. Pētījuma mērķis bija noskaidrot, kāda ir minēto vardarbības veidu ietekme uz pusaudžu delinkvento uzvedību, kā arī vai būs statistiski nozīmīgas dzimumatšķirības delinkventās uzvedības izpausmēs pusaudžiem, kuri ir pieredzējuši pret sevi vērstu tiešu fizisko vardarbību ģimenē, pusaudžiem, kuri ir pieredzējuši vecāku savstarpējo fizisko vardarbību, un pusaudžiem, kuri pieredzējuši abus šos vardarbības veidus.

Atslēgas vārdi: delinkventa uzvedība, tieša fiziskā vardarbība, vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība, pusaudzis.

Fiziskās vardarbības riska faktori, sekas un fiziskās vardarbības ietekme uz pusaudžu uzvedību

Fiziska vardarbība pret bērnu (līdz 18 gadu vecumam) ir jebkura apzināta fiziska spēka lietošana, lai nodarītu viņam sāpes vai ievainotu viņu, ko veic viņa vecāki vai citas aprūpējošās personas. [Bonner, 1995, kā minēts 3; 19]

Fiziskajai vardarbībai pret bērniem un pusaudžiem ir vairāki cēloņi:

- 1) paaudžu pārmantojamība (pret bērniem biežāk vardarbīgi izturas tie vecāki, kuri bērnībā paši cietuši no vecāku vardarbības);
- 2) augsts sabiedrības iecietības līmenis attiecībā uz pieļaujamo vardarbību pret bērnu (vecāku rīcība, kuri pieļauj fizisku vardarbību pret bērniem, ja tai nav smagu seku, sabiedrībā tiek akceptēta);

- 3) sabiedrības neizpratne par to, kas ir vardarbība pret bērnu, kā dēļ vardarbība netiek atpazīta un par to neziņo atbildīgajām institūcijām;
- 4) iesaistīto institūciju – policijas, bāriņtiesu, pagasttiesu, skolas, mediķu – neprasme konkrētā situācijā atbilstoši savai kompetencei maksimāli efektīvi aizsargāt bērnu no apdraudējuma;
- 5) sociālekonomiskā krīze, kurā atrodas ģimenes ar bērniem (ilgstošs vecāku bezdarbs, nabadzība, alkoholisms, vecāku depresija ir faktori, kas paaugstina iespējamās fiziskās vardarbības risku ģimenē). [6]

Kā citus riska faktorus vardarbībai, tajā skaitā fiziskai, pret bērniem un pusaudžiem var minēt arī attiecību problēmas un vardarbību partnerattiecībās, vecāku vai aprūpējošo personu distresu, kas saistīts arī ar ģimenes distresu. [14; 27] Minēts, ka riska faktors ir arī sociālā atbalsta trūkums ģimenei. [24; 27] Bieži kā riska faktori minētas arī vecāku psiholoģiskās īpatnības, piemēram, stipri pazemināts pašvērtējums, vāja impulsu kontrole, rigiditāte, nepietiekams briedums, augsta agresivitāte; mātes bērniībā no saviem vecākiem biežāk ir pārdzīvojušas atraidījumu, sodu, kritiku un tagad lieto līdzīgus uzvedības modeļus pret saviem bērniem; šīs ģimenes raksturo arī sliktas attiecības un norobežošanās no pamatģimenēm un draugiem (kas ir arī vardarbīgu attiecību sekas), ģimenes izjūt nepietiekamu palīdzību bērna audzināšanā. [3; 14]

Riska faktors vardarbībai pret bērnu var būt arī paša bērna psiholoģiskās un fiziskās īpatnības – bērni ar t.s. "grūto" temperamentu, bērni ar fiziskās vai psihiskās attīstības traucējumiem, kas nozīmē grūtāku bērna kopšanu, bērni – invalīdi, hiperaktīvi, izteikti impulsīvi un agresīvi bērni – tātad viņu uzvedība vai attīstība rada risku, ka vecāki pret viņiem var kļūt vardarbīgi [3], tomēr dažreiz riska faktors ir arī, ka bērns ir dzimis negribēts vai ir līdzīgs kādam, kas vecākiem nepatīk (piemēram, vīram, kādam no pašu vecākiem). [14]

Statistikas dati liecina, ka vairākums no tiešas fiziskās vardarbības cietušo bērnu ir vecumā līdz 5 gadiem (51%), nākamā apdraudētākā vecuma grupa ir bērni vecumā no 6 līdz 11 gadiem

(26%) un pusaudži vecumā no 12 līdz 17 gadiem (23%). [AAPC, 1985, kā minēts 4] Līdzīga statistiskā informācija ir par bērnu vecumgrupu, kas cietuši no vecāku savstarpējās vardarbības – tie ir bērni līdz 5 gadu vecumam. [Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2000, kā minēts 24]

Riska faktors ir arī mātes – pusaudzes, kurām pietrūkst iemaņu un prasmju bērna audzināšanai un disciplinēšanai – jo jaunāki vecāki, jo lielāks risks, ka ģimenē izmanto miesassodu vai ir fiziski vardarbīgi pret bērniem. [19; 29]

Izdala vieglu fizisku vardarbību (purināšana, iepļaukāšana, miesassodi) [29] un smagu fizisku vardarbību (sišana, dedzināšana, ieroča pielietošana) [4]. ASV dati liecina, ka ik gadu no fiziskās vardarbības cieš 8–10,5% bērnu, un šis skaitlis turpina pieaugt, salīdzinot ar 20.gadsimta 80.gadiem, ko var izskaidrot ar vardarbības pieaugumu vai arī ar labāku sociālo aprūpi, kad cietušie bērni biežāk nonāk speciālistu uzmanības lokā; statistika arī liecina, ka samazinās no smagas fiziskās vardarbības cietušo bērnu skaits. [4]

Miesassodi ir daļa no fiziskās vardarbības, un ir atšķirība, kā tiek definēts miesassods un fiziska vardarbība pret bērnu – miesassods ir domāts kā audzināšanas līdzeklis vai disciplinēšanas paņēmieni, turpretī fiziska vardarbība ir tieša sāpju vai ievainojumu radīšana bērnam. ASV zinātnieks M.Strauss, kurš ir pievērsies vardarbības pret bērnu pētīšanai, kā arī citi pētnieki atzīst, ka sociāli akceptētie miesassodi ir cieši saistīti ar citām, smagākām vardarbības formām, piemēram, tie ir viens no cēloņiem fiziskajai vardarbībai pret bērnu, vardarbībai pret partneri, pusaudžu un jauniešu delinkventai uzvedībai un kriminālām darbībām pieaugušo vecumā. [29] Jau 20.gadsimta 50.gadu beigās radās hipotēze, ka viena veida vardarbība palielina arī cita veida vardarbības rašanās iespēju. Piemēram, A.Banduras pētījumos secināts, ka bērns, kurš piedalījies spēlē ar agresijas elementiem (iedunkājot lelli) vai to vērojis, kļūst agresīvāks pret citiem bērniem un agresīvāks vispār nekā bērni, kuri nav piedalījušies šādā spēlē. [Bandura, 1971, 1973, kā minēts 29]

Vēsturiski miesassodi jeb fiziska bērna sodīšana ir sociāli akceptēta, daļēji arī vēl tagad. Tikai 20.gadsimta 70.gados bērnu tiesību aizstāvji sāka pievērst sabiedrības uzmanību šim vispārējam

atbalstam bērnu fiziskajai sodīšanai, kas definēta kā viens no atļautajiem audzināšanas paņēmieniem, lai gan ir viegla fiziska vardarbība – kādā Čehijā veiktā pētījumā no 886 bērniem tikai 9,2% atbildēja, ka nekad nav saņēmuši no vecākiem miesassodu. [30] Ilgstoši ir valdījis uzskats, ka fiziski sodi bērnam ļaunumu nodara tikai tad, ja tie ir ne tikai audzināšanas nolūkos, bet ir pārāk nežēlīgi un bērns izrāda psiholoģiskas traumas pazīmes – nopietnus pašapziņas traucējumus, agresivitāti, trauksmi – tad tā jau ir fiziska vardarbība. [29] Kā uzskata M. Strauss, arī miesassodi ir traumatiski – tie pārkāpj ķermeņa robežas un rada paliekošas sekas bērna attīstībā. Visbiežāk bērns pirmos sodus saņem jau kā zīdains pat pirms gada vecuma, paaugstinoties bērna aktivitātei, palielinās arī fizisku sodu biežums. Kā liecina ASV dati, vismaz puse amerikāņu pusaudžu saņem fiziskus sodus jau pusaudža gados – tāpat ilgstoši saņemti miesassodi jau pašos pamatos var traumēt bērna personības attīstību [29], turpretī citi pētījumi apgalvo, ka bērna fiziska sodīšana, ja tā nav pārāk nežēlīga, neatstāj sekas un netraucē bērna veiksmīgai funkcionēšanai. [Fergusson&Lynskey, 1997, kā minēts 27]

Savukārt pašu bērnu attieksme pret fiziskiem sodiem kādā Čehijā veiktā pētījumā ir šāda – trešdaļa bērnu fizisku sodu uztvēra kā pelnītu sodu par savu nodarījumu vai pārkāpumu, bet 11,6% miesassodu uztvēra kā nepelnītu un aizskarošu [30] – tāpat šādā skatījumā šī robeža starp fizisku sodu un fizisku vardarbību ir trausla.

Runājot par miesassodiem, ir skaidrs, ka to iniciatori un veicēji visbiežāk ir vecāki vai bērnus aprūpējošās personas. Tādi paši dati ir konstatēti, arī pētot, kas visbiežāk ir fiziski vardarbīgi pret bērniem un pusaudžiem – 82–98% gadījumu tie ir vecāki vai aprūpējošās personas, arī patēvi (16%), un valda uzskats, ka viņi biežāk ir agresīvi pret saviem pabērniem, ne bioloģiskajiem bērniem. [8; 4] Bieži vardarbīgie vīrieši ģimenes dzīvi ir sākuši agrāk nekā vidēji populācijā un fiziski vardarbīgi pret bērnu kļūst jau drīz pēc pirmā bērna piedzimšanas. Runājot par dzimumatšķirībām varmāku vidū, ir pētījumi, kuru dati liecina, ka biežāk fiziski savus bērnus iespaido mātes (53%), jo viņas ar bērniem pavada kopā daudz vairāk laika nekā tēvi un kļūst fiziski vardarbīgas ikdienišķās situācijās, kad netiek galā ar bērna uzvedību, kas izskaidrojams ar to, ka bērna

aprūpētāja, parasti mātes, stresa līmenis būtiski paaugstina vardarbības risku pret bērnu [4; 27], bet citi dati liecina, ka tie tomēr ir tēvi [8].

Nav arī statistiski skaidru datu, kurš dzimums biežāk cieš no fiziskās vardarbības ģimenē, bet tiek uzskatīts, ka apmēram līdzīgi gan meitenes, gan zēni. [4]

Fiziskās vardarbības pazīmes var būt šādas, piemēram, bērnam ir ievainojumi, un viņš nevar atcerēties vai pastāstīt, kā tie radušies; bērns izvairās no paskaidrojumiem vai arī nepietiekami un nepārliecinoši izskaidro; uztraucas, ja viņam par to jautā; ģērbjas tā, lai slēptu ievainojumus; bērns stāsta, ka viņu sit, spārda u.tml. [19]

Dažādas psiholoģiskās teorijas pievēršas atsevišķām vardarbības pieredzes sekām, piemēram, piesaistes teorija norāda, ka pašos pamatos tiek izjaukta bērna uzticēšanās vardarbīgajam aprūpētājam, kas rada tādas sekas kā pazeminātu pašvērtējumu [Okun et al., 1994, kā minēts 27] un problēmas ar emociju un uzvedību pašregulāciju. [Cicchetti et al., 1991, kā minēts 27] No iemācīšanās modeļa vai sociāli kognitīvā modeļa [Bandura, 1977, 1989 un Crick&Dodge, 1994, kā minēti 27] izriet secinājumi par vardarbības ietekmi uz bērnu un pusaudžu sociālo uzvedību un sociāli kognitīvo attīstību. Traumas teorija kā smagas vardarbības sekas uzrāda emocionālos, kognitīvos un disociatīvos traucējumus, kā arī miega un veģetatīvās nervu sistēmas traucējumus. [Putnam, 1985, kā minēts 27]

Kopumā tiek izdalīti šādi tieši piedzīvotas fiziskās vardarbības seku veidi: kognitīvās, biheiviorālās, fiziskās, emocionālās un sociālās sekas.

- *Emocionālās sekas*: vainas sajūta, trauksme, depresija, bailes, pazemināts pašvērtējums, neskaidrs paštēls, emocionāla atkarība, neuzticēšanās, nejutīgums, agresija pret sevi un citiem.
- *Kognitīvās sekas*: intelektuālās attīstības aizture, grūtības koncentrēties, arī uzmanības deficīts/hiperaktivitāte, pazeminātas sekmes mācībās (īpaši valodās un matemātikā), kognitīvās grūtības parādās teksta uztverē un prasmēs pašam izteikties, izkropļots priekšstats par sevi un apkārtējās pasaules likumsakarībām.

- *Biheivorālās sekas*: agresīva un delinkventa uzvedība, apgrūtināta impulsu kontrole; atkarību izraisošu vielu lietošana, iesaistīšanās vardarbīgās un krimināli sodāmās darbībās, pašdestruktīva uzvedība, mazkustīgums, tendence izolēties, ēšanas traucējumi.
- *Fiziskās sekas*: kavēta fiziskā un nervu sistēmas attīstība, fiziski ievainojumi, zilumi, brūces, somatizācijas: galvassāpes, vēdersāpes, enurēze, biežas saaukstēšanās, slikta dūša.
- *Sociālās sekas*: grūtības veidot pilnvērtīgas, noturīgas attiecības ar abu dzimumu vienaudžiem neuzticēšanās un traucēta pašvērtējuma dēļ, agresīvas uzvedības un impulsivitātes dēļ; tendence izolēties no sociāliem kontaktiem depresijas un traumēta paštēla dēļ; risks iesaistīties citās vardarbīgās attiecībās; no fiziskās vardarbības cietušie bērni/pusaudži ir mazāk populāri, kā arī pat tuvās attiecībās izrāda vairāk negatīvu jūtu, konfliktu un mazāk intimitātes nekā viņu biedri bez vardarbības pieredzes; interpersonālās problēmas ir saistītas ar cietušo pusaudžu grūtībām izprast un dot sociāli adekvātas atbildes reakcijas un vājākām problēmrisināšanas prasmēm. [4; 13; 15; 17; 19; 26]

Jebkura vardarbība traumē bērna psihi neatkarīgi no vecuma, tomēr katram sekas izpaužas atšķirīgi – kādam tikai daži, bet citam daudzi vardarbības seku simptomi.

Runājot par ilgtermiņa sekām, no fiziskas vardarbības cietušie bērni pusaudžu un pieaugušo vecumā biežāk nekā tie, kuri nav cietuši no fiziskas vardarbības, lieto atkarību izraisošas vielas (cigaretēs, alkohols, narkotikas). Parādās arī tādas diagnozes kā depresija, citas psihiskas saslimšanas; suicīda mēģinājumi, īpaši pusaudžu vecumā; uzvedības traucējumi (opozicionālie uzvedības traucējumi, distīmija (*dysthymia*)). [8; 15] Cietušie bērni pieaugušo vecumā var izrādīt arī delinkventu uzvedību, veikt krimināli sodāmas darbības, kļūt vardarbīgi pret savu partneri un bērniem [4], kā arī biežāk atkārtoti kļūst par vardarbības upuriem, īpaši pusaudžu gados. Kā konstatēts kādā pētījumā, ilgtermiņa seku intensitāte ir cieši saistīta ne tikai ar piedzīvotās fiziskās vardarbības smagumu, biežumu, bet arī ar ģimenes vides faktoriem – materiālo nodrošinājumu, vecāku izglītību, alkoholismu un

likumpārkāpumiem; smaga, ilgstoša fiziskā vardarbība biežāk saistīta ar tādiem ģimenes vides faktoriem kā nabadzība, atkarību izraisīto vielu lietošana, likumpārkāpumiem vai vecāku delinkventu uzvedību – šie faktori ir savstarpēji saistīti, un fiziskās vardarbības ilgtermiņa sekas ir smagākas. [Fergusson&Lynskey, 1997, kā minēts 27] Traumas sekas ir arī smagākas, jo varmāka ir bērnam tuvs cilvēks un mājās nav drošas vides, kur gūt aizsardzību – tāpat ģimenē nav droša ne emocionālā, ne fiziskā vide. [13]

Ir pētījumi, kuros atklājas, ka bērni, kuri cietuši no fiziskas vardarbības, pieauguši kļūst vardarbīgi pret savu partneri un bērniem. Viena no teorijām – iemācīšanās modelis, kas skaidro šos rezultātus, ir šāda – ja kāds bērns dara kaut ko sliktu un ja citas metodes, kā viņu disciplinēt, nedarbojas, ir sociāli pieņemami paklausību panākt ar fizisku spēku. Kad šis bērns ir kopā ar saviem vienaudžiem, arī dažkārt gadās, ka tie viņā neklausās, dara ko tādu, kas bērnam nepatīk, un bērns ir iemācījies no vecākiem, ka tādās reizēs drīkst būt fiziski agresīvs. Tā šādas attiecības pāriet arī uz partnerattiecībām, jo arī partneris var darīt ko tādu, kas nepatīk, un ir pieņemami viņu pārmācīt ar fizisku iespaidošanu. Kad ģimenē piedzimst bērni, atkal sākas aplis, kad vecāks ir vardarbīgs pret bērnu. [29] Arī citi avoti norāda uz šādu sakarību, bet ne vienmēr vecāki, pret kuriem bērībā vecāki bijuši fiziski vardarbīgi, kļūst vardarbīgi pret saviem bērniem. Dažādos pētījumos tiek uzrādīti tādi skaitļi kā 7–70%. [4]

Delinkventa uzvedība ir viena no piedzīvotās fiziskās vardarbības sekām, kas sāk izpausties jau pusaudžu gados, un to raksturo tādi rādītāji kā lamāšanās, bēgšana no mājām, neiešana uz skolu, agresija, iesaistīšanās asociālās vienaudžu grupās, dedzināšana, zagšana mājās [2], kā arī jau krimināli sodāmas darbības – fiziski uzbrukumi, zagšana. [24] ASV dati liecina, ka delinkventās uzvedības izpausmes gandrīz par 50% biežāk ir vērojamas tieši no vardarbības vai pamešanas novārtā cietušiem bērniem, pusaudžiem vai jauniešiem. [25] Pēdējos desmit gados psihologi īpašu uzmanību veltījuši delinkventās uzvedības dzimumatšķirībām, jo agrāk agresija un delinkventa uzvedība parasti tika skatīta kā vīriešiem raksturīga uzvedība, līdz ar to pētījumi biežāk veikti tieši zēnu un vīriešu izlasēs. Tomēr ASV un Kanādas dati liecina, ka, salīdzinot 1987. un 1996.gada datus par

pusaudžu iesaistīšanos delinkventās situācijās, agresija pusaudžu meiteņu vidū augusi par 76%, bet pusaudžu zēnu vidū tikai par 42%. [Stahl, 1999, kā minēts 24] To, ka meiteņu agresijai vēsturiski nav veltīts daudz uzmanības, var skaidrot arī ar pētījumu datiem, ka meitenes ir netieši agresīvas, piemēram, nelieto fiziskus uzbrukumus, bet lamājas vai zog mājās un ir verbāli agresīvas pret citām meitenēm, un tas nepievērš tik daudz apkārtējo uzmanības kā zēnu atklāti delinkventā uzvedība. [Bjorkqvist&Niemela, 1992, kā minēts 24]

Runājot par meiteņu un zēnu delinkventās uzvedības atšķirībām, konstatēts, ka meitenes biežāk uzrāda nekriminālas darbības – bēgšana no mājām, netieša vardarbība, viņas biežāk nonāk sociālā darbinieka pārraudzībā, kā arī veic nelielas zādzības veikalos, turpretī zēnu delinkventās darbības ir smagākas – zagšana, fiziski uzbrukumi, arī grupā. Šādām atšķirībām ir pamatojums. Piemēram, ir dažādi iemesli, kādēļ pusauga meitenes un zēni bēg prom no mājām – meitenes daudz biežāk nekā zēni cieš no seksuālas vardarbības (apmēram 70% cietuši ir meitenes), viņu atbildes reakcija ir bēgšana no mājām, un viņas biežāk nekā no mājām aizbēgušās meitenes bez seksuālās vardarbības pieredzes iesaistās citās delinkventās darbībās. Šāda sakarība nav novērota zēnu vidū. [McCormak, Janus&Burges, 1986] No mājām aizbēgušo meiteņu vidū ir augsti piedzīvotās fiziskās vardarbības pieredzes rādītāji, bet zēni biežāk ir fiziskās vardarbības liecinieki. [7] Kanādā veiktā pētījumā konstatēta saistība starp pusaudžu meiteņu vardarbīgu uzvedību, kas ir daļa no delinkventas uzvedības, un piedzīvoto vardarbību mājās – 20% min, ka ģimenē ir cietušas no fiziskās vardarbības. Salīdzinājumam – tikai 10% vardarbīgu zēnu un 6,3% nevardarbīgu meiteņu min piedzīvotu tiešu fizisku vardarbību mājās. [Artz, 1998, kā minēts 24]

Kopumā no vardarbības cietušiem pusaudžiem zēniem delinkventa uzvedība novērota gandrīz četras reizes biežāk nekā meitenēm (11% pret 3%) [25], kas apstiprinās arī citos pētījumos, kuros secināts, ka meitenēm vairāk ir raksturīgi internalizētie uzvedības traucējumi. [Farrell&Bruce, 1997, kā minēts 18] ASV veiktā ilgtermiņa pētījumā konstatēts, ka to sieviešu bērniem – pusaudžiem, kurām pašām pusaudža gados bijusi delinkventa uzvedība, delinkventa uzvedība ir vērojama pat par 50% biežāk

nekā to sieviešu bērniem, kuru uzvedība pusaudžu gados bijusi normāla. Tātad ir cieša saikne starp māšu un bērnu uzvedības modeļiem. [10]

Vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības ietekme uz pusaudžu uzvedību

Partneru savstarpēji vardarbīgas attiecības vai viena partnera vardarbīga izturēšanās pret otru ir salīdzinoši jauns problēmloks, kas pētnieku uzmanību ir saistījis tikai 20.gadsimta 70.gadu beigās, sākotnēji gan runājot par upuri šajās vardarbīgajās attiecībās, bet vardarbība atstāj sekas ne tikai tad, ja tā ir vērsta tieši pret bērnu vai pusaudzi, bērni cieš arī tad, ja ir savu vecāku savstarpējas fiziskās un cita veida vardarbības liecinieki. [1; 23] Tas, ka bērns ir spiests būt liecinieks vardarbīgām vecāku attiecībām, arī tiek definēts kā emocionālas vardarbības pret bērnu veids [Brassard et al., 1987, kā minēts 4], un dati liecina, ka ik gadu no 3,3 līdz 10 miljoniem bērnu ir liecinieki vardarbībai pret sievieti vai vardarbībai ģimenē [Straus, 1991, kā minēts 23], turklāt vardarbība biežāk notiek ģimenēs, kurās ir bērni līdz piecu gadu vecumam. [Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2000, kā minēts 24] Citi pētījumi liecina – 9–27% pieaugušo min, ka bijuši liecinieki savu vecāku savstarpējai vardarbībai. [11]

Bērni var būt liecinieki dažādām vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības formām – viņi var redzēt tiešu vardarbības aktu, viņi to var dzirdēt vai arī redzēt tā sekas – nobrāzumus, zilumus [4], tomēr arī netieša vardarbība ietekmē bērna emocionālo, kognitīvo un sociālo attīstību. [16]

Bērna reakcija uz pieredzēto vecāku savstarpējo fizisko vardarbību ir atkarīga no viņa kognitīvās un emocionālās attīstības pakāpes. Jau 12 mēnešu vecs bērns uz pieaugušo/vecāku dusmām reaģē ar satraukumu, bažām, kas ir vērojamas arī viņa uzvedībā – spēlēšanās veidā. Parādās arī nakts bailes, izvairīšanās, regresējošas uzvedības iezīmes. [12] Vispārējās piedzīvotās vecāku savstarpējās, tajā skaitā fiziskās, vardarbības sekas bērniem un pusaudžiem ir šādas: trauksme, depresija, pazemināts pašvērtējums, dusmas, agresija, somatizācijas, atkarību izraisošu vielu lietošana, grūtības sociālo iemaņu un konfliktu risināšanas apgūšanā, grūtības ar dusmu kontroli. [18; 24] Šajā gadījumā bērni

cieš no netiešas vardarbības ietekmes – traumatiskā pieredze rodas no bailēm par sevi, par savu māti [12; 4]; no piedzīvotās bezpalīdzības izjūtas. Viņi arī var sevi vainot par notiekošo vai par nespēju vardarbību apturēt, kā arī būtiska nozīme ir bērna paša uztverei par savu ietekmi un kontroli pār notiekošo vardarbību starp vecākiem. Bērniem ir mazākas iespējas dalīties savās izjūtās un bailēs ar nevardarbīgo vecāku, jo, augot partneru vardarbības līmenim, mazinās apmierinātība ar partnerattiecībām, ģimenes vērtībām un savu vecāku lomas pildīšanu. [4; 12; 16] Bērniem parādās arī izteikti attiecību traucējumi ar māti. [1] Kopumā šie bērni uzrāda emocionālas, uzvedības un kognitīvas problēmas, līdzīgi kā pēc tieši piedzīvotas fiziskās vardarbības [Fantuzzo&Lindquist, 1989; Goodman&Rosenberg, 1987; Jaffe, Wolfe&Wilson, 1990, kā minēts 20; 23], turklāt raksturīgāki ir eksternalizētie nekā internalizētie uzvedības traucējumi. [11]

Saistībā ar iemācīšanās modeli A.Bandura norāda uz to, kā bērni iemācās lietot savu vecāku uzvedības modeli kontaktos ar citiem cilvēkiem, un tas norāda uz palielinātu risku, ka attīstīsies eksternalizētas uzvedības problēmas. [Bandura, 1977, 1989, kā minēts 27] Ir pat rezultāti, kas liecina, ka sekas pēc piedzīvotas vecāku savstarpējās vardarbības ir smagākas nekā pēc tieši piedzīvotas vardarbības. [Crittenden, Claussen&Sugarman, 1994, kā minēts 18] Zinātnieki atzīst – ja bērns pēc piedzīvotās traumas nav saņēmis terapeitisku palīdzību, pusaudžu vecumā izteikti parādās traumas sekas – delinkventa uzvedība: neiešana uz skolu, bēgšana no mājām; kā arī izvairīga uzvedība, grūtības veidot nākotnes plānus, depresija, pašnāvības mēģinājumi. [Suderman&Jaffe, 1999, kā minēts 24] Nesaņemot palīdzību, meitenēm šīs vardarbības sekas saglabājas ilgāk [9], tomēr ir arī pilnīgi pretēji rezultāti, ka vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība nav saistīta ar vēlāku problēmuzvedību. [Wolfe&McGee, 1994, kā minēts 18]

Tā kā laulāto savstarpējās vardarbības gadījumā tā notiek ģimenē, vardarbības seku smagumu pastiprina paaugstinātais ģimenes stresa līmenis, sociālā atbalsta trūkums, iespējamie vecāku faktori – mātes stresa līmenis un pašas vardarbības pieredze, vecāku nespēja adekvāti risināt konfliktus un neadekvāta uzvedība – paaugstināta agresija, fiziska spēka lietošana. [17]

Dažos pētījumos ir norādīts, ka vecāku savstarpējās vardarbības sekās pusaudžiem ir vērojamas dzimumatšķirības – zēni biežāk uzrāda agresīvu uzvedību, bet meitenes pārdzīvo stresa reakcijas un depresiju [4; 9], savukārt citi pētījumi atklāj, ka gan internalizēto, gan eksternalizēto uzvedības problēmu izpausmes meitenēm un zēniem būtiski neatšķiras [Deater – Deckard, Dodge, Bates&Pettit, 1998, kā minēts 18; 16; 26], tomēr norādot, ka nozīmīgas dzimumatšķirības vecāku savstarpējās vardarbības seku izpausmēs var parādīties, aplūkojot citu mainīgo ietekmi, piemēram, zēni un meitenes dažādi uztver vecāku konfliktus un savu lomu tajos – meitenēm ir vairāk raksturīga sevis vainošana un centieni konfliktus izlīdzināt. [9] Pētījumu dati arī parāda, ka vecāku savstarpējā vardarbība izskaidro lielāku daļu uzvedības problēmu izpausmju variāciju (gan internalizēto, gan eksternalizēto) zēniem, savukārt meitenēm tikai internalizēto uzvedības problēmu izpausmju variācijas. [16] Citā pētījumā konstatēts, ka vecāku savstarpējā vardarbība būtiski neizskaidro ne meiteņu internalizētās, ne eksternalizētās uzvedības problēmas. [Wolfe&McGee, 1994, kā minēts 18]

Bet pie vienotiem secinājumiem, vai vecāku savstarpējās vardarbības ietekmē un sekās ir vērojamas dzimumatšķirības, zinātnieki vēl nav nonākuši, pamatojoties uz to, ka pētījumos izmantoti dati no dažādām izlasēm (populācija, respondenti no krīžu centriem bērniem vai sievietēm patversmēs), atšķiras arī respondenti (dažos pētījumos tās ir mātes, citos – paši bērni), izmantotās metodes un tamlīdzīgi. [4; 9] Līdz ar to būtu nozīmīgi veikt šādu pētījumu Latvijā, kas ļautu iegūt datus par vecāku savstarpējās vardarbības seku izpausmēm bērniem un pusaudžiem, dzimumatšķirībām vardarbības seku izpausmēs.

Parasti uzskata, ka vardarbīgās ģimenēs upuris ir sieviete, jo nenoliedzami fiziski spēcīgāks ir vīrietis, tātad cīņā uzvar viņš. [28] Ja sieviete nolemj pārtraukt šīs attiecības, bērni parasti paliek pie viņas. Un pētījumos ir apstiprināts, ka tādos gadījumos meiteņu simptomi pēc pieredzētās vecāku savstarpējās vardarbības samazinās un mātes un meitas attiecības uzlabojas, bet zēni uzrāda nozīmīgi vairāk eksternalizēto uzvedības problēmu, to skaitā delinkventu uzvedību, kas ir vecāku savstarpējās vardarbības

pieredzes sekas, kā arī vecāku šķiršanās sekas, paliekot ģimenē, kur vienīgais pieaugušais ir sieviete. [9]

Vecāku savstarpējā vardarbība ir riska faktors vardarbībai pret bērnu [McCloskey, et al., 2002, Salzinger et al., 2002; Straus, 1994; Stark&Flitcraft, 1985, kā minēts 21; 27; 29; 23; 22], it īpaši, ja bērns cenšas kontrolēt vecāku konfliktus un pasargāt māti no tēva vai viņas partnera vardarbības. [16] Vardarbība pret bērnu un vardarbība pret partneri ir saistītas vairākos veidos – varmākas ir vardarbīgi gan pret savu pieaugušo partneri, gan pret bērnu. Vīrieši, kļūstot agresīvāki pret partneri, kļūst agresīvāki arī pret bērnu [Mills, Friend, Conroy, Fleck-Henderson, Magen, Krug, Thomas, Trudeau, (2000); Ross, 1996, kā minēts 24], pētījumos ir arī pierādīts, ka sievietes, kas cieš no sava partnera fiziskas vardarbības, biežāk nekā sievietes, kuras necieš no partnera fiziskas vardarbības, fiziski iespaido bērnus. Tas liecina, ka cietušās sievietes dažreiz dusmas un frustrāciju izlādē uz bērniem, kļūstot vardarbīgas pret viņiem. [Rapp – Paglicci, Roberts&Wodarski, 2002; Salzinger, et al., 2002; Walker, 1984, kā minēts 24; 27] Cietušās sievietes arī kādā pētījumā min, ka biežāk fiziski vardarbīgas pret bērniem ir tieši viņas, nevis viņu vardarbīgie partneri, ko skaidro ar vairākiem faktoriem – paaugstināts ģimenes stresa līmenis, paaugstināts mātes stresa līmenis, partneraniecīgais atbalsts vai tā iztrūkums, draudi ciest no partnera vardarbības – tie ir apstākļi, kuros viņām jāaudzina bērni, un bērna neatbilstoša uzvedība var izraisīt pārāk asu reakciju – pat fizisku vardarbību. [27] Kopumā minēts skaitlis, ka 40–60% gadījumu bērnam, kura vecāki ir savstarpēji vardarbīgi, arī ir iespēja ciest no pret viņu vērstas fiziskās vardarbības. [Hughes, 1988, kā minēts 4]

Pētnieki arī atklājuši, ka ģimenēs, kurās ir vardarbīgas attiecības, abi vecāki savus bērnus uztver negatīvāk, kā slinktākus, nekā viņi ir apkārtējo, piemēram, skolotāju, vienaudžu, vērtējumā, tādējādi bērni tiek pakļauti lielākam riskam ciest gan no varmākas, gan cietušās mātes vardarbības. [McGuigan, Vuchinich&Pratt, 2000, kā minēts 24; 27]

Divu vardarbības veidu – tiešas fiziskās vardarbības un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības – pieredzes sekas ir līdzīgas kā katram vardarbības veidam atsevišķi minētās, tikai tās ir smagākas, biežāk ir sastopama vēlāka problēmuzvedība. [Hughes, 1988, kā

minēts 4; 21; 24] Kanādā veiktā pētījumā par delinkventās uzvedības un bērnības pieredzes saistību, kurā piedalījās septiņas pusaudzes meitenes, kuras atradās krīzes centrā, secināts, ka visas septiņas pusaudzes ir piedzīvojušas vardarbību ģimenē, kas iekļauj gan tieši izjustu, gan vecāku savstarpējo vardarbību. Meiteņu delinkventā uzvedība izpaudās kā zagšana mājās, veikalos, ļaunprātīga dedzināšana, narkotiku lietošana. [Artz, Blais&Nicholson, 2000, kā minēts 24]

Daudzi pusaudži ir fiziskas vardarbības upuri vai aculiecinieki vecāku savstarpējai vardarbībai, tomēr ne visiem parādās traumatiskās pieredzes sekas, dažiem tās var būt izteiktas vairāk, dažiem mazāk. Nav skaidri definēts, kas to ietekmē, tomēr uzskata, ka tas ir atkarīgs no vardarbības rakstura (tās biežums, ilgums, smagums), pašā pusaudzī esošajiem faktoriem – pozitīvas rakstura īpašības, labas socializēšanās prasmes, labi sasniegumi skolā, augsta izturība pret stresu; vardarbības seku izpausmes ir atkarīgas arī no sociālekonomiskajiem apstākļiem, kādos dzīvo ģimene, sociālā atbalsta pieejamības; nevardarbīgā vecāka vai cita aprūpējoša pieaugušā pieejamības, kas padara bērnus un pusaudžus mazāk uzņēmīgus pret vardarbības ietekmi un sekām, kas var rasties, pieredzot pret sevi vērstu vai vecāku savstarpējo vardarbību, vai arī abus vardarbības veidus. [Barnett, Miller-Perrin&Perrin, 1997; Ferguson&Lynskey, 1997 kā minēts 4; 27; 19]

Secinājumi par fiziskās vardarbības un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības ietekmi uz pusaudžu uzvedību

Ir daži pētījumi par dažādu piedzīvotās vardarbības formu – fiziskā vardarbība, vecāku savstarpējā vardarbība – saistību ar tās radītajām sekām: internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām, kuros secināts, ka visciešākā saistība tām ir ar tieši piedzīvotu fizisku vardarbību. [Feldman, et al., 1995 un Sternberg, et al., 1993, kā minēti 27; 18] Par piedzīvotās vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības sekām nav vienprātīgu secinājumu – ir rezultāti, kuri liecina, ka tā būtiski neietekmē bērna uzvedību [27], citā pētījumā konstatēts, ka vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība izskaidro tikai eksternalizētās uzvedības problēmas un šī ietekme ir mazāka nekā citu vardarbības veidu radītā [11], vēl kādā citā, ka sekas pēc piedzīvotas vecāku savstarpējās vardarbības ir

smagākas nekā pēc tieši piedzīvotas vardarbības [Crittenden, Claussen&Sugarman, 1994, kā minēts 18] – tātad šajā jautājumā nav vēl atrasti pārliecinoši pierādījumi, kas liek domāt par šādu un līdzīgu pētījumu nepieciešamību, kuri ļautu precizēt piedzīvoto vardarbības veidu, īpaši vecāku savstarpējās vardarbības, izraisītās sekas. Sekas pēc diviem piedzīvotās vardarbības veidiem – tieši piedzīvotas un vecāku savstarpējās – ir smagākas nekā pēc piedzīvotās vecāku savstarpējās vardarbības. [Hughes, 1988, kā minēts 4; McCloskey&Walker, 2000; O'Keefe, 1996; Raviv, et al., 2001, kā 21, 23]

Kopumā izvērtējot aplūkoto informāciju, ir pretrunīgi rezultāti par vecāku savstarpējās vardarbības ietekmi uz vēlāku cietušā bērna/pusaudža uzvedību; par dzimumatšķirībām no dažādiem vardarbības veidiem cietušo bērnu/pusaudžu uzvedībā; kā arī par delinkventās uzvedības saistību ar tieši piedzīvotu fizisko vardarbību un vecāku savstarpējo fizisko vardarbību, un abiem minētajiem vardarbības veidiem, tādēļ būtiski šķita izpētīt minēto fiziskās vardarbības ietekmi uz pusaudžu uzvedību Latvijā.

Pētījums tika veikts 2004.gada janvārī. Izlasi veido 288 pusaudži (45,8% meiteņu un 54,2% zēnu), kuru vecuma diapazons ir no 10 līdz 13 gadiem ($x = 11,50$ gadi, $SD = 1,227$) no Rīgas un astoņām citām Latvijas pilsētām un mazpilsētām, kuri mācās vispārīgglītojošo skolu ar latviešu un krievu mācību valodu 5.klasēs. 80,6% respondentu ir latviešu tautības, 17,4% aptaujāto ir krievu tautības, un 2,4% – citu tautību pārstāvji. 66,7% respondentu vecāki dzīvo kopā, 27,1% pusaudžu vecāki ir šķīrušies, un 5,3% aptaujāto viens no vecākiem ir miris.

Pētījumā tika izmantotas Ahenbaha un Bernšteina aptaujas bērna uzvedības un piedzīvotās vardarbības novērtēšanai. [3; 5]

Iztirzājums

Pētījuma rezultātus var apkopot šādi:

- 1) tikai 0,8% respondentu uzrāda delinkventu uzvedību tās klīniskajā formā – šie rezultāti ir iegūti zēnu grupā;
- 2) 18% aptaujāto pusaudžu uzrāda, ka ir pieredzējuši tiešu fizisku vardarbību; 10,7% pusaudžu ir uzrādījuši vecāku savstarpējo fizisko vardarbību, bet abus šos minētos vardarbības veidus savā pieredzē uzrāda 5,6% pusaudžu;

- 3) ir vērojamas dzimumatšķirības delinkventās uzvedības izpausmēs: no tiešas fiziskās vardarbības cietušajiem pusaudžiem zēniem delinkventās uzvedības izpausmes ir vairāk izteiktas nekā meitenēm;
- 4) tiešas fiziskās un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze, kopā ņemot, vairāk nekā katrs no šiem vardarbības veidiem atsevišķi izskaidro pusaudžu delinkventās uzvedības izpausmju variāciju;
- 5) piedzīvotā dažādu veidu vardarbība pusaudžiem zēniem vairāk izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju nekā pusaudzēm meitenēm.

Šajā pētījumā vecumgrupa ir pusaudžu vecuma apakšējā robeža – 11 gadu, un, iespējams, ka delinkventa uzvedība, kas ir pusaudžu un jauniešu vecumam raksturīgas vardarbības pieredzes sekas, šajā vecumā vēl nav radusies, jo tikai 0,8% respondentu uzrādīja delinkventu uzvedību, kā tas ir definēts „Bērna uzvedības pašnovērtējuma aptaujas” aprakstā. [2] Pārējā izlasē ir vērojamas tikai dažādas intensitātes delinkventas uzvedības izpausmes, kas zēniem ir izteiktākas nekā meitenēm un daudzējādā ziņā var tikt skaidrotas ar vardarbības pieredzi. Bērnu vecumā vardarbības sekas no eksternalizēto uzvedības problēmu loka drīzāk būtu agresīva, nevis delinkventa uzvedība [4], tomēr šajā pētījumā tas nav apskatīts.

Analizējot delinkventās uzvedības izpausmju dzimumatšķirības katrā no apskatīto vardarbības veidu pieredzējušo pusaudžu grupām, statistiski nozīmīgas dzimumatšķirības tika konstatētas no tiešas fiziskās vardarbības cietušo pusaudžu delinkventās uzvedības izpausmēs – zēnu grupā delinkventās uzvedības izpausmes ir biežākas un spēcīgākas. Literatūrā minēti pētījuma rezultāti, kas varētu noderēt kā aptuvenus salīdzinājums, ka tiešu fiziskās vardarbību pieredzējušo zēnu vidū delinkventā uzvedība ir novērojama apmēram četras reizes biežāk nekā meiteņu vidū (11% pret 3%). [25] Šajā pētījumā pusaudžu zēnu delinkventās uzvedības izpausmju vidējais rezultāts ir augstāks nekā pusaudzēm, tātad zēni uzrāda biežākas vai smagākas delinkventās uzvedības izpausmes nekā meitenes, kā arī tieši zēnu grupā ir tie divi respondenti, kuri savās anketās uzrādījuši delinkventu

uzvedību. Rezultāti apstiprina, ka pastāv šāda statistiski nozīmīga atšķirība, un tas atbilst sabiedrībā vispārpieņemtajam uzskatam, ka delinkventā uzvedība ir raksturīgāka zēniem nekā meitenēm – ka zēni ir agresīvāki, viņi vieglāk iekļaujas grupās ar delinkventām uzvedības iezīmēm, bet meitenēm raksturīgāka ierauššanās sevī. [Farrell&Bruce, 1997, kā minēts 18] Turklāt nozīmīga šķiet arī literatūrā minētā saistība, ka pēc vardarbības partneru starpā šķirtās ģimenēs, kur vienīgais pieaugušais ģimenē ir sieviete, zēniem ir vairāk izteiktas uzvedības problēmas nekā meitenēm [9] – šajā pētījuma izlasē zēni nedaudz retāk uzrāda, ka viņu vecāki ir šķīrušies (26,3% pret 27,3%) (nav pieejama informācija par to, vai mātes dzīvo vienas vai ar citu partneri); kā arī tas, ka pusaudžu delinkventa uzvedība ir cieši saistīta ar viņu vecāku delinkvento uzvedību savos pusaudža gados vai vēlāk – tāpat arī bez vardarbības pieredzes delinkventā uzvedība izveidojas kā no vecākiem pārņemts uzvedības modelis [10] – tāpat delinkventa uzvedība jau paaudzēs var būt vairāk izteikta zēniem nekā meitenēm.

Tālāk pievērsīsimies zēnu un meiteņu vardarbības pieredzes atšķirībām – šajā pētījumā pusaudži zēni biežāk nekā pusaudzes ir atzīmējuši tiešas fiziskās vardarbības pieredzi (69,2% pret 30,8%). Līdzīgi arī abās pārējās piedzīvotās vardarbības skalās – vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības skalā (64,5% zēnu un 35,5% meiteņu), un to, ka piedzīvojuši abus minētos vardarbības veidus, zēni ir atzīmējuši trīs reizes biežāk nekā meitenes (75% un 25%). Lai gan citos pētījumos nav iegūti statistiski viennozīmīgi dati, kurš dzimums biežāk cieš no fiziskas vardarbības ģimenē, jo ir dažādi pētījumi dažādās izlasēs, tomēr literatūrā pausts, ka apmēram līdzīgi bieži gan no fiziskās vardarbības ģimenē, gan pieredzētas vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības, gan arī no abiem minētajiem vardarbības veidiem cieš gan meitenes, gan zēni. [4] Šādu procentuāli lielu atšķirību un to, ka tā parādās visās mērītajās vardarbības skalās, ir grūti skaidrot. Iespējams, parādās tendence, ka meitenes noliedz vardarbības pieredzi, dodot sociāli vēlamas atbildes, jo, līdzīgi kā vecāku konfliktu laikā, izjūt savu atbildību, vaino sevi notiekošajā vardarbībā, cenšas noregulēt konfliktu. [9] To, ka pusaudži ir snieguši savas uzvedības un vardarbības pieredzes pašnovērtējumu, daļēji var uzskatīt par veiktā pētījuma

ierobežojumu, lai arī šis veids dažos pētījumos atzīts par precīzu mērījumu [16], tomēr citos tiek ievākta informācija arī no vecākiem, skolotājiem, vienaudžiem, kas sniedz nozīmīgas ziņas par bērna uzvedību ārpusģimenes vidē. [27]

To, ka abās pārējās grupās – no vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības un no abiem minētajiem vardarbības veidiem cietušo pusaudžu delinkventās uzvedības izpausmēs – nav novērojamas dzimumatšķirības, varētu skaidrot ar mazo grupas lielumu, kā arī ar literatūrā minētajiem pētījumiem, kuru rezultāti norāda, ka piedzīvotā vecāku savstarpējā vardarbība līdzīgi ietekmē abus dzimumus, tāpēc arī tās sekas izpausmēs nav vērojamas dzimumatšķirības. [Deater – Deckard, Dodge, Bates&Pettit, 1998, kā minēts 18; 16; 26] Šo jautājumu par dzimumatšķirībām vardarbības sekas izpausmēs noderīgi būtu skatīt plašākā kontekstā, t.i., pētot gan internalizētās, gan eksternalizētās uzvedības problēmas, un tas sniegtu vairāk informācijas par vērojamajām dzimumatšķirībām.

Tālāk sīkāk pievērsīsimies rezultātiem, kuri atklāj piedzīvoto vardarbību ģimenē –18% pusaudžu šajā pētījuma izlasē uzrādījuši, ka ir pieredzējuši tiešu fizisku vardarbību, kas ir vairāk, nekā minēts citos pētījumos – ASV dati liecina, ka ik gadu no fiziskās vardarbības cieš 8–10,5% bērnu. 10,7% respondentu ir uzrādījuši savu vecāku savstarpēju fizisko vardarbību, kas ir līdzīgi citos pētījumos konstatētajam biežumam – 9–27% pieaugušo min, ka bijuši liecinieki savu vecāku savstarpējai vardarbībai. [11] 5,6% pusaudžu atklāj, ka cietuši gan no tiešas fiziskās vardarbības, gan no vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības. Nozīmīgi pievērsties arī faktam, ka pētījumā ir iesaistīti dažādu tautību pusaudži, un, iespējams, tas ir faktors, kas ietekmē vardarbības klātbūtni ģimenē un delinkventās uzvedības izpausmes pusaudžiem. Visā izlasē 18% pusaudžu uzrāda tiešas fiziskās vardarbības pieredzi, bet latviešu tautības pusaudži to uzrāda 14% gadījumu – iespējams, tas ir saistīts ar dažādām tautībām raksturīgiem konfliktu risināšanas paņēmieniem.

Ir iespējams, ka Latvijā no tiešas fiziskās vardarbības cieš vairāk pusaudžu, nekā konstatēts citur, tomēr šie skaitļi ir satraucoši augsti, jo tas nozīmē, ka divi no katriem 11 pusaudžiem ir piedzīvojuši vismaz vienu pret sevi vērstu fizisku uzbrukumu no

ģimenes locekļiem, desmitā daļa pusaudžu bijuši liecinieki fiziskai vardarbībai savu vecāku starpā – tas liek domāt par sabiedrības izglītošanas un preventīvo pasākumu nepieciešamību, kā arī par aktīvāku psiholoģiskās rehabilitācijas sniegšanu no vardarbības cietušajiem bērniem un pusaudžiem, jo šādai traumatiskai pieredzei ir gan tūlītējas, gan ilgtermiņa sekas. Šajā pētījumā pusaudži ir atbildējuši par jebkuru piedzīvoto tiešas fiziskās vardarbības epizodi un tās biežumu savā dzīvē. Kā liecina statistikas dati, vairākums no tiešas fiziskas vardarbības cietušo bērnu ir vecumā līdz pieciem gadiem (51%), nākamā apdraudētākā vecuma grupa ir bērni vecumā no sešiem līdz 11 gadiem (26%) un pusaudži vecumā no 12 līdz 17 gadiem (23%). [AAPC, 1985, kā minēts 4] Tātad tagad aptaujātie 10 līdz 13 gadu vecie pusaudži jau ir mazāk apdraudētajā grupā un, iespējams, fizisko vardarbību pret sevi ir piedzīvojuši agrāk bērnībā. Bet, jo agrāk piedzīvota vardarbība, jo smagākas sekas tā atstāj, jo bērns vēl ir emocionāli un psiholoģiski nenobriedis, turklāt vardarbība notikusi ģimenē, tātad bērnam nav arī drošas vides. [13] Ja bērns pēc piedzīvotās vardarbības nav saņēmis terapeitisku palīdzību, pusaudža vecumā īpaši aktualizējas traumas sekas – delinkventa uzvedība: neiešana uz skolu, bēgšana no mājām; kā arī grūtības veidot stabilas attiecības, izvairīga uzvedība, grūtības veidot nākotnes plānus, depresija, pašnāvības mēģinājumi. [Suderman&Jaffe, 1999, kā minēts 24]

Kā jau teikts darba teorētiskajā daļā, līdz šim pētījumos iegūtie dati par dažādu vardarbības veidu sekām ir pretrunīgi, piemēram, par tiešas fiziskās vardarbības sekām – daži zinātnieki uzskata, ka tieši piedzīvota fiziskā vardarbība ir vienlīdz augsts riska faktors vēlākai delinkventai uzvedībai gan zēniem, gan meitenēm [8; 15]; bet biežāk tomēr uzsver, ka meitenēm fiziskās vardarbības pieredze rada internalizētas problēmas. [Farrell&Bruce, 1997, kā minēts 18; 25] Šī pētījuma rezultāti parādīja arī statistiski nozīmīgas dzimumatšķirības delinkventās uzvedības izpausmēs tiešu fizisku vardarbību piedzīvojušiem pusaudžiem – zēniem šis rādītājs ir augstāks nekā meitenēm. Šī pētījuma rezultāti arī rāda, ka nav saiknes starp piedzīvoto fizisko vardarbību un delinkvento uzvedību meitenēm – vardarbības pieredze nekādi neizskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju (0%). Tas sasaucas ar literatūrā aprakstītajiem rezultātiem, ka fiziskās vardarbības pieredze

meitenēm nozīmīgi neizskaidro nedz eksternalizētās, tātad arī delinkventās uzvedības izpausmes [Farrell&Bruce, 1997, kā minēts 18], nedz internalizētās uzvedības problēmas [Wolfe&McGee, 1994, kā minēts 18], minēts, ka arī vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība meiteņu grupā nozīmīgi neietekmē uzvedību [Salzinger, et al., 2002; Wolfe&McGee, 1994, kā minēts 27; 18] – arī šajā pētījumā konstatēta saikne ir ļoti vāja, tomēr vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze nedaudz vairāk nekā tiešas fiziskās vardarbības pieredze izskaidro (par 6%) delinkventās uzvedības izpausmes – tas sasaucas ar uzskatu, ka emocionālā vardarbība, kas šajā gadījumā ir vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība, attiecībā uz meitenēm pat vairāk nekā fiziskā vardarbība izskaidro internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas. [Crittenden, Claussen, & Sugarman, 1994, kā minēts 18] Zēniem konkrētajā pētījumā nav novērota šāda sakarība.

Kā parāda multiplās regresiju analīzes rezultāti, tieša fiziskā vardarbība zēnu grupā 19%, tātad piektdaļā gadījumā, izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju, kas ir nozīmīga ietekme, un šis rezultāts ļauj lielā mērā prognozēt tiešas fiziskas vardarbības pieredzi pusaudžiem zēniem ar delinkventu uzvedību vai delinkventas uzvedības izpausmēm jau agrīnajā pusaudžu vecumā.

To, ka tieša fiziska vardarbība ir viens no mainīgajiem, kas par piektdaļu izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju, parāda multiplās regresiju analīzes rezultāti. Tomēr tā ir tikai viens no mainīgajiem, kas izskaidro delinkventās uzvedības izpausmes. To pierāda arī divu pusaudžu zēnu individuālās anketas – abi ir 11 gadu veci, latviešu tautības; dzīvo piecu cilvēku ģimenē, vecāki dzīvo kopā, strādā; ģimene ir vidēji pārtikusi, viņiem ir sava istaba vai savs stūrītis; ģimenē neviens pārmērīgi nelieto alkoholu; ģimenē nav vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības – tātad demogrāfiskie un sociālekonomiskie apstākļi ir līdzīgi, izņemot to, ka viens no zēniem ir cietis vai joprojām cieš no tiešas fiziskās vardarbības, otram nav šādas pieredzes, taču abu delinkventās uzvedības izpausmju rezultāti ir līdzīgi – attiecīgi 18 un 19 punktu (kritiskā robeža, no kuras tiek definēta delinkventa uzvedība, ir 23 punkti) – zēns, kuram nav fiziskās vardarbības pieredzes, uzrāda nedaudz izteiktākas delinkventās uzvedības izpausmes. Tātad ir skaidri

redzams, ka eksistē arī citi mainīgie, ne tikai fiziskās vardarbības pieredze, kas ietekmē delinkventās uzvedības izpausmes šajā vecumā, bet kuri šajā pētījumā nav apskatīti.

Apskatītajā literatūrā kā citi biežākie delinkvento uzvedību ietekmējošie faktori minēti apkārtējās un ģimenes vides faktori – emocionālā vide, materiālais nodrošinājums, vecāku izglītība, alkoholisms, likumpārkāpumi [Fergusson&Lynskey, 1997, kā minēts 27] – un vecāku pašu delinkventā uzvedība. [10] Pierādīts, ka zēni daudz vairāk nekā meitenes uzrāda eksternalizētu uzvedības problēmu, tajā skaitā delinkventu uzvedību, pēc vecāku savstarpējās vardarbības un viņu šķiršanās, paliekot ģimenē, kur vienīgais pieaugušais aprūpētājs ir sieviete. [9] Tomēr tiešas fiziskās vardarbības pieredzes sakarība ar vēlākām delinkventās uzvedības izpausmēm ir vērā ņemama, īpaši psihologa praktiskajā darbā, strādājot ar delinkventiem pusaudžiem. Savukārt vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība šajā pētījumā par 10% izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju pusaudžiem zēniem, kas arī ir pietiekami augsts rezultāts, lai, strādājot ar zēniem ar delinkventās uzvedības izpausmēm, pievērstos jautājumam par vecāku savstarpējām attiecībām.

Rezultāti par vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības ietekmi uz pusaudžu delinkventās uzvedības izpausmēm ir nozīmīgi ar to, ka tas ir vēl viens atgādinājums, ka pret pusaudzi tieši vērsta vardarbība nav vienīgais faktors, kas saistīts ar vardarbības pieredzi un var izraisīt nelabvēlīgas sekas bērna/pusaudža attīstībā. Arī tas, ka pusaudzis ir tikai fiziskās vardarbības liecinieks, var izraisīt tādas pašas sekas kā tieša fiziska vardarbība, taču ne tik izteiktas. Tas atspēko sabiedrībā lietoto attaisnojumu, ka „bērnam jau nekas nenotika, viņš tikai varbūt redzēja, varbūt dzirdēja vecāku strīdus, vardarbību, bet viņu pašu neaiztika”. Vecāku attiecības un vardarbība viņu starpā tomēr ietekmē bērna emocionālo attīstību un var radīt uzvedības problēmas, arī delinkventu uzvedību. Kā liecina šī pētījuma rezultāti, vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība zēniem par 10% un meitenēm par 6% izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju.

Tālāk apskatīsim abu minēto vardarbības veidu – tiešas fiziskās un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības – ietekmi uz pusaudžu delinkventās uzvedības izpausmēm. Pētījumos ir

konstatēts, ka vecāku savstarpējā vardarbība ir augsts riska faktors vardarbībai pret bērnu [Hughes, 1988, kā minēts 4] un tas būtiski pastiprina uzvedības problēmas. [27] Nozīmīgs ir fakts, ka sekas pēc diviem piedzīvotās vardarbības veidiem – tieši piedzīvotas un vecāku savstarpējās – ir smagākas nekā tikai pēc piedzīvotās vecāku savstarpējās vardarbības. [Hughes, 1988, kā minēts 4; McCloskey & Walker, 2000, O'Keefe, 1996; Raviv, et al., 2001, kā minēti 21; 24] Tas sasauca arī ar šī pētījuma pusaudžu zēnu grupas rezultātiem, kur tiešas fiziskās vardarbības un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze zēniem par 25% izskaidro delinkventās uzvedības rezultātu variāciju – šāda vardarbības pieredze ir svarīgs faktors, kas tik daudz izskaidro delinkventās uzvedību izpausmju variāciju, ka tam ir jāpievērš uzmanība, t.i., noskaidrojot, vai pusaudzīm ir vardarbības pieredze, konstatējot delinkventās uzvedības izpausmes un strādājot ar šādiem pusaudžiem, jo iegūtais rezultāts ļauj vairāk prognozēt gan tiešas fiziskās, gan vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredzi pusaudžiem ar delinkventās uzvedības izpausmēm, nevis tikai viena vardarbības veida pieredzi. Šis secinājums attiecas gan uz zēnu, gan meiteņu grupu, lai arī meitenēm abu vardarbības veidu pieredze tikai par 8% izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju.

Šis rezultāts liek domāt arī par to, ka jāpievērš īpaša uzmanība no partnera vardarbības cietušo sieviešu bērniem, noskaidrojot viņu vardarbības pieredzi, domājot ne tikai par sievieti, bet arī pievēršot papildu uzmanību bērnu drošībai [4], un otrādi – konstatējot fizisku vardarbību ģimenē pret bērnu, jāpārliciecinās arī par fiziskās vardarbības klātbūtni vecāku savstarpējās attiecībās.

Šī pētījuma rezultāti ir līdzīgi kā tālāk minētajā pētījumā [Wolfe & McGee, 1994, kā minēts 18], kur konstatēta statistiski nozīmīga tiešas fiziskās vardarbības ietekme uz zēnu uzvedību, tātad tajā skaitā arī delinkvento uzvedību, bet meiteņu grupā ne tieša fiziska, ne vecāku savstarpēja fiziska vardarbība statistiski nozīmīgi nav saistīta ne ar internalizētajām, ne eksternalizētajām uzvedības problēmām – šajā pētījumā pusaudžu zēnu grupā tiešas fiziskās vardarbības pieredze vairāk nekā vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju. Pusaudžu meiteņu grupā fiziskās vardarbības

pieredze nekādā mērā neizskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju, bet vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredzei ir neliela sakarība ar delinkventās uzvedības izpausmju variāciju, tomēr mazāka nekā zēnu grupā. Savukārt fiziskās vardarbības un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze vairāk nekā abi vardarbības veidi atsevišķi izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju gan pusaudžiem zēniem, gan pusaudzēm meitenēm, it īpaši zēniem.

Apkopojot pētījuma rezultātus, jāsecina – lielais tiešu fizisku vardarbību un netiešu vardarbību piedzīvojošo pusaudžu skaits liecina, ka ir pamats nopietni pievērsties preventīvajiem pasākumiem. Kā atzinusi Latvijas Republikas Bērnu un ģimenes lietu ministrija, situāciju, ka tik daudz bērnu Latvijā cieš no vardarbības, var skaidrot ar augsto iecietības līmeni pret vardarbības pieļaujamību sabiedrībā, piemēram, fizisko sodu akceptēšanu, lai arī tā ir viegla fiziska vardarbība pret bērnu; neprasmī atpazīt situācijas, kurās bērni cieš no vardarbības, un nevēlēšanos ziņot attiecīgām institūcijām, kā arī sociālekonomisko krīzi, kurā atrodas daudzas ģimenes un kas rada situācijas, kurās var notikt vardarbība pret bērnu. [6] Apkārtējā vide ir nozīmīgs faktors, kas ietekmē vardarbības seku intensitāti – tā var palīdzēt atveseļoties, bet var arī vardarbības sekas padarīt smagākas. [Fergusson&Lynskey, 1999, kā minēts 27] Šāda nozīme var būt arī cietušā vecumam, jo vardarbības seku izpausmes ir cieši saistītas ar vardarbības upura attīstības līmeni. [Lynch&Chiccetti, 1998, kā minēts 18] Šajā pētījumā aplūkots pusaudžu vecuma agrīnais posms, kas nozīmē, ka daļa respondentu ir bijuši vardarbības upuri vai liecinieki bērnībā. Tas ļauj domāt, ka šāda vardarbības pieredze var radīt smagākas sekas nekā tāda, kas notikusi vecumā, kad pusaudzis ir psiholoģiski nobriedušāks.

Tā kā teorētiskajā daļā minētajos pētījumos ir pretrunīgi secinājumi par vardarbības sekām, šī pētījuma nozīmība ir tajā, ka iegūti jauni rezultāti un jauna informācija par vardarbības pieredzes ietekmi uz delinkventās uzvedības izpausmēm, ko var salīdzināt ar citos pētījumos iegūto. Literatūrā ir biežāk minēts, ka tieša fiziska vardarbība biežāk rada eksternalizētas uzvedības problēmas zēniem, nevis meitenēm, un tas sakrīt ar šī pētījuma rezultātiem – tieša fiziska vardarbība vairāk izskaidro zēnu delinkventās

uzvedības izpausmju variāciju. Tāpēc īpaša uzmanība jāpievērš vecāku savstarpējai fiziskajai vardarbībai, kas, manuprāt, nozīmīgi izskaidro delinkventās uzvedības izpausmes šajā izlasē. Tātad šie rezultāti ir pretēji tiem datiem, kuri liecina, ka nav vērojama saistība starp vecāku savstarpējo vardarbību un bērnu uzvedības problēmām. Vecāku savstarpējā fiziskā vardarbība ir viens no faktoriem, kuri izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju gan zēniem, gan meitenēm un zēniem vairāk nekā meitenēm.

Veikto pētījumu ir iespējams paplašināt vairākos virzienos – pirmkārt, to var izdarīt, paplašinot iegūstamās informācijas apjomu – ne tikai par tādu eksternalizētu uzvedības problēmu kā delinkventu uzvedību, bet arī citām eksternalizētajām un internalizētajām uzvedības problēmām, kas ļautu iegūt plašāku skatījumu par tiešas fiziskās vardarbības, vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības un abu minēto vardarbības veidu sekām; otrkārt, paplašinot respondentu vecuma diapazonu, būtu iespējams iegūt informāciju par vardarbības pieredzes ilgtermiņa sekām, un interesanti būtu redzēt, kādas ir delinkventās uzvedības izpausmes vecākiem pusaudžiem.

Šī pētījuma galvenie secinājumi ir šādi:

- satraucoši augsts procents pusaudžu ir atzīmējuši savā pieredzē vardarbību – tiešu fizisko vardarbību – 18%, vecāku savstarpējo fizisko vardarbību – 10,7%, abus minētos vardarbības veidus – 5,6%; turklāt tiešu fizisko vardarbību savā pieredzē ir uzrādījuši procentuāli vairāk pusaudžu, nekā liecina vidējie dati, kas minēti literatūrā, un tas liek domāt par nepieciešamību izglītot sabiedrību, piemēram, ka fiziski sodi, kas bieži vien ir viena no audzināšanas un disciplinēšanas metodēm, ir viegla fiziska vardarbība, kura ietekmē bērna attīstību un var apdraudēt viņa veiksmīgu funkcionēšanu nākotnē;
- šajā agrīnajā pusaudžu vecumā 99,2% respondentu uzrāda delinkventas uzvedības izpausmes, un tikai 0,8% pusaudžu ir raksturīga delinkventa uzvedība. To var saistīt ar šīs izlases vecuma rādītājiem – 11,5 gadi – pusaudžu vecuma apakšējā robeža, iespējams, ka delinkventā uzvedība vairāk izpaudīsies turpmākajos pāris gados;

- ir vērojamas statistiski nozīmīgas dzimumatšķirības no tiešas fiziskās vardarbības cietušo pusaudžu delinkventās uzvedības izpausmēs;
- tiešas fiziskās un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze par 25% izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju pusaudžiem zēniem un par 8% pusaudzēm meitenēm; tieša fiziskā vardarbība par 19% izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju zēniem un par 0% meitenēm; vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze par 10% zēniem un 6% meitenēm izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju, tātad vardarbības pieredze pusaudžiem zēniem vairāk nekā meitenēm izskaidro delinkventās uzvedības izpausmju variāciju;
- tiešas fiziskās un vecāku savstarpējās fiziskās vardarbības pieredze par 25%, un tiešas fiziskās vardarbības pieredze par 19% izskaidro delinkventās uzvedības izpausmes zēniem, kas daļēji ļauj prognozēt, ka pusaudži zēni, kuriem ir raksturīgas delinkventas uzvedības izpausmes vai delinkventa uzvedība, ir piedzīvojuši vardarbību ģimenē, turklāt to var prognozēt vairāk nekā meitenēm ar delinkventās uzvedības izpausmēm.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Abrahams, C. (1995). The Hidden Victims – Children and Domestic Violence. In V.European Conference on child abuse and neglect, *Book of Abstracts*, Oslo.
2. Achenbach, T.M., Edelbrock, C.S. (1983). Manual for the Child Behavior Checklist and Revised Child Behavior Profile, T.M.Achenbach, Department of Psychiatry, University of Vermont, Burlington, VT.
3. Asanova, N.K. (Ed.) (1995). *Руководство по предупреждению насилия над детьми*. – Москва.
4. Barnett, O.W., Miller-Perrin, C.L. & Perrin, R.D. (1997). Family Violence Across the Lifespan. London: Sage Publications.
5. Bernstein, D.P., Stein, J.A., Newcomb, M.D., Walker, E., Pogge, D., Ahluvalia, T., Stokes, J., Handelsman, L., Medrano, M., Desmond, D., & Zule, W. (2003). Development and validation

- of a brief screening version of the Childhood Trauma Questionnaire, *Child Abuse & Neglect*, 27, 169 – 190.
6. Bērnu un ģimenes lietu sekretariāts (2003). Vardarbības pret bērniem cēloņi. – http://www.bm.gov.lv/str/267_sh.htm (29.12.2003.)
 7. Cauffman, E., Feldman, S.S., Waterman, S., & Steiner, H. (1998). Posttraumatic stress disorders among female juvenile offenders, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31, 11, 1209–1216.
 8. Cohen, A.J., Adler, N., Kaplan, S.J., Pelcovitz, D. & Mandel, F.S. (2002). Interactional effects of marital status and physical abuse on adolescent psychopathology. *Child Abuse and Neglect*, 26, 277–288.
 9. Cummings, J.G., Pepler, D.J. & Moore, T.E. (1999). Behavior problems in Children Exposed to Wife Abuse: Gender Differences. *Journal of Family Violence*, 14, 2, 133–156.
 10. Emery, R.E., Waldron, M.C., Aaron, J., Kitzmann, K. (1999). Delinquent behavior, future divorce or nonmarital childbearing, and externalizing behavior among offspring: A 14-year prospective study, *Journal of Family Psychology*, 13, 4. Extracted from <http://www.apa.org/monitor/feb00/divorce.html> (2004, 17.maijs)
 11. Henning, K., Leitenberg, H., Coffey, P., Bennett, T. & Jankowski, M.K. (1997). Long – term psychological adjustment to witnessing interparental physical conflict during childhood. *Child Abuse & Neglect*, 21, 6, 501–516.
 12. Geffner, R., Barrett, M.J. & Rossman, B.B.R. (1995). Domestic Violence and Sexual Abuse: Multiple Systems Perspectives in Integrating Family Therapy. American Psychological Association Press.
 13. Gil, E. (1991). The healing power of play: working with abused children, New York: The Guilford Press.
 14. Kaplan, S.J. & Gerard, (1994). Strengthening High-Risk Families. New York: Lexington Books.
 15. Kaplan, S.J., Pelcovitz, D. & Labruna, V. (1999). Child and Adolescent Abuse and Neglect Research: A Review of the Past 10 Years. Part 1: Physical and Emotional Abuse and Neglect.

- Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 10, 1214–1222.
16. Kerig, P.K. (1998b). Gender and appraisals of adjustment in children exposed to interparental violence. *Journal of family violence*, 13, 4, 345–363.
 17. Levendosky, A.A. & Graham-Bermann, S.A. (2001). Parenting in Battered Women: The Effects of Domestic Violence on Women and Their Children. *Journal of Family Violence*, 16, 2, 171–192.
 18. Litrownik, A.J., Newton, R., Hunter, W.M., English, D., & Everson, M.D. (2003). Exposure to Family Violence in Young At-Risk Children: A Longitudinal Look at the Effects of Victimization and Witnessed Physical and Psychological Aggression, *Journal of Family Violence*, 18 (1), 59–73
 19. Majore I. (red.), Žagare, Sebre S., Spruģevica I., Dimanta, (1999–2000). Kā palīdzēt vardarbībā cietušam bērnam. – Rīga: Balodis Printing.
 20. Mazzeo, S.E. & Espelage, D.L. (2002). Association Between Childhood Physical and Emotional Abuse and Disordered Eating Behaviors in Female Undergraduates: An Investigation of the Mediating Role of Alexithymia and Depression. *Journal of Counseling Psychology*, 49, 1, 86 – 100. Extracted from http://www.apa.org/journals/cou/press_releases/january_2002/cou49186.html (11.01.2004.)
 21. McCloskey, L.A., Treviso, M., Scionti, T. & dal Pozzo, G. (2002). A Comparative Study of Battered Women and Their Children in Italy and the United States. *Journal of Family Violence*, 17, 1, 53–74.
 22. Mills, L. G., Friend, C., Conroy, K., Fleck-Henderson, A., Magen, R., Krug, S., Thomas, R., Trudeau, J. (2000). Child Protection and Domestic Violence: Training, practice and policy issues. *Children and Youth Services Review*, 22, 5, 315–332.
 23. Peled, E. & Edleson, J.L. (1992). Multiple Perspectives on Groupwork with Children of Battered Women. *Violence and Victims*, 7, 4, 327–342.
 24. Rapp – Paglicci, C.A., Roberts, A.R. & Wodarski, S.S. (2002). Handbook of Violence. New York: John Wiley & Sons.
 25. Ryan, J., & Testa, M. (2004). Maltreated children more likely to engage in delinquent behavior. *Children and Family Research*

center, University of Illinois. Extracted from <http://www.news.uiuc.edu/news/04/0113delinquency.html> (1.05.2004.)

26. Reynolds, M.W., Wallace, J., Hill, T.F., Weist, M.D. & Nabors, L.A. (2001). The Relationship between gender, depression, and self-esteem in children who have witnessed domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1201–1206.
27. Salzinger, S., Feldman, R.S., Ng-Mak, D.S., Mojica, E., Stockhammer, T. & Rosario, M. (2002). Effects of Partner Violence and Physical Child Abuse on Child Behavior: A Study of Abused and Comparison Children. *Journal of Family Violence*, 17, 1, 23–52.
28. Serra, P. (1993). Physical Violence in the Couple Relationship: A Contribution toward the Analysis of the Context. *Family Process*, 32, 3, 21–33.
29. Straus, M.A. (1994). Beating the Devil out of Them: Corporal Punishment in American Families, California.
30. Vaničková, E., Provazník, K. & Provazníková, H. (1995). Physical Punishment or Physical Violence? In V.European Conference on child abuse and neglect. *Book of Abstracts*, Oslo.

VIENA VECĀKA ĢIMENES: ĢIMENES FORMA ZEM NORMALIZĀCIJAS SPIEDIENA

Barbara Vērdla (Barbara Wörndl)

Sabiedrības attieksme pret viena vecāka ģimenēm salīdzinājumā ar „normālām ģimenēm” kopš 20.gadsimta 70.gadiem ir mainījusies un uzlabojusies. Tāpēc jaunākajos socioloģiskajos atzinumos runāts par dzīves formu individualizāciju un pluralizāciju. Tomēr viena vecāka ģimenes netiek novērtētas kā līdzvērtīgas no paaudzes paaudzē nodotajai pilsoniskās ģimenes formai. Gluži otrādi, tā pakļauj viena vecāka ģimeni zināmam normalizācijas spiedienam. Augstā atzinība, ko saņem vecāki, kas savus bērnus audzina vieni, ir iegūta caur to individuālajām pūlēm būt pēc iespējas neuzkrītošākiem un darboties tikpat labi kā „normālai ģimenei”. Tas attiecas uz prasībām, kas viņiem tiek izvirzītas tādās jomās kā darbs, ikdienas dzīves veidošana un bērnu audzināšana, un izpaužas vērtējumos, ko sniedz tuvākā sociālā vide, kā arī vecāku, kas audzina savus bērnus vieni, pašuztverē. Tā kā „normālas ģimenes” mēraukla attiecībā uz objektīviem dzīves apstākļiem un subjektīviem vērtējumiem ir visur, ģimenes formu individualizācija iesaistītajām personām bieži vien nozīmē vairāk slogu nekā papildu brīvību, un ģimenes formu pluralizācija līdz šim ir realizēta tikai visai formāli.

Atslēgas vārdi: ģimene, vecāki, kas savus bērnus audzina vieni, viena vecāka ģimenes, dzīves kvalitāte, ikdiena, profesija, slodze, pašnovērtējums, citu novērtējums.

1. Ģimenes formu maiņa: individualizācija un pluralizācija

Rietumu industriālā sabiedrība laulības, ģimenes un partnerības jomā pēdējos 30 gados ir piedzīvojusi lielas pārmaiņas. Kopš 20.gadsimta 70.gadiem līdzās klasiskajai formai „tēvs – māte – bērns – ģimene” pastiprināti veidojas arī citas privātās dzīves formas, piemēram, bezbērnu laulības, kopdzīve ar bērniem bez

laulības, viendzimuma kopdzīve, vecāki, kas audzina savus bērnus vieni utt., un tādējādi „normālas ģimenes” modelis kļūst relatīvs. Jaunākajos socioloģiskajos atzinumos runāts par privātās dzīves formu pluralizāciju un individualizāciju un vairs netiek runāts par ģimeni, bet gan par ģimenēm.

Vecāki, kas audzina savus bērnus vieni, jeb viena vecāka ģimenes¹, par ko būs runa turpmāk, izvirzās uz priekšu. Tīri skaitliskā ziņā tās pēdējos gados Vācijā veido arvien lielāku daļu no visām ģimenēm ar bērniem. To daļa, pēc Vācijas Statistikas pārvaldes datiem, tikai laika posmā no 1991. līdz 2003.gadam vien ir pieaugusi no 18,6 līdz 25,7%². Viena vecāka ģimenes dzīves forma vienlaikus kalpo kā klasiskās sieviešu lomas izjukšanas pazīme. No visām viena vecāka ģimenēm sievietes šodien veido lielāko daļu – 2003.gadā 80,5% sieviešu un 19,5% vīriešu audzināja savus bērnus vieni. Ilgu laiku tika uztvērts kā norma, ka sievietes ir no vīriešu kārtas apgādnieka atkarīgas māsaimnieces un mātes lomā, bet šodien arvien vairāk sieviešu un māšu dzīvo vairāk vai mazāk neatkarīgi no pelnošo vīru un partneru naudas. Arvien retāk viena vecāka ģimenes rodas atraitnības dēļ, arvien biežāk tā ir laulības šķiršana un bērna dzimšana ārļaulībā. 2003.gadā vairs tikai piektdaļa (19%) no sievietēm, kas savus bērnus audzina vienas, bija atraitnes. 1970.gadā tās bija vēl trīs piektdaļas. Lai gan sākumā šī situācija būt par vecāku, kas bērnu audzina viens, bieži vien netika izvēlēta apzināti, daudzas sievietes pamazām iemācās

¹ Turpmāk tekstā jēdzieni „viena vecāka ģimene” un „vecāki, kas audzina savus bērnus vieni” izmantoti kā sinonīmi. Tas tiek darīts, lai apietu jaunākā jēdziena „viena vecāka ģimene” valodas neveiklību. Turklāt autore apzinās, ka ir iemesli tam, lai aizstātu jēdzienu „vecāki, kas audzina savus bērnus vieni”, jo tas ierobežo šo dzīves situāciju uz audzināšanas problēmām un ar šo apzīmējumu piedēvē šai ģimenes formai šķietamu trūkumu.

² Savi aprēķini pēc Statistikas gadagrāmatas (Vācijas Statistikas pārvalde (izdevējs), 1991.g. un 2003.g. Statistikas gadagrāmatas, Štutgarte 1992.g. un 2004.g.) datiem. Šo datu pamatā ir *Nave-Herz* definīcija, saskaņā ar kuru viena vecāka ģimenes ir mātes un tēvi, kas atbildību par bērna(-u) audzināšanu un uzturēšanu ikdienā pārsvarā uzņemas vieni paši. Vecāku tiesību regulējums pie tam ir mazsvarīgs. [4] Tiek apskatīti mātes/tēvi ar mazgadīgiem un pieaugušiem bērniem. Daudzās publikācijās tiek apskatīti tikai vecāki, kas audzina savus bērnus vieni, ar mazgadīgiem bērniem, tā kā tas vislabāk atspoguļo vecāku, kas audzina savus bērnus vieni, dzīves situāciju. Ņemot vērā pieaugošo jauniešu bezdarbu, kas arvien vairāk piesaista arī pieaugušus bērnus viņu ģimenei, man šis paplašinājums, iekļaujot vecākus ar mazgadīgiem un pilngadīgiem bērniem, šķiet pieļaujams. Šeit minētie Vācijas Statistikas pārvaldes skaitļi vecāku, kas audzina savus bērnus vieni, grupai pieskaita arī neprecējušos vecākus, kas dzīvo kopā ārļaulībā, – arī tad, ja bērns vai bērni ir kopīgi. Tas izskaidro nelielo atšķirību no citās publikācijās minētajiem skaitļiem.

baudīt šo dzīvesveidu un uzskata to par atbrīvošanos no vīriešu aizgādņības³.

Pieaugot sieviešu skaitam, kas savus bērnus audzina vienas, ir mainījies arī viņu uztvērumš sabiedrībā. 20.gadsimta 50.gados sievietes, kas savus bērnus audzina vienas, vēl uzskatīja par sociālu slimību. Tās uzskatīja par sievietēm, kas aizbēgušas no vīra apgādības un kļuvušas par nastu sabiedrībai. Šis radikālais noraidījums pret „sociālajiem pensionāriem” turpmākajos gados kļuva nedaudz relatīvāks, un uzmanība tika pievērsta iespējamajām vecāku, kas savus bērnus audzina vieni, audzināšanas problēmām. Tomēr tas arvien vēl tika uzverts kā izņēmuma stāvoklis un trūkums. To apzīmēja ar jēdzienu „nepilna ģimene”, kas uzsvēra, ka dzīves formas, kas neatbilst normai, noteikti ir problemātiskas un nepilnīgas. Taču ar laiku sabiedrībā nostiprinājusies apziņa, saskaņā ar kuru viena vecāka ģimene ir uzskatāma par „normālai ģimenei” līdzvērtīgu un tādējādi pieņemamu dzīves formu. Vārdu salikuma „viena vecāka ģimene” izveide vislabāk pamato nepieciešamību pielīdzināt vecākus, kas audzina savus bērnus vieni, „normālai ģimenei”.

2. Pētījuma intereses centrā: kā viena vecāka ģimenes izjūt savu dzīvi

Kaut gan, no vienas puses, var teikt, ka līdz ar ģimenes formu individualizāciju un pluralizāciju ir īstenojusies brīvāka dzīves veidošana, ir notikusi atbrīvošanās no stingas un standartizētas dzīves, kā arī sieviešu atbrīvošanās no vīriešu aizgādņības, taču mēs zinām arī, ka šis process tomēr ir pretrunīgs. Virkne pētījumu par sieviešu, kas audzina savus bērnus vienas, dzīves apstākļiem tomēr rāda, ka viņas biežāk dzīvo nabadzībā un viņām biežāk ir grūtības veidot ikdienu – te runa pirmām kārtām ir par mākslu apvienot dažādas lomas, mātes lomu ar apgādnieka lomu. Tātad individualizācijai ir pozitīvs un negatīvs akcents: akcents uz atbrīvošanos no paaudzju paaudzēs nodotas atkarības, bet arī akcents uz slodzi un pamestību⁴.

³ Salīdz. Haux, Tina, *The Construction of Lone Motherhood in Britain and Germany, Research Design of the PHD Thesis, Arbeitspapier für das Graduiertenkolleg „The Future of the European Model” an der Universität Göttingen, ohne Jahr.*

⁴ Sievietes, kas audzina savus bērnus vienas, veido lielāko daļu no pastāvīgajiem sociālās palīdzības saņēmējiem (salīdz. Vācijas Statistikas pārvalde (izdevējs), 2003.g. Statistikas

Šī pētījuma uzdevums ir novērtēt viena vecāka ģimenes dzīves apstākļus no sieviešu viedokļa, kas šādā formā dzīvo. Kā viņas interpretē individualizāciju – kā atbrīvošanos vai kā slodzi?

- Kādu praktisku ikdienas pieredzi viņas gūst savā tuvākajā un tālākajā sociālajā vidē? Kā viņas organizē ikdienu, naudas pelnīšanu, bērnu audzināšanu?
- Cik ļoti viņas izjūt, ka draugi, kaimiņi un paziņas atzīst viņu dzīves formu? Vai viņi izrāda cieņu pret šādu dzīves formu kā alternatīvu un līdzvērtīgu?
- Ciktāl sievietes, kas audzina savus bērnus vienas, pašas uzskata šo dzīves formu par līdzvērtīgu „normālai ģimenei”? Vai un cik daudz viņas uztver savus dzīves apstākļus kā izdevību vai kā likteni⁶?

Pētījums koncentrēts uz situāciju Vācijas jaunajās federālajās zemēs. Vecajās federālajās zemēs ir veikti plaši pētījumi par vecāku, kas audzina savus bērnus vieni, dzīves apstākļiem, bet jaunajās zemēs to vēl nav daudz. Turklāt jāatzīmē īpatnība, ka Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) laikos vientuļo vecāku dzīves forma jau bija izplatīta plašāk nekā vecajās zemēs⁶. Sievietes, kas bērnus audzināja vienas, VDR saņēma īpašu valsts atbalstu, kas galvenokārt kalpoja mērķim arī šīs sievietes pilnībā integrēt darba dzīvē. Tādējādi viņas sabiedrības apziņā netika saistītas ar tipiskiem apgrūtinājumiem un aizspriedumiem. Arī šodien šī dzīves forma jaunajās zemēs ir izplatīta vairāk nekā vecajās zemēs. Te tās veido gandrīz trešdaļu no visām ģimenēm, bet vecajās zemēs tā ir viena piektdaļa⁷. Pa šo laiku Austrumvācijā īpašie valsts atbalsta tīkli ir zuduši. Uz šī fona speciāli tiek izvirzīts jautājums, kā Austrumvācijas sievietes šodien piedzīvo un vērtē savu atbrīvošanos no paaudžu paaudzēs nodotajām lomām.

gadagrāmatas, Štutarte 2004.g., 11.lpp.). Meiers to rezumē spriedumā, ka vientuļie vecāki salīdzinājumā ar neregistrētā laulībā dzīvojošiem un vēl jo vairāk ar precētajiem pāriem, neskatoties uz uzlaboto sociālo veikumu, joprojām tiek diskriminēti (*Meier, Uta, Zehn Thesen zum Grundsatzreferat „Die Situation allein erziehender Frauen in den neuen Bundesländern vor und nach der Wende“, Magdeburg 1999, S. 1).*

⁵ Te jāatzīmē, ka pētījums nepretendē viena vecāka ģimenes dzīves formu sistemātiski salīdzināt ar citām ģimenes formām. Viena vecāka ģimenes pazīme vienā vai citā gadījumā var atbilst arī citām ģimenes formām.

⁶ 20.gs. 70.gadu sākumā VDR vientuļo vecāku daļa jau veidoja 18%; Rietumvācijā – ap 12% (salīdz. *Bach, Angelika, Die Renaissance der Ein-Eltern-Familie. Herbolzheim 2001, S. 175).*

⁷ *Bach, Angelika, Die Renaissance der Ein-Eltern-Familie, Herbolzheim 2001.*

Lai atbildētu uz pētījuma jautājumiem, tika izmantota pieejamā literatūra, kā arī veiktas sarunas ar vientuļajām mātēm jaunajās federālajās zemēs. Minētie jautājumu kompleksi, pamatojoties uz intervijas vadlīnijām, tika apspriesti atklātā sarunā. Galvenie jautājumu bloki bija, no „objektīvās puses”, par pieredzi darbavietā un darba tirgū, par ikdienas organizēšanu, kā arī par atbalsta tīkliem; un, no „subjektīvās puses”, – par savu un citu vērtējumu. Aptaujā piedalījās 21 sieviete no Saksijas-Anhaltes. Aptaujāto vidū bija gan sievietes bez darba, gan strādājošas sievietes dažādās profesijās ar un bez augstākās izglītības (augstākā hierarhijas pakāpe bija aptiekāre un zemākā hierarhijas pakāpe – apkopēja)⁸. Sarunas notika 2003. un 2004.gada vasarā⁹. Intervijas tika transkribētas un analizētas ar kvalitatīvi reduktīvās satura analīzes palīdzību. Tā pamatojās uz domu un uztveres fokusēšanas principu. Citētie aptaujāto izteikumi saprotami kā piemēri; kvantitatīvs uzskatu sadalījums bija otršķirīgs.

3. Rezultāti

Sievietes, kas savus bērnus audzina vienas, darba tirgū: par mākslu padarīt īpašos dzīves apstākļus neredzamus

Pirmajā tēmu blokā mēs ar intervijas partnerēm runājām par viņu kā strādājošo pieredzi un pieredzi darba tirgū. Cik ļoti viņas var rēķināties ar sapratni un atbalstu savā īpašajā situācijā kā sievietes, kas bērnus audzina vienas? Minētā lielākā pašsaprotamība VDR laikos, kad vientuļās mātes bija arī strādājošas, te kļuva pozitīvi manāma – tāds ir mūsu pieņēmums.

No 21 aptaujātās sievietes aptaujas brīdī strādāja 14; puse no viņām strādāja pilnu darba dienu, otra puse – nepilnu darba dienu. Jautājot par to, vai viņas darbavietā var rēķināties ar atbalstu gadījumā, ja rodas problēmas bērna aprūpē (kā klasisks gadījums minama bērna slimība), sākumā radās iespaids, ka šajā ziņā

⁸ Aptaujāto sieviešu saraksts: A. kundze, vecu cilvēku aprūpētāja; B. kundze, pavāre; C. kundze, vecu cilvēku aprūpētāja; D. kundze, apgūst ekonomista profesiju; E. kundze, finanšu ekonomiste; G. kundze, audzinātāja; H. kundze, studente; J. kundze, pārdevēja; K. kundze, zobārsta asistente; L. kundze, ierēdne; M. kundze, F. kundze, studente un ekskursiju vadītāja muzejā; psihoterapeite; P. kundze, bez darba; R. kundze, audzinātāja; S. kundze, bez darba; W. kundze, aptiekāre; U. kundze, inženiere ekonomiste; V. kundze, sekretāre; X. kundze, bez darba; Y. kundze, bez darba; Z. kundze, apkopēja.

⁹ Intervijas tika sastādītas un veiktas ar Merseburgas augstskolas specialitātes „Sociālais darbs, mediji, kultūra” studentiem pieredzes kursā „Sociālā pētījuma kvalitatīvās metodes”.

sievietēm nerodas gandrīz nekādi sarežģījumi. Ziņojumi par nepatīkamiem pārdzīvojumiem drīzāk bija reti. Tikai trīs aptaujātās sievietes izteicās, ka viņām ir jārēķinās ar nesapratni un dusmām, ja pienākumus pret bērnu nevar apvienot ar pienākumiem darbavietā. Piemēram, A. kundze, kas aptaujas brīdī apgūst vecu cilvēku aprūpētājas profesiju un ir nodarbināta pilnu darbadienu, izteicās: „Daudzi nevar to saprast vai atzīt. Kā jau teicu, tieši tagad, kad man ir pārāk daudz kavējumu, var notikt tā, ka mani nepielaidīs pie eksāmena.” (A. kundze, vecu cilvēku aprūpētāja) Šo vietu vispār dabūt viņai bija grūti, jo „vienmēr bija tikai jāpieskata bērns, mazais bērns”. Turpretī visas pārējās strādājošās sievietes stāstīja, ka viņām neesot bijis gandrīz nekādu problēmu darbavietā. Darba devējiem un pirmām kārtām kolēģiem esot bijusi sapratne par īpašo stāvokli, kas dažkārt saistīts ar bērnu.

Nākamajā mirklī kļūst skaidrs tas, ka rūpes par bērnu tomēr galvenokārt ir iesaistītās sievietes panākums un mazāk ir saistīts ar pretimnākšanu un sieviešu atslogošanu. Sievietes ir izstrādājušas dažādas stratēģijas, lai savas bērnu aprūpēšanas problēmas padarītu pēc iespējas nemanāmākas. Bērnu aprūpei nepieciešamo laiku dažas sievietes nodrošināja, piemēram, nomainot darbavietu, kas bija saistīts ar trūkumiem. Divas sievietes pārgāja uz darbu ar nepilnu darba dienu, zaudējot vajadzīgo peļņu. Citas nomainīja sev interesējošu darbu pret neinteresantu. Vēl citas stratēģijas, kā pēc iespējas neuzkrītoši tikt galā ar savām bērnu aprūpēšanas problēmām, ir elastīga darbalaika izmantošana, atstrādāšana, darbs nedēļas nogalēs utt. Par to stāsta G. kundze: „Man ar to (bērna slimību – aut.) nebija nekādu problēmu, jo es no tā izvairījos – kad J. bija slim, nomainīju darbu vai tamlīdzīgi (..), bet ir jau ļoti nepatīkami, ka tu zini, tagad bērns ir slim (..), tātad tā tagad nav tāda problēma, bet es gan no tā izvairījos.” (G. kundze, audzinātāja) Savukārt citas ar sirdsapziņas mokām atstāj slimo bērnu vienu pašu mājās, turklāt nevar atļauties pašas saslimt: „Tā kā bērni saslimst biežāk un F. jau bija bijušas daudzas bērnu slimības, man bija diezgan saspringts laiks. (..) Es pati jau vairs pat neēju pie ārsta, es to arī vairs nevarētu atļauties papildus F. slimības dienām. (J. kundze, pārdevēja) E. kundze izsakās: „Kad mani bērni slimoja, es vienmēr lielākoties atstāju viņus vienus pašus mājās, lai man pēc

iespējas mazāk vajadzētu ņemt slimības lapu bērnu dēļ." (E. kundze, finanšu ekonomiste)

Turklāt daudzām vēl joprojām ir bailes, ka viņu īpašās stratēģijas un kārtība kaut kad varētu sagrūt. Tā U. kundze saka: „*Es patiesi baidos no tā brīža, kad viņš (bērns – aut.) sāks iet skolā.*” (U. kundze, inženiere ekonomiste)

Pirmais secinājums no tā ir, ka priekšstats par neproblemātisku situāciju darbavietā balstīts uz to, ka sievietes savas īpašās problēmas padara „neredzamas” un mēģina pārmērīgi nenoslogot darba devēju un kolēģu priekšstatu par „normalitāti”. Viņu stratēģija nozīmē, ka viņas visu sava individuālā un nedaudz „atšķirīgā” dzīvesveida smagumu nes uz saviem pleciem, nesaņemot lielu atbalstu profesionālajā vidē. Tādējādi pilnībā izpaužas individualizācijas variants tirgus ekonomikā, kad ar slodzi ir jātiek galā pašam un bez sabiedrības atbalsta. Šī tēze tiks izcelta divos nākamajos punktos. Tie ir: vecāku, kas audzina savus bērnus vieni, materiālais stāvoklis un ikdienas veidošana.

Materiālais stāvoklis: par prasību radīt bērnam normālus apstākļus

Jautātas par finansiālo situāciju, aptaujātās ar diviem izņēmumiem atzīmēja, ka viņām esot jāsamierinās ar finansiāliem ierobežojumiem. To apgalvoja gan sievietes, kas ir bez darba, gan strādājošas sievietes, gan tās, kas strādā pilnu darba dienu, gan tās, kas strādā nepilnu darba dienu, gan sievietes, kas ieņem augstākus amatus, tāpat kā tās, kas ieņem zemākus amatus. Ierobežots finansiālais stāvoklis viņām nozīmē, ka pirmām kārtām ir jāsamazina līdzekļi atvaļinājumam, izklaidēm un apģērbam. Turklāt uzkrītoši ir tas, ka daudzas no sievietēm cenšas, lai šos ierobežojumus nekādā gadījumā neizjustu viņu bērni. 8 no 21 aptaujātās to formulē skaidri. Par to izsakās D. kundze un G. kundze: „*Tikai mantas es sev nevaru tā pirkt, jo es visu, kas man ir, ielieku bērnā.*” (D. kundze, apgūst ekonomistes profesiju) Taupīts tiek „*galvenokārt attiecībā uz sevi, nevis uz bērnu. Uz bērnu patiesībā nemaz ne. Sev uz apģērbu, lieliem atvaļinājuma ceļojumiem.*” (G. kundze, audzinātāja) Sievietes nesūdzas par to, ka viņām pašām no kaut kā jāatsakās, bet gan par to, ka ne vienmēr izdodas nodrošināt bērniem apģērbu, uzturu, brīvā laika

izpriecešas, kādas tās ir sabiedrībā caurmērā. „*Man patiesībā pietiktu, ja es bērnam (..) saņemtu pabalstu. Lai es viņai kaut ko varētu dot un man nevajadzētu vienmēr teikt, piemēram, par nožēlojamu kino apmeklējumu: nē, to nē, jo kino ir pārāk dārgs,*” saka X. kundze. Viņa norāda, ka vecākiem, kas audzina bērnus vieni, ilgāku laiku vajadzētu saņemt pabalstu par bērnu – uzturēšanas pabalsta gadījumā ne tikai 12 gadu; būtu nepieciešama lielāka bērnu nauda un/vai lētākas bērnu aprūpēšanas iespējas (X. kundze, bez darba).

Bērns vientuļajām mātēm kļūst par visu viņu pūļu un rūpju centru. Sev viņas nosaka stingrus tēriņu ierobežojumus, lai aiztaupītu to saviem bērniem. Ja jau viņām pašām nav iespējama vajadzību, kas iziet ārpus ikdienas nepieciešamībām, apmierināšana, vismaz bērnam ir jāaug normālos apstākļos.

Ikdienas veidošana: par hronisku laika trūkumu un pārgurumu

Atbildība par bērnu sievietēm, kas audzina viņu vienas, kļūst par noteicošu dienas kārtības iezīmi. Turklāt novērojums, ka viņām gandrīz neatliek laika sev, attiecas ne tikai uz strādājošajām sievietēm. Arī sievietes, kuras ir bez darba, stāsta par pieredzi, ka visu viņu dienas kārtību nosaka bērns.

Vientuļajām mātēm ir stingri un disciplinēti jāorganizē diena, vienmēr jārēķinās ar to, kad un kur atrodas bērns. „*Jā, viss ir ļoti ierobežots, viss nedaudz stresaini. Laikus jāpieceļas, jāsaģatavo bērns, jāaizved uz bērnudārzu, pēcpusdienā, plkst. 16, ir darbadienas beigas, tad ātri jātraucas uz bērnudārzu, uz mājām, jāģatavo ēst, jānoliek bērns gulēt. Sev vairs neatliek laika.*” (V. kundze, sekretāre) Būtu vieglāk, ja „*darbavieta un bērna aprūpēšana būtu vairāk sasaistīta*”, ja „*darba laiks un laiks bērna aprūpei būtu elastīgāk veidots*”. (F. kundze, studente un ekskursiju vadītāja muzejā) Hroniskais laika trūkums subjektīvi tiek izjūts kā stress, kas noved pie pārguruma. Piemēram, W. kundze stāsta, ka viņa jūtas „*izsmelta. Tā patiesībā man ir liela problēma – hronisks laika trūkums. Par maz laika sev.*” Un vēl: „*Patiesībā ir jātrauj sevi no visa. Var kaut ko pagūt vienīgi tad, kad bērni ir vasaras nometnē vai tamlīdzīgi. Bet citādi es kaut kādā veidā ziedoju visu savu brīvo laiku bērniem.*” (W. kundze, aptiekāre) Daudzām „*laiks sev*” ir ierobežots līdz tiem brīžiem dienā, kad bērns ir gultā – bieži vien tikai pāris stundu vēlu vakaros.

Brīvais laiks gan laika, gan satura ziņā tiek vērtīts bērnam. Piemēram, izsakās J. kundze un W. kundze: „*Man ir diezgan svarīgi pavadīt daudz laika kopā, jo es negribu, ka viņš domā, ka man nav laika vai vēlēšanās pavadīt ar viņu laiku.*” (J. kundze, pārdevēja) „*Un pat atvaļinājumā. Bērni ir vienmēr, ar viņiem vienmēr ir kaut kas jāpasāk, jā. Nekad nav tā, ka es varu pateikt, tagad es paskatišos uz kaut ko caur pirkstiem.*” (W. kundze, aptiekāre) Savas intereses un vaļasprieki tiek upurēti. „*Es arī nevaru darīt to, ko es labprāt vēlētu. Piemēram, nodarboties ar sportu vai reiz aiziet uz kino. Tas patiešām ir pavisam reti. Man vienmēr ir jāņem līdzi mans bērns.*” (A. kundze, vecu cilvēku aprūpētāja) Vajadzība reiz pasākt kaut ko vienatnē un sev var viegli pārtapt stresā, ko labāk aiztaupīt. Nav brīnums, ka rodas vēlēšanās beidzot atļauties arī „pārtraukumu”: „*Sievietēm vajadzētu biežāk atļauties pārtraukumu. Patiešām vajadzētu atpūtu bez skriešanas. Jo kaut kad spēki ir galā un vairs nevar.*” (E. kundze, finanšu ekonomiste)

Sabiedrībā pieņemtais „labās mātes” standarts nosaka sievieti, kas audzina savus bērnus vienas, dzīvi. Visas intervijas partneres vēlas perfekti izpildīt mātes kā audzinātājas un aprūpētājas lomu attiecībā pret bērnu. Atbildība par bērnu, kas ir gandrīz tikai uz mātes pleciem, nosaka, ka šī prasība atkal tiek izpildīta tikai uz sievietu rēķina. Šo smagumu J. kundze formulē tā: „*Vairākkārtīga slodze: māte, darba ņēmēja, mājsaimniece, organizētāja, draudzene un, un, un... tad tas ir patiešām diezgan grūti.*” (J. kundze, pārdevēja)

Tas, ka šīs augstās prasības neizgāžas jau pašā pamatā, saistīts ar to, ka vientuļās mātes var izmantot atbalsta tīklus. Tīklus, kas dod viņām iespēju izturēt aprakstītās slodzes.

Atbalsts/konsultācija: bez savas izcelsmes ģimenes nevar

Runājot par jautājumu, kādu atbalstu sievietes, kas audzina bērnus vienas, var izmantot ikdienā, pirmām kārtām un gandrīz bez izņēmuma tiek minēti vecāki un vecvecāki. Viņi ir svarīgs atbalsts bērnu aprūpēšanā, kad jānokārto lietas mājā un dzīvoklī, kā arī finansiālajā ziņā. Nestrādājošās sievietes te uzsver finansiālo atbalstu, bet strādājošās – bērnu aprūpēšanu. Pat bērna iekārtošana bērnudārzā funkcionē tikai tāpēc, ka iesaistās vecāki/vecvecāki. Tā U. kundze saka: „*Es esmu pilnībā atkarīga no*

vecmāmiņām, tas ir skaidrs. Es viņu agri aizvedu uz bērnudārzu, es strādāju no pulksten deviņiem līdz septiņpadsmitiem, no pirmdienas līdz ceturtdienai, un piektdien tikai līdz pustrījiem. Tātad piektdienās es to varu pati. Divas dienas nedēļā viņu izņem mana mamma, un divas dienas nedēļā viņu izņem mana bijusī vīramāte, jo es arī negribu, ka viņš līdz pieciem paliek kā pēdējais bērns, bet pati es to nepaveiktu.” (U. kundze, inženiere ekonomiste)

Draugi kā atbalstītāji tiek minēti otrām kārtām, kopumā astoņas reizes. Taču te tiek formulēti stingrāki nosacījumi: palīdzība no draugiem un paziņām tiek pieņemta drīzāk ar sirdsapziņas ēdām, arī tāpēc, ka nevarot rēķināties ar pilnīgu sapratni: „Un vienmēr moka sirdsapziņa, jo citi cilvēki tiek iejūgti darbā ar maniem bērniem.” (W. kundze, aptiekāre) L. kundze domā: „Patiesībā visi ir ļoti solidāri. Bet tādu īstu sapratni arī nevar gaidīt, jo viņiem vienkārši nav pieredzes.” (L. kundze, ierēdne) Tikai viena aptaujātā minēja kaimiņus un draugus kā svarīgāko atbalstītāju tīklu. Arī bērna tēvam kā atbalstītājam, šķiet, ir mazāk svarīga loma. Viņš kā atbalstītājs minēts tikai četros gadījumos.

Gribējām arī uzzināt, kāda pieredze sievietēm, kas audzina savus bērnus vienas, ir ar iestādēm un pārvaldēm. Divas no 16, kas izteicās par to, skaidri runā par ļoti labu pieredzi. Tiek minēta jauniešu lietu pārvalde, kur „vienmēr priekšplānā ir māte ar bērnu” (A. kundze, vecu cilvēku aprūpētāja) un kas esot sniegusi labu konsultāciju jautājumos par uzturēšanas pabalstu (S. kundze, bez darba). Trīs aptaujātās izsakās samērā pozitīvi par to, ka palīdzība un atbalsts jau esot kārtībā. Atlikušajai daļai drīzāk ir negatīvs vērtējums, kas aptver izteikumus, saskaņā ar kuriem slikta pieredze gan nav gūta, taču nav arī patiešām saņemta palīdzība, kā arī ir skaidri izteikta slikta pieredze. Kā iemesli tiek minēti, ka neizdevīgie darba laiki un ilgā gaidīšana iestādēs ar bērnu neesot izturama, ka ilgais pieprasījumu apstrādes laiks mātes finansiāli atstājot „sausā”, ka konsultācijas esot nepietiekamas.

„Sociālās labklājības dienests bija šausmīgs. Viņi bija ārkārtīgi nelaimīgi, un (...) pirmām kārtām jau ilgā gaidīšana. Tas ar maziem bērniem ir gandrīz vai neiespējami. Nebija tualešu, ne arī pārtīšanas telpu, vispār nekā (...), arī ne konsultācijas.” (F. kundze) J. kundze par to saka: „Tātad pa iestādēm sanāk skraidīšana. Neiespējami, jo neviens tev negrib palīdzēt. Tev ir jābūt lietas kursā un jāzina, kas tev

pienākas. Tev nekas netiek teikts. Bet, ja tu zini, kas tev pienākas, tu to arī dabūsi.” (J. kundze, pārdevēja) H. kundze izjūt „centrālas iestādes” trūkumu, kur varētu saņemt informāciju. Vispār problēma nav tajā, ka ar vientuļajām mātēm iestādēs apietos sliktāk nekā ar citiem palīdzības meklētājiem, sarežģījumus rada tieši vienādā apiešanās. E. kundze saka: „Iestādēs vienmēr ir sarežģīti, vai tā ir vientuļā māte vai nē, ir vienalga, es domāju. Tam nav nozīmes, tādēļ netiek nodarīts pāri. Bet ir šausmīgi jācinās, ir jācinās par savām tiesībām.” (F. kundze, studente un ekskursiju vadītāja muzejā)

Tāpat problēma vientuļajām mātēm rodas tieši tāpēc, ka attieksme ir tāda pati kā pret citiem palīdzības meklētājiem. Vienādā attieksme šajā gadījumā demonstrē zināšanu un izpratnes trūkumu par viņu īpašajiem dzīves apstākļiem. Sievietēm, kas audzina savus bērnus vienas, tieši būtu vajadzīga pozitīva diskriminācija, ņemot vērā viņu īpašo lomu.

Apkopojot ziņojumus par „objektīvo” situāciju, kurā ir sievietes, kas audzina savus bērnus vienas, jāsecina: „Normālas ģimenes” mēraukla tiek piemērota vientuļajiem vecākiem visur. Viņu alternatīvais modelis kļūst īstenojams tikai tad, ja viņi paši un ar izcelsmes ģimenes palīdzību rada sev apstākļus, kuri darbojas tā, it kā vientuļie vecāki dzīvotu „funkcionējošā” partnerībā. Alternatīvais dzīves modelis tādējādi zaudē kaut ko no sava emancipācijas mirdzuma. Atbildot uz jautājumu, vai to vairāk uzver kā izdevību vai kā risku, šķiet, ka pārsvarā ir zaudējuma izjūtas – individualizācija skartajām personām galvenokārt nozīmē nastu.

Otrajā tēmu blokā gribējam noskaidrot subjektīvās vērtēšanas dimensijas. Cik ļoti vientuļās mātes saņem savas sociālās vides atzinību attiecībā uz viņu dzīves formu kā alternatīvu un līdzvērtīgu? Kādus vērtējumus viņas saņem no kaimiņiem, draugiem, paziņām (uztveršana no malas)? Un tālāk: kādā mērā vientuļās mātes savu dzīves formu – aiz neizdevīgajiem dzīves apstākļiem – pašas uzskata par vērtību, kas var mēroties ar „normālu ģimeni” (sevis uztvere)?

Uztveršana no malas: starp apbrīnu un neuzticību

Atbildot uz jautājumu par izjusto draugu, kaimiņu un paziņu vērtējumu, puse no aptaujātajām stāsta, ka nav izjutušas nošķirtību no tuvākās sociālās vides. Daļa no aptaujātajām pat runā par

izteiktu pozitīvu pieredzi. Viņas saņem atzinību un apbrīnu par savu dzīvesveidu. F. kundze stāsta: „*Man ir sajūta, ka es tieku pilnībā atzīta. Es saņemu ļoti daudz uzslavu no draugiem un paziņām par to, ka es tā tieku galā ar savu situāciju, un arī respektu. Par to, ka es to paveicu viena.*” Protams, ar apbrīnu, ka „viņa to paveic”, arī tiek noteikta mēraukla, pēc kuras sievietēm, kas audzina savus bērnus vienas, jāpierāda sevi. F. kundze to komentē tā: „*Tagad, kad es jau kādu laiku esmu vientuļā māte, jau tas ir tā, ka apkārtējie arī saprot – tas darbojas. Sākumā tā nebija. Tad daudzi izturējās pret mani kritiski un arī teica – tu nekad netiksi ar to galā, šķiršanās bija kļūda. Bet pašlaik es saņemu par to atzinību.*” (F. kundze, ekskursiju vadītāja muzejā un studente) Bet, ja tomēr „netiek galā” vai ja apkārtējie domā, ka ar to nevarētu tikt galā, pirmā reakcija nav vis atbalsta piedāvājums, bet gan neuzticība, līdz pat nievāšanai. Dažas no aptaujātajām izsakās, ka viņu apkārtējie – kaimiņi, paziņas – viņas novēro, vai viņām ar bērnu viss ir kārtībā, jo galu galā – trūkst taču tēva: „*Jā, viņi domā, ka ar bērnu, piemēram, netieku skaidrībā vai ka man nav pieredzes.*” (P. kundze, bez darba) H. kundze stāsta: „*Jā, viņi man ir piedēvējuši, ka es neapejos ar savu bērnu atbildīgi. Kad vēl pastāvēja ģimene, tas tā nebija.*” Tad kaimiņi „*vairāk pievērs uzmanību man un manam bērnam, skatās, vai viņam iet labi, un daudzām manām aktivitātēm. Pat ja runa ir par vīriešiem, viņi iejaucas un domā, ka man nav tiesību ņemt vērā arī savas vajadzības.*” (H. kundze, studente) Dažas aptaujātās traucē tas, ka vientuļās mātes nevilcinoties nosauc par „sociāli vājām”, tāpēc viņas salīdzinājumā ar „normālu ģimeni”, kurā arī bieži „*valda daudzas problēmas (..), kuras gan neuztrauc nevienu*”, jūtas noniecinātas. (G. kundze, audzinātāja) Šī diskriminācijas sajūta, pēc W. kundzes domām, noved daudzas vientuļās mātes pie tā, ka viņas negrib parādīt savu patieso stāvokli. Kāpēc pašpalīdzības grupā, kurā viņa darbojas, viņu pieņem nelabprāt? „*Tas joprojām tiek uzskatīts par trūkumu. Un ir grūti tuvoties cilvēkiem.*” (W. kundze, aptiekāre)

Tas, ka sievietes labāk gribētu ieņemt savu vietu tēva – mātes – bērna – ģimenē, izpaužas arī spriedumā „nabaga pamestā sieviete” – pilnīgi neatkarīgi no tā, vai sieviete patiešām ir pamesta vai arī pati izbeigusi attiecības. „*Vienmēr saskaros ar paziņu vai jaunu paziņu attieksmi, ka esmu nabadzīte, jo dzīvoju viena ar savu*

bērnus. Tad man ir jāskaidro, ka patiesībā es biju tā, kas apzināti izvēlējās šo situāciju. Un es neuzskatu par normālu, ka patiešām neviens nevar iedomāties, ka sieviete ar bērnu var spert šo soli vienai kādu iemeslu dēļ." (M. kundze, psihoterapeite) Priekšstats, ka it kā nav iespējams, ka sieviete brīvprātīgi varētu dzīvot bez partnera, pārvēršas arī apvainojumos, ka viņa pati ir „vainīga” pie sava stāvokļa, jo nepielāgojas normālajam modelim un tādējādi, iespējams, kļūst par nastu sabiedrībai. Par to izsakās A. kundze: „Nu, daudzi cilvēki īsti nevar iztēloties, ko nozīmē, būt vienīgajam audzinātājam. Viņi izsaka muļķīgus spriedumus, it kā es nemaz nebūtu gribējusi citādi.” (A. kundze, vecu cilvēku aprūpētāja) Īpaši spēcīgi noteiktā tēva – mātes – bērna – ģimenes mēraukla tiek izjūsta šādā piemērā: „Es gribēju baseinā iegādāties ģimenes biļeti maniem bērniem un man. (..) Sākumā man to nedeļa, tā neesot pilnvērtīga ģimene, jo man blakus nebija vīra. Tā ir diskriminācija. Es esmu ģimene, mēs taču esam ģimene.” (E. kundze, finanšu ekonomiste)

Tātad var teikt, ka, pēc intervijas partneru domām, tuvākajā apkārtnē viņu dzīves forma ir atzīta tikai nosacīti. Mēraukla un tādējādi atzīšanas nosacījums arvien ir un paliek „normāla ģimene”, salīdzinājumā ar kuru vientuļajiem vecākiem ir sevi jāpierāda. Vai un kādā mērā tas sociālās vides skatījumā izdodas, izšķir, ar kādu labvēlību skatās uz sievietēm ar viņu alternatīvo dzīvesveidu. Tādējādi viņām ilgstoši jāaizstāvas pret neuzticību un noraidījumu.

Pašu uztvere: vēlama normāla ģimene

Cik ļoti tādi „normalitātes” priekšstati dominē arī aptaujāto sieviešu vidū, kas audzina savus bērnus vienas, var atklāt E.kundzes – vēl pašapzinīgas savas ģimenes formas aizstāves – izteikumos, kad viņa atzīstas, ka pati sevi bieži uzskata par nepilnvērtīgu. „Es pati sevi uzskatu par nepilnvērtīgu konkrētajā brīdī un faktiski visu gadu. Es pati esmu nomākta, kad redzu, piemēram, precētu pāri. Viņi ir kopā un audzina bērnus kopā. Es pati zinu, ka esmu ar visu viena pati. Jau tas ir ļoti grūti.” (E. kundze, finanšu ekonomiste) Šī nostāja izpaužas arī centienos uzturēt tēlu, ka „viss ir kārtībā”: „Jā, un arī šīs bailes tikt slikti uzlūkotai. Vientuļās mātes, ko es pazīstu, ir ļoti norūpējušās par to, lai pierādītu apkārtējiem, ka arī vientuļajām mātēm iet tikpat labi. Viņas ir ļoti stingras, pa daļai

šausmīgi taupīgas un nedrošas." (F. kundze, studente un ekskursiju vadītāja muzejā) „Viņas neļauj sev palīdzēt, nelaiž nevienu sev klāt, negrib to izrādīt." (D. kundze, ekonomiste)

Aptaujāto izteikumiem lielākoties vijas cauri arī doma, ka „normāla ģimene” tomēr būtu vēlama. Tikai divas no aptaujātajām sievietēm izsakās kategoriski, ka viņas nevēlas partneri ne sevis, ne arī bērna dēļ. C. kundze saka, ka viņa arī tāpat esot laimīga, un D. kundze izsakās, ka, pat ja viņa vienmēr paliktu ar bērnu viena, tas būtu vienalga, „*jo es viņam dodu tik daudz mīlestības, ka patiesībā pietiek*”. Citas sievietes tomēr uzskata ģimenes, kurās ir tēvs – māte – bērns, par vēlamu dzīves formu. Te sievietes dalās tādās, kuras šo dzīves formu noteikti uzskata par svarīgu, un tādās, kuras to saista ar nosacījumu, ka tām vajadzētu būt labi funkcionējošām attiecībām. W. kundze saka: „*Es saku, ka tas ir jauki bērniem, ja ir abi vecāki, kad darbojas attiecības starp vīrieti un sievieti. Tad tas ir brīnišķīgi. Tad noteikti ir par pāris problēmām mazāk, taču es varētu iedomāties arī par pāris vairāk. Bet tā nav forma, ko es noteikti ieteiktu citiem.*” (W. kundze, aptiekāre) M. kundze saka: „*Vīriešu kārtas persona bērnam ļoti nāktu par labu – vienkārši līdzsvaram, bet, kā jau teicu (.), es nekad nepaliktu kopā ar vīrieti, lai tikai saglabātu šo priekšstatu par vēlamu, lai bērnam būtu tēvs, kaut gan es galīgi nevarētu ar šo vīrieti sadzīvot.*” (M. kundze, psihoterapeite)

Turpretī citas sievietes izsakās, ka bērna dēļ viņas tēvu uzskata par nepieciešamu: „*Tas būtu jauki bērnam, katrā ziņā. Bērnam ir vajadzīgi abi vecāki, jau lai veidotu attiecības ar tēvu un māti.*” (K. kundze, zobārsta asistente) F. kundze domā, ka viņa nevar „aizstāt” vīriešu kārtas tuvo cilvēku. Dažas aptaujātās saasināti propagandē „normālu ģimeni” kā dabisku dzīves formu un pat baidās, ka viņu bērns vēlāk varētu kopēt vientuļā vecāka dzīves formu: „*Es vēlos, lai S. redz, kā ir veidots cilvēks. Un ir tā, ka dabā jau no sākuma ir noteikts, ka ir jābūt diviem un tad pēcnācēji. (..) Ja viņa tagad visu dzīvi redzētu, ka mamma dzīvo ar mani bez tēta, es nezinu, vai viņa tiktu skaidrībā par attiecībām. Tās ir manas domas, ka viņa varētu pateikt, lieciet mani mierā, es pati ar visu tikšu galā. Tas patiesībā būtu vissliktākais, jo tas tā nav. Cilvēks nav radīts, lai būtu viens.*” (L. kundze, ierēdne)

Aptaujāto vērtējumos „normāla ģimene” ir kā paraugs un piemērs tad, ja domā par audzināšanas uzdevumu. Ne tik

viennozīmīga šī aina ir tad, kad sievietes, kas audzina savus bērnus vienas, dod rezumējumu par savu stāvokli un turklāt ņem vērā arī savu pašu personības attīstību. No atbildēm uz jautājumu „Ko jūs kā sievietes, kas audzina bērnus vienas, esat ieguvušas, ko jūs esat zaudējušas?” izriet šāds atzinums: par spīti grūtībām, kam ir pakļautas sievietes, kas audzina savus bērnus vienas – gan strādājošās, gan nestrādājošās, tikai nedaudzas uzskaita negatīvo. Tikai divas no aptaujātajām runā par to, ka viņas savu dzīves apstākļu dēļ esot tikai zaudētājas. Tiek minēts brīvā laika, vaļasprieku zaudējums, ļoti trūkst darbu dalīšanas ikdienā un audzināšanas jautājumos. Astoņas no aptaujātajām sievietēm turpretim runā tikai par ieguvumu. Izrīkojoties ar savu dzīvi vienas pašas, viņas esot ieguvušas lielāku patstāvību, spēcīgāku pašapziņu, esot apzinājušās savu spēku. Viņas piedēvē sev tādas īpašības kā kaujinieciskumu, drosmi, organizatora talantu, pragmatismu, racionalitāti. Nevienam nav jāatskaitās, tiesības vienām pašām pieņemt lēmumus audzināšanas un ikdienas veidošanas jautājumos tiek atzīmētas kā neatkarība un brīvība. Uzticību attiecībās ar bērnu dažas uzskata par labāku nekā kopdzīvē ar vīru. „*Tagad es jūtos stipra, pašapziņa, brīva,*” saka D.kundze (apgūst ekonomista profesiju) un uzsver sieviešu, kas savus bērnus audzina vienas, pašapziņas pozitīvo pusi.

Taču šī pašapziņa citām sievietēm apvienojas ar zaudējuma sajūtu. Astoņām aptaujātajām brīvībai vienlaikus ir gan pozitīva, gan negatīva nozīme. M. kundze šo pretrunīgo attiecību formulē tā: „*Tā tad es domāju, jā (domāts ieguvums – aut.), jo es esmu tikusi galā ar daudzām situācijām bez citu palīdzības un atbalsta (..), nē, jo daudzās situācijās esmu jutusies pamesta viena. Man vienai bija jāpieņem lēmumi, un man nebija iespējas nevienam pajautāt, vai šis lēmums ir pareizs, tā tad es būtu vēlējusies, lai kāds man palīdzētu izlemt.*” (M. kundze, psihoterapeite) F. kundze šajā sakarā saka: „*Priekšrocība vienkārši ir tā, ka es pati varu izlemt, ka varu iet to ceļu, ko vēlos iet, nevienam neatskaitoties. Trūkums ir tas, ka jāpaļaujas tikai uz saviem spēkiem, ka 24 stundas jādomā par bērnu un ka vairs nav laika domāt par sevi.*” (F. kundze, ekskursiju vadītāja muzejā un studente) Līdzīgi argumentē U. kundze: „*Šķiršanās iemesls bija tas, ka mēs nevarējām vienoties audzināšanas jautājumos. Ir jauki būt vienai. Nevienam mūžīgi neiejaucas. No otras*

pusēs, man tagad vienmēr līst sviedri, kad viņš saslimst un es esmu viena. Ja ir vēl kāds, lēmumu pieņem kopīgi." (U. kundze, inženiere ekonomiste) H. kundze par to izsakās: „Es tādējādi esmu ļoti daudz ko apzinājusies. Man, manai tālākajai attīstībai tas ir devis ļoti daudz, jo es, audzinot bērnu viena, esmu daudz vairāk izjutusi un esmu vairāk apzinājusies savas stiprās pusēs. Negatīvi ir tas, ka bieži jūtos pamesta viena un vientuļa.” (H. kundze, studente)

Tāpat spēcīgā rakstura īpašības bieži ir radušās „piespiedu kārtā”, jo nepieciešamas tiem, kam daudzās situācijās jātiek galā vieniem. Tāpēc daudz slavinātā emancipācija, atbrīvošanās no vīriešu kundzības, individualizācijas kā dzīves formas slavinājums uztverams ar piesardzību. Šajā sakarā ir interesanti, kā E. kundze novērtē spēku un pašapziņu: „Viņām visām ir problēmas, vai nu tāpēc, ka nesaņem naudu, iztiku vai vēl ko. Viņas visas noteikti ir kļuvušas stiprākas, bet vai viņām tagad ir vairāk pašapziņas? To es nezinu. Un, ja tā, uz to ir spiedusi vajadzība. Viņas izturas tāpat kā visi citi. Vienīgi esmu pamanījusi, viņas biežāk brauc ar mašīnu, viņām ir vairāk drosmes kaut ko pasākt. Jo viņām tas vienkārši ir jādara, citādi nevar.” (E. kundze, finanšu ekonomiste)

4. Kopsavilkums

Pēckara laikā viena vecāka ģimene bija sabiedriski nevēlama dzīves forma. Šodien tās izvirzās uz priekšu un ir sasniegušas lielāku atzinību, kad tās salīdzina ar „normālu ģimeni”. Šajā vēsturiskajā salīdzinājumā noteikti jāpiekrīt tēzei par privātās dzīves formas individualizāciju un pluralizāciju. Tomēr tās ir jāskata un jāskaidro diferencēti. Viena vecāka ģimene nav vienkārši līdzvērtīga pilsoniskai „normālai ģimenei” un nav tikai tās papildinājums. Gluži otrādi – tā saduras ar paaudzū paaudzēs nodoto tēva – mātes – bērna– ģimenes modeli. Tās pakļauj viena vecāka ģimeni zināmam „normalizācijas spiedienam”. To pierāda mūsu pētījumu rezultāti dažādās jomās.

Aplūkojot sievietes, kas audzina savus bērnus vienas, kā darba ņēmējas, izrādās, ka viņas atzinību iegūst, uzņemoties ar bērnu(-iem) saistītās problēmas pilnībā uz saviem pleciem. Tas notiek, izveicīgi tiekot galā ar bērna aprūpēšanu, tādējādi padarot savas īpašās problēmas nemanāmas. Ja tas neizdodas, atbildība par bērnu sievietēm ir izšķiroša. It īpaši tas attiecas arī uz darbu

meklējošām sievietēm, kurām lielākoties ir jāsniedz informācija, vai bērnu aprūpe ir nokārtota, un kuras to bieži vien nevar ticami pierādīt. No tā var secināt, ka sievietes, kas bērnus audzina vienas, sevis kā strādājošu vai darbu meklējošu māšu atzīšanu ir ieguvušas ar to, ka darbojas pēc iespējas „normāli” un slēpj savas bērnu aprūpes problēmas. Tātad sievietes nedrīkst kļūt par „slogu” darba devējam.

Apskatot sieviešu, kas audzina savus bērnus vienas, ikdienas veidošanu, apstiprinās tēze, ka cildinātā sieviešu, kas audzina savus bērnus vienas, individualizācija drīzāk ir slogs nekā patiens atbrīvojums. Parasti ierobežoto finanšu līdzekļu un lielākoties maz uzticamo sociālā atbalsta tīklu dēļ ikdienu daudzām sievietēm rada stresu. Nevar īstenoties tradicionālajā ģimenē noteiktais darbu dalījums starp partneriem, un sievietēm jāuzņemas visas pilsoniskajā ģimenē paredzētās lomas. Tā loģiskas sekas ir pārslodze.

Fakts, ka minētajos apstākļos sievietes tomēr spēj funkcionēt (darbavietā, savā ģimenē), saistīts ar to, ka viņas parasti var izmantot savu izcelsmes ģimeni kā svarīgāko atbalsta tīklu. Attiecībā uz valsts atbalsta tīklu – iestādēm un pārvaldēm – sieviešu pieredze ir dažāda: viņas pieredzējušas gan iestāžu palīdzību, gan palīdzības aizkavēšanu/liegšanu. Kopumā cerības uz sabiedrības atbalstu ārpus ģimenes drīzāk ir nelielas. Bieži diskutētā tēze, saskaņā ar kuru pirmām kārtām Austrumvācijā valdot „apgādes mentalitāte”, kas izpaužoties kā prasības pret valsti, sieviešu, kas audzina savus bērnus vidū, nepierādās. Drīzāk šķiet, ka Austrumvācijas sievietes ir ātri sapratušas, ka viņām ar sabiedrībā vēlamajām funkcijām ir jātiek galā individuāli.

Vientuļās mātes uzskata, ka apkārtējie (uztvere no malas) viņas vēro gan ar apbrīnu, gan neuzticību: ar apbrīnu, jo viņas ir ārkārtīgi noslogotas; neuzticīgi, jo viņas dzīvo „nepareizā ģimenes modelī” un tādējādi draud kļūt par nastu sabiedrībai. Ja runājam par pašuztveri, lielākā daļa sieviešu sevi pašapzinīgi uzskata par stiprām cīnītājām, kas neatkarību no partnera uztver kā ieguvumu. Protams, šī neatkarība un brīvība vienlaikus saistīta ar noslogojumu un zaudējumu, kā dēļ vēlme pēc kopdzīves un pozitīvais „normālas ģimenes” vērtējums iet roku rokā ar viņu neatkarības novērtējumu.

Kopumā no sievietēm, kas audzina savus bērnus vienas, pieredzes stāstiem ir jāsecina, ka ģimenes formu individualizācija skartajām sievietēm drīzāk ir nasta nekā patiens brīvības ieguvums. Augstā atzinība, ko vientuļās mātes pašlaik bauda sabiedrībā, ir iegūta ar viņu personīgajām pūlēm funkcionēt pēc iespējas neuzkrītoši un tikpat labi kā „normāla ģimene”. Tā kā tradicionālā ģimenes modeļa mēraukla ir visuresoša, par ģimenes formu pluralizāciju faktiski var runāt tikai tīri formāli.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Bach, Angelika, Die Renaissance der Ein-Eltern-Familie, Herbolzheim 2001.
2. Haux, Tina, The Construction of Lone Motherhood in Britain and Germany, Research design of the PHD thesis, Arbeitspapier für das Graduiertenkolleg „The Future of the European Social Model” an der Universität Göttingen, o.J.
3. Meier, Uta, Zehn Thesen zum Grundsatzreferat „Die Situation allein erziehender Frauen in den neuen Bundesländern vor und nach der Wende”, Magdeburg, 22.9.1999.
4. Nave-Herz, Rosemarie, Familie heute, Darmstadt 1994.
5. Vācijas Statistikas pārvalde (izdevējs), Statistikas gadagrāmata 1991. – Štutgarte 1992.
6. Vācijas Statistikas pārvalde (izdevējs), Statistikas gadagrāmata 2003. – Štutgarte 2004.
7. Vācijas Statistikas pārvalde, Sociālā palīdzība Vācijā 2003, www.destatis.de

IEDZĪVOTĀJU INVALIDITĀTE UN TĀS CĒĻŅI

Zigrīda Goša

Dzīves kvalitāti parasti saista ar labu veselību, labu izglītību, pienācīgu darba un brīvā laika līdzsvaru un dzīvi drošā un tīrā vidē. Invalīdu dzīves kvalitāti ietekmē veselība. Šajā rakstā galvenā uzmanība tiks veltīta iedzīvotāju invaliditātes cēloņiem, izplatībai, invalīdu materiālai nodrošināšanai un viņu dzīves kvalitātes uzlabošanai. Raksta mērķis ir analizēt invaliditātes cēloņus, invalīdu skaitu, sastāvu un materiālo nodrošinājumu.

Atslēgas vārdi: invaliditāte, bērnu veselības grupas, invaliditātes cēloņi, invalīdu skaits, invaliditātes pensijas, valsts sociālā nodrošināšanas pabalsti.

Nacionālajā attīstības plānā 2007.–2013.gadam uzsvērts, ka veselība ir viena no cilvēka pamatvērtībām, tā ir dzīves kvalitātes, personīgais un ģimenes pamats. Latvijas iedzīvotāju veselība, salīdzinot ar citu Eiropas Savienības valstu iedzīvotāju veselības stāvokli, ir neapmierinoša – vidējais mūža ilgums ir īsāks, saslimstības un mirstības rādītāji izplatītākajās slimību diagnozēs augstāki nekā citās ES valstīs. [1, 39]

Katra indivīda veselību ietekmē bioloģiskie, sociālie, vides, kā arī ar dzīvesveida paradumiem saistītie faktori. Tie ietekmē arī tik nozīmīgu ilgtspējīgas attīstības rādītāju kā visas sabiedrības veselību. Lai radītu priekšnoteikumus labai veselībai mūža garumā, nepieciešams popularizēt un attīstīt preventīvos un profilaktiskos pasākumus, veidot tādu sabiedrisko domu, kurā veselīgs dzīvesveids tiek uztverts kā vērtība, kā arī turpināt pilnveidot veselības aprūpes sistēmu. [1, 39]

Invaliditāte

Atbilstoši likumdošanai invaliditāte ir ilgstošs vai nepārejošs, ar vecuma pārmaiņām cilvēka organismā nesaistīts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, kas apgrūtina personas integrāciju sabiedrībā, pilnīgi atņēmt vai daļēji ierobežot tās spēju strādāt un

sevi apkopt. Par nepārejošu uzskatāms tāds fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, kas ilgst vairāk par sešiem mēnešiem.

Invalīds ir persona, kurai sakarā ar slimību, traumu vai iedzimtu defektu izraisītiem orgānu sistēmu funkciju traucējumiem ir nepieciešama papildu medicīniskā un sociālā palīdzība un kurai ir noteikta invaliditāte likumā un citos normatīvajos aktos paredzētajā kārtībā. [2, 157]

Invaliditāti atkarībā no fizisko vai psihisko spēju ierobežojuma pakāpes iedala:

- smaga invaliditāte (I un II invaliditātes grupa),
- mēreni izteikta invaliditāte (III invaliditātes grupa).

Pirmo invaliditātes grupu nosaka, ja personai ir ļoti izteikts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, integrācija sabiedrībā bez personas vajadzībām atbilstošas pastāvīgas palīdzības nav iespējama, darba un sevis apkopšanas spējas ir ļoti ierobežotas.

Otro invaliditātes grupu nosaka, ja personai ir izteikts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, integrācija sabiedrībā bez personas vajadzībām atbilstošas palīdzības nav iespējama, darba un sevis apkopšanas spējas ir ierobežotas.

Trešo invaliditātes grupu nosaka, ja personai ir mēreni izteikts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, integrācija sabiedrībā bez personas vajadzībām atbilstošas palīdzības ir apgrūtināta, darba un sevis apkopšanas spējas ir ierobežotas.

Bērniem līdz 16 gadu vecumam invaliditāte tiek noteikta bez iedalījuma grupās.

Pēc Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras datiem, 2004.gada beigās apmēram 5% no Latvijas iedzīvotāju kopskaita bija cilvēki ar invaliditāti.

Invalitāti valstī nosaka Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija un tās struktūrvienības. Invaliditātes ekspertīze notiek, pamatojoties uz 1992.gada 29.septembrī (grozījumi 03.10.1996.) pieņemto likumu „Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību” un saskaņā ar 16.07.1996. Ministru kabineta noteikumiem nr. 263 „Invaliditātes ekspertīzes kārtība Veselības un darbaspēju ārstu valsts komisijā”.

Līdz 2003.gada 31.decembrim bērniem 0–15 gadu vecumā invaliditāti noteica ārstējošais ārsts, pamatojoties uz

medicīniskajām indikācijām, kas apstiprinātas ar Labklājības ministrijas 27.12.1999. rīkojumu nr. 424 „Par medicīniskām indikācijām invaliditātes noteikšanai bērniem līdz 16 gadu vecumam”. Invaliditāte bērniem līdz 16 gadu vecumam pārsvārā tika noteikta vienpersoniski, balstoties uz medicīniskiem kritērijiem.

No 2004.gada 1.janvāra invaliditātes ekspertīzi visu vecumu personām (arī bērniem) veic Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija un tās struktūrvienības.

Analizējot datus par bērnu invaliditāti, jāņem vērā, ka mainījusies bērnu invaliditātes noteikšanas kārtība. To apliecina dati par bērnu invalīdu skaitu. Laika posmā no 1995.gada beigām līdz 2003.gada beigām bērnu invalīdu skaits palielinājās no 7,2 tūkstošiem līdz 11 tūkstošiem, bet 2004.gadā viņu skaits samazinājās par 6%. [3, 44]

Statistika par invalīdiem valstī ir nepilnīga un sadrumstalota. Autore rakstā galvenokārt izmanto LR Centrālās statistikas pārvaldes un Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras datus.

Bērnu veselības stāvoklis

Bērnu veselības stāvoklis ir saistīts ar bērnu invaliditāti.

Analizējot bērnu veselības stāvokli, vispirms apskatīsim bērnu sadalījumu veselības grupās. Pirmajā veselības grupā ietilpst veseli bērni, kuriem nav hronisku saslimšanu, novērošanas periodā var būt viegli noritošas akūtas saslimšanas, orgānu un sistēmu funkcijas bez patoloģijas, fiziskā attīstība atbilstoša vecumam (tālāk tekstā – veseli bērni). Otrajā veselības grupā ietilpst bērni ar hronisku saslimšanu attīstības draudiem. Akūtas saslimšanas norit ar komplikācijām, atveseļošanās periodā vērojams nogurums, paaugstināts uzbudinājums, miega traucējumi, slikta ēstgriba. Fiziskā attīstība normāla, var būt 1.pakāpes svara deficīts. Normāla neiropsihiskā attīstība vai neizteikta neiropsihiskās attīstības atpalicība (tālāk tekstā – bērni ar hroniskas saslimšanas draudiem). Trešajā veselības grupā ietilpst bērni ar hroniskām saslimšanām kompensētā, subkompensētā un dekompensētā veidā. Iedzimtas orgānu un sistēmu patoloģijas. Funkcionālas patoloģijas. Fiziskā attīstība normāla, svara deficīts vai liekais svars I, II pakāpē, mazs augums. Neiropsihiskā attīstība normāla vai atpalikusi (tālāk tekstā – bērni ar hroniskām saslimšanām). [3, 30]

Bērnu sadalījums pa veselības grupām Latvijā
(% no apskatīto attiecīgā vecuma bērnu skaita) [3, 30–31]

Bērnu vecuma grupas	1.grupa		2.grupa		3.grupa	
	2000.	2004.	2000.	2004.	2000.	2004.
Jaundzimušie	45,7	52,3	49,8	43,8	4,5	3,9
Pirmsskolas vecuma bērni	56,7	57,7	39,7	38,7	3,6	3,6
Pirmklasnieki	57,3	57,2	39,0	38,9	3,7	3,9
Pārējie skolēni līdz 14 gadu vecumam	55,6	56,6	39,8	39,3	4,6	4,1
Pusaudži 15–17 gadu vecumā	58,3	59,2	36,8	36,8	4,9	4,0

Profilaktisko apskašu rezultāti uzskatāmi parāda, ka 2004.gadā salīdzinājumā ar 2000.gadu palielinājies veselo bērnu skaits, kurus pēc veselības stāvokļa novērtējuma var iedalīt veselo bērnu grupā (1.grupa), un samazinājies to bērnu skaits, kuriem ir veselības problēmas.

Positīvi ir tas, ka bērnu skaits ar hroniskām saslimšanām (3.grupa) ir samazinājies jaundzimušo un skolēnu vidū.

Bērnu veselības novirzes (pasliktināta redze, pasliktināta dzirde, skolioze, stājas traucējumi u.c.), hroniskas saslimšanas, nelaimes gadījumi, traumas, vardarbība un citas smagas saslimšanas ir bērnu invaliditātes pamatā.

Bērnu invaliditātes cēloņi

Kā jau uzsvērts, kopš 2004.gada bērnu invaliditāti nosaka Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija un tās struktūrvienības. 2004.gadā bērna invalīda statuss noteikts 4107 bērniem, no kuriem mācās 62,5% bērnu. Bērna invalīda statuss nav noteikts 369 bērniem. [3, 38] LR Centrālā statistikas pārvalde publicējusi datus par bērnu invalīdu skaitu pēc 17 invaliditātes cēloņiem. Raksta autore apskatījis desmit galvenos invaliditātes cēloņus. Citus invaliditātes cēloņus autore apvieno grupā „pārējās slimības”. Pārējās slimībās ieskaitītas: tuberkuloze, ļaundabīgie audzēji, asins un asinsrades orgānu slimības un noteikti

imūnsistēmas traucējumi, asinsrites sistēmas slimības, uroģenitālās sistēmas slimības, ādas un zemādas audu slimības, pārējās slimības. [3, 38]

Analizējot invaliditātes cēloņus, tālāk tekstā un tabulās tiks lietoti saīsināti invaliditātes cēloņu nosaukumi. Invaliditātes cēloņi: endokrīnās, uztures un vielmaiņas slimības (tālāk – endokrīnās un vielmaiņas slimības); acu un to palīgorgānu slimības (tālāk – acu slimības); skeleta, muskuļu un saistaudu slimības (tālāk – skeleta slimības); ievainojumi, saindēšanās un citas ārējās iedarbības sekas (tālāk – ievainojumi un saindēšanās); iedzimtas kropļības, deformācijas un hromosomu anomālijas (tālāk – iedzimtas kropļības); auss un aizauss paugura slimības (tālāk – auss slimības). Noteiktais bērna invalīda statuss sadalījumā pēc invaliditātes cēloņiem pirmsskolas vecuma un skolas vecuma bērniem ir atšķirīgs (skat. 2.tabulu).

2.tabula

Noteiktais bērna invalīda statuss sadalījumā pēc invaliditātes cēloņiem Latvijā 2004.gadā [3, 38]

Invaliditātes cēloņi	Skaitis	to skaitā vecumā, gadi		Invalidi- tātes cēloņu struktūra, %
		0-6	7-15	
Iedzimtas kropļības	816	357	459	19,9
Psihiski un uzvedības traucējumi	751	136	615	18,3
Nervu sistēmas slimības	589	228	361	14,3
Greimošanas sistēmas slimības	400	137	263	9,7
Acu slimības	292	115	177	7,1
Elpošanas sistēmas slimības	291	100	191	7,1
Auss slimības	269	71	198	6,6
Skeleta slimības	189	21	168	4,6
Ievainojumi un saindēšanās	118	31	87	2,9
Endokrīnās un vielmaiņas slimības	117	43	74	2,8
Pārējās slimības	275	76	199	6,7
Pavisam	4107	1315	2792	100

Bērniem vecumā no 0 līdz 6 gadiem invaliditāte galvenokārt ir saistīta ar iedzimtām krogļībām, nervu sistēmas slimībām, gremošanas sistēmas slimībām, psihiskiem un uzvedības traucējumiem, acu slimībām.

Skolēniem invaliditāte galvenokārt ir saistīta ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, iedzimtām krogļībām, nervu sistēmas slimībām, gremošanas sistēmas slimībām, ausu slimībām.

Strādājošo un nestrādājošo iedzīvotāju invaliditātes cēloņi

Strādājošiem un nestrādājošiem iedzīvotājiem invaliditātes cēloņi būtiski atšķiras no bērnu un pusaudžu invaliditātes cēloņiem (3.tabula).

3.tabula

Pirmoreiz par invalīdiem atzīto iedzīvotāju skaits sadalījumā pēc invaliditātes cēloņiem Latvijā 2004.gadā [4, 126–127]

Invaliditātes cēloņi	Skaits	to skaitā		Invaliditātes cēloņu struktūra, %
		strādājošie invalīdi	nestrādājošie invalīdi	
Ļaundabīgi audzēji	2267	958	1309	23,0
Asinsrites sistēmas slimības	1504	665	839	15,3
Ievainojumi un saindēšanās	1190	419	771	12,1
Psihiski un uzvedības traucējumi	1096	72	1024	11,1
Skeleta slimības	935	449	486	9,5
Nervu sistēmas slimības	602	147	455	6,1
Acu slimības	443	99	344	4,5
Tuberkuloze	259	23	236	2,6
Arodslimības	213	147	66	2,2

Gremošanas sistēmas slimības	201	71	130	2,0
Elpošanas sistēmas slimības	174	55	119	1,8
Auss slimības	87	7	80	0,9
Pārējās slimības	878	279	599	8,9
Pavisam	9849	3391	6458	100

2004.gadā uz 10 000 iedzīvotāju 15 gadu vecumā un vecākiem pirmoreiz par invalīdiem atzīti 50 cilvēki. Analizējot iedzīvotāju invaliditātes cēloņus un iedzīvotāju nāves cēloņus, parādās šāda likumsakarība: trīs galvenie iedzīvotāju invaliditātes cēloņi un trīs galvenie iedzīvotāju nāves cēloņi Latvijā ir vienādi – audzēji, to skaitā ļaundabīgie audzēji, asinsrites sistēmas slimības un ārējie nāves cēloņi.

LR Centrālā statistikas pārvalde publicē mirušo skaitu pa vecuma grupām un dzimumiem, kas rada iespēju vispusīgi analizēt nāves cēloņu intensitāti vīriešiem un sievietēm pa vecuma grupām. Turpretim invaliditātes cēloņus pa vecuma grupām un dzimumiem npublicē, tāpēc nav iespējams analizēt, kādi ir galvenie invaliditātes cēloņi darbības vecuma un virs darbības vecuma iedzīvotājiem.

2004.gadā vīriešiem un sievietēm vecumā no 5 gadiem līdz 44 gadiem pirmajā vietā ir ārējie nāves cēloņi. Tātad bērni un jaunākā darbības vecuma iedzīvotāji galvenokārt mirst no traumām, tīša paškaitējuma, vardarbības, saindēšanās utt., kas bieži ir viņu uzvedības un izturēšanās sekas. No ārējiem nāves cēloņiem mirst no 43,1% visu vīriešu 40–44 gadu vecumā līdz 80,3% visu mirušo vīriešu 15–19 gadu vecumā. Īpaši augsts šis īpatsvars ir arī vecumā no 20 līdz 29 gadiem. Sievietēm mirstība no ārējiem nāves cēloņiem neizpaužas tik spilgti.

Sievietēm vecumā no 45 gadiem līdz 54 gadiem pirmajā vietā ir mirstība no audzējiem. No šīs slimības mirst 34% no kopējā

mirušo sieviešu skaita. Vīriešiem un sievietēm visās vecuma grupās, izņemot 20–54 gadus vecos vīriešus, otrajā vietā ir mirstība no audzējiem. [5, 48–49]

Strādājošo invalīdu galvenie invaliditātes cēloņi ir cieši saistīti ar iedzīvotāju veselību. Galvenais invaliditātes cēlonis ir ļaundabīgi audzēji. Diemžēl saslimstība ar ļaundabīgiem audzējiem pakāpeniski palielinās – no 1995. līdz 2004. gadam tā pieaugusi par 19,5%.

Sievietēm mirstība no ļaundabīgiem audzējiem ir cieši saistīta ar veselību, turpretī vīriešiem tā bieži saistīta ar smēķēšanu un alkoholisku dzērienu lietošanu. Viens no ļaundabīgo audzēju, asinsrites sistēmas slimību un elpošanas sistēmas un citu slimību riska faktoriem ir smēķēšana.

Strādājošiem invalīdiem otrajā vietā ir asinsrites sistēmas slimības un trešajā vietā – skeleta slimības, tas ir, skeleta, muskuļu un saistaudu slimības.

Nestrādājošiem invalīdiem pirmajā vietā ir ļaundabīgie audzēji, otrajā vietā – psihiski un uzvedības traucējumi un trešajā vietā – asinsrites sistēmas slimības.

Viens no invaliditātes cēloņiem ir arodslimības, kuras saistītas ar neveselīgiem darba apstākļiem, darba drošības noteikumu neievērošanu.

Bērnu invalīdu skaits

Cilvēkus ar invaliditāti iedala šādās grupās:

- bērni invalīdi, kuriem ir tiesības uz piemaksu pie ģimenes valsts pabalsta;
- invalīdi, kuri saņem valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu no valsts pamatbudžeta (apdrošināšanas stāžs ir mazāks par trim gadiem);
- invalīdi, kuri saņem pensiju vai atlīdzību sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību no valsts speciālā sociālās apdrošināšanas budžeta (apdrošināšanas stāžs ir vismaz trīs gadi);
- invalīdi, kuri saņem iekšlietu iestāžu darbinieku invaliditātes pensijas.

Datu analīze atspoguļo statistikas datus par tiem invalīdiem, kuri ir Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras uzskaitē, t.i., invalīdu skaitā nav iekļauti tie invalīdi, kuri dzīvo pilnīgā valsts aprūpē pensionātos un kam nav tiesību ne uz invaliditātes pensiju (apdrošināšanas stāžs mazāks par trim gadiem), ne uz vecuma pensiju, kā arī tie bērni invalīdi, kuri dzīvo valsts pensionātos un kuriem nekad nav maksāta piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta.

Par bērniem invalīdiem galvenokārt rūpējas ģimenes, un apmēram 7% atrodas sociālās aprūpes iestādēs: bērnu bāreņu sociālās aprūpes centros, specializētos bērnu sociālās aprūpes centros un bērnu namos patversmēs (4.tabula).

4.tabula

Bērnu invalīdu skaits (gada beigās) [3, 44]

Gads	Pavisam	Bērnu invalīdu skaits, par kuriem piešķirta piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta	Bērnu invalīdu skaits sociālās aprūpes iestādēs
2000.	9502	8667	805
2001.	9725	8965	760
2002.	11 087	10 319	770
2003.	11 011	10 264	747
2004.	10 355	9643	712

Saskaņā ar grozījumiem likumā „Par sociālo palīdzību”, kas stājās spēkā 2002.gada 1.jūlijā, piemaksa tiek piešķirta arī par bērniem invalīdiem vecumā no 16 līdz 18 gadiem. Līdz ar to 2002.gada beigās salīdzinājumā ar 2001.gada beigām bērnu invalīdu skaits, par kuriem piešķirta piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta, palielinājies par 15%. No 2002.gada bērnu invalīdu skaitā sociālās aprūpes iestādēs iekļauti arī bērni invalīdi no ģimenes bērnu namiem un nevalstisko organizāciju bērnu namiem.

Trijos specializētos bērnu sociālās aprūpes centros atrodas tikai bērni invalīdi, kuriem ir valodas attīstības traucējumi, citi somatiska rakstura traucējumi, fiziskās attīstības traucējumi, redzes, dzirdes traucējumi. Pārējās bērnu sociālās aprūpes iestādēs atrodas ne tikai bērni invalīdi, bet arī veseli bērni.

Darbspējas un pensijas vecuma invalīdu skaits

No Valsts sociālās apdrošināšanas budžeta saskaņā ar likumu „Par valsts pensijām” cilvēkiem ar invaliditāti tiek maksāta *invaliditātes pensija* vai *vecuma pensija*.

Tiesības uz invaliditātes pensiju personai rodas, ja:

- Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu komisijā ir noteikta invaliditātes grupa,
- personas apdrošināšanas stāžs nav mazāks par trim gadiem,
- persona nav sasniegusi pensionēšanās vecumu.

Invaliditātes pensiju saņēmēju skaitam ir tendence samazināties daudz straujāk nekā kopējam invalīdu skaitam valstī. Tas izskaidrojams ar to, ka, personai sasniedzot pensionēšanās vecumu, invaliditātes pensijas vietā tiek piešķirta vecuma pensija.

Invaliditātes pensiju saņēmēju skaitā neietilpst bērni invalīdi, kuri saņem piemaksu pie ģimenes valsts pabalsta, un invalīdi, kuru apdrošināšanas stāžs ir mazāks par trim gadiem un kuri saņem valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu. Pensiju saņēmēju skaitā neieskaita arī lekšlietu ministrijas un Aizsardzības ministrijas uzskaitē esošos pensionārus (5.tabula).

5.tabula

Invaliditātes pensijas saņēmēju skaits 2004.gada beigās [4, 137]

Vecums, gadi	Skaitis, tūkst. cilvēku	% no kopējā pensiju saņēmēju kopskaita	Uz 1000 attiecīgā vecuma iedzīvotājiem
25-44	15,6	93,4	24
45-54	21,2	85,8	67
55-59	14,1	42,1	111
60-64	3,2	2,7	24
65-69	5,0	4,0	40
70-79	11,0	6,1	60
> 80	4,5	6,6	65
Kopā	74,6	12,5	46

Iedzīvotāji darbības vecumā galvenokārt saņem invaliditātes pensiju, un tikai neliels skaits saņem citus pensijas veidus (vecuma pensiju, izdienas pensiju vai pensiju pēc speciāliem lēmumiem).

Invaliditātes pensijas saņēmēju skaits uz 1000 iedzīvotājiem strauji pieaug un maksimumu sasniedz 55–59 gadu vecumā. Pensijas vecumā daudzi invalīdi saņem nevis invaliditātes pensiju, bet vecuma pensiju.

Invalīdiem, kuriem nav tiesību uz invaliditātes pensiju no valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta, ir tiesības saņemt valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu. Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts tiek finansēts no valsts pamatbudžeta. Šīs tiesības uz valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu tiek noteiktas atbilstoši likumam „Valsts sociālo pabalstu likums”. Invalīdu, kuri saņem valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, ir apmēram 11,5% no visiem invalīdiem, kuri ir Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras uzskaitē. Valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu saņem invalīdi no bērnības un invalīdi, kuru apdrošināšanas stāžs ir mazāks par trim gadiem (6.tabula).

6.tabula

**Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmēju skaits
2004.gada beigās [6, 33–34]**

Vecums, gadi	Invalīdi no bērnības	Pārējie invalīdi	Kopā	Uz 1000 attiecīgā vecuma iedzīvotājiem
18–24	4156	685	4841	20
25–29	2183	958	3141	20
30–34	1195	597	1792	11
35–39	569	254	823	5
40–44	438	178	616	4
45–49	326	170	496	3
50–54	265	138	403	3
55–59	167	135	302	2
> 60	442	339	781	1
Pavisam	9741	3454	13195	7

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu galvenokārt saņem invalīdi no bērnības un jauni cilvēki, kuri nav strādājuši un nav veikuši sociālās apdrošināšanas iemaksas.

Kopš 2003.gada 1.oktobra invalīdiem no bērnības ir noteikts 50 latu valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts (pirms tam 35 lati), pārējiem invalīdiem pabalsts kopš 2006.gada 1.janvāra ir 45 lati (pirms tam 35 lati).

Invaliditātes pensijas palielinās. 2004.gadā invaliditātes pensijas vidējais apmērs bija 60,2 lati. Salīdzinājumā ar 2000.gadu tas ir palielinājies par 6,9 latiem jeb 13%. Invaliditātes pensijas apmēru, tāpat kā vecuma pensiju, ietekmē veikto sociālo apdrošināšanas iemaksu lielums un personas apdrošināšanas stāžs. Tā kā invaliditātes pensiju saņēmēji daudzos gadījumos ir jauni cilvēki ar nelielu personas apdrošināšanas stāžu, invaliditātes pensiju vidējais lielums lielākoties ir 50–70 latu (7.tabula).

7.tabula

Invaliditātes pensiju saņēmēju skaita sadalījums pēc pensijas vidējā lieluma 2004.gadā [4, 138]

Ikmēneša pensijas vidējais lielums, latos	Pensiju saņēmēju skaits	% no pensiju saņēmēju kopskaita
30–40	11 230	15,1
40–50	3712	5,0
50–60	22 543	30,2
60–70	16 015	21,5
70–80	14 284	19,1
80–90	4209	5,6
90–100	1040	1,4
100–150	1244	1,7
150–200	180	0,2
200–400	123	0,2
> 400	23	0,0
Pavisam	74 603	100

Saskaņā ar likumu „Par valsts pensijām” valsts pensijas minimālais lielums nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu. Gandrīz katrs septītais invaliditātes

pensionārs saņem līdz 40 latu pensiju, un tikai 2,1% invaliditātes pensionāru saņem par 100 latiem lielāku pensiju. Nelielās pensijas nevar nodrošināt kvalitatīvu dzīves līmeni, it sevišķi nestrādājošiem invaliditātes pensionāriem.

Invalīdu dzīves kvalitāte

Labklājības ministrijā sperts pirmais solis, lai ieviestu dzīvē virkni jauninājumu invalīdu dzīves kvalitātes uzlabošanai – ir izstrādātas *Invalīdu dzīves kvalitātes un tās izraisīto sekunāro slimību mazināšanas politikas pamatnostādnes*. Tas ir dokuments, kas nosaka valsts rīcību invalīdu jautājumu risināšanā tuvākajos desmit gados.

Jaunas vēsmas jebkurā nozarē rada cilvēkos zināmu nedrošību un ir dažādu spekulāciju iemesls. Īpaši jutīga šajā ziņā ir sociālā joma, kurā pieņemtie lēmumi ietekmē katra cilvēka labklājību. Jauninājumi, ko paredz pamatnostādnes, tiek ieviesti pakāpeniski, neietekmējot pašreizējo sistēmu un garantējot, ka *nevienam invalīdam netiks atņemta ne invaliditāte, ne invaliditātes grupa, ne pensija*.

Pamatnostādņu galvenais mērķis ir mazināt cilvēku risku kļūt par invalīdu, bet tiem cilvēkiem, kuriem jau noteikta invaliditāte, – palīdzēt samazināt tās radītās sekas. Tas ir ilgtermiņa plānošanas dokuments, kas atklāj būtiskas nepilnības invalīdu sociālās aizsardzības jomā un piedāvā reālus risinājumus situācijas uzlabošanai tuvākajos desmit gados. Invalīdam ir jābūt pilnvērtīgam sabiedrības loceklim, un valstij jārada tam priekšnoteikumi. Cilvēks ar invaliditāti nedrīkst būt nolemts sociālai izolācijai. Invalīdam ir tiesības dzīvot pilnvērtīgu dzīvi un strādāt, nevis eksistēt, gadiem sēžot mājās un pārtiekot no invaliditātes pensijas.

Viens no pamatnostādnēs iekļautajiem būtiskajiem jauninājumiem ir invaliditātes profilakse, kas patlaban valstī nav sakārtota. Ir ļoti svarīgi, lai cilvēkiem ar draudošu invaliditāti tiktu veikta intensīva ārstēšana, tajā skaitā medicīniskā rehabilitācija, lai mazinātu risku kļūt par invalīdu. Pašreizējā sistēma, kad pārejoša darbnespēja var ielgt pat vairāk nekā gadu, kura laikā bieži vien netiek darīts nekas, lai nepieļautu invaliditātes iestāšanos, ir neefektīva un noteikti jāmaina. Valstij ir jāpalīdz cilvēkam laikus, jau draudošas invaliditātes situācijā, pēc iespējas mazinot risku kļūt par invalīdu tuvākā vai tālākā nākotnē.

Ar laiku tiks pilnveidota arī invaliditātes noteikšanas sistēma, tajā skaitā mainot kritērijus invaliditātes noteikšanai. Lai izveidotu patiesi piemērotu un pamatotu sistēmu šajā jomā, Labklājības ministrija strādā ciešā sadarbībā ar Latvijas Ergoterapeitu asociāciju un invalīdu sabiedriskajām organizācijām. Jaunā invaliditātes noteikšanas sistēma tiks ieviesta no 2011.gada, un jaunie kritēriji tiks piemēroti tikai tiem, kuriem invaliditāti noteiks pirmo reizi. Līdz tam tiks ieviesti jauni sociālie, rehabilitācijas un nodarbinātības pasākumi invalīdiem, kas radīs labvēlīgu vidi viņu integrācijai sabiedrībā un palīdzēs mazināt invaliditātes sekas.

Ja invaliditāte tomēr iestājusies, jādara viss iespējams, lai cilvēks varētu dzīvot pēc iespējas pilnvērtīgāk. Un pilnvērtīga dzīve nav iespējama bez darba un sabiedriskās dzīves. Cilvēkam, kuram noteikta invaliditāte, laikus jānodrošina kvalitatīvi rehabilitācijas pakalpojumi. Šeit izšķirami trīs rehabilitācijas veidi, un to nepieciešamība nosakāma katrā gadījumā individuāli, atbilstoši katra cilvēka spējām un vajadzībām. *Medicīniskā* rehabilitācija kā ārstniecības sastāvdaļa palīdz atjaunot cilvēka veselību un funkcionālās spējas. *Sociālā* rehabilitācija ir vērsta uz sociālās funkcionēšanas spēju atjaunošanu un māca sadzīvot ar invaliditāti. Piemēram, cilvēkam, kuram pēc autoavārijas ir ierobežotas pārvietošanās spējas, ir jāiemācās aprūpēt sevi, jāatgūst mobilitāte un jāieņem citas jaunajā situācijā nepieciešamās pamatiemaņas. Savukārt *profesionālā* rehabilitācija ir nepieciešama, lai palīdzētu cilvēkam apgūt jaunas profesionālās iemaņas gadījumā, ja kļūst skaidrs, ka viņš nevarēs strādāt iepriekšējo darbu. Tas jādara pēc iespējas ātrāk, negaidot brīdi, kad cilvēkam tiek noteikta invaliditāte.

Nav pieņemami, ka pašlaik strādā tikai apmēram desmitā daļa invalīdu – šis apstāklis ir viens no būtiskākajiem, kas veicina viņu sociālo atstumtību, jo, neizejot no mājas un neesot kopā ar cilvēkiem, ir grūti panākt integrāciju. Lai praksē veicinātu invalīdu nodarbinātību, pamatnostādnēs plānots gan turpināt līdzšinējās valsts subsidētās darba vietas, gan ieviest nebijušas metodes. Ņemot vērā, ka viens no galvenajiem invalīdu bezdarba iemesliem ir tieši darba devēju nezināšana un neieinteresētība invalīdu nodarbināšanā, ir paredzēti vairāki pasākumi darba devēju motivēšanai. Piemēram, paredzēti nodokļu atvieglojumi uzņēmumos, kas nodarbina invalīdus. Plānots veidot arī pagaidu

darba aģentūras, kas palīdzēs iekārtoties pagaidu algotā darbā cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Plānotas izmaiņas arī invalīdu sociālās nodrošināšanas sistēmā. Piemēram, pamatnostādnes paredz valsts nodrošinātu asistentu cilvēkiem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem – neredzīgajiem, cilvēkiem, kas pārvietojas ratiņkrēslos vai vispār nespēj pārvietoties, kā arī cilvēkiem ar smagiem garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem.

Paredzēts arī pārveidot invaliditātes pensiju izmaksas sistēmu, pensijas izmaksājot tiem invalīdiem, kuri nestrādā vai strādā nepilnu darba dienu. Šīs pārmaiņas tiks ieviestas dzīvē ne ātrāk kā desmit gados – integrētākā sabiedrībā, kurā cilvēks ar invaliditāti būs līdztiesīgāks, konkurētspējīgāks darba tirgus dalībnieks un jutīsies gana spējīgs pelnīt pats, nevis pārtikt no valsts pabalsta.

Kopsavilkums

Bērnu veselības stāvoklis un bērnu invaliditātes cēloņi ir cieši saistīti. Bērniem vecumā līdz 15 gadiem galvenie invaliditātes cēloņi ir iedzimtas kroplības (19,9%), psihiski un uzvedības traucējumi (18,3%), nervu sistēmas slimības (14,3%) un auss slimības (7,1%).

Strādājošiem un nestrādājošiem invalīdiem galvenie invaliditātes cēloņi ir ļaundabīgi audzēji, asinsrites sistēmas slimības, ievainojumi un saindēšanās. Analizējot iedzīvotāju invaliditātes cēloņus un iedzīvotāju nāves cēloņus, parādās šāda likumsakarība: trīs galvenie iedzīvotāju invaliditātes cēloņi un trīs galvenie iedzīvotāju nāves cēloņi ir vienādi.

2004.gada beigās Latvijā bija 10,4 tūkstoši bērnu invalīdu, no kuriem apmēram 7% atrodas sociālās aprūpes iestādēs.

2004.gada beigās 74,6 tūkstoši darbaspējas un pensijas vecuma iedzīvotāju saņēma invaliditātes pensiju un 13,2 tūkstoši – valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu.

Invaliditātes pensijas vidējais lielums pakāpeniski pieaug. 2004.gadā tas sasniedza 60,2 latus. Nelielās pensijas nevar nodrošināt kvalitatīvu dzīves līmeni, it sevišķi nestrādājošajiem pensionāriem.

Invalīdu dzīves kvalitātes uzlabošanai nākotnē Labklājības ministrija ir izstrādājusi *Invaliditātes un tās izraisīto seku mazināšanas politikas pamatnostādnes*.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Nacionālais attīstības plāns 2007–2013. 1.redakcija – Rīga.
2. Veselības statistikas rādītāji. Definīcijas, aprēķinu formulas un datu ieguves avoti. – Rīga: LR Veselības ministrijas Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, 2004.
3. Bērni Latvijā. – Rīga: LR CSP, 2005.
4. Latvijas statistikas gadagrāmata 2005. – Rīga: LR CSP, 2005.
5. Goša Z. Iedzīvotāju mirstība Latvijā // Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. – Rīga: Zinātne, 2005.
6. Cilvēki ar invaliditāti. Statistikas biļetens 1997.–2004. – Rīga: LR LM Finanšu vadības departaments, 2005.

Interneta resursi:

1. www.vsaa.gov.lv
2. www.vdeavk.gov.lv
3. www.lm.gov.lv
4. www.unicef.lv

SOCIĀLĀ DARBA IZGLĪTĪBA

Atbilstoši šai koncepcijai, sociālā darba izglītība ir izveidota, lai nodrošinātu kvalitatīvu izglītību, kas nodrošina cilvēkiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmi, lai veiktu sociālo darbu. Šī izglītība ir būtiska, lai nodrošinātu cilvēkiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmi, lai veiktu sociālo darbu. Šī izglītība ir būtiska, lai nodrošinātu cilvēkiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmi, lai veiktu sociālo darbu.

- nodrošināt cilvēkiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmi, lai veiktu sociālo darbu.
- nodrošināt cilvēkiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmi, lai veiktu sociālo darbu.
- nodrošināt cilvēkiem nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmi, lai veiktu sociālo darbu.

KRITISKS IESKATS SOCIĀLĀ DARBA IZGLĪTĪBĀ

Saneja Aila (Sunay II)

Mūsdienu sociālās, ekonomiskās un kultūras problēmas ir radījušas situāciju, kurā nepieciešama efektīva rīcība un nekavējoši risinājumi. Šajā kontekstā sociālajam darbam ir īpaša atbildība, jo sociālais darbs ir zinātne, kas saistīta ar cilvēku un sabiedrības attīstības dinamiku un sociālo funkcionēšanu, un profesijas mērķis ir uzlabot cilvēku dzīves kvalitāti. Lai īstenotu šo atbildību, pirmām kārtām ir ļoti nepieciešami profesionāli sociālie darbinieki, kas prastu reaģēt uz sabiedrības vajadzībām. Šajā situācijā izglītotājiem regulāri jāpārskata mācību programmas. Tas ir vienīgais veids, kā tajās iespējams atspoguļot mūsdienu attīstību. Pastāvīga novērtēšana ir īpaši nozīmīga tādās praktiskās disciplīnās kā sociālais darbs. Mācībspēki, kas sniedz sociālā darba izglītību, līdz ar saviem akadēmiskajiem pienākumiem, mācot profesionāļus, uzņemas atbildību arī par klientiem. Sociālā darba izglītības uzlabošanas iniciatīvām vienmēr jābūt dinamiskām. Šajā rakstā aplūkosim skolotāju un studentu mainīgās lomas un pienākumus, un katram no šiem aspektiem ir jābūt būtiskam sociālā darba izglītībā jaunās pieejas kontekstā.

Atslēgas vārdi: sociālā darba izglītība, mūsdienīgas pieejas izglītībai, ekspektācijas, mācīšanās, andragoģiskā pieeja.

levads

Mūsdienu tendences sociālā darba izglītībā izmantotajā pieejā ir radījušas zināmas izmaiņas sistēmā strādājošo izglītotāju lomā. Citiem vārdiem sakot, nav noliedzams, ka izmaiņas un attīstība, kas raksturīga visai izglītības sistēmai, atspoguļojas arī izglītotāja sistēmā kā apakšsistēmā. Mūsdienu tendences sociālā darba izglītībā ir vērstas uz alternatīvām perspektīvām, piemēram, aktīvu mācīšanos, kuras laikā tiek apšaubītas dominējošās pieejas un mērķa dinamika, kā arī uz radošu darbību un motivāciju visas

dzīves garumā. Alternatīvas pieejas, kam ir dziļas saknes attīstītajās valstīs, atbilst augstākās izglītības pamatmērķiem un uzdevumiem. Šajā modelī viens no dinamikas stūrakmeņiem izglītības procesā ir maksimāla studentu vajadzību apmierināšana, ņemot vērā šo jauniešu grupas daudzpusīgās iezīmes. Tāpēc tiem, kuri ieguvuši izglītības autoritāšu statusu, ir jāpārskata savas lomas un pienākumi.

„Mācīšanās”, nevis „mācīšanas” pieeja sociālā darba izglītībā ne tikai liek mainīt izglītotāju lomas un pienākumus, bet arī nosaka šo izmaiņu virzienu. Ir jāpārrunā tas, kāda veida mijiedarbības dinamiku šīs izmaiņas paredz, un jānosaka, kā tas funkcionēs. Šajā situācijā būtu derīgi noteikt mijiedarbojošās puses, nosakot struktūru, kuras mijiedarbības dinamika ir jādefinē.

Studentu dimensija sociālā darba izglītības procesā

Studenti kā nākotnes profesionāļi piedalās sociālā darba izglītības procesā, lai iegūtu nepieciešamās profesionālās zināšanas un pilnveidotu individuālās prasmes. Profesionālās mācības ietver „tādus mikropienākumus kā cilvēku un sabiedrības izpratni, cilvēku problēmu uztveršanu, alternatīvu risinājumu izveidi, izmaiņu veicinātāja lomas rezultātu atrisināšanu; kā arī tādus makropienākumus kā sociālās labklājības attīstīšanu, virzīšanu un paplašināšanu”. No otras puses, studentu individuālās prasmes ietver:

- sevis pazīšanu,
- pašpārlicinātas un neatkarīgas personības pašizveidi,
- radošumu, iniciatīvu un atvērtību jaunajam,
- atvērtību izmaiņām un kritikai, toleranci,
- atbildīgu attieksmi pret pienākumu uzņemšanos un veikšanu,
- novērošanas, analīzes un sintēzes prasmes,
- mīlestību, cieņu un toleranci, un to izmantošanu attiecībās,
- klausīšanās un efektīvas komunikācijas prasmes,
- konkrētā un vispārīgā izpratni,
- sabiedrības un cilvēku pazīšanu,
- profesionālo zināšanu, prasmju un vērtību bāzes zināšanas un to pilnveidošanu, pastāvīgi pārskatot. [1]

Ņemot vērā individuālās un profesionālās pilnveidošanās mērķus, kas studentiem ir jāsasniedz izglītības procesā, ir saistība starp šiem diviem faktiem, kas viens otru papildina. Tāpēc šķiet būtiski, lai individuālā un profesionālā pilnveidošanās notiktu paralēli.

Vēl viena dimensija, kas ir jāuzsver – lai nodrošinātu šo paralēlo attīstību, būtu vēlams, lai abas izglītības pieejas un izglītotāji ar savu lomu un pienākumu palīdzību funkcionētu savstarpēji papildinoši, lai kvalitatīvi apmierinātu vajadzības. Mērķu sasniegšana vēlamojā līmenī nav iespējama sistēmā, kas ir veidota, balstoties uz tradicionālajām izglītības pieejām un izglītotāju lomām.

Papildu dimensija, kas ir jāpārrunā, ir saistīta ar mācību procesu. Vai ir kādas atšķirības starp nozīmi, ko izglītotāji un studenti piešķir mācību procesam sociālā darba izglītībā? Kādas ir studentu iezīmes saistībā ar mācīšanos? Cik daudz šīs iezīmes ņem vērā izglītotāji mācību laikā? Atbildes uz šiem un citiem līdzīgiem jautājumiem sniegs informāciju par izmaiņu nepieciešamību izglītotāju lomās un pienākumos.

Mācību procesu definējot saskaņā ar tradicionālo pieeju, izglītotāji tiek uztverti kā skolotāji, bet studenti – kā skolēni. Skolotājiem pieder vienpusēja vara un autoritāte, savukārt studenti ir pasīvi saņēmēji. Studentu veiksmīgumu mēra, ņemot vērā viņu spēju apgūt priekšmetus, kas ir ietverti strukturētā mācību kursā un noslēdzas ar eksāmenu. Faktiski, tā kā viņi nevar piedalīties novērtēšanā, viņiem nav nekādu ideju par kritērijiem, ko nosaka izglītotāji, vai to, kā viņi tiek novērtēti. Viena no izglītotāju prasībām, kas saistīta ar kursa beigšanu, ir studentu līdzdalība, kas ir ļoti nozīmīgs faktors, runājot par mācīšanās motivāciju. Tādējādi liela daļa studentu, kuru viedokļi netiek ņemti vērā jau no izglītības procesa plānošanas stadijas, neapzinās, kādēļ viņi apgūst noteiktus mācību kursus un kāds ir to mērķis. Šādā struktūrā studentu racionālais mērķis ir apgūt pietiekamu skaitu kursu un beigst skolu. Tādējādi nav runas par mācīšanās patieso mērķi.

Studentu iezīmes un veikums mācību laikā saistīts ar to, kāda ir viņu dzīves pieredze. Ja students ir bijis daļa no tradicionālas izglītības sistēmas pirms augstākās izglītības apguves sākšanas, nebūtu godīgi gaidīt, lai viņš strauji un radikāli mainītu savu attieksmi un uzvedību saistībā ar mācīšanos.

Augstākās izglītības procesā pakāpeniski sasniedzot pieaugušā pozīciju, studenti izjūt dilemmas mainīgo daudzpusīgo vajadzību dēļ. No vienas puses, viņi vēlas atspoguļot izmaiņu dinamiku un attīstības iezīmes izglītībā, aktīvi līdzdarbojoties; no otras puses, vienkāršākais veids tradicionālajā izglītības sistēmā ir būt pasīvam. Šīs dilemmas risināšana liek veidot jaunas definīcijas izglītības pieejām un izglītotāju lomām.

Visbeidzot aplūkojiet šo jautājumu, ņemot vērā studentu un izglītotāju attiecības, īpaši sociālā darba izglītības procesā, kas ir vērstas uz cilvēku, – tajā studentiem ir nepieciešama cilvēciska dimensija attiecībās ar izglītotāju. Izglītotāja dimensijai, kas saistīta ar cilvēku izpratni, studentu un izglītotāju attiecībās arī ir jābūt funkcionālai. Šādu vajadzību apmierināšana distancētajās attiecībās tradicionālajā izglītības sistēmā šķiet neiespējama. Šajā nozīmē dažreiz studentu un izglītotāju mijiedarbībā veidojas konflikti. Cilvēciskās dimensijas dominēšana mijiedarbībā un attiecībās ir būtiska, jo tā rada cieņu, kas balstīta uz mīlestību. [2; 3]

Izglītotāja dimensija sociālā darba izglītības procesā

Tradicionālā izglītības sistēma ietekmē ne tikai studentus, bet arī izglītotājus, kas veido otru sistēmas un tās strukturālās kvalitātes daļu. Tādējādi izglītotājs var iegūt pieredzi, kas saistīta ar dilemmām un pretošanās izmaiņu dinamikai.

Tas, vai tradicionālā izglītība ietekmē izglītotājus pozitīvi vai negatīvi, saistīts ar viņu atbilstību lomām, kas definētas šajā sistēmā. Šajā nozīmē var runāt par divu veidu izglītotājiem. Pirmā grupa mijiedarbojas ar esošo sistēmu pielāgojoties. Skolotāja lomas ieņemšana un varas īstenošana ir sistēmas prasība, un tā viņus apmierina. Distancētas attiecības ar studentiem pastiprina viņu autoritāro pozīciju. Studentu neveiksmes tiek uzskatītas par individuālām problēmām, un neveiksmju apburtais loks tiek pastiprināts ar negatīvas atgriezeniskās saites palīdzību.

Otrā grupā ietilpstošie izglītotāji neatbilst tradicionālajai izglītības sistēmai. Lielāko daļu laika viņi izjūt grūtības, īstenojot sistēmas prasības. Viņu tendence uzsvērt mācīšanās elementu izglītības procesā tieši parādās mijiedarbībā ar studentiem. Viens no pozitīvajiem mērķiem, kas raksturīgi atšķirīgās mijiedarbības dinamikai, ir sniegt studentiem daudzpusīgu motivāciju. Šie

izglītotāji vienmēr ir gatavi mainīt savu perspektīvu. Tomēr parasti tieši izglītības sistēmas neelastīgie apstākļi nosaka izmaiņu robežas. Tādēļ izglītotāja lomas pārdefinēšana iegūs jaunu nozīmi, ja tiks izmantotas jaunas pieejas visā sistēmā, nevis tikai viena jauna pieeja. Tomēr literatūra, kurā ietvertas izglītotāju mainīgās lomas un pienākumi, vienmēr saistīta ar jaunu pieeju mērķi. Izglītības veicinātāja loma izglītības procesā, kas ir aprakstīta tālāk, ir dimensija, kas izveidota aktīvas mācīšanās pieejā kā alternatīva tradicionālajam stilam. [2; 3]

Mācīšana vai mācīšanās veicināšana izglītības procesā

Rakstā, kurā aplūkotas dzīves pieredzes izglītības jomā, Saržēns (*Sargent*) apraksta atšķirību starp cilvēkiem, kas ir atbildīgi par sociālā darba izglītību, un „tūriem” izglītotājiem, izpētot atšķirību starp cilvēkiem, kas ir skolotāji, un tiem, kuri ir izglītības veicinātāji. [4] Daudziem izglītotājiem gan starptautiskajā, gan nacionālajā līmenī ir līdzīgas idejas. Attiecīgā literatūra uzsver faktu, ka noteiktu mērķu sasniegšana izglītībā rada nepieciešamību pēc mūsdienīgu pieeju dominēšanas un to atspoguļošanas izglītotāju lomās un pienākumos. [5; 6; 7; 8; 9; 10] Šajā kontekstā izglītotāja tradicionālā skolotāja loma tiek pārdefinēta par izglītības veicinātāja lomu, kas ir vēsta uz mācīšanos.

Pieņemot veicinātāja lomu sociālā darba izglītībā, veidojas cita veida studentu un izglītotāju mijiedarbība. Izglītotāji ir personas, kas palīdz studentiem mācīties. [11] Tomēr šis stils nenozīmē, ka studenti tiek atstāti vieni vai izglītotāji tiek izolēti. Tieši pretēji, izglītotāji pieņem lomu, kurā viņi ar savas pieejas palīdzību veicina plānošanu, novērtēšanu un mācīšanos, un viņi ir personas, kas paredz sociālās darbības un izmaiņas. Mijiedarbības un dialoga gaisotnē starp izglītotājiem un studentiem veidojas studentu līdzdalība, radoša darbība un motivācija. [12] Citiem vārdiem sakot, studentu un izglītotāju mijiedarbība, kas tradicionālajā pieejā ir vienpusēja atkarība, tiek transformēta dinamiskākā, neatkarīgākā un produktīvākā struktūrā. Izglītotāju jaunās lomas un pienākumi, kas saistīti ar veicinātāja lomu, ietver šādas sastāvdaļas:

- uzturēt pozitīvu mācīšanās gaisotni, veicināt sadarbību, atbalstu un radošo darbību,
- nodrošināt vienlīdzīgu iespēju studentiem līdzdarboties,

- palīdzēt studentiem veidot pamatnoteikumus, lai viņi mācību procesā būtu funkcionāli,
- palīdzēt studentiem apvienot pagātnē iegūtās zināšanas un dzīves pieredzi ar pārrunātajām tēmām,
- iedrošināt studentus uzņemties lielāku atbildību mācību procesā,
- atbalstīt individuālo efektivitāti,
- palīdzēt studentu grupai mācīties grupas mijiedarbībā,
- pamanīt mācīšanās mērķus, ko studenti nav pārrunājuši,
- sniegt antidiskriminējošu perspektīvu mācību procesā,
- novērtēt studentus mācību procesa noslēgumā, ņemot vērā viņu līdzdarbošanos. [7]

Šajā kontekstā no izglītotājiem tiek gaidīta aktīvāka izglītības veicināšana, nevis didaktiska lekciju lasīšana. Galvenie pretestības iemesli mainīgajai izglītotāju lomai ietver faktu, ka izglītotāji vairs nav tradicionālie skolotāji, viņi zaudē varu un autoritāti, un izraisās diskusija par to, cik tāl iespējams uzticēties studentiem un viņu spējai pildīt mācību pienākumus. Bet, kā jau minēts, mūsdienu tendenču dēļ gan izglītotājiem, gan studentiem nepieciešamas alternatīvas pieejas izglītībai. Īpaši jāuzsver, ka sociālā darba būtības dēļ izmaiņu un attīstības dinamika jāatspoguļo gan izglītībā, gan citās jomās. Sociālā darba veicējiem ir jāaizstāv šis fakts. Izglītotāju izmaiņu un attīstības dinamika veicinās gan studentu zināšanas, gan arī motivāciju. Radot gaisotni, kurā izglītība balstīta uz uzticēšanos, un uztverot studentus kā nākotnes sociālos darbiniekus, kuru vide būs demokrātiska un pieļaus lielāku līdzdarbošanos, tiek radīta īpaša izglītības nozīme un sasniegti sociālā darba izglītības mērķi un uzdevumi.

Ekspektācijas no mācīšanās sociālā darba izglītībā saistītas ar no jauna definēto izglītotāja lomu. Kad lomu maiņa liek izglītotājiem būt efektīvākiem, svarīgi ir tas, kā tiek definēts kvalitatīvs mācību process. Šajā nozīmē kvalitatīvs mācību process liek studentiem attīstīt viņu intelektuālās un iztēles prasmes, kā arī uzlabot uztveres un novērtēšanas, problēmu risināšanas un komunikatīvās prasmes. Citiem vārdiem sakot, mācību programmai ir jāstimulē meklēšana, analītiska un radoša pieeja, kā arī jāsniedz kritisks ieskats, izmantojot neatkarīgu novērtēšanu. [13] Mācību procesam ir divas

dimensijas, raugoties no studentu viedokļa – padziļinātā un virspusējā.

Padziļinātā dimensija visvairāk tiek īstenota uz tradicionālo pieeju balstītā izglītības procesā. Vienvirziena didaktiskā izglītība, kurā izglītotāji īsteno savas tradicionālās lomas, nevar radīt rezultātus, ko gaida no augstākās izglītības. Kā teicis Gibss (*Gibbs*) [13], ēdināšana ar karoti lekcijās, semināros un praksē rada atkarību no izglītotāja. Gibss uzskaita tradicionālas izglītības iezīmes, kurās virspusēja mācīšanās tiek īstenota šādā veidā [13]:

- studentiem ir liela slodze,
- klasē tiek pavadītas daudzas mācību stundas,
- kursā apgūstamais materiāls ir salīdzinoši visaptverošs,
- netiek dota iespēja aplūkot tēmas detalizēti,
- studentiem nav tiesību izvēlēties priekšmetus un mācību tehnikas,
- novērtēšanas sistēma rada spriedzi.

Lai arī izglītotāji pieņem tradicionālo lomu, viņu mērķis ir būt noderīgiem studentiem un dot viņiem iespēju gūt maksimālu labumu no izglītības procesa. Izglītotāji var nodot studentiem dziļas zināšanas, bet nespēj viņus novērtēt tā, kā būtu iespējams, ja studenti mācītos padziļināti. Tieši tādēļ studentiem vajadzētu izprast, ka mācīšanās nav tikai iegaumēšana un/vai radītas zināšanas – mācīšanās ietver arī funkcionālas nozīmes piešķiršanu tam, ko viņi apgūst. Pretējā gadījumā tiktu iegūts virspusējs labums. [14] Tāpēc izmaiņas, ko izglītotāji īsteno mācību procesā, arī studentiem sniegs atšķirīgas lomas un pienākumus.

Gibss uzskaita alternatīva mācību procesa iezīmes. [13]

- *Motivācija*. Padziļināta mācīšanās saistīta ar studentu mācīšanās vajadzībām, ne tikai ar viņu dabisko motivāciju. Tā vietā, lai studenti tikai pildītu prasīto, viņi vēlas izlemt, kādi būs mācību mērķi un to sasniegšanas veids, tādējādi apmierinot arī savas vajadzības. Tādējādi motivācijas līmenis ir saistīts ar mācību emocionālo klimatu. Mācību gaisotne šajā gadījumā neradīs spriedzi.
- *Studentu līdzdalība*. Studenti mācību procesā vēlas būt aktīvi, nevis pasīvi. Padziļinātajās mācībās nepieciešama līdzdalība. Tādējādi ir iespējams apvienot pagātnes zināšanas ar

jaunajām zināšanām. Tomēr studentu līdzdalībai ir jābūt plānotai un jāatspoguļo viss process.

- *Mijiedarbība ar citiem.* Ideju savākšanai ir nozīme, ja tā notiek sadarbībā ar citiem. Studentu mijiedarbība veicinās mācīšanos.
- *Strukturēta zināšanu bāze.* Jaunu ideju radīšana, vienlaikus nenovērtējot pašreizējo zināšanu bāzi, šķiet neiespējama. Tādējādi studentu pašreizējām zināšanām un pieredzēm mācību procesā ir īpaša nozīme. Zināšanu kopuma saistīšana ar pašreizējām studentu zināšanām veicinās apgūtā noturīgumu. Turklāt dažādu jautājumu apspriešana, izmantojot starpdisciplināro pieeju, palīdzēs veidot strukturētu zināšanu bāzi.

Viedokļi par mācību procesu, kas īsumā aplūkoti iepriekš un detalizētāk izpētīti tagad, palīdzēs noteikt, kādas vajadzības saistītas ar pārdefinēto izglītotāja lomu sociālā darba izglītībā un kāda veida izglītības sistēma ir jāveido.

Ekspektācijas no mūsdienīgas sociālā darba izglītības

Sociālā darba izglītības kā augstākās izglītības primārais mērķis ir iegūt, interpretēt un izmantot zināšanas. Jauniešu vecumā esošu studentu mācīšanās iezīmes liek izmantot pieejas, kas ir raksturīgas pieaugušo izglītībai. No otras puses, mūsdienu straujās izmaiņas informācijas un tehnoloģiju jomā rada situāciju, kurā ir faktiski neiespējami apmierināt sociālās vajadzības tradicionālo izglītības pieeju ietvaros, ko raksturo noteikti laika un satura ierobežojumi. Šajā kontekstā mūsdienīgas izglītības pieejas ietver „mācīšanos mūža garumā”. Tādējādi fakts, ka indivīdi ir atbildīgi par mācīšanās procesu, ir radījis nepieciešamību pēc individuālo vajadzību izmantošanas mācību veicināšanā.

Protams, nav iedomājams, ka mēs varētu sociālā darba izglītībā neizmantot mūsdienīgas izglītības pieejas. Jo vairāk profesijas pārstāvji, kuru profesionālā kompetence saistīta ar cilvēkiem un sabiedrību, demonstrējot savas prasmes, kalpo kā modelis saviem klientiem. No otras puses, sociālo darbinieku kā izmaiņu veicinātāju loma liek vienmēr būt priekšgalā.

Motivācija mācīties visas dzīves garumā sociālā darba izglītībā ir iespējama tikai tad, ja tiek izmantota andragoģiska, nevis pedagoģiska pieeja. Ņemot vērā mācīšanās dzīves garumā profesionālās prakses periodu, lielai daļai pieaugušo ir nepieciešama tieši šāda pieeja.

Izpētot literatūru, kurā salīdzināta pedagoģiskā un andragoģiskā pieeja, iespējams izprast šo jautājumu. Noulss (*Knowles*), kas pazīstams kā šo jautājumu pētnieks, apskata divas pieejas, runājot par četriem pamatpieņēmumiem. [15]

Pirmkārt, saskaņā ar „sevis uztveres” koncepciju mācīšanās novērtēšanā ir jāizmanto paša izglītotāja izvēlēta metode, un studenti saglabā pasīvu pozīciju. Tomēr indivīdi kļūst arvien nobriedušāki, un viņu sevis uztvere sāk saistīties ar lielāku paškontroli. Citiem vārdiem sakot, pieauguša indivīda sevis izpratne saistīta ar paškontroli. Šajā ziņā indivīdi izjūt dziļāku psiholoģisku nepieciešamību pēc tā, lai citi viņus uzskatītu par paškontrolētām personām. [16] Tā kā andragoģiska pieeja ir vērsta uz noteiktu indivīdu vajadzību apmierināšanu, uzmanības centrā ir studentu paškontrolē un līdzdalība, un izglītotāji atbalsta viņu neatkarīgās sevis kontrolēšanas iniciatīvas. Andragoģiskā pieeja šajā dimensijā saskata studentu tiesības noteikt savas mācīšanās prasmes uz mērķi vērsta veidā, plānot šo mērķu sasniegšanu un piedalīties novērtēšanā. [6; 7]

Balstoties uz „pieredzes” koncepciju, dzīves pieredzes vieta pedagoģiskajā izglītībā ir ierobežota, un tiek plaši izmantota diktēšanas metode. Tomēr, tā kā indivīdi kļūst par nobriedušām personībām un viņu dzīves pieredze bagātinās, viņi paši kļūst par mācīšanās avotu. Tādējādi parādās nepieciešamība mācīties no pieredzes un šīs zināšanās izmantot ikdienā. Šajā ziņā dzīves pieredze andragoģiskajā pieejā ir nozīmīgs avots, tādējādi veidojas uz diskusiju, problēmu risināšanu un līdzdalību balstīta mācīšanās gaisotne.

Balstoties uz koncepciju „gatavs mācīties”, mācību programma pedagoģiskajā pieejā ir standarta programma, ko veido sociālās ekspektācijas. No otras puses, andragoģiskajā pieejā mācību programmas veido dzīves pieredze un priekšplānā tiek izvirzītas indivīdiem nepieciešamās zināšanas. Citiem vārdiem sakot, mācību procesā dominē studentu autonomija.

Visbeidzot – saskaņā ar „mācīšanās tendences” koncepciju mācību programma pedagoģiskajā pieejā balstīta uz mācību priekšmetu. Andragoģiskajā pieejā tiek izmantota uz problēmu bāzēta mācību programma. Praksē ir nepieciešamas zināšanas, ko varētu pielāgot dažādām nozarēm, kas būtu adaptējamās un funkcionālas. Tādējādi svarīgs ir mācīšanās process, nevis mācīšana. [15]

Balstoties uz šīm koncepcijām, Noulss izvirza šādus mācīšanās priekšnosacījumus pieaugušajiem [15]:

- studenti jūt nepieciešamību mācīties,
- mācīšanās vidi raksturo fizisks komforts, savstarpēja uzticēšanās un cieņa, savstarpēja palīdzēšana, izpaušanās brīvība un atšķirību pieņemšana,
- studenti atzīst mācīšanās mērķus par saviem mērķiem,
- studenti pieņem atbildību par mācīšanās pieredzes plānošanu un īstenošanu,
- studenti aktīvi piedalās mācību procesā,
- mācību process ir saistīts ar studentu pieredzi, un tā tajā tiek izmantota,
- studentiem ir sajūta, ka viņi tuvojas saviem mērķiem.

Mācību programmā, kas plānota atbilstoši šiem priekšnoteikumiem, tiek uzsvēta studentu autonomija. Arī mūsdienu sociālā darba mācību programmā, kas ir vērsta uz mācīšanos dzīves garumā, līdz ar zinātniskuma principu izglītībā tiek uzsvērtas arī programmas, kas kā prioritāti izvirza mācīšanās procesu, tādējādi tiek pieņemta uz studentu vērsta izglītība. [7] Rodžers (*Rogers*), viens no uz studentu vērstas izglītības pionieriem, uzskata, ka indivīdi var noteikt savas mācīšanās vajadzības veselīgā veidā un, ja viņiem tiek dota iespēja, viņi apmierina savas vajadzības. [5] Šajā kontekstā skolotāji un studenti dalās mācīšanās pieredzē un nosaka, kā viņi var apmierināt viens otra vajadzības. Uz studentu vērstas izglītības mērķus iespējams definēt šādi [17]:

- studentiem ir jānosaka savas mācīšanās vajadzības,
- skolotājiem ir jādara zināmi izglītības procesa mainīgie elementi,

- skolotāju un studentu mudināšana veidot mācību programmu, kas apmierina studentu kā individu un kā grupas vajadzības,
- plānot mācību procesā izmantotās metodes, piedaloties gan studentiem, gan skolotājiem,
- skolotāja pozīciju definēt kā „informācijas turētājs”, un panākt skolotāja jutīgumu pret studentu vajadzībām,
- ļaut studentam un personālam novērtēt klienta vajadzības savstarpējā sadarbībā.

Koncepcijas, kas saistīta ar „pašvirzītu mācīšanos” un „studenta autonomiju izglītībā”, veido uz studentu vērstas izglītības pamatdimensijas. Tās ļauj īstenot problēmbāzētās un kombinētās izglītības tendences, kas tiek gaidītas mūsdienīgā sociālā darba izglītībā.

Sociālā darba izglītības kvalitāte saistīta ar ekspektācijām pret sociālo darbinieku profesionālo izglītību. Līdz ar motivāciju mācīties visas dzīves garumā šīs ekspektācijas ietver citu cilvēku problēmu un vajadzību pamanīšanu, cilvēku izprašanu un daudzpusīgas komunikācijas izveidošanu; daudzi aspekti, piemēram, profesionālo zināšanu un prasmju nodošana citām nozarēm, virza izglītības kvalitāti.

Vēl viena mūsdienīga pieeja izglītības procesā ir problēmbāzēta izglītība. Tā kā problēmbāzēta izglītība parādījās kā alternatīva tradicionālajām pieejām, tradicionālā stila novērtēšana sociālā darba izglītībā un daži saistītie jautājumi palīdzēs noteikt argumentus, kādēļ meklēt izglītībā ko jaunu.

Litts un Sauers (*Little&Sauer*) [18] aplūko atšķirības starp tradicionālajām pieejām un problēmbāzēto izglītību, izmantojot trīs dimensijas. Pirmkārt, tradicionālās izglītības procesā mācību kursi ietver tikai tos, kuri ir vispārpieņemti kā disciplīna. Otrkārt, mācību programmu viegli iespējams īstenot, palielinot klašu telpas un laboratorijas atbilstoši studentu skaitam. Visbeidzot, tradicionālo mācību programmu pieņem akadēmiskie spēki, un tādējādi tā automātiski tiek leģitimizēta. Šajā jautājumā autori uzskata, ka problēmbāzēta mācīšanās var radīt zināmas izmaksas, jo tā ir mazāk tradicionāla. Pirmkārt, problēmbāzētā izglītībā ir proaktīva tendence. Priekšplānā ir problēmu risināšana un materiālu apvienošana. Ņemot vērā atšķirīgo novērtējumu un dažādas

modeļu attīstības aspektus, mācību kursi ir netradicionāli gan to izveides, gan prezentācijas ziņā. Otrkārt, problēmbāzētas mācīšanās process definē neparastu izglītotāja lomu salīdzinājumā ar tradicionālo izglītību. Treškārt, tā kā problēmbāzētas izglītības process atšķiras no tradicionālajām normām, mainīsies arī tā pieņemšana akadēmisko spēku vidū. [18] Tādējādi izglītotāji uzsver dažas problēmbāzētās izglītības procesa vadlīnijas, piemēram, faktu, ka, ja tiek dota iespēja pētīt un mācīties, apvienojot akadēmiskas un funkcionālās iezīmes, tiek radīta arī lielāka motivācija mācīties, veidojot labākas problēmu risināšanas prasmes. [19; 20]

Noslēgums

Saskaņā ar ekspektācijām, kas aprakstītas šajā rakstā, lai gan ir ievērojama nepieciešamība pēc izmaiņām izglītības sistēmā, pretestība tām ir neatņemama realitātes sastāvdaļa. Līdz ar strukturālām pārmaiņām izglītībā nepieciešamība pārdefinēt studentu un izglītotāju lomas arī rada izmaiņas, un tāpēc pretestība kļūst daudzpusīga. Tomēr tendences mūsdienu sociālā darba izglītībā atspoguļo veselu struktūru, kas atbilst izglītības pamatmērķiem un uzdevumiem izglītotāja un studenta mācīšanās procesā. Līdz ar atbildību par klientiem, kam nepieciešama sociālā darbinieka palīdzība, šo izpratni var novērtēt kā būtisku atbildību par sociālo darbinieku kvalitatīvu izglītību, dodot viņiem iespēju kvalitatīvi funkcionēt nākotnē.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. İl S. (1999), „Sosyal Hizmet Uzmanı ve Mesleki Formasyon” (Social Worker and Professional Formation), S.Uluğtekin and others, Akademik Yönden Yeniden Yapılanma Önerisi, Aykom Raporu. Ankara
2. İl, S. (2002) „Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden tanımlanan Eğitimci Rolü” (The Redefined Educator Role in Social Work Education) K. Karataş ve S. İl (eds.) Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden Yapılanma I. Ankara: SHY Yayınları 95-104.

3. İL. S . (2002) „Sosyal Hizmet Eğitiminde Öğrenci Sistemi” (The Student System in Social Work Education) K. Karataş ve S. İl (eds.) Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden Yapılanma I. Ankara: SHY Yayınları 154-162
4. Sargent, J. (1985), „The Use of Self in Teaching Social Work” in R. J. Harris and others,(eds), Educating Social Workers. Leicester: Remploi Ltd.
5. Rogers, C. (1983), Freedom to Learn for the 1980's. Ohio: Chass Merrill.
6. Taylor, M. (1986), „Learning for Self-direction in the Classroom: the Pattern of a Transition Process”. Studies In Higher Education. Vol 11, 1
7. Burgess, H. (1992) Problem-Led Learning for Social Work: The Enquiry and Action Approach. London: Kogan Page Ltd.
8. Jenkins, A. (1992), „Active Learning in Structured Lectures” in G. Gibbs and A. Jenkins (eds), Teaching Large Classes in Higher Education. London: Kogan Page Ltd.
9. İL, S. (1995), „Aktif Öğrenme: Eğitimde Öğrenci Özerkliği, Yaratıcı Düşünme ve Yaşam boyu Öğrenme Motivasyonu” (Active Learning: Student Autonomy in Education, Creative Thinking and Life Long Learning Motivation) Birinci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu. Bildiriler II. Ankara: K.H.O. yayını.
10. İL, S. (2001), „Türkiye’de Sosyal Hizmet Eğitiminde Aktif Öğrenme” (Active Learning in Social Work Education in Turkey) Toplum ve Sosyal Hizmet v. 12, 2, April
11. Boud, D. (1988), „Moving Towards Autonomy” in D.Boud (ed) Developing Student Autonomy in Learning. London: Kogan Page.
12. Brookfield, S.D. (1986), Understanding and Facilitating Adult Learning. Milton Keynes: O.U.P. in H.Burgess, Problem-Led Learning for Social Work: The Enquiry and Action Approach. London: Kogan Page Ltd.
13. Gibbs, G. (1992) Improving the Quality of Student Learning. Bristol: Technical & Educational Services Ltd.
14. Gardiner, D.W.G. (1989), „Improving Students’ Learning Setting an Agenda for Quality in the 1990s”. Issues In Social Work Education. 9(2).

15. Knowles, M.S. (1980). The Modern Practice of Adult Education From Pedagoji to Androgoji. Chicago: Follet aktaran M.Bilir. (2001) „Eğiticilerin Eğitiminde Andragojik Model Yaklaşımı”. Polisin Eğitimi Sempozyumu Bildirileri. Ankara:Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi.
16. Onur, B. (2000). Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm (Developmental Psychology: Adulthood, Aging, Death) 5th edition, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
17. Lasson, I. (1985) „Introducing Student Centred Learning: Some Problems and Issues in Social Work Education” in R.Harris and others (eds.) Educating Social Workers. Leicester:Remploy Ltd.
18. Little, S.E., C. Sauer (1991). „Organizayional and Institutional Impediments to a Problem-Based Approach” in D. Boud, G.Feletti (eds.). The Challenge of Problem Based Learning. London: Kogan Page.
19. İl, S. (2002) „Sosyal Hizmet Eğitiminde Kendi kendini Yönlendirerek Öğrenme: Eğitimde Öğrenci Özerkliği” (Self-directed Learning and Student Autonomy in Social Work Education) K. Karataş and S.İl (eds.) Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden Yapılanma I. Ankara: SHY Yayınları 197-206
20. İl, S. (2002) „Sosyal Hizmet Eğitiminde Problem Odaklı Öğrenme” (Problem Based Learning in Social Work Education) K. Karataş and S. İl (eds.) Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden Yapılanma I. Ankara: SHY Yayınları 177-185.

MĀCĪBU PROCESA KVALITĀTES PILNVEIDE PROBLĒMBALSTĪTAS PARADIGMAS KONTEKSTĀ

Līga Āboltiņa

Studiju procesa **kvalitātes nodrošināšana**¹ un pilnveidošana vienmēr ir uzskatīta par aktualitāti sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas „Attīstība” misijas un mērķu realizēšanā. Šāda nostāja ir cieši saistīta ar jaunākajām augstākās izglītības sistēmu attīstības likumsakarībām gan Latvijā, gan arī Eiropā.

Izglītības nepieciešamība un dominējošais prestižs sabiedrībā izvirza aizvien sarežģītākus nosacījumus izglītības sniedzējiem. Tiek uzskatīts, ka: augstākās izglītības pieprasījuma pieaugums ir nepietiekami kvalitatīvi nodrošināts ar resursiem, lai studiju programmas nedublētos ar citām Latvijas augstskolām; nav skaidra dalījuma starp akadēmiskajām un profesionālajām studiju programmām; nav elastīgas iespējas mainīt studiju programmu pret citu un izvēlēties satura komponentus.

Augstskola „Attīstība” starp citām Latvijas augstskolām izceļas ar elastīgu un laika prasībām atbilstošu pastāvīgu studiju satura pilnveidi, kas ir viens no kvalitātes rādītājiem. Šī raksta mērķis ir analizēt tos kvalitātes pilnveides jautājumus, kas īpaši raksturo problēmbalstītas izglītības specifiku un didaktiskos aspektus.

Atslēgas vārdi: mācību moduļa kvalitāte, modulārās mācības, mācīšanās pieredzes izmaiņu dimensiju sfēras un pozīcijas, problēmbalstītas izglītības konstruktīvā vide, mācību moduļa didaktika.

¹ Adaptēts no A.Klauss. **Zinības vadītājiem**. – Rīga: Preses nams, 2002. – 218.lpp.

- Visi mācību moduļa kvalitātes vadības plānotie un sistemātiskie pasākumi, kas nepieciešami, lai nodrošinātu pārlicību, ka mācību modulis atbildīs kvalitātes prasībām.
- lekšējā kvalitāte tiek realizēta augstskolā: kvalitātes nodrošināšana ir instruments, lai uzturētu uzticību augstskolas vadības procesam.
- Ārējā kvalitāte tiek realizēta, veicinot potenciālo studentu, darba devēju uzticību tam, ka augstskola palīdz labklājības sistēmā strādājošo izaugsmei, kā arī informē sabiedrību par profesionāla sociālā darba lomu sociālo pakalpojumu sistēmas kvalitātes attīstībā.

Vērtējot situāciju Latvijas augstākās izglītības telpā un salīdzinot pēdējo desmit gadu datus par studējošo skaita pieaugumu, tas ir palielinājies 2,4 reizes. Ir dinamiska pieauguma tendence, kas norāda uz nepieciešamību izvērtēt augstākās izglītības pieprasījumu, piedāvājuma kvalitātes atbilstību un paredzamos riskus [1], jo studējošo skaita pieaugums vēl neliecina par piedāvāto pakalpojumu kvalitāti, kas ir atkarīga no dažādiem faktoriem.

Mūsdienās varam izglītību uzskatīt par pakalpojumu, kurā galvenokārt ir iesaistītas divas puses: studējošais un izglītības sniedzējs, tāpēc kā visaptverošs un nozīmīgs faktors jāmin arī sociāli ekonomiskā situācija valstī. Būtiska loma kvalitātes nodrošināšanā ir ne tikai augstākās izglītības sniedzēju – akadēmiskā personāla kvalifikācijai², bet arī augstākās izglītības kvalitātes nodrošināšanai atbilstoši darba tirgus pieprasījumam. [1] No minētā var secināt, ka, strauji pieaugot darba tirgus prasībām un pieprasījumam pēc izglītības, mūsdienu sabiedrībā rodas tendence būt atkarīgiem no izglītības pakalpojumu kvalitātes, kas seko studiju procesa kvalitātei. [2]

Lai arī studiju programmas saturs un forma augstskolā „Attīstība”, kas ir „neuniversitātes” tipa augstskola, veidota saskaņā ar noteicošajiem normatīvajiem aktiem (Augstskolu likuma 55.pants)³ un programmu akreditāciju⁴, studiju saturu un tā procesa kvalitāti specifiski veido **modulārās mācību sistēmas**⁵ nosacījumi,

² Lisabonas konvencijas terminoloģijā jēdziens „kvalifikācija” nozīmē grādu, diplomu u.c. augstākas izglītības apliecinājumus.

³ http://www.aic.lv/rec/LV/new_d_lv/bol_lv/TrenIIIV.doc

Augstāko izglītību reglamentē trīs likumi, no kuriem nozīmīgākais ir saskaņā ar Eiropas Padomes un Eiropas Savienības rekomendācijām izveidotais 1995.gada Augstskolu likums un Augstskolu akreditācijas noteikumi (tā tika sākta 1996.gadā), kā arī 1998.gada Izglītības likums un 1999.gada Profesionālās izglītības likums. 2000.gada decembrī pieņemtajos 1995.gada likuma labojumos ņemti vērā Boloņas deklarācijas principi. 1994.gadā tika nodibināts Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs (AIKNC), kura galvenais mērķis ir veikt augstākās izglītības kvalitātes ārējo novērtēšanu.

⁴ http://www.aic.lv/rec/LV/new_d_lv/bol_lv/TrenIIIV.doc

Akreditācija ir definēta kā ārējas institūcijas publisks apstiprinājums tam, ka ir nodrošināta zināma kvalitātes standartu izpilde.

⁵ Modulārā mācību sistēma – augstskolā „Attīstība” visas studiju programmas ir veidotas pēc modulārā principa saskaņā ar problēmbalstītas izglītības (PBI) pamatnostādņēm. Katrs modulis ir attiecīgās studiju programmas strukturāla vienība, kam raksturīgi patstāvīgi mērķi, uzdevumi un saturs, kas ietver ne tikai teorētisko un praktisko zināšanu apguvi, bet arī studiju rezultātu novērtēšanu.

kā arī augstskolas misija – nodrošināt profesionālu sociālo darbinieku izglītību, veicināt visu sabiedrības sociālo grupu sociālo labklājību, uzlabot sociālo pakalpojumu kvalitāti un stimulēt sociālo vienotību sabiedrībā. [3]

Modulārās mācību sistēmas būtība ir problēmbalstīta izglītība (PBI), kas tiek realizēta, pamatojoties uz sociālā darba teorētiskajām nostādnēm un aktualitātēm sabiedrības sociāli mainīgajā vidē. Tādējādi mācību moduļa procesa kvalitātes pastāvīga pilnveidošana kļūst īpaši nozīmīga un realizējama, jo, no vienas puses, racionāli izmantojot resursus – informāciju, cilvēku resursus, laika un finanšu resursus – ir iespējams izglītības saturu nodrošināt ar inovatīvām metodēm, kas atbilst strauji mainīgajai ārējai videi (sociālo problēmu un normatīvo aktu izmaiņām, kā arī nākotnes prasībām), bet, no otras puses, tiek praktizēta 360° vērtēšana kā metode, iesaistoties studentiem, pasniedzējiem, kolēģiem, moduļa supervizoram, vadībai un potenciālajiem darba devējiem. Šāda mācību moduļa kvalitātes izvērtēšana ļauj analizēt rezultātu efektivitāti un operatīvi veikt izmaiņas.

Balstoties uz teorētiskām atziņām un praktisko pieredzi, supervizējot moduli „Klientu sociālo gadījumu risināšanas metodika”, ir atzīta nepieciešamība analizēt un saskatīt labākus risinājumus. To realizējot, būtu jāizvirza šādi izpētes uzdevumi:

- raksturot problēmbalstītas izglītības specifiku un analizēt procesa kvalitātes pilnveides aspektus;
- pētīt mācīšanās dimensiju struktūru un mijiedarbību;
- salīdzināt un kritiski analizēt praktiskā pieredzē gūtās atziņas, modelējot moduļa procesu;
- teorētiski pētīt un analizēt didaktiskos principus, kas būtu apbējami problēmbalstītā izglītībā;
- piedāvāt mācību moduļa „Klientu sociālo gadījumu risināšanas metodika” procesa perspektīvo modeli.

Problēmbalstītas izglītības mācīšanās specifika un procesa dimensijas

Problēmbalstītas izglītības raksturīgākā iezīme ir, kā uzsver sociologi Pols B. Hortons, Džeralds R. Leslijs un Ričards F. Larsons [4], sagatavot speciālistus, kuri izprot sociālo problēmu identificēšanas un apzināšanas nozīmīgumu.

Tātad, studējot sociālās problēmas, studentā būtu jāattīsta:

- spēja apzināt problēmas;
- precīzas sociālo faktu zināšanas;
- izpratne par problēmu socioloģisko izcelsmi un vispārējo veidu, kā attīstās sociālās problēmas;
- izpratne par teorijas un prakses saistību un sakarībām; kā teorija tiek pārbaudīta praktiski un kā praktiskā rīcība balstīta teorijā;
- perspektīvas izjūta, lai problēmu bez sakropļojumiem un pārspīlējumiem varētu skatīt sasaistē ar pagātņi un pašreizējo sabiedrību;
- spēja novērtēt ekspertu lomas sociālo problēmu kontekstā ar nepieciešamajām izmaiņām, rast un izmantot ekspertu zināšanas un viedokļus;
- personīgā orientēšanās prasme, kas studentam noder gan intelektuāli, gan emocionāli. [4]

Jauno speciālistu sagatavošanā svarīgi ir arī apzināties augstskolas studentu kontingenta īpatnības, kas ir samērā atšķirīgas no citu augstskolu studentu kopējā raksturojuma: vidējā vecuma, dzīves un praktiskās pieredzes, kā arī motivācijas līmeņa. Ņemot vērā šo daudzveidību, var piekrist Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centra direktora Jura Dzelmies rekomendācijām, ka jānodrošina iespēja veidot mācību procesu, kas būtu orientēts uz individuālajām vajadzībām un spējām. [5] Saskaņā ar studentu specifiskajām vajadzībām tiek nodrošināta arī mācību satura un procesa kvalitāte, kas ir cieši saistāma ar paredzamo mācību mērķu sasniegšanu, attīstāmo spēju un prasmju pilnveidošanu.

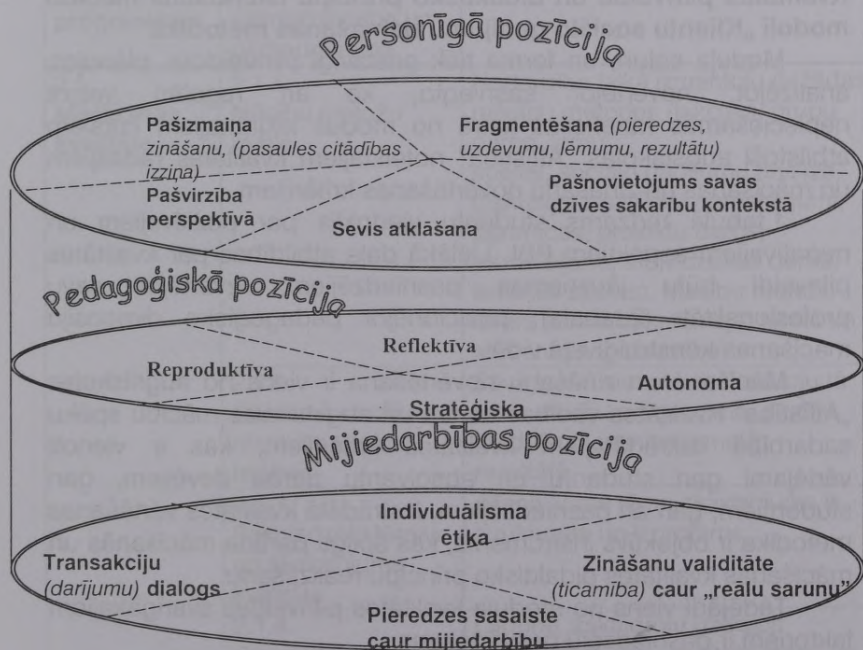
Tikpat nozīmīgs nosacījums, salīdzinot vēlamu rezultātu ar iespējām nodrošināt pilnvērtīgu saturu, ir problēmbalstītas izglītības (PBI) mācību procesa kvalitāti ietekmējošo faktoru definēšana analīzes rezultātā, kā arī iespējamo risku – stipro un vājo pušu noteikšana. Ņemot vērā studijās iesaistīto personu – studentu aptauju rezultātus, var analizēt pozitīvos un negatīvos aspektus (1.tabula), kas būtu jāņem vērā, plānojot, realizējot, novērtējot un pilnveidojot (plānojot korekcijas un ieviešot perspektīvā) kvalitatīvu mācību moduli.

PBI pozitīvie un negatīvie aspekti

Pozitīvie aspekti	Negatīvie aspekti
➤ Saikne ar reālo dzīvi	➤ Nevienam nesaka priekšā, līdz ar to jādomā pašam
➤ Grupu un individuālais darbs, kopības izjūta	➤ Daudz patstāvīga darba
➤ Dažādu iestāžu apmeklējums	➤ Nav svešvalodu nodarbību
➤ Teorijas un prakses apvienošana	➤ Grūtības sasaistīt mācības ar darbu
➤ Prasme orientēties un rīkoties dažādās dzīves situācijās	➤ Mācības aizņem daudz laika
➤ Problēmas aplūkojums no dažādiem aspektiem	➤ Vairāku mācību priekšmetu pārtraukšana pusceļā
➤ Analītiskas domāšanas veicināšana	➤ Virspusējas zināšanas
➤ Liels zināšanu apjoms liek „kustināt smadzenes”	➤ Grūti aptvert tik lielu informācijas gūzmu
➤ Daudzpusīgas zināšanas	➤ Ilgstošs darbs grupā ir apgrūtināošs
➤ Veicina pašdisciplīnu, lielāka atbildība	➤ Nepietiekams lekciju skaits
➤ Radošs darbs un kompleksa pieeja	➤ Ne vienmēr ir pieejams supervizors
➤ Daudz jālasa, līdz ar to paplašinās zināšanu loks	➤ Nav regulāra moduļa plāna
➤ Notiek pašnovērtējums	➤ Nenoregulēta grupu darba organizācija
➤ Objektīvs novērtējums	
➤ Ļoti daudz materiālu un informācijas	
➤ Zināšanu strukturētība	
➤ Nepārtraukta izglītošanās, nevis mācīšanās tikai uz eksāmeniem	
➤ Zināšanas labāk paliek atmiņā	
➤ Iespēja izrādīt iniciatīvu	
➤ Brīvākas studenta un pasniedzēja attiecības	
➤ Attīsta publiskās runas un prezentācijas prasmes	
➤ Iespēja strādāt un līdzdarboties kolektīvā	

Analizējot 1.tabulā minētos aspektus, redzams, ka studenti ir aktīvi kvalitātes novērtētāji un mācību procesa izveides līdzatbildīgi dalībnieki. Šāds izvērtējums ļauj visiem procesa dalībniekiem skaidrāk un precīzāk apzināties katram savu nostāju pret izglītības pieredzes gūšanu un pilnveidot mācību procesu.

Koventri universitātes rektore Megija Savina-Badena, pētot problēmbalstītas izglītības problemātiku jau kopš 1987.gada, attīstījusi trīsdimensiju pozīciju (*stance*⁶) modeli studentu pieredzes izmaiņai mācību gaitā: **personīgā pozīcija**, **pedagoģiskā pozīcija**, **savstarpējās mijiedarbības pozīcija**. [6] Procesā iesaistīto personu kopsakarība ir heirstiska – tāda, kas liek mācīties no līdzšinējās pieredzes, tā uzlabojot savu sniegumu; tā ir arī mācīšanas metode, kas balstīta uz palīgjautājumu un uzvedinošu jautājumu uzdošanu, un ir konstruktīva. Trīsdimensiju struktūrā iesaistītajām pozīcijām ir jāveic konstruktīva mijiedarbība.

1.attēls. Mācīšanās pieredzes izmaiņu dimensiju sfēras un pozīcijas

Trīsdimensiju modelis raksturo problēmbalstītas izglītības konstruktīvo vidi, kurā ikviens mācību dalībnieks ienes savu attieksmi, pieredzi un atbildību, mijiedarbībā izkopjot

⁶ *Stance* (angl. val) – attieksme, pārliecība vai nostāja pret specifisku kontekstu, cilvēku vai pieredzi. Tas aptver situāciju kopumu konkrētajā laikā.

pašnoteikšanos, līdznoteikšanos un solidarizēšanos. [7] Šāda pieeja, pilnveidojot mācību procesu, ir demokrātiska un arī izteikti parāda personiskās atbildības un mācīšanās sociālo procesu reālu iespējamību.

Ņemot vērā minētos PBI pozitīvos un negatīvos aspektus un konstruējot mācību vidi, tajā skaitā metodisko bāzi, atbilstību vajadzībām, nosacījumiem un mērķu pamatojuma kopsakarībām, prakses iesaisti un pētniecību, ir iespēja attīstīt un pilnveidot kvalitatīvu mācību moduli.

Kvalitātes pilnveide un didaktisko principu īstenošana mācību modulī „Klientu sociālo gadījumu risināšanas metodika”

Moduļa saturs un forma tiek pastāvīgi pilnveidota, plānojot, analizējot, novērtējot sasniegto, kā arī regulāri veicot nepieciešamās korekcijas katrā no modulī iekļautajiem kursiem atbilstoši augstskolas „Attīstība” noteiktajiem kvalitātes rādītājiem un mācīšanas un zināšanu novērtēšanas kritērijiem.

1.tabulā redzams studentu viedoklis par pozitīvajiem un negatīvajiem aspektiem PBI. Lielākā daļa atbildības par kvalitātes pilnveidi būtu jāuzņemas pasniedzējiem, izvērtējot savu profesionalitāti (2.tabula), pozicionējot pedagoģisko dimensiju mācīšanas konstruktīvajā vidē.

Mācīšana un zināšanu novērtēšana ir viens no augstskolas „Attīstība” Kvalitātes vadības centra un augstskolas mācību spēku sadarbībā izstrādātajiem kvalitātes kritērijiem, kas ir vienoti vērtējami gan studentu un absolventu darba devējiem, gan studentiem, gan arī pasniedzējiem. Izstrādātā kvalitātes vērtēšanas metodika ir objektīvs instruments, kas spilgti parāda mācīšanās un mācīšanas kvalitātes didaktisko principu realizēšanu.

Tādējādi viens no moduļa kvalitātes pilnveides svarīgākajiem faktoriem ir pasniedzēju pašvērtējums.

Augstskolas „Attīstība” izstrādātie mācīšanas un zināšanu novērtēšanas kvalitātes rādītāji, vērtēšanas kritēriji un apgalvojumi –
pasniedzēja pašvērtējums

Kvalitātes rādītāji	Vērtēšanas kritēriji	Apgalvojumi
1.1. Augstskolas īstenotās augstākās izglītības programmas	1.1.2. Augstākās izglītības programmu mērķu un uzdevumu skaidrība, sasniedzamība un pārbaudāmība	Augstskolā piedāvāto izglītības programmu realizācijas rezultāti atbilst sociālā darba speciālistu un sociālā pedagoga standartu prasībām.
2.1. Mācīšanas kvalitāte	2.1.1. Mācību metožu izvēle	Nodarbību laikā izmantoju dažādas mācību metodes (lekcijas, grupu darbs, lomu spēles, sociālo gadījumu analīze, diskusija, institūciju apmeklējumi, darbnīcas, projektu darbs, modelēšana, individuālais darbs, lietišķās spēles). Mācību metožu izvēle atbilst izskatāmajai tēmai un studentu sagatavotībai.
	2.1.2. Gaidāmā studiju rezultāta skaidrs izklāsts	Savā kursā vienmēr izskaidroju tā lomu studiju programmā, studiju modulī un sasniedzamajā rezultātā.
	2.1.3. Pasniedzēju tēmas un skaidrojuma kvalitāte	Mana kursa tēmu skaidrojums ir strukturēts un izprotams.
	2.1.4. Pasniedzēja un studenta dialoga kvalitāte	Labprāt izskaidroju uzdotos jautājumus, daru to kompetenti un korekti.
	2.1.5. PBI metožu izmantošana studiju gaitā	Savās nodarbībās regulāri izmantoju PBI metodi.

	2.1.6. Informācijas tehnoloģiju izmantošana mācībās	Nodarbībās tēmu izklāstu regulāri papildinu ar informācijas tehnoloģiju izmantošanu.
2.2. Mācīšanās kvalitāte	2.2.1. Studentu darba organizācija	Students tiek iepazīstināts ar moduļa apguves plānu (prasības kredītpunktu ieguvei, teorētiskās nodarbības, patstāvīgie darbi, pārbaudes darbu skaits un prasības, apjoms). Nodarbības vienmēr sāku un beidzu laikus.
	2.2.2. Studentu izaugsmes analīze	Regulāri izvērtēju studentu sasniegumus mācību vielas apgūvē.
	2.2.3. Studentu līdzdalība mācībās	Nodarbībās studenti tiek aktīvi iesaistīti diskusijās, grupu darbā u.c.
	2.2.4. Studentu sadarbība mācību gaitā	Nodarbībās izmantojamās metodes veicina studentu sadarbību
	2.2.5. Palīdzība studentiem, pasniedzēju konsultācijas	Konsultācijas var saņemt vienmēr – savstarpēji saskaņotā laikā.
	2.2.6. Studentu motivācijas paaugstināšana	Ar profesionālu attieksmi pret studijām mudinu studentus labāk apgūt šo kursu.
2.3. Sadarbība ar darba devējiem	2.3.1. Sadarbības vērtējums ar strādājošo studentu darba devējiem	Darba devēju līdzdalība studiju realizācijā (prakšu vietas, supervīzijas, pasūtījuma darbi utt.). Nodarbībās izmantoju darba devēju aptauju un sadarbības analīzes materiālus.

	2.3.2. Absolventu vērtējums par studiju laikā iegūto zināšanu pielietojamību darba vidē	Studentam ir tiesības paust viedokli. Manis sniegtās zināšanas un prasmes ir aktuālas, atbilstošas un lietojamas reālās sociālā darba situācijās.
2.4. Zināšanu, prasmju un attieksmju vērtēšana kā studiju procesa sastāvdaļa	2.4.1. Vērtēšanas metodes un vērtēšanas kvalitāte studiju procesā	Vienmēr izskaidroju pārbaudes darbu izpildes nosacījumus. Pārbaudes darbi tiek izlaboti noteiktajā termiņā. Vienmēr pamatoju studentu darbu vērtējumu.
	2.4.2. Vērtēšanas metodes un vērtēšanas kvalitāte prasmju veidošanā	Katrs studiju modulis paredz un nodrošina nepieciešamo profesionālo prasmju attīstīšanu. Izvērtējot studiju praksi un studentu pētnieciskos darbus, tiek vērtētas profesionālās prasmes.
	2.4.3. Vērtību un attieksmju veidošana	Katrs studiju modulis paredz un nodrošina personīgo un profesionālo vērtību un attieksmju attīstīšanu.
	2.4.4. Vērtējumu uzskaitē un vērtēšanas rezultātu izmantošana studiju procesa pilnveidošanai	Studentam ir iespēja iepazīties ar studiju rezultātu vērtēšanas metodēm un kritērijiem. Studentu zināšanu un prasmju vērtēšanas rezultāti tiek izmantoti studiju procesa satura un organizācijas pilnveidē (metožu pielietošana, tēmas padziļināts izklāsts, patstāvīgo darbu izvēle utt.).

Mācību moduļa korekcijas satura un formas ziņā nevar plānot un ieviest, nepievēršot tikpat lielu vērību mācīšanas pilnveides plānošanai. Pilnveide notiek, orientējoties uz procesa sistēmisku darbību. Tas nozīmē, ka studentu studiju process vienmēr ir vadošais jautājums, bet vienlīdz nozīmīgi ir arī visi organizācijas

aspekti un problēmjas; inovatīva un proaktīva [8] iesaiste, atbildība par kvalitātes pilnveidi organizācijā kopumā un arī mācībspēku komandas atbildības līmenis supervizora vadībā, kā arī kvalitātes pilnveides pasākumi, ko pasniedzēju komandā organizē un dokumentē vismaz trīs reizes.

Īpaša nozīme ir mācību plāna izveidei. Tam ir jābūt loģiskam, atbilstoši mācīšanās mērķiem strukturētam – saistībā ar noteiktu tematu, uz pieredzes un zināšanu kopsakarībām pamatotam, kā arī aktuālam.

Atsaucoties uz kritiski konstruktīvās didaktikas pamatlicēja Wolfganga Klafki (*W.Klafki*) atziņām, var pilnībā piekrist, ka panākumus nosaka ne jau labi sagatavots plāns, bet gan produktīva mācību procesa īstenošana, kas vienmēr ir sadarbība starp visiem iesaistītajiem dalībniekiem. [7] V.Klafki didaktiskais modelis – „problēmu izgaismotājs” – ir mūsdienīgi izprotams un interpretējams arī pēc trīsdesmit gadiem problēmbalstītas izglītības mērķu realizēšanā, jo tas ir orientēts uz produktīvu mācīšanos, konstruktīvu pašnoteikšanos un demokrātiskiem principiem atbilstošu pašnovietojumu savas dzīves kontekstā.

Mācību moduļa plāna izveide atspoguļo domāšanas loģiskumu: mācību vienību tematiskos resursus un pamatojuma kopsakarības; darbības secību un tās pārbaudi, plānveidīgu komunikāciju un tās virzību, kā arī tās kontroli un noslēgumā – novērtēšanu un atgriezenisko saiti. Arī iegūto zināšanu modelēšanu praksē. Piemēram, var izvērtēt mācību modulim „Klientu sociālo gadījumu risināšanas metodika” plānoto tematisko vienību un pasniedzēju sadalījumu, kas pēc moduļa realizēšanas tika pasniedzēju komandā kritiski izvērtēts gan no saturiskā, gan procesuālā aspekta.

2.attēlā redzamais process ir lineārs, kas daļēji apgrūtina loģisku tematisko strukturēšanu un pēctecību, kā arī liedz studentiem demokrātiski iesaistīties un novērst iespējamās nepilnības.

- Sociālā darba ar sociālo gadījumu teorētiskā bāze } - 2 KP
- Sociālo gadījumu vadīšana } - 2 KP lektors
- Sociālā intervence: prasmes, lomas un metodes } - 3 KP supervizors
- Sociālais darbs ar ģimeni kā sistēmu } - 2 KP
- Sociālpedagoģiskais darbs ar ģimeni } -1 KP lektors
- Sociālās pedagoģijas metodes un tehnikas } - 2 KP lektors
- Pētniecība sociālajā darbā ar sociālo gadījumu } -1 KP lektors
- Supervīzija sociālajā darbā ar sociālo gadījumu } -1 KP lektors
- Starpprofesionāļu komanda darbā ar soc. gadījumu } - 2 KP lektors
- Sociālā darba ar sociālo gadījumu normatīvā bāze } -2 KP lektors

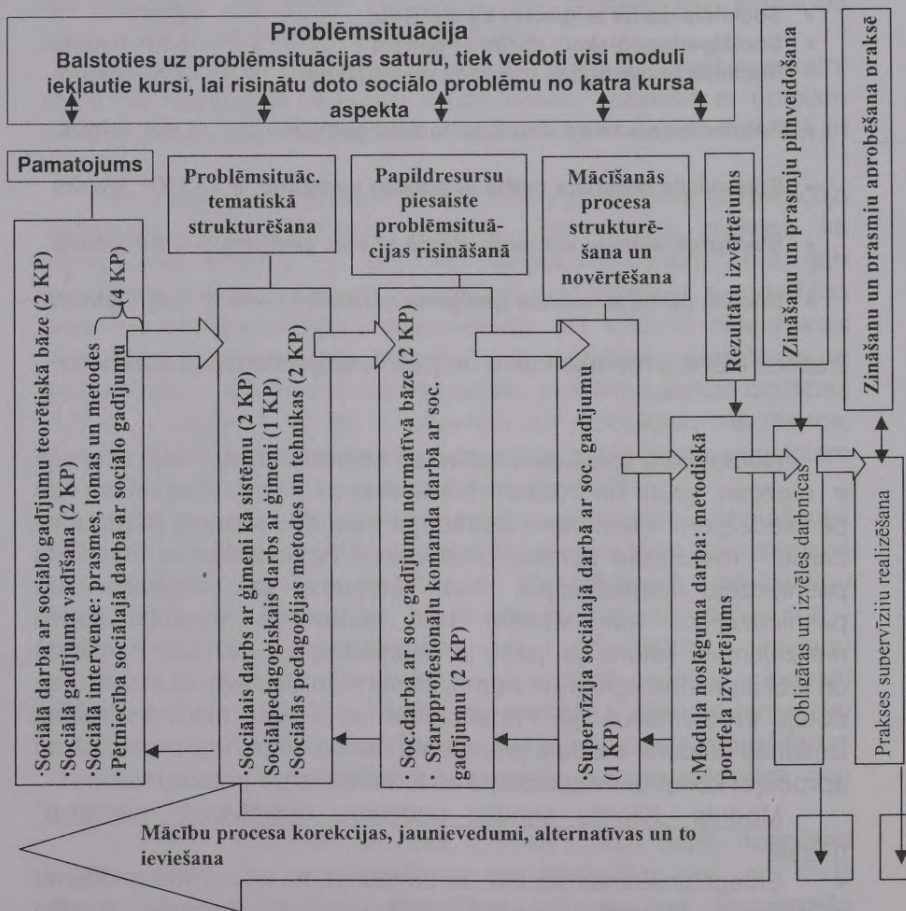
2.attēls. Mācību moduļa kursu un pasniedzēju slodzes sadalījums

Nemot vērā sociālos mācīšanas aspektus, redzamajā situācijā ir diezgan grūti nodrošināt komunikāciju starp studentiem un pasniedzējiem. Piemēram, izstrādājot integrēta moduļa pārbaudes darbu – metodisko portfeli, bieži vien ir nepieciešamas atsevišķu pasniedzēju konsultācijas. Bija vērojams, ka studentiem un pasniedzējiem nav vienādi labi saprotams moduļa kopēji realizējamais saturs, jo īpaši, ja pasniedzējiem jāstrādā komandā un labi jāpārzina kolēģu veikums, lai harmoniski iekļautu savu kursu dotajā problēmsituācijā. Pamatojoties uz analīzi, tika konstruētas izmaiņas nākamā moduļa plānojumā, respektējot nepilnības, kā arī aprobējot konstruktīvās didaktikas teorētiskās pamatatzīņas.

Moduļa „Klientu sociālo gadījumu risināšanas metodika” mērķis

- Sniegt zināšanas sociālā darba teorijā, kā arī sociālo gadījumu risināšanas metodikā. Apgūt zināšanas un prasmes sociālo gadījumu vadīšanā, sasaistot teorētisko un normatīvo bāzi ar sociālā darbinieka uzdevumiem un starpprofesionāļu komandas darbību, kas attiecas uz klienta līmeņa un sistēmas līmeņa iejaukšanos – intervenci.

- Radīt priekšstatu par ģimenes kā atvērtas sistēmas veidošanos, tās būtiskākajiem aspektiem no profesionāla sociālā darba skatījuma mūsdienā Latvijā.

3.attēls. Mācību procesa kvalitātes pilnveides modelis

Pamatojoties uz izvirzīto moduļa mērķi, 3.attēlā uzskatāmi parādītas mācību procesa izmaiņas. Problēmsituācija aizvien ir mācību saturiskais pamats un galvenais moduļa satura nosacījums,

tomēr salīdzinājumā ar 2.attēlā redzamo shēmu, kur pašam procesam bija lineāra un statistiska ievirze, 3.attēlā tas tiek strukturēts pēc konstruktīvi didaktiskiem principiem.

Skaidrojot šo shēmu, ir zināmas priekšrocības tā interpretēšanai no jebkura segmenta, jo visas vienības ir saistītas un ir iespējams loģiski nonākt pie svarīgākā. Tas ļauj arī veikt pastāvīgu novērtējumu un jebkuras situācijas apzināšanos.

Jau moduļa sākumā studentam ir jābūt pilnīgai skaidrībai, no kādām tematiskajām vienībām veidots mācību saturs. Šo vienību pēctecība ir nepieciešama, lai konstruktīvi plānotu darbību un risinātu doto sociālo problēmu, kā arī īstenotu prasības, kas tiks izvirzītas, realizējot moduļa novērtējumu. Tas skaidri parāda, kādai jābūt paša studenta darbībai, apgūstot mācību vielu.

3.attēlā redzamas platas baltas bultas, kas iezīmē procesa gaitu, un melnas šauras bultiņas, kas ilustrē studenta un pasniedzēju sadarbību. Tai ir jābūt pastāvīgā mijiedarbībā, variablai, orientētai uz nepieciešamo atbalstu un sociāli mijiedarbīgai – tādai, kas īsteno 1.attēlā redzamās mācīšanās pieredzes izmaiņu dimensiju sfēras un pozīcijas. Uzmanība tika pievērsta arī pasniedzēju slodzei gan pašā modulī, gan citu moduļu kontekstā, jo ar pasniedzēju iespējām jāreķinās, kaut vai izvirzot retorisku jautājumu: kāpēc mūsdienu sabiedrībā izglītības prestižs ir tik augsts, bet pasniedzēja profesijas prestižs – tik zems? Shēmas lejasdaļā ir attēlota horizontāla bulta, kas norāda uz procesa elastīgumu un atvērtu komunikāciju kvalitātes pilnveidē, kā arī uz spēcīgu un pastāvīgu atgriezenisko saiti, tā realizējot 360° metodi praksē.

Kopsavilkums

Šajā mācību moduļa kvalitātes pilnveidošanas modelī izkristalizējas pētījumā gūtas būtiskas atziņas. Plānojot procesa kvalitāti, nav iespējams to nodrošināt un uzraudzīt, paralēli nedomājot arī par didaktiskiem mērķiem, jo vienlīdz svarīgi ir tie faktori, kuri ietekmē procesu: informācija, cilvēku, laika, finanšu resursi un dokumentācija, kā arī metodiskā bāze, kas ļauj īstenot saturu; mācību metodes; plānotu atbalstu (mācību supervīzija); prakses iespējas; pētniecību un arī mūsdienās tik raksturīgo krīzes situāciju alternatīvo resursu apzināšanu. Neapzinātām un

„neplānotām” krīzes situāciju iespējamībām moduļa īstenošanā bieži vien ir pakļauta kvalitātes izcilība.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Izglītības attīstības koncepcija 2002.–2005.gadam, akceptēta ar Ministru kabineta 2002.gada 17.jūlija rīkojumu nr. 383 // Latvijas Vēstnesis, 2002. – 19.jūl. Nr. 107. –
http://www.aip.lv/kocept_doc_att-kocep.htm#5
2. Bolbāte N. Vispirms jāstiprina ķēdes vājākais posms: novērojumi jeb studiju procesa pilnveidošana kvalitātes speciālista skatījumā // Sociālais Darbinieks 18. – SDSPA „Attīstība”. – 2006. – Nr.1.
http://www.attistiba.lv/index.html?l=1&m=1&s=14&sm_
3. Paul B.Horton, Gerald R.Leslie, Richard F.Larson. The Sociology of Social Problems. – Prentice Hall, 1997.
4. Kvalitātes novērtēšana: metodika un rekomendācijas. – Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs. –
<http://www.aiknc.lv/lv/kopmat.php>
5. Maggi Savin-Baden. Problem-based learning in higher education: untold stories. – Buskingham: Open University Press, 2000.
6. Gudjons, H. Pedagoģijas pamatatziņas. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.
7. „Neuniversitātes” tipa augstākā profesionālā izglītība / Starptautiskā semināra „Tertiary professional education” noslēguma dokuments. http://www.aic.lv/tert/ietekme_4.htm

SOCIĀLAIS DARBS AR VECIEM CILVĒKIEM

GERONTOLOĢISKĀ SOCIĀLĀ DARBA SPECIFIKA

Solvita Rumba

Šajā rakstā ir raksturota gerontoloģiskā sociālā darba specifika, kā arī atklātas sociālā darbinieka profesionālās lomas, metodes un teorijas, kuras lieto sociālajā darbā ar veciem cilvēkiem.

Atslēgas vārdi: gerontoloģija, gerontoloģiskais sociālais darbs, gerontoloģiskā sociālā darba būtība, gerontoloģiskā sociālā darba specifika.

„Pasaule, kurā dzīvojam mēs, ļoti maz līdzinās tai pasaulei, kurā bija lemts dzīvot mūsu tēviem. Citāda šī pasaule būs arī mūsu bērniem un mazbērniem. Tā atšķirsies ne tikai ar savu tehnoloģisko un ekonomisko sasniegumu mantojumu, bet arī ar demogrāfiskajām pārmaiņām. Iedzīvotāju novecošana radikāli maina sabiedrības seju, kā arī ietekmē tos procesus, morāles un citas normas, kuri šo seju veido.”

(E.Rosets)

Visos laikos cilvēki ir tiekušies idealizēt savu dzīvi un sev atvēlēto laiku, baidīdamies, ka tik tā nelīdzinātos citu dzīvei. Taču par neparastāko notikumu cilvēces vēsturē kļuvis pagājušais – 20.gadsimts. Neviens laika periods nav ienesis tik daudz un tik būtisku pārmaiņu sabiedrībā kā šis. Nekad nav bijis tik daudz dažādu revolūciju – politisko, ekonomisko, sociālo, ekoloģisko, zinātniski tehnisko un pat seksuālo. Vēl nekad uz zemes, tā sauktajā cilvēku makroģimenē, nav bijis tik daudz skandālu, kautiņu, karu un katastrofu, kas aiznesuši simtiem tūkstošu, pat miljoniem cilvēku dzīvību. Pats apbrīnojamākais ir fakts, ka cilvēce tomēr ir saglabājusi lielāko padzīvojušu un vecu ļaužu skaitu, kas pat pārsniedz visas planētas iedzīvotāju skaitu 17.gadsimtā. [1]

Līdz ar vecu cilvēku skaita pieaugumu attīstītajās valstīs aktuālākas kļūst veco ļaužu sociālās problēmas, kas ir saistītas ar viņu dzīves vajadzību nodrošinājumu. Tas norāda, ka sociālajiem darbiniekiem ir jāpievērš lielāka uzmanība šo cilvēku problēmām un vajadzībām un jāattīsta gerontoloģiskā sociālā darba specializācija, jo **gerontoloģiskais sociālais darbs** (angļu – *gerontological social work*) ir sociālā darba virziens, kura mērķis ir nodrošināt vecu cilvēku sociālo ārstēšanu un aprūpi, sekmēt vecākajai paaudzei nepieciešamo sociālo pakalpojumu un programmu attīstīšanu un vadību, palīdzēt uzlabot vecu cilvēku sociālo funkcionēšanu, uzsverot iespēju turpināt viņu iepriekšējās lomas un atklājot viņiem jaunu sociālo vidi. [6]

Sociālais darbinieks, kurš ir specializējies darbam ar veciem cilvēkiem, spēj labāk izprast daudzu veco ļaužu sociālo problēmu veidošanās cēloņus un apzināt tos nelabvēlīgos faktorus, kuru mijiedarbībā veidojas sociālās problēmas. Specializācija sniedz gan elementāras zināšanas par vecu cilvēku psiholoģiskajām īpatnībām, kas ir saistītas ar veca cilvēka subjektīvo pašvērtējumu, gan prasmes, kas palīdz sekmēt vecu cilvēku mijiedarbību viņu vidē, veidojot jaunas atbalsta sistēmas, lai viņi spētu pārvarēt vientulību.

Kopumā varētu teikt, ka gerontoloģiskais sociālais darbs uzlabo vecu cilvēku sociālo funkcionēšanu, uzsver iepriekšējo lomu turpināšanu un atklāj viņiem jaunu sociālo vidi. Savukārt sociālais darbinieks ir tā persona, kas plāno jaunas vides un atbalsta sistēmas, lai kompensētu vecu cilvēku ierobežoto funkcionēšanu un ikdienas dzīves aktivitāšu trūkumu, kā arī tiecas radīt pakalpojumu un resursu sistēmu, kas ir vispārēja, pieejama un spējīga nodrošināt nepārtrauktu atbalstu vecajiem cilvēkiem. Tādējādi vecie cilvēki var paši kontrolēt savu dzīvi, iesaistīties kopienas pašpalīdzības grupās un vietējās pagasta institucionālajās iestādēs. [2]

Sociālā darba specifika, strādājot ar veciem cilvēkiem, ir šīs grupas specifisko funkcionēšanas īpatnību pārzināšana un prasme risināt to radītās problēmas, kas prasa no sociālā darbinieka noteiktas teorētiskas zināšanas, kas ietver:

- ✓ starptautiskos normatīvos aktus, Kopenhāgenas deklarāciju, Latvijas likumdošanas aktus un normatīvos dokumentus;
 - ✓ labklājības sistēmas pamatelementu (sociālā aprūpe, sociālā palīdzība, sociālā nodrošināšana) funkcionēšanas mehānismu;
 - ✓ valsts un pašvaldību sociālo pakalpojumu programmas, to mērķus;
 - ✓ sociālā darba būtību un nozīmi, sociālā darba formas un metodes, sociālā darba teorijas;
 - ✓ personības struktūras un uzvedības priekšnosacījumus, sociālo ietekmju faktorus;
 - ✓ klientu un klientu grupu stāvokļa un problēmu pārzināšanu.
- [7]

Nepieciešamās prasmes darbā ar konkrēto mērķgrupu ir **komunikācijas prasmes, diagnosticēšanas prasmes** (spēja apskatīt problēmu plašākā mērogā – kopienas, valsts ietvaros), **metodiskās prasmes** (spēja analizēt situāciju, pieņemt attiecīgo lēmumu). Mezo līmenī svarīgi ir prast **analizēt** reģionālās attīstības ietekmi uz sociālo pakalpojumu kvalitāti, kā arī resursu piesaistes **plānošanas prasmes, spējas ietekmēt** personas un attiecīgās iestādes, lai plašāk paskatītos uz mērķgrupas problēmām un palīdzētu tās risināt. Nepieciešamas zināšanas projektu rakstīšanā, pētījumu veikšanā, kā arī prasme **precīzi formulēt idejas un mērķus**, ko vēlamies sasniegt, un to, kāds no tā būs labums konkrētai mērķgrupai.

Krievu sociālā darba teorētiķi uzskata, ka liela nozīme gerontoloģiskajā sociālajā darbā ir sociālā darbinieka tiešajai praksei, jo tā ir visprastākā sociālā darba intervences forma, strādājot ar veciem cilvēkiem. Sociālā darba prakse iekļauj divas svarīgākās funkcijas:

- 1) nepieciešamo resursu nodrošināšanu;
- 2) emocionālā atbalsta sniegšanu. [1]

Gerontoloģiskais sociālais darbs, pēc krievu autoru domām, no sociālā darbinieka prasa šādas personības īpašības:

- ✓ psiholoģisko noturību,
- ✓ komunikatīvās spējas,

- ✓ taktiskumu,
- ✓ objektivitāti,
- ✓ organizatora spējas,
- ✓ atsaucību. [1]

Runājot par sociālā darbinieka uzdevumiem darbā ar veciem cilvēkiem, jāatzīmē svarīgākie no tiem:

- ✓ **attiecību uzlabošana starp organizācijām un iestādēm.** Šeit sociālais darbinieks darbojas kā vidutājs, kas sadarbojas ar veselības aprūpes speciālistiem, paaugstinot vecu cilvēku aprūpes centru darbības kvalitāti un viņu dzīves apstākļus. Sociālais darbinieks nodrošina veciem cilvēkiem resursu un pakalpojumu pieejamību, kā arī aizstāv būtiskas izmaiņas likumdošanā un politikā, kuras uzlabo sociālos apstākļus un nodrošina sociālo taisnīgumu veciem cilvēkiem;
- ✓ **institūciju vides uzlabošana** – svarīga ir iestādes sociālā vide. Sociālais darbinieks var palīdzēt uzlabot šo sociālo vidi;
- ✓ **jaunu resursu attīstīšana** – sociālais darbinieks, iesaistot vecos cilvēkus, dod viņiem iespēju pašiem pieņemt lēmumus par savu aprūpi un dzīvesveidu;
- ✓ **aizstāvības un sociālās darbības nodrošināšana** – sociālais darbinieks darbojas vecu cilvēku labā, lai viņi saņemtu pabalstus un sociālos pakalpojumus, kurus ir tiesīgi saņemt, lai netiktu sagrauta vecu cilvēku cieņa vecuma, politisko uzskatu, reliģiskās pārliecības un nacionālās piederības dēļ. Šajā līmenī gerontoloģiskā sociālā darbinieka uzdevums ir – **informēt, izglīt un sniegt atbalstu veciem cilvēkiem, lai ļautu viņiem labāk tikt galā ar savu stāvokli un vieglāk integrēties sabiedrībā.** [9]

Tāpat sociālajam darbiniekam ir jāveic uzdevumi, kas galvenokārt vērsti uz vecu cilvēku aizstāvību, atbalstu un sociālās vides uzlabošanu, kā arī pašu veco ļaužu integrēšanu sabiedrībā.

Strādājot sociālo darbu ar veciem ļaudīm, sociālais darbinieks pilda dažādas lomas. Kā piemēru var minēt šīs:

- ✓ **administrators/vadītājs** – sociālais darbinieks uzklausa vecos ļaudis un viedokli par viņu problēmām, vajadzībām un

ierosinājumiem sociālo pakalpojumu sistēmas pilnveidošanā; risina konkrēto sociālo gadījumu;

- ✓ **iedrošinātājs/izglītotājs** – sociālais darbinieks mudina klienta mērķgrupu nepaļauties nolemtības sajūtai un atstumtībai, kā arī iedrošina vecos ļaudis līdzdarboties savu problēmu risināšanā un runāt par sasāpējušiem jautājumiem, lai kopīgiem spēkiem uzlabotu viņu stāvokli. Informē vecos ļaudis par sociālo palīdzību un sociālajiem pakalpojumiem, kas viņiem ir pieejami;
- ✓ **advokāts** – sociālais darbinieks pārstāv kopienas mazaizsargāto iedzīvotāju grupu (šajā gadījumā – veco ļaužu) intereses un atbalsta efektīvu pakalpojumu ieviešanu kopienā. Darbojas kā veco un vientuļo ļaužu aizstāvis;
- ✓ **starpnieks** – sociālais darbinieks darbojas kā starpnieks veco ļaužu attiecībās ar plašāku sabiedrību un dažādām organizācijām (pensionāru padome, baznīcas draudze, NVO u.c.), līdz ar to gūstot papildu resursus;
- ✓ **atbalstītājs/palīgs** – sociālais darbinieks atbalsta vecos cilvēkus, palīdzot tikt galā ar viņu emocionālām problēmām un fiziskajiem ierobežojumiem. [10]

Svarīga nozīme sociālo problēmu risināšanā ir starpprofesionāļu komandai. **Starpprofesionāļu komanda** (angļu *interprofessional team*) sociālajā darbā ir dažādu profesionāļu grupa, kas darbojas kopīga mērķa sasniegšanai. Tajā ir dažādu profesiju un organizāciju pārstāvji. Katram starpprofesionāļu komandas loceklim ir sava profesija, atšķirīgas prasmes un orientācija, bet visi dalībnieki strādā kopā, lai atrisinātu vienu problēmu un sasniegtu kopīgu mērķi. Katrs komandas loceklis ir atbildīgs par visas grupas darbu. [6]

Sociālajā darbā ar veciem cilvēkiem tiek izmantotas dažādas teorijas un darba metodes, kas ir izstrādātas ārvalstīs. Kā viens no sociālā darba teoriju izstrādātājiem jāmin ASV zinātnieks Malkoms Peins (*Malkom Pain*), kura teorijas tiek lietotas mūsdienu sociālajā darbā. M.Peins apgalvo, ka sociālā darba teorijas var izprast tikai savstarpējā saistībā – kā vienotu zināšanu kopumu, un viņš pretēji dažiem citiem uzskata, ka teorētisko zināšanu karkass sociālajā praksē ir nepieciešams. [8]

Arī sociālo darbinieku vidū ir dzirdamas domas, ka sociālā darba teorija nav vajadzīga, tā netiek lietota, ka pietiek ar darba praksi, taču jāpiekrīt M.Peinam, ka teorija tomēr sociālajā darbā ir svarīga. Sociālā darba teorija ļoti palīdz noteikt, kas un kāpēc praksē jā dara, teorija sociālā darbinieka praksē kalpo kā vadlīnijas darbā ar cilvēkiem. Ir jāpiekrīt M.Peina teiktajam, ka īpašs risks rodas, ja sociālie darbinieki praksē mēģina izmantot dažādu avotu ideju savienojumus, nevis izmanto vienu teoriju kopumu. Ja to dara bez izpratnes, viņi riskē radīt savos klientos apjukumu un, iespējams, nodarīt viņiem ļaunumu. [8]

Arī pats termins „teorija” liecina, ka tā ir aplūkošana, vērošana (gr. *theoria*); pieredzes, sabiedriskās prakses loģisks vispārinājums, kas atspoguļo dabas, sabiedrības un garīgās attīstības objektīvās likumsakarības – vispārinātu atziņu sistēmu kādā zinātnes nozarē. [6]

Tātad teorija ir sociālā darba „darbarīks”, kas ir vairākkārt pārbaudīts praksē, un, prasmīgi lietojot attiecīgo teoriju katrā gadījumā, tiek garantēts veiksmīgs galarezultāts.

Sociālajā darbā ar veciem cilvēkiem izmanto vairākas psihofizioloģiskās un sociālpsiholoģiskās novecošanas teorijas, no kurām var izdalīt četras nozīmīgākās.

- ✓ **Aktivitātes teorija** – balstīta uz aktivitātes un apmierinātības ar dzīvi labvēlīgu saistību. Jo cilvēks aktīvāks, jo viņš ir apmierinātāks ar dzīvi. Pamatojoties uz šo teoriju, tiek analizētas sekas, ko veciem cilvēkiem rada darba zaudēšana, ierasto lomu zaudēšana un sociālo kontaktu zaudēšana, kā arī citi faktori, kas negatīvi ietekmē veca cilvēka dzīves kvalitāti. [2]

Svarīgi, kāds ir bijis iepriekšējais dzīves posms, kādas bijušas cilvēka lomas. Kalifornijas zinātnieku pētījums liecina – ja cilvēks līdz 30 gadu vecumam ir bijis gan emocionāli, gan fiziski aktīvs, tāds viņš būs arī 70 gados. [5] Jo aktīvāks cilvēks visu mūžu ir bijis savā darbībā, jo lielāka iespēja, ka viņš atradīs kādu nodarbošanos arī vecumdienās, jo tas ir viņa dzīvesveids.

- ✓ **Kognitīvā teorija** – galvenais uzsvars tiek likts uz veca cilvēka iekšējiem pārdzīvojumiem un sapratni par savu vecumu. Uzmanība tiek pievērsta cilvēka personīgajai novecošanai. [2]

- ✓ **Lomu teorija** – balstās uz vecu cilvēku lomas izpēti novecošanas procesā, kā arī viņu pielāgošanos lomu un statusa izmaiņām. Tā palīdz noteikt, vai novecošana ir emocionālo un intelektuālo spēju zaudēšanas vai mazināšanās process. [2]

Šīs teorijas galvenokārt uzsver novecošanas procesu sekas (sociālo lomu zaudēšana, garīgo un fizisko spēju mazināšanās u.c.), tādējādi izskaidrojot veco cilvēku savdabīgo izturēšanos, sociālo problēmu izcelsmi un citas parādības.

Gerontoloģiskajā sociālajā darbā šīs teorijas izmanto, lai sociālais darbinieks saprastu un izskaidrotu:

- 1) vecu cilvēku izturēšanos;
- 2) vecu cilvēku problēmu sociālo izcelsmi;
- 3) vecu cilvēku dzīves sociālo vidi;
- 4) vecu cilvēku un sociālo darbinieku sadarbību;
- 5) sociālā darba organizatorisko vidi;
- 6) sociālā darba efektivitāti un citu ietekmi. [2]

Sociālajā darbā izmanto arī vairākas citas teorijas.

Subkultūras teorija – tās autors A.Rouzs apgalvo, ka veciem cilvēkiem ir īpaša kultūra, kas atšķiras no citām vecuma grupām. Vecais cilvēks, iegūstot jaunus draugus, noteiktās robežās saglabā iepriekšējos draugus. Ja viņš iekļaujas noteiktā grupā ar šim vecumam raksturīgajām morāles normām, uzvedību, attīstību, tradīcijām, garīgajām vērtībām, viņš iegūst psiholoģisko stabilitāti. Lai veicinātu šādas subkultūras veidošanos, sabiedrībai jāizveido atbilstošas struktūras – dzīvojamie kompleksi, kultūras iestādes, klubi, poliklīnikas u.c. [1] Liela loma šajā gadījumā būtu mezolīmeņa vadošajām iestādēm un sociālajiem darbiniekiem. Strādājot šajā līmenī, vislabāk ir zināmas konkrētās kopienas veco cilvēku vajadzības, iespējas un resursi.

Vecuma stratifikācijas teorija – sabiedrība ir sadalīta grupās, kas atšķiras gan ar dzīvesveidu, gan ar materiālo stāvokli. Savukārt katra vecākā paaudze ir unikāla ar tai piemītošo pieredzi. Attieksme pret kādu no vecākajām grupām var būt formāla un neformāla. [1] Arī no savas sociālā darba prakses, aprūpējot vecos ļaudis, varu teikt, ka viņi ir acīmredzami iedalāmi divās sociālajās grupās, kas

atšķiras tieši ar dzīvesveidu un rūpēm par sevi. Viena grupa cenšas rūpēties par sevi un nelielo pensiju „izkalkulē” katrai dienai, turpretim otriem tā ir papildu slodze, savu izskatu un mājvietu viņi ir pametuši novārtā, uzskatot par lieku nastu.

Mijiedarbības teorija – izstrādājuši ASV zinātnieki Blumers, Makols un Simons. Šajā teorijā vardarbība tiek aplūkota kā sekas mijiedarbībai ģimenē vai institūcijās. Teorija palīdz sociālajam darbiniekam izprast to, ka procesi, kas rodas sociālās un bioloģiskās novecošanas rezultātā, maina vecu cilvēku lomas citās sociālajās grupās, liek sociālajam darbiniekam pievērst uzmanību tam, kā novecošana ietekmē darbiniekus un aprūpētājus personiskajā līmenī. [3] Jāņem vērā, ka novecošana ietekmē arī darbiniekus, kuri strādā ar veciem cilvēkiem, kas reizēm var iespaidot gan attieksmi pret klientiem, gan viņu aprūpes kvalitāti.

Ņemot vērā sociālā darba specifiku, sociālajam darbiniekam ir jāstrādā saskaņā ar sociālā darbinieka ētikas kodeksu. [4]

Sociālais darbs ir veicams trijos līmeņos:

- ✓ *makrolīmenī* – sociālais darbinieks piedalās sociālās politikas veidošanā;
- ✓ *mezolīmenī* – sociālais darbinieks piedalās reģionālajā un pilsētu vadības politikā;
- ✓ *mikrolīmenī* – sociālais darbinieks strādā tiešā kontaktā ar veco cilvēku. [2]

Tāpat sociālais darbinieks strādā visos trijos līmeņos, jo vispirms tiek veikts tiešais sociālais darbs ar veco cilvēku, lai noteiktu viņa problēmu, pētītu tās cēloņus un ietekmējošos faktorus. Tālāk, lai risinātu konkrēto problēmu, būs nepieciešama citu speciālistu vai iestāžu palīdzība, kas ir darbs mezolīmenī. Savukārt, ja sociālais darbinieks, ilgstoši strādājot un vairākkārt saskaroties ar konkrētu problēmu, secina, ka šī lieta ir risināma augstākā līmenī, viņš var piedalīties sociālās politikas veidošanā ar saviem ieteikumiem un piedāvātajiem problēmu risinājuma variantiem.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Alperovičs V.D. Gerontoloģija. Vecums. Sociālais portrets / Māc. līdzeklis. – M: Prior, 1998.
2. Ābele A. Gerontoloģiskā sociālā darba vēsturiskā attīstība Latvijā / Māc. metodiskais līdzeklis. – Rīga: SDSPA "Attīstība", 1999.
3. Filipsons K., Bigss S. Vardarbība pret veciem cilvēkiem: Kritisks pārskats / Tulk. no angļu val.
4. Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss, 2001.
5. Liepiņa S. Gerontoloģijas psiholoģiskie aspekti: Pieredze. Teorija. Prakse. – Rīga: Raka, 1998.
6. Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca / Dr. paed. L.Šiļņevas virsredakcijā. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2002.
7. Šiļņeva L. Profesionālu sociālo darbinieku darbības modelis// Dzīves jautājumi: Zinātniski metodiskais rakstu krājums II. – Rīga: SDSPA "Attīstība", 1996.
8. Peins M. Mūsdienu sociālā darba teorijas / Tulk. no angļu val.
9. Rumba S. Veco ļaužu pansionāta modelis Dikļu pagastā/ Diplomdarbs. – Rīga: SDSPA "Attīstība", 2005.
10. Zemīte Ē. Sociālā darba pamati. – Rīga: SDSPA "Attīstība", 2001.

PANSIJA – INSTITŪCIJĀM ALTERNATĪVS SOCIĀLĀS APRŪPES PAKALPOJUMS VECIEM ĻAUDĪM

Anīta Ābele, Solvīta Rumba

Lai gan pašvaldību loma dažādu institūcijām alternatīvu aprūpes formu ieviešanā kļūst aizvien nozīmīgāka, tādējādi attīstot sociālos pakalpojumus veciem un vientuļiem cilvēkiem viņu dzīvesvietā, tomēr viena no svarīgākajām lietām ir nodrošināt ģimeniskus un mājīgus apstākļus tiem vecajiem cilvēkiem, kuriem nav iespējams būt aprūpētiem savās mājās, izveidojot **minipansionātus** vai **pansijas**. Tāpēc tapis šis raksts, kurš balstīts uz autoru praktisko pieredzi, strādājot ar veciem cilvēkiem gan Latvijā, gan Lielbritānijā, kā arī uz pētījumiem par vecu cilvēku sociālās aprūpes problēmām un vajadzībām. Raksta mērķis ir vērst pašvaldību darbinieku, sociālo darbinieku, sociālā darba un citu speciālistu uzmanību uz institūcijām alternatīvu sociālās aprūpes pakalpojumu attīstīšanu. Tādējādi, risinot vecu un vientuļu cilvēku sociālās aprūpes problēmas, tiek panākta šo cilvēku iesaistīšanās savas dzīves kvalitātes celšanā.

Atslēgas vārdi: māja – internāts, minipansionāts, pansija, pastāvīga aprūpe pansijā, speciālā māja.

Lai mazinātu sociālās atstumtības riskus un uzlabotu Latvijas iedzīvotājiem, īpaši mazaizsargāto personu grupām, sniegto sociālo pakalpojumu klāstu un kvalitāti, 1996.gadā LR Labklājības ministrijas Sociālās palīdzības departaments sadarbībā ar Pasaules Bankas ekspertiem izstrādāja sociālās palīdzības pamatdokumentu – „Balto grāmatu”, kurā tika noteiktas šādas prioritātes:

- ✓ alternatīvu sociālās aprūpes formu ieviešana;
- ✓ sociālo pakalpojumu kvalitātes paaugstināšana;
- ✓ uzlabojumi sistēmas pārraudzībā un administrēšanā;
- ✓ cilvēkresursu attīstīšana;
- ✓ nevalstiskā un privātā sektora iesaistīšana sociālo pakalpojumu sniegšanā [3],

kas norāda uz to, ka iedzīvotāji ir jānodrošina ar viņu vajadzībām atbilstošiem kvalitatīviem sociālajiem pakalpojumiem un pašvaldībās ir jāattīsta institūcijām alternatīvas sociālās aprūpes formas, kas ir efektīvākas un finansiāli izdevīgākas.

Institūcijām alternatīvo sociālās aprūpes pakalpojumu attīstīšana ir veids, kā pašvaldības saviem iedzīvotājiem var piedāvāt pakalpojumus dzīvesvietā vai tās teritorijā.

Pašlaik Latvijā personas, kuras ir nespēcīgas un atrašanās vieta mājās var apdraudēt viņu dzīvību, pārsvarā saņem īslaicīgu aprūpi slimnīcu sociālajās gultās vai ilglaicīgu aprūpi pansionātos, kurus veci cilvēki izvēlas kā pēdējo aprūpes pakalpojumu, kad vairs nav citas iespējas.

Lai risinātu sociālās aprūpes problēmas, daudzas pašvaldības saviem iedzīvotājiem, kuriem nepieciešama pastāvīga aprūpe, ir izveidojušas pansionātas jeb grupu dzīvokļus.

Pansija kā sociālās aprūpes veids nodrošina veciem ļaudīm ierasto vidi turpat dzīvesvietas tuvumā, kā arī ļauj saglabāt savu patstāvību un neatkarību ikdienas dzīvē, saņemot palīdzību tikai tajās jomās, ar ko cilvēks pats netiek galā. [1]

Savukārt LR likumā „Par pašvaldībām” ir noteikts, ka **pansija** ir institūcijām alternatīvs sociālās aprūpes veids, kas sniedz pašvaldībā dzīvojošo veco cilvēku vajadzībām atbilstošus sociālos pakalpojumus. [8]

Pansijas filosofija ir tāda – **kamēr cilvēks spēj, viņam jādarbojas pašam, jārada tikai attiecīgi apstākļi. [1]**

Ārvalstu labās prakses piemēri rāda, ka pansija ir viens no institūcijām alternatīvajiem sociālās aprūpes veidiem, kas ļauj saglabāt veco ļaužu ierasto dzīves ritmu un sociālo vidi, vienlaikus ļaujot cilvēkam darboties pašam, kamēr viņš to spēj.

Ja salīdzina sociālās aprūpes pakalpojumus institūcijās ar institūcijām alternatīviem pakalpojumiem, var secināt, ka pēdējie ir piemērotāki klientu vajadzībām, jo ir tuvāk viņu dzīvesvietai un lētāki. Arī pašvaldībām ir lielākas iespējas izveidot šādas pansionātas, pārveidojot jebkuru savā rīcībā esošu ēku, kura netiek izmantota.

Lai sniegtu pārliecinošāku ieskatu institūcijām alternatīvo sociālās aprūpes pakalpojumu pozitīvajos aspektos, 1.tabulā salīdzināti abi sociālās aprūpes pakalpojumu veidi. [1]

Institucionālo un institūcijām alternatīvo sociālās aprūpes pakalpojumu salīdzinājums

<i>Institucionālie sociālās aprūpes pakalpojumi</i>	<i>Institūcijām alternatīvie sociālās aprūpes pakalpojumi</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Bieži atrodas tālu no klienta dzīvesvietas – sveša vide; ✓ lai saņemtu šos pakalpojumus, klientam ilgi jāgaida rindā; ✓ pakalpojumi ir dārgi, bieži neatbilst klienta vajadzībām; ✓ klientam sniegto pakalpojumu klāsts ir ierobežots; ✓ pakalpojumi ir „neelastīgi”; ✓ pastāv institucionalizācijas risks – klients var pierast pie institūcijā noteiktās stingrās organizācijas hierarhijas līdz tādai pakāpei, ka, izejot no iestādes, persona nav spējīga patstāvīgi funkcionēt; ✓ nav iespējams nodrošināt katram klientam individuālu pieeju, jo institūcijās parasti ir daudz iemītnieku; ✓ institucionālos aprūpes pakalpojumus iedzīvotāji parasti izvēlas kā pēdējo aprūpes veidu. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Pakalpojuma saņemšanas iespējas dzīvesvietā – ierastajā sociālajā vidē; ✓ institūcijām alternatīvos sociālās aprūpes pakalpojumus klients var saņemt ātrāk, ilgi negaidot rindā; ✓ pakalpojumi ir lētāki un atbilstošāki klientu vajadzībām; ✓ nodrošina klientam iespēju izvēlēties sniegto pakalpojumu klāstu atkarībā no viņa sociālās situācijas un vēlmēm; ✓ pakalpojumi ir progresīvāki, jo dod iespēju pielietot jaunas darba metodes un ātrāk ieviest reformas; ✓ lielākas integrācijas iespējas un nodrošināta individuāla pieeja katram klientam; ✓ iedzīvotāji labprāt izvēlas institūcijām alternatīvos sociālās aprūpes veidus (īpaši aprūpi mājās) un pansijas tipa aprūpes mājas.

Runājot par sociālās aprūpes pakalpojumiem institūcijās, jāpiebilst, ka šie pakalpojumi ir nepieciešami tiem klientiem, kuriem nav iespējams nodrošināt pilnvērtīgu sociālo aprūpi dzīvesvietā vai tuvu tai. Savukārt 1.tabulā minētie institūcijām alternatīvu sociālās aprūpes pakalpojumu pozitīvie aspekti rāda, ka šādi pakalpojumi

sniedz individuālu pieeju katram klientam, ko viņš var saņemt savā dzīvesvietā vai iespējami tuvu tai. Līdz ar to tiek nodrošināti šādi „Sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu likuma” 4.pantā minētie sociālo pakalpojumu sniegšanas pamatprincipi:

- ✓ sociālos pakalpojumus sniedz, tikai pamatojoties uz sociālā darba speciālista veiktu personas individuālo vajadzību un resursu novērtējumu;
- ✓ sociālos pakalpojumus nodrošina klienta dzīvesvietā vai iespējami tuvu tai, un tikai tad, ja šāds pakalpojuma apjoms nav pietiekams, tiek nodrošināta sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā. [7]

Svarīga loma jaunu institūcijām alternatīvu sociālās aprūpes pakalpojumu attīstībā Latvijā ir ārvalstu pieredzei šādu pakalpojumu sniegšanā, īpaši uzsverot Krievijas un Lielbritānijas plašo pieredzi.

Minēto valstu pieredze ļauj izvērtēt sociālās aprūpes politiku un pārņemt labās prakses piemērus sociālās aprūpes politikas attīstīšanā Latvijā.

Lai gan Lielbritānijā veco ļaužu sociālajā un medicīniskajā aprūpē darbojas veco ļaužu pansionāti jeb „*nursing homes*”, kuros veciem cilvēkiem tiek sniegta sociālā un medicīniskā aprūpe, kā arī pastāvīga uzraudzība, tomēr šajā valstī viens no izplatītākajiem veco ļaužu sociālās aprūpes veidiem ir **pastāvīga aprūpe nelielās mājās jeb pansijās**.

Kas tad ir pastāvīga aprūpe pansijā? **Pastāvīga aprūpe pansijā ir aprūpes veids, kur tiek nodrošināta pastāvīga un piemērota mājvieta, pārtika un individuālā aprūpe (fiziska un/vai emocionāla palīdzība) cilvēkiem, kuriem ir nepieciešama personīgā aprūpe vecuma, nespējas vai garīgo traucējumu dēļ.** [15]

Lielbritānijā pansiju var izveidot gan personīgajā mājā, attiecīgi piemērojot to veco cilvēku vajadzībām, vai arī speciāli šim nolūkam būvētā ēkā. Jāņem vērā nosacījums – ja pansijas darbība ir vērsta uz medicīnisko aprūpi, nepieciešama Veselības pārvaldes atļauja. Savukārt, ja pansijas darbība ir vērsta uz medicīnisko un pastāvīgo sociālo aprūpi, nepieciešama darbības atļauja gan no Veselības pārvaldes, gan no Sociālo pakalpojumu departamenta. [15]

Šādas atļaujas nepieprasa, ja aprūpēti tiek radnieki: vīri, sievas, dēli, meitas, tēvi, mātes un citas personas, kuras saista radnieciskas saites. Atļauja nav nepieciešama arī gadījumos, kad aprūpē vienu personu uz īsu periodu (mazāk par četrām nedēļām gadā).

Jebkurai personai, kura gūst ienākumus, aprūpējot vecos cilvēkus savās mājās, ir obligāti jāreģistrē sava darbība – veco ļaužu aprūpe mājās.

Lai sāktu vecu cilvēku aprūpi mājās, jāiemaksā reģistrācijas maksa – £ 230 (apm. Ls 225). Savukārt, ja personai tiks sniegta īslaicīga aprūpe (no viena līdz trim mēnešiem), reģistrācijas maksa gadā ir £ 57.50 (apm. Ls 50).

Ja pansionā tiek aprūpēta persona, kuru tur ievietojis pašvaldības Sociālo pakalpojumu departaments, pansionā vadītājam tas ir jānorāda iesnieguma veidlapā. Sociālo pakalpojumu komiteja vienojas par personas aprūpes līmeni un samaksu. [15]

Personām, kuras vēlas reģistrēt pansionā, ir jāaizpilda iesnieguma veidlapa, kas jānosūta Valsts inspekcijas pārvaldei kopā ar reģistrācijas maksu, iesnieguma veidlapā norādot izvēlēto aprūpes veidu un apjomu. Departaments izskata iesniegtos dokumentus un lemj par atļaujas izsniegšanu pansionā atvēršanai. Tālāk inspektors sazinās ar tiesnesi, pārbauda policijas sniegto informāciju un norunā tikšanos ar personu mājās, kur tiks sniegta aprūpe vecajiem cilvēkiem. Kad atsauksmes ir saņemtas un viss ir kārtībā, tiek akceptēta reģistrācija un izdots sertifikāts. [15]

Valsts inspekcijas pārvalde ir tiesīga izskatīt sūdzības, kas saistītas ar pansionā darbību.

Pansionā izveides un darbības juridiskais pamats Lielbritānijā ir šādi normatīvie akti – 1984.gada Pansionā reģistrācijas akts; 1984.gada Noteikumi par aprūpi pansionā; 1991.gada Pansionā reģistrācijas akts (ar labojumiem); Minimālās prasības pansionā darbībai (skat. 2.tabula); 1986.gada Noteikumi par aprūpi pansionā ar labojumiem, kurus veikusi Viņas Majestātes vietējā pārvalde 1988., 1992. un 1993.gadā. No 1993.gada 1.aprīļa ir nepieciešama Vietējās grāfistes padomes atļauja arī to mazo pansionā darbībai, kurās tiek aprūpēti viens, divi vai trīs veci cilvēki. [15]

Minimālās prasības pansiju darbībai Lielbritānijā

1. Mājoklis	Pansijai ir jānodrošina klientu vajadzībām piemērotas telpas, kurām ir jābūt pietiekami plašām un mājīgām. Pansijas klienti ir jānodrošina ar privātu telpu, kurā iespējams tikties ar viesiem, kā arī vienmēr jābūt pieejamam telefonam privātām sarunām.
2. Mēbeles, iekārtojums, un adaptācija	Jābūt piemērotām nepieciešamajām mēbelēm un guļvietai. Iemītnieki ar funkcionāliem traucējumiem jānodrošina ar viņiem piemērotām mēbelēm un iekārtojumu, kas garantētu šo personu vieglu iekļūšanu un izklūšanu no telpām.
3. Siltums, gaisma un ventilācija	Pansijā iemītnieki visu gadu ir jānodrošina ar vienmērīgu komfortablu gaisa temperatūru, kā arī pietiekamu dienas un mākslīgo apgaismojumu vietās, kur tas ir nepieciešams. Logiem jābūt droši un ērti atveramiem.
4. Tīrības un kārtības uzturēšana pansijā	Pansijā ir jāievēro noteikumi, kas garantē iemītnieku drošību un komfortu. Telpās jābūt atbilstošām mēbelēm un iekārtām, kas ir izvietotas pēc iespējas ērtāk saskaņā ar iemītnieku vajadzībām un higiēnas prasībām.
5. Drošības pasākumi pret nelaimes gadījumiem	Pansijas iemītniekiem ir jāgarantē drošs mājoklis un apkārtnē, kā arī laikus jānovērš identificētie draudi un briesmas, kas varētu ietekmēt iemītnieku drošību.
6. Ugunsdrošības pasākumi	Visas komunālās telpas, kā arī to iemītnieku guļamistabas, kuri smēķē, ir jāapgādā ar dūmu detektoriem, virtuvē jābūt ugunsdzēsīgam aparātam.

7. Virtuve un pārtika	Lai varētu gatavot ēdienu uz vietas pansijā, tās darbība jāreģistrē vietējā apgabala/pilsētas padomes Apkārtējās vides veselības departamentā. Pansijas iemītnieki ir jānodrošina ar ledusskapi, un viņiem ir jādod iespēja izvēlēties ēdienus.
8. Veļas mazgāšana	Iemītnieki ir jānodrošina ar veļas mazgāšanas pakalpojumu vai iekārtām.
9. Zināšanas par iemītnieku vajadzībām	Pansijas darbiniekiem ir jābūt pamatzināšanām un izpratnei par pansijas iemītnieku aprūpi un viņu vajadzībām.
10. Pansijas darbinieku attieksme pret pansijas iemītniekiem	Pansijas darbiniekiem ir jāsniedz adekvāta uzmanība, palīdzība un atbalsts pansijas iemītniekiem un jāgarantē, ka viņu vajadzības tiks nodrošinātas.
11. Ziņojumi, pieraksti	Pansijā redzamā vietā ir jābūt izliktai informācijai, kas ir saistoša pansijas iemītniekiem un tās darbiniekiem. Redzamā vietā ir jābūt piezīmju burtnīcai, kur pansijas iemītnieki vai viesi var ierakstīt savus ierosinājumus un sūdzības.
12. Medikamenti	Medikamenti ir jāuzglabā drošā un medikamentiem piemērotā, slēgtā vietā, kur jābūt lietošanas pamācībai, pamatinformācijai par medikamentu izcelsmi un pierakstiem, kuros atzīmē katram pansijas iemītniekam izsniegtos medikamentus.
14. Personīgā higiēna	Lai nodrošinātu pansijas iemītnieku personīgo higiēnu, pansijā ir jābūt pieejamam iekārtojuma un iekārtām personiskās higiēnas nodrošināšanai.
15. Iemītnieku nodarbošanās un atpūta	Pansijas iemītnieki ir jāinformē par to, kāds ir dienas režīms un kādas ir brīvā laika pavadīšanas iespējas.

16. Iemītnieku vērtslietas	Pansijas iemītnieki ir jānodrošina ar aizslēdzamu, nelielu vērtslietu glabātavu, kas var būt iebūvēta kādā no mēbelēm.
17. Sūdzības	Pansijas iemītnieki ir jāinformē par to, kā un kur var celt sūdzības un kur griezties pēc palīdzības, ja viņus neapmierina sniegtie pakalpojumi. Iemītniekiem ir jābūt pieejamam inspekcijas telefona numuram.
Pansijas iemītniekiem ir jāapliecina, ka viņi ievēros pansijas noteikumus, kā arī, dodoties prom no pansijas uz ilgāku laiku (četras nedēļas un ilgāk), parakstīsies, ka pakļausies pansijas prasībām un tajā atgriezīsies. [15]	

Iepazīstoties ar vienu no Lielbritānijas pansijas modeļiem praksē, var secināt, ka pansijas darbība galvenokārt ir vērsta uz katra tās iemītnieka individuālo vajadzību apmierināšanu un kvalitatīvu sadzīves apstākļu nodrošināšanu. Viens no faktoriem, kas nodrošina katras personas individuālo vajadzību apmierināšanu, ir nelielais iemītnieku skaits pansijā, kurā dzīve ir pielāgotā ģimenes dzīvei, kuras, iespējams, kādam no iemītniekiem līdz šim ir pietrūcis.

Kopumā raksturojot Lielbritānijas pieredzi sociālās aprūpes nodrošināšanā, jāatzīst, ka veciem cilvēkiem šajā valstī ir iespēja izvēlēties sev piemērotāko aprūpes veidu un vietu, jo sociālās aprūpes jomā valda liela konkurence. Līdz ar to veco cilvēku sociālā aprūpe Lielbritānijā ir attīstīta un pilnveidota augstā līmenī, tādējādi nodrošinot katras personas individuālajām vajadzībām atbilstošus sociālos pakalpojumus un vidi.

Savukārt, iepazīstoties ar Krievijas sociālās aprūpes veidiem, var secināt, ka pēdējos gados šajā valstī strauji attīstās dažādas institūcijām alternatīvas sociālās aprūpes formas.

1994.gada aprīlī Krievijas Sociālās aizsardzības ministrija apstiprināja noteikumus par **speciālajām mājām** patstāvīgai dzīvei veciem un vientuļiem cilvēkiem, kā arī laulātajiem pāriem, kuriem saglabājusies pilnīga vai daļēja spēja sevis apkopšanā, sadzīves darbu veikšanā un vēlme realizēt savas nepieciešamākās

vajadzības. Šādu māju galvenais mērķis ir **nodrošināt labvēlīgus apstākļus dzīvošanai un pašapkalpošanās iespējas, sniedzot vecajiem cilvēkiem sadzīves un medicīnisko palīdzību, izveidojot priekšnosacījumus aktīvam dzīvesveidam, tajā pašā laikā nodrošinot ar darbu, kas ir pa spēkam šīs mājas iemītniekiem.** [16] Tātad arī šajā valstī tiek uzsvērta veco cilvēku pašaprūpes spēju saglabāšana, ļaujot savu iespēju robežās turpināt ierasto dzīves ritmu, palīdzot tikai tajās jomās, kurās vecajiem cilvēkiem ir ierobežotas iespējas, piemēram, piemērota mājokļa un nepieciešamo sadzīves priekšmetu nodrošināšana.

Speciālās mājas veciem cilvēkiem var celt pēc tipveida projekta vai arī izveidot pielāgotās ēkās. Tajās var būt vienistabas vai divistabu dzīvokļi, sadzīves istaba, medicīnas kabinets, neliela bibliotēka, ēdnīca, veļas mazgātava, kā arī telpas brīvā laika pavadīšanai. Arī nodrošinājums ar sadzīves tehniku atvieglo veco cilvēku spēju pašapkalpoties. [16]

Krievijā starp sociālo pakalpojumu iestādēm veciem cilvēkiem īpašu vietu ieņem stacionāras iestādes **mājas – internāti**, kurās vecā cilvēka fiziskā un psiholoģiskā veselība ir atkarīga no:

- ✓ iestādes organizētības,
- ✓ iestādes lieluma (vietu skaits),
- ✓ iestādes vietas,
- ✓ iestādes gaisotnes,
- ✓ personāla attieksmes,
- ✓ kultūras pasākumu organizēšanas,
- ✓ medicīniskās palīdzības,
- ✓ iemītnieku apmierinātības pakāpes utt. [16]

Mierīga gaisotne un komfortabla sajūta padara iestādes gaisotni līdzīgu mājām, kas ir ļoti svarīgi veciem cilvēkiem. Bieži vien tā ir atkarīga no iestādes lieluma. Nelielai **mājai - internātam** ir lielākas priekšrocības, jo šādā iestādē **ir vieglāk radīt vidi, kas maz atšķiras no parasta dzīvokļa vai mājas gaisotnes**, pie kuras vecie cilvēki ir pieraduši. [16] Līdz ar to šo nelielo māju – internātu darbību varētu pielīdzināt vienam no institūcijām alternatīvajiem veidiem – pansionātiem jeb grupu dzīvokļiem.

Liela nozīme mūsdienīgu dzīves apstākļu veidošanā ir veco ļaužu speciālajiem **minipansionātiem**. Tieši šajās iestādēs veidojas

ģimeniski apstākļi, kuros var justies mājīgi un komfortabli. **Viss pasākumu komplekss ir vērst uz sadzīves vajadzību apmierināšanu un nodrošina veciem cilvēkiem neatkarības sajūtu, novērš fizisko un emocionālo nepilnvērtības sajūtu, atstumtību un sociālo izolāciju, kā arī mazina invaliditātes iestāšanos.** [16]

Lielbritānijas un Krievijas labās prakses piemēri sociālās aprūpes pakalpojumu praktizēšanā varētu būt labs pamats institūcijām alternatīvu sociālās aprūpes pakalpojumu ieviešanai un realizēšanai mūsu valstī.

Projektējot pansionu veciem ļaudīm mūsu valstī, vispirms vēlams pievērst uzmanību šādiem rādītājiem:

- ✓ pašvaldībā dzīvojošo veco un vientuļo cilvēku aptaujas rezultātiem par pakalpojuma nepieciešamību;
- ✓ pašvaldības finansiālajai situācijai un iespējām;
- ✓ pašvaldības resursiem;
- ✓ situācijai veco cilvēku sociālās aprūpes jomā.

Lai pašvaldībā izveidotu pansionu, ir jāveic šādi uzdevumi:

- 1) jāsastāda pansionas iekārtošanas tāme;
- 2) jāizveido pansionas darbinieku pamatsastāvs un jānosaka pienākumi;
- 3) jāizstrādā pansionas nolikuma projekts.

Izveidojot pansionu un sākot tās darbību, ir jārēķinās ar dažādiem izdevumiem, piemēram:

kapitālie izdevumi –

- ✓ telpu kapitālais remonts;
- ✓ kancelejas mēbeles un telpu iekārtojums;
- ✓ dators un tā aprīkojums;

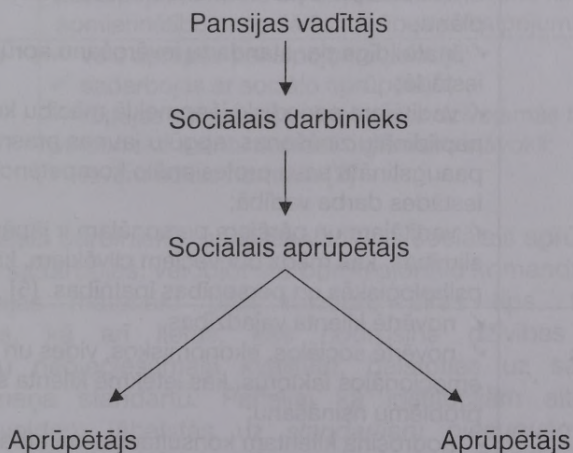
pašvaldības kārtējie izdevumi gadā –

- ✓ atalgojumi;
- ✓ valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas;
- ✓ pakalpojumu apmaksa;
- ✓ pasta, telefona pakalpojumu apmaksa;
- ✓ pansionas uzturēšanas pakalpojumu apmaksa;

- ✓ ēkas un telpu remonts;
- ✓ iekārtu un inventāra remonts, tehniskā apkalpošana;
- ✓ tehnisko palīglīdzekļu noma;
- ✓ citi pakalpojumi.

Jāņem vērā fakts, ka pansionāta iemītniekiem ir jādod iespēja istabiņās novietot savas mēbeles, ka telpas jāpielāgo veco cilvēku vajadzībām, lai savu iespēju robežās viņi paši varētu sevi aprūpēt, nomazgāties un izmazgāt veļu.

Pansionātā jāiekārto gan atpūtas istaba, gan uzgaidāmā telpa, gan atsevišķa virtuve, kurā tās iemītnieki varētu gatavot ēst. Jābūt dušas telpai un vannas istabai.

1.attēls. Pansionāta vadības un personāla struktūra

1.attēlā atainota pansionāta vadības un personāla struktūra, turpinājumā tiks aprakstīti pansionāta vadības un personāla pienākumi (skat. 3.tabulu).

Pansijas vadības un personāla pienākumi

Ieņemamais amats	Pienākumi
Pansijas vadītājs	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ir kvalificēts, kompetents un pieredzējis, lai vadītu institūciju un pildītu izvirzītos uzdevumus; ✓ nosaka aprūpes iestādes mērķus un uzdevumus, kā arī iekšējās kārtības noteikumus; ✓ organizē institūcijas darbu tā, lai maksimāli ļautu klientam izdarīt savu personīgo izvēli; ✓ nodrošina, lai pansijas telpas būtu pieejamas personām ar pārvietošanās grūtībām; ✓ izstrādā pansijas darbības koncepciju un darba plānu; ✓ ir atbildīgs par standartu ievērošanu aprūpes iestādē; ✓ vadītājam periodiski jāapmeklē mācību kursi, lai papildinātu zināšanas, apgūtu jaunas prasmes un paaugstinātu savu profesionālo kompetenci iestādes darba vadībā; ✓ vadītājam un pārējam personālam ir jāpārzina slimības, kas mēdz būt veciem cilvēkiem, kā arī viņu psiholoģiskās un personības īpatnības. [5]
Sociālais darbinieks	<ul style="list-style-type: none"> ✓ novērtē klienta vajadzības, ✓ novērtē sociālos, ekonomiskos, vides un emocionālos faktoros, kas ietekmē klienta sociālo problēmu risināšanu; ✓ nodrošina klientam konsultācijas un atbalstu; ✓ identificē vecu cilvēku problēmas un vajadzības un palīdz to risināšanā; ✓ palīdz vecajiem cilvēkiem adaptēties jaunajos dzīves apstākļos; ✓ veic starpnieka lomu darbā ar citām institūcijām; ✓ piesaista brīvprātīgos; ✓ piesaista citus profesionāļus; ✓ ievēro ētikas normas. [4]

Sociālais aprūpētājs	<ul style="list-style-type: none"> ✓ strādā sociālā darbinieka pakļautībā; ✓ nodrošina sociālās aprūpes pakalpojumus; ✓ nodrošina sociāli nespējīgas personas pamatvajadzību apmierināšanu aprūpes iestādē; ✓ nosaka sociālās aprūpes veidus, aprūpes līmeni, aprūpes pakalpojumu kompleksu vai atsevišķu pakalpojumu nepieciešamību atbilstoši klienta vajadzībām un vēlmēm; ✓ sastāda aprūpes grafikus, koordinē un vada aprūpētāju darbību; ✓ nodrošina klienta līdzdalību optimālu sociālās aprūpes pakalpojumu izvēlē un saņemšanā, novērtē klienta apmierinātību ar sociālās aprūpes pakalpojumiem. [14]
Aprūpētājs	<ul style="list-style-type: none"> ✓ veic aprūpes pakalpojumu pansiā; ✓ sadarbojas ar sociālo aprūpētāju; ✓ rūpējas par pansiņas iemītnieku dzīvojamās telpas un personisko mantu sanitāri higiēnisko stāvokli; ✓ ievēro ētikas normas. [2]

Sociālais darbinieks, pansiņas vadītājs, sociālais aprūpētājs un aprūpētāji sadarbojas, veidojot starpprofesionālu komandu.

Pansiņas materiālo bāzi raksturo ēkas tips, tehniskais aprīkojums, kā arī lietas, kas nodrošina dzīvības procesu uzturēšanu nepieciešamajā kvalitātē, balstoties uz sabiedrības dzīves līmeņa standartu. Pansiņai kā institūcijām alternatīvam aprūpes veidam jābalstās uz *standartiem pieaugušo sociālās aprūpes institūcijām*. Kā labu piemēru var minēt SDSPA „Attīstība” maģistrantu J.Laškovas un I.Guļjares izstrādātos pieaugušo sociālās aprūpes institūciju standartus [6], kuri ietver gan pakalpojumu pieejamības un klientu vajadzību novērtēšanas principus, gan veselības un personīgo aprūpi, iekļaujot privātumu un cieņu, gan ikdienas dzīves un sabiedriskās aktivitātes, gan personāla attieksmi, vadības politiku, gan kvalitātes novērtēšanu u.c.

Tā kā Latvija ir Eiropas Savienības valsts, veidojot pansiņu, ir jāņem vērā arī Eiropas Savienības prasības un standarti sociālo pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanā, balstoties uz šādiem *kvalitātes vadības principiem*:

- ✓ darbība klientu interesēs;
- ✓ vienota mērķvadība;
- ✓ darbinieku līdzdalība;
- ✓ procesu analīze un vadība;
- ✓ sistēmanalīze un vadība;
- ✓ nepārtraukta darbības pilnveidošana;
- ✓ faktu analīze lēmumu pieņemšanā;
- ✓ abpusēji izdevīgas attiecības ar piegādātājiem. [12]

Sīkāk neanalizējot šos principus, jāuzsver, ka tieši pašvaldību vadītājiem, sociālajiem darbiniekiem, sociālā darba speciālistiem būtu jābūt neatlaidīgākiem kvalitātes vadības principu realizēšanā un ievērošanā praksē. Tādējādi, nodrošinot pansijas iemītnieku dzīves līmeņa uzlabošanu, tiek panākta šo cilvēku iesaistīšanās savas dzīves kvalitātes celšanā.

Nobeigumā jāatzīmē, ka ārvalstu plašā pieredze veco cilvēku sociālās aprūpes pakalpojumu attīstībā liecina par sabiedrības uzmanību un gādību pret vecajiem cilvēkiem un ļauj izvēlēties to alternatīvo aprūpes veidu, kāds būtu vispiemērotākais mūsu valstī.

Lai ieviestu institūcijām alternatīvus sociālās aprūpes pakalpojumus, vēlams šajā procesā iesaistīt vecos cilvēkus, ļaujot viņiem pašiem pieņemt lēmumus par savu aprūpi un dzīvesveidu.

Izmantotās literatūras saraksts:

1. Alternatīvās aprūpes rokasgrāmata. – R.: Sociālās palīdzības fonds, 2002.
2. Ābele A. Sociālās aprūpes vēsture Latvijā un pasaulē / Lekciju kursa materiāli. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2005.
3. Baltā grāmata. Latvija: sociālās labklājības sistēmas reformu projekts sociālās palīdzības sistēmas administrēšana. – 1996.
4. Hermansens Ole F. Sociālais darbs kopienā // Dzīves jautājumi III / Dr. paed. L.Šiļņevas virsred. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 1998.
5. Laškova J., Gutjare I. Pieaugušo sociālās aprūpes institūciju standarti // Sociālais darbinieks. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2003. Nr. 3.

6. Laškova J., Gutjare I. Pieaugušo sociālās aprūpes institūciju standarti / Maģistra darbs. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2003.
7. LR Sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu likums, pieņemts Saeimā 31.10.2002.
8. LR likums „Par pašvaldībām”, 2004.
9. LR likums „Par sociālo drošību”, 2005.
10. LR MK 2003.g. 3.jūnija noteikumi nr. 291. „Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējam”.
11. LR MK 2003.g. 27.maija noteikumi nr. 275 „Sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu samaksas kārtība un kārtība, kādā pakalpojuma izmaksas tiek segtas no pašvaldības budžeta”.
12. Primāne G. Kvalitātes vadības principi // Kvalitāte. – 2002. Nr.2.
13. Rumba S. Veco ļaužu pansijas modelis Dikļu pagastā / Diplomdarbs. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2005.
14. Sociālā darba speciālistu profesiju standarti, apstiprināti ar Izglītības un zinātnes ministrijas 2002.g. 6.jūnija rīk. nr. 642. – Rīga: SDSPA „Attīstība”, 2002.
15. The registered homes (amendment) act 1991 // The registration of small residential care homes / Social Services Department Inspection Unit.
16. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми. (Учебное пособие). – М: Дашков и К, 2002.

AUTORI

Anita Ābele – Mg.paed., SDSPA „Attīstība” prakses vadītāja.

Līga Āboltiņa – sociālā darba maģistre, SDSPA „Attīstība” lektore.

Saneja Aila (*Sunay II*) – Dr. phil., sociālā darba maģistre, asociētā profesore Hacetepes universitātes (Turcija) Sociālā darba departamentā.

Gundula Barša (*Gundula Barsch*) – Dr.habil., profesore Merseburgas (Vācija) profesionālajā augstskolā.

Dagnija Briede – pedagoģijas maģistre, sociālo zinātņu maģistre, SDSPA „Attīstība” docente.

Kristīne Čerpinska – Mag.Psych., SDSPA „Attīstība” lektore.

Zigrīda Goša – Dr.oec., Latvijas Universitātes Ekonomikas fakultātes Statistikas un demogrāfijas katedras profesore.

Johanness Hervigs-Lemps (*Johannes Herwig-Lempp*) – Sociālās pedagoģijas profesors, doktors, Pielietojamo zinātņu universitāte Merseburgā, Sociālā darba, mediju un kultūras fakultāte (Vācija).

Karmena Laia (*Karmen Lai*) – PhD studente, Tallinas universitāte (Igaunija), Sociālo zinātņu fakultāte, Sociālā darba departaments.

Inese Levāne – sociālā darba maģistre, SIA „Ģimenes atbalsta centrs” dienas aprūpes centra „Cerību ligzda” sociālā darbiniece.

Frīdhelms Matīss (*Friedhelm Matis*) – diplomēts psihologs, pasniedzējs Lineburgas sociālpedagoģijas profesionālajā

augstskolā un Hamburgas universitātē, docents skolotāju tālākizglītības institūtā (Vācija).

Sarmis Mikuda – Dr. phil., SDSPA „Attīstība” docents.

Inese Ruka - Mag.Psych., Krīzes centra „Skalbes” psiholoģe.

Solvita Rumba – Sociālā dienesta vadītāja Dikļu pagastā.

Lidija Šiļņeva – Dr.paed., profesore, SDSPA “Attīstība” rektore.

Matias Švābe (*Mathias Schwabe*) – Sociālās pedagoģijas profesors, doktors, Berlīnes Evangēliskā pielietojamo zinātņu universitātē, sociālā darba metožu katedra (Vācija).

Barbara Vērnkla (*Barbara Wörndl*) – Dr., profesore Merseburgas (Vācija) profesionālajā augstskolas Sociālā darba, mēdiju un kultūras studiju programma.

Aina Vilciņa – Dr.paed., profesore, SDSPA “Attīstība” zinātniskā darba prorektore.

SUMMARY

Inese Levāne – master of social work, social worker of day care centre „Cerību ligzda” of SIA „Ģimenes atbalsta centrs”.

Article **IMPACT OF SOCIAL WORK ON THE DIMENSION OF SOCIAL VALUES OF SOCIETY**

One of the forms of social work is community work. It gives a possibility to develop services and activities improving social functioning and level of welfare of several social groups and entire community as well. One of the main tasks of community social work is development of values in the society.

Social work is not adapted to certain community values; social work practitioners and specialists develop the values using their activities and attitude. Therefore the understanding of values demonstrated by social work practitioners, as well as their personal characteristics and professionalism is highly important. In order to describe the influence of social work upon the social values of society, it is important to get acquainted to ethics and standards of social work. It helps to create social work practice of all levels ensuring the society social services complying values and goals of social work.

Lidija Šilņeva – Dr.paed., professor, rector of HSSWSP „Attīstība”.

Article **MORAL AUTHORITY OF SOCIAL WORK MANAGER**

This article is targeted at concentrating on the desirable inner result without concentrating on the process or instruments which are considered to be necessary for reaching result.

Concentration on desirable result means skills requiring precise synthesis of vision and cognition of inner mission. It requires strong discipline, calmness and concentrating skills, synergy of sense and intuition as well as attitude of serving and compassion which is not an emotional state; it is an activity based on awareness. It is the activity of heart creating a sincere wish to serve the world.

Sarmis Mikuda – Dr. phil., docent of HSSWSP „Attīstība”

Article ANALYSIS OF SOCIAL ENVIRONMENT

In all the levels of research and practice of social work we meet the necessity to analyze and evaluate the impact of social environment. Different techniques for evaluation the environment are developed and available for usage in systems of social customers. Simultaneously, social worker does not always understand how to carry out environmental analysis, and he/ she lacks instruments of macro analysis elaborated and approbated in other spheres of science and practice.

Basing on multidisciplinary cognitions of systemology, human sciences and methodology of social research, an insight in several basic issues of understanding and analysis of social environment is offered; several models of environmental analysis responding to necessities of management and marketing are described; scheme of environmental analysis used in implementation of research of social work is offered.

Dagnija Briede – master of pedagogical sciences, master of social sciences, docent of HSSWSP „Attīstība”

Article PRINCIPLES OF TEAM WORK

This article is connected to team work, which we, the representatives of human professions – social workers, specialists of social work, social pedagogues, pedagogues, psychologists, etc. – can develop in equally high level as experienced commercial companies do. What is necessary in order to implement team work? It is the wish to succeed. If you are predisposed and think of effective and progressive team work, the author invites you to read the article!

The article is practically oriented meaning that it is aimed at the integration of theory of team work in practice, or, to say more precisely, in the development or practical activities, taking into account the experience, research of other teams as well as verities and recommendations of theoreticians created in practical team work.

Team work is a unique instrument, and the author of the article invites the readers to devote their energy for the

development of it, remembering that we cannot count on results and gains if we have not paid our efforts in order to reach it.

Johannes Herwig-Lempp – Prof. Dr., Social Pedagogue, Halle, Germany; professor at the University of Applied Sciences Merseburg, Faculty of Social Work.Media.Culture (Germany)

Mathias Schwabe – Prof. Dr., Social Pedagogue, Berlin; professor at the Evang. University of Applied Sciences Berlin for Methods of Social Work (Germany)

Article SOCIAL WORK, PAIR AND FAMILY THERAPY

Article of social work in couple and family therapy can seem to be embarrassing in text books, but the theme is appropriate to be analyzed. It is embarrassing because social work cannot use or replace the therapy; in wide institutional forms of social work the emphasis is put on other tasks and working methods. It is appropriate because couple and family therapy owing to its systematical and constructive orientation has influenced and motivated social work more than something else in the recent years.

When the biggest part of professionals of the branch (two thirds from approximately 220 000 social workers and social pedagogues in Germany are women) understood that many of the impulses are direct and can be used indirectly in their work as well, the article is a possibility to create a balance. We divide it in five steps.

At first the framework of several most important targets of social work is marked (1). In the second step graphs are used in order to show where the consultations in the context of social work and family therapy do overlap and where they do not. Besides we develop a consistent and systemic concept of consultations for social work (2), describe several basic issues and premises of theoretically systemic approaches, as well as use some methods in order to show how we can use them in the context of social work (3). We describe also the possibilities of constructional source and risks in social work (4) and, finally, we summarize the contribution of social work in combination with couple and family therapy (5).

Johannes Herwig-Lempp – Prof. Dr., Social Pedagogue, Halle, Germany; professor at the University of Applied Sciences Merseburg, Faculty of Social Work.Media.Culture (Germany)

Article FROM FAMILY THERAPY TO SYSTEMIC SOCIAL WORK

In the article author will analyze the development of systemic work – from individual psychotherapy to family therapy and systemic social work, without mentioning surnames or data, instead of basing on some ideas and methods born out of them.

It is important to emphasize that there is no family therapy or systemic therapy. There are different schools and directions – and even seeking for the only right and useful form seems to be a natural and human wish, therefore the real strength of systemic approach is in its openness and diversity.

Slightly vague and incompletely defined concepts are fully consonant to systemic conception. There are different definitions and understanding on the meaning of term „systemic“. We cannot create a single history of systemic work. Everyone who will try to explain it will have a different version and a different story. And it is systemic idea as well: resigning the wish to know the „true“ history. All we can receive is several different stories from different perspectives.

Friedhelm Matis – certified psychologist, teacher in professional higher school of social psychology and in the University of Hamburg, docent in the institute of further education of teachers.

Article GESTALT-ORIENTED SUPERVISION – THE IDEA FOR ACTIVITIES

General introduction in gestalt-oriented supervision is offered in the article. It centers on didactic idea of activities which includes classical gestalt-oriented approaches, integrative approach and other ideas being the basis for humanistic psychology, as well as new ideas of phenomenology connected to understanding and management of process.

Gundula Barsch – Dr.habil., professor in the professional higher school of Merseburg (Germany)

Article IS PREVENTION OF ADDICTION MEANINGLESS? THE CONCEPT OF MATURITY OF UNDERSTANDING OF DRUGS

The society of many European countries experience a strange phenomenon: groups of inhabitants using drugs more or less regularly do not allow the society to place them in an outlawed position which would restrict their ability to express their opinion. With even bigger certainty they claim their rights to participate in discussion on the development of drug usage, on the understanding of drug problem and definition, as well as on the forms and methods of support and helping drug addicts. In this context we are not surprised that the issues of drugs and addiction create wide discussions on methodological approaches and practical concepts of drug policy, assistance to addicts and prevention of addiction as well.

The discussions make us to pay more attention to theoretical contradictions and the practical boundaries of prophylactics, its development in the modern relationship with drugs. The necessity to change paradigms is emphasized in the discussions; change of paradigms while the society try to decrease the problems of drug addiction; change of paradigms establishing the maturity of understanding of drugs as the benchmark and goal of liability of society.

Karmen Lai – Tallinn University Faculty of Social Sciences
Department of Social Work, lecturer

Article NEW CHALLENGES AND DIRECTIONS IN ESTONIAN CHILD WELFARE

Social work operates in a changing context. A number of multidimensional global processes have intensified the disadvantage (e.g. poverty, unemployment, inequality, social exclusion, poor health) experienced by children and their families. There has been a significant change in the society that has accentuated discussions on the new challenges and practices.

Aina Vilciņa – Dr.paed., professor, prorektor of scientific work of
HSSWSP „Attīstība”

Article SOCIAL CORRECTION OF ADOLESCENTS FROM ASSOCIAL
INFORMAL UNIONS

The goal of the article is to characterize asocial informal unions and to show the ways of social correction of the members of the unions – adolescents and youth. Social correction of adolescents and youth will be revealed as complex activities of professionals – social workers, social pedagogues, psychologists, police and employees of probation services – working both with family and adolescent or young person. Special attention will be paid to re-orientation of the asocial unions.

Kristīne Čerpinska – Mag.Psych., lector of HSSWSP „Attīstība”

Inese Ruka – Mag.Psych., psychologist of Crisis centre „Skalbes”

Article INFLUENCE OF PHYSICAL VIOLENCE AGAINST ADOLESCENT AND MUTUAL PHYSICAL VIOLENCE OF PARENTS ON THE BEHAVIOUR OF ADOLESCENT

An adolescent can experience different types of violence in family – violence directed at himself/ herself, mutual physical violence of parents or both types of violence. The goal of the research was to clarify the influence of the mentioned types of violence on the delinquent behavior of adolescents as well as to make forecast whether there will be statistically significant differences between sexes in the manifestation of delinquent behavior of adolescents having experienced direct physical violence toward themselves, adolescents having experienced mutual physical violence of parents and adolescents having experienced both types of violence.

Barbara Wörndl – Dr., professor, Social work, media and culture study program, professional higher school of Merseburg (Germany).

Article SINGLE PARENTS FAMILIES: FORM OF FAMILY UNDER INFLUENCE OF NORMALIZATION

The attitude of society towards single parent families in comparison to “normal families” have changed and improved since 70-ies of the 20th century. Therefore recent sociological statements include such topics as individualization and pluralization of forms of

life. Nevertheless single parent families often are not evaluated as equal to civic form of family characteristic to many generations.

On the contrary, it makes a certain normalization pressure upon single parent family. The appreciation received by parents who raise their children alone, is based on their individual efforts to be more undistinguished and perform as successfully as "normal family" does. The same refers to requirements set in job, organization of everyday life and raising children, and it is expressed in judgment offered by closest environment, as well as in self-image of parents raising their children alone. Due to the fact that the criterion "normal family" referring to objective situation of life and subjective valuations is used everywhere, the individualization of family forms means more of a burden than additional freedom to the persons involved, and the pluralization of family forms is implemented just formally up to now.

Zigrīda Goša – Dr.oec., professor of the Department of statistics and demography, Faculty of Economics of the University of Latvia

Article DISABILITY OF INHABITANTS AND ITS REASONS

Quality of life usually is connected to good health, good education, balance of working load and free time, as well as to life in a safe and clean environment. The quality of life of individuals is influenced by health. In this article the main emphasis will be put on the reasons of disability of individuals, its distribution, material provision of disabled people and increasing the quality of their life. The goal of the article is to analyze the reasons of disability, the number of disabled people as well their composition and material provision.

The National Developmental Plan for 2007- 2013 emphasizes that health is one of the basic values of people; it is the basis of quality of life, personal life and family. The health of inhabitants of Latvia in comparison to the health of inhabitants of other EU countries is not satisfying – the average length of life is smaller, but the sickness rate and mortality rate in the most prevalent diseases is higher than in other EU countries.

The health of each individual is influenced by biological, social, environmental and lifestyle factors. They influence also the

health of entire society – the indicator describing sustainable development. In order to create pre-requisites for good health during whole life, it is necessary to popularize and develop preventive and prophylactic events, creating public opinion evaluating healthy lifestyle as values, as well as to continue improving health care system.

Sunay II – Dr. phil., MSW, as. prof. of Department of Social Work, Hacettepe University (Turkey)

Article A CRITICAL INQUIRY INTO SOCIAL WORK EDUCATION

Social, economic and cultural problems experienced today have reached to the point which requires efficient measures and urgent solutions. In this context, there is a great responsibility of social work which is as a science concerned with the development dynamics and social functioning of human beings and society and as a profession aims at improving human beings and increasing their quality of life. In order to fulfill this responsibility, first of all, there is a strong need for graduating social workers who are equipped with all the skills to answer the needs of the society. In this framework, constant review of the curricula is an ordinary process for educators. This is the only way that contemporary developments can be reflected in the process. Constant assessments have a much more special importance for the applied disciplines such as social work. The academic staff providing social work education, besides their academic ones, assume still more responsibilities for the clients through the professionals they train at the schools. Therefore, it is obligatory that the initiatives for improving social work education never lose dynamism. This paper discusses the changing roles and statutes of the teachers and students, both of whom are the main components of social work education, within the context of the new approaches to education.

Līga Āboltiņa – master of social work, lecturer of HSSWSP „Attīstība”

Article IMPROVEMENT OF QUALITY OF STUDYING PROCESS IN THE CONTEXT OF PROBLEM-BASED PARADIGM

Ensuring and improvement of the quality of study process has always been a topicality in implementation of mission and goals of the higher school of social work and social pedagogy „Attīstība”. The position is closely connected to the most recent regularities of development of education systems in Latvia and Europe.

The necessity of education and its dominating prestige in society contribute to even more complicated requirements for the organizations offering education. There is an opinion that the increase of demand for higher education is inadequately ensured with resources necessary for avoiding the situation when study programs overlap with other higher schools of Latvia; there is no clear division between academic and professional study programs; there is no flexible possibility to change one study program for another and choose the components of the content of studies.

Higher school „Attīstība” is special among other higher schools of Latvia due to its flexible content of studies corresponding to requirements set by nowadays, and it is one of the indicators of quality. The goal of the article is to analyze the issues of improving quality being especially characteristic to the specifics of problem-based education and its didactic aspects.

Solvita Rumba – Head of social service in the Dikli parish

Article SPECIFICS OF GERONTOLOGICAL SOCIAL WORK

The specifics of gerontological social work is described in the article, and the professional roles, methods and theories used in working with elderly people are revealed as well.

People have always tried to idealize their lives and the time they are living, being afraid of living like others. The last - 20th - century has become the strangest event in the history of mankind. No one period before had brought so many significant changes as it did. There had never been so many revolutions – political, economical, social, ecological, scientifically technical and even sexual. There had never been so many scandals, fights, wars and catastrophes in the so called macro family of people, and they have taken hundreds of thousands, even millions of people lives. The most admirable fact is that the mankind has preserved the largest

number of elderly people exceeding even the number of all people living on the planet in the 17th century.

Besides the increase of number of elderly people, social problems connected to elderly people and ensuring the needs of their lives become increasingly topical. It proves that social workers should pay more attention to the problems and needs of these people, developing the specialization of gerontological social work.

Anita Ābele – Mg.paed., manager of practice of HSSWSP „Attīstība”

Solvita Rumba – Manager of social service in the Dikli parish.

Article BOARDING HOUSE – ALTERNATIVE TO INSTITUTIONAL SOCIAL CARE SERVICE TO ELDERLY PEOPLE

Though the role of municipalities in implementation of alternative care forms is becoming more significant, developing social services for elderly and lonely people in their homes, one of the most important aspects is to ensure cozy and family-like conditions for those elderly persons who cannot receive care in their own homes, founding for them mini rest-houses or boarding-houses. So the article was elaborated basing on the practical experience of the authors working with elderly people both in Latvia and Great Britain, as well as on research on the problems and needs of social care of elderly people. The goal of the article is to direct the attention of employees of municipalities, social workers, social work specialists and other specialists on development of alternative social care services. So, solving problems of social care of elderly and lonely people, the participation of the people in raising the quality of their lives is being stimulated.

SOCIĀLĀ DARBA UN SOCIĀLĀS PEDAGOĢIJAS AUGSTSKOLAS „ATTĪSTĪBA” ABSOLVENTI

2004.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā darbinieka** kvalifikāciju un **profesionālā bakalaura** grāda iegūšanu saņēma:

1. Nija Bauga	50. Eva Rubene	95. Miks Zavelis
2. Kristīne Besedīna	51. Ilze Rudzīte	96. Vera Žeibe
3. Zane Bierande	52. Dace Samete	97. Aina Žubeviča
4. Aija Ceriņa	53. Ingrīda Smelcere	98. Edgars Arsoba
5. Rudīte Klints	54. Monta Šice	99. Vija Āboliņa
6. Dace Lāce	55. Normunda Šteinberga	100. Jelena Babrovska
7. Linda Lūse	56. Alvars Šteinbergs	101. Andris Badūns
8. Lolita Matule	57. Valda Štrause	102. Vija Bārtule
9. Māra Muktupāvela	58. Daina Šulce	103. Vaira Cauņa
10. Ļena Pehota	59. Inga Tarvida	104. Ineta Celitāne
11. Silva Poiša	60. Daina Trumpekoja	105. Olga Džerina-Vilgerta
12. Laila Rozentale	61. Anda Tuliša	106. Dace Gadzāne
13. Agnese Valdēna	62. Īrisa Uldriķe	107. Ērika Geka
14. Ilze Vītola	63. Vilnis Urbanovičs	108. Valentīna Gribuška
15. Ramune Anspoka	64. Maija Vančenko	109. Vija Isakova
16. Anita Arikāne	65. Ira Vetrova	110. Velta Jakovele
17. Dace Brauķe	66. Indra Vitenberga	111. Anna Jegorova
18. Kristīne Brice	67. Valda Vītoliņa	112. Tamāra Kairo
19. Judīte Briede-Jureviča	68. Inna Volkova	113. Ērika Kalviša
20. Dina Češeiko	69. Ilze Zariņa	114. Olga Kalviša
21. Olga Čerņišova	70. Lelde Andersone	115. Tatjana Kazakeviča
22. Dace Danče	71. Sarmīte Balode	116. Ināra Lesniece
23. Mārīte Dārzniece	72. Inese Bohāne	117. Edgars Lozda
24. Daiga Dērica	73. Sanda Briģe	118. Irēna Maļuhina
25. Daiga Dūrēja	74. Liesma Čepuka	119. Genādijs Melderis
26. Lauma Eglīte	75. Līgita Damberga	120. Ivars Murāns
27. Ilze Engere	76. Dace Eglīte	121. Irēna Neverovska
28. Iluta Gaigala	77. Karīna Gailīte	
29. Valentīna Gavare	78. Valentīna	

30. Līga Gleške		Gluščenko	122. Lauris Pastars
31. Edgars Grotāns	79.	Ludmila	123. Velta Paškeviča
32. Kristīne Ieraga		Kiškurnova	124. Irīna Petunova
33. Ināra Kalniņa	80.	Iveta Latve	125. Lidija Pokšāne
34. Dagnija
Kamerovska	81.	Linda Majore	126. Žanna Pokšāne
35. Regīna Kļaviņa	82.	Lāsma Misāne	127. Lolita Poļakova
36. Inese Krūmiņa	83.	Ilze Pavlovska	128. Inga Ratinska
37. Iveta Kubliņa	84.	Ināra Ploriņa	129. Pēteris Ratkevičs
38. Inerta
Kvjatkovska	85.	Natalia Pristavko	130. Anna Ruduka
39. Ingrīda Lielbārde	86.	Solveiga
Rezenberga	131. Andris Ruduks
40. Evita Liepiņa	87.	Natālija Savčuka	132. Juris Saksons
41. Aija Meiere	88.	Aija Strode	133. Inga Sprūģe
42. Sarmīte Ozoliņa	89.	Agita Sutena	134. Oskars Stepiņš
43. Ilze Pavašare	90.	Karīna Verjovčika	135. Sanita Tauriņa
44. Iveta Petunova	91.	Sandra
Viduskalne	136. Elita Trūle
45. Astrīda Prihodjko	92.	Raimonds
Vitenko	137. Andris Upenieks
46. Aija Purmale	93.	Baiba Vītola	138. Sandis Upenieks
47. Astra Purviņa	94.	Lolita
Zameļevska	139. Raisa Vagale
48. Ilze Ragozina			140. Janīna Vanaga
49. Inta Reča			

2004.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā darbinieka** kvalifikāciju saņēma:

1. Gaļina Akulova	13. Rasma	23. Irita Puniņa
2. Stefānija Albova	Kazimirova	24. Jeļena
Semjonova
3. Baiba Apsīte	14. Elvīra Kisele	25. Sandis
Spandegs
4. Eva Beinaroviča	15. Inga Kukule	26. Helēna
Soldatjonoka
5. Iveta Bērziņa	16. Vlada Larionova	27. Antra Šolka
6. Agita Bērzupe	17. Vija Leimane	28. Marina
Trainovska
7. Alīna Dalka	18. Ilze Meldere	29. Ija Tretjuka
8. Līvija Dortāne	19. Andris
Meškovskis	
9. Dace Guseva	20. Ināra Pakalne	
10. Liāna Haritonova	21. Ārija Perševica	
11. Marija Jansone	22. Vera Pilate	
12. Natalja
Jermolajeva		

2004.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā rehabilitētāja** kvalifikāciju saņēma:

1. Lilija Adamāne-Rība	14. Aiga Kontere	27. Dzintra Sazonova
2. Ilze Ancāne	15. Arnita Ķemme	28. Benita Siliņa
3. Vailla Auziņa	16. Lāsma Liepiņa	29. Elīta Siņavska
4. Valentīna Babre	17. Lilija Līviņa	30. Gunita Skrinda
5. Irīna Bančuka	18. Lidija Mierīga-Mierīga	31. Jolanta Sokolova
6. Ilona Belševica	19. Kristīne Mihailova	32. Agita Strazdiņa
7. Skaidra Borovika	20. Andra Mince	33. Sanita Strazdiņa
8. Aina Brūvere	21. Liene Nagle	34. Diāna Štreļcova
9. Ļubova Daņiļenko	22. Alla Pačkovska	35. Ilona Šeršņova
10. Leonards Daugsta	23. Ivita Puķīte	36. Irina Tumanova
11. Žanna Garbrēdere	24. Svetlana Radeviča	37. Vizma Vilmane
12. Gunta Kalniņa	25. Larisa Ronzina	38. Olga Zemčenoka
13. Sandra Kārklīņa	26. Kristīne Rukmane	39. Sarmīte Zunde

2004.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā aprūpētāja** kvalifikāciju saņēma:

1. Lilita Kļaviņa	2. Inta Liedeskalniņa

2004.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālās palīdzības organizatora** kvalifikāciju saņēma:

1. Jānis Antaņevičs	20. Ilona Lipkova	35. Kaspars Salenieks
2. Elita Avdijanova	21. Nina Lisenoka	36. Jeļena Seļugina
3. Vija Ābele	22. Tatjana Loseviča	37. Ināra Skopāne
4. Velga Brūvere	23. Anda Lūse	38. Ārija Skromule
5. Judīte Cinglere	24. Sandra Našeniece	39. Inese Šēpere
6. Sandra Dreijere	25. Inta Petrova	40. Ināra Šķestere
7. Sandra Dukāte	26. Ivita Meirāne	41. Līga Šmitiņa
8. Dzidra Dūšele		
9. Mārīte Elksne		

10. Daina Ērgle	27. Ilona Meldere	42. Inta Vegileja
11. Nīna Freiberga-
Nītavska	28. Inese
Miridonova	43. Iveta
Vērzemiece
12. Anita Jefimova	29. Maruta	44. Sandra
Vīgante
13. Inese Kalniņa	30. Dace Pašuta	45. Līvija Voronina
14. Skarleta Kalniņa	31. Ināra Peļņa	46. Helēna Zahare
15. Ilze Keidāne	32. Raivo Petrovs	47. Evita Zaķe
16. Aina Kokoreviča	33. Inese Pēča	48. Svetlana Zilīte
17. Ingrīda Krūze	34. Maruta
Prancāne	49. Mārīte Zukure

2003.gadā augstskolu "Attīstība" absolvēja un **profesionālo maģistra grādu** sociālajā darbā saņēma:

1. Līga Āboltiņa	4. Anita Dimanta	7. Ilze Nagle
2. Ina Balgalve	5. Ramona Kokina	8. Elīna Petrovska
3. Ramute
Baltadone	6. Sandra-Valija
Liniņa	

2006.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un 2.līmeņa profesionālās augstākās izglītības diplomu par **sociālā darbinieka** kvalifikāciju un **profesionālā bakalaura** grāda iegūšanu saņēma:

1. Ilze Bluša	33. Diāna Teibe	61. Marika
Kudrjavceva
2. Margita Ērele	34. Daina Upīte	62. Ieva Lasmane
3. Elīna Grūbe	35. Ilga Vītoliņa	63. Skaidrīte Līce
4. Ināra Krancāne	36. Gunta Zvaigzne	64. Liene Lucāne
5. Leila Kručāne	37. Lilita Žvirble	65. Māra Lūse-
Grīnberga
6. Baiba Kuzņecova	38. Inese Amola	66. Vita Miezīte
7. Linda
Ludzeniece	39. Vita Antone	67. Sandra
Miķelsone-Slava
8. Anna Aizupiete	40. Aija Arbidāne	68. Andra Mitrohina
9. Kristīne Āre	41. Inga Asarīte	
10. Inguna Barinova	42. Inga Atslena	
	43. Alda Bērziņa	

11. Lolita Bojarova	44. Iveta Bole	69. Oksana Molodkina
12. Ilze Filipoviča	45. Veronika Burtneice	70. Kristīne Orna
13. Iveta Gorbatenkova	46. Artis Cicens	71. Inga Papparde
14. Jeļena Gorjačova	47. Dagnija Čippa	72. Svetlana Petrovska
15. Rasma Gribute	48. Rudīte Danovska	73. Laima Praškeviča
16. Gaļina Grigoroviča	49. Ieva Dišlere	74. Ilviņa Rimša
17. Sanita Jaunzeme	50. Liene Erēle	75. Inga Rozenberga
18. Kristīne Krapāne	51. Alise Gončaruka	76. Dana Smutova
19. Lilīta Laicāne	52. Ilze Gradkovska	77. Līga Sprince
20. Ilze Lindenberga	53. Skaidrīte Grāmatiņa	78. Gunta Stefanija
21. Dzidra Lisenko	54. Larisa Karaļkeviča	79. Edīte Strazda
22. Ieva Messinga	55. Iveta Karašniece	80. Ņina Timermane
23. Māra Plūme	56. Rūta Kaska	81. Laura Vanaga
24. Inta Poriķe	57. Ilonija Kļava	82. Kristīne Veispale
25. Liene Punāne	58. Ilze Kļaviņa	83. Kristaps Vilde
26. Sandra Remese	59. Irita Kirkaša	84. Linda Vilde
27. Iluta Samsonova	60. Linda Kokareviča	85. Vija Viļuma
28. Faina Signejeva		86. Inese Vismane
29. Valentīna Skrinda		87. Ingūna Zirne
30. Vineta Smilga		88. Astrīda Ziverte
31. Inga Stūrmane		89. Ineta Ziverte
32. Ilona Talente		90. Dace Zvirgzdiņa

2005.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā darbinieka** kvalifikāciju saņēma:

1. Ilga Bernsone	3. Teresa Kovale	4. Iveta Skudra
2. Žanna Busargina		

2005.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā rehabilitētāja** kvalifikāciju saņēma:

1. Valentīna Dilba 2. Tatjana Ruskule 3. Daina Meldere

2005.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālā aprūpētāja** kvalifikāciju saņēma:

1. Zoja Celeviča	4. Velta Kazakeviča	7. Inna Ungure
2. Marija Černenoka	5. Valentīna Kirillova	8. Jeļena Vigule
3. Larisa Golube	6. Silvija Timofejeva	

2005.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un diplomu par **sociālās palīdzības organizatora** kvalifikāciju saņēma:

1. Antoņina Adileviča	8. Ilga Orlovska	15. Ināra Raginska
2. Virģinija Ceicāne	9. Antoņina Ozoliņa	16. Anatolijs Sokolovs
3. Alīna Kozlovskā	10. Viktorija Ozoliņa	17. Ludmila Urtāne
4. Olga Laputeva	11. Valentīna Paramoka	18. Liāna Vaičule
5. Marija Lavrinoviča	12. Ināra Platonova	19. Vija Zunda
6. Rita Mačuļska	13. Svetlana Pokšāne	20. Jolanta Zvidriņa
7. Janīna Murāne	14. Ruta Pudnika	

2006.gadā augstskolu „Attīstība” absolvēja un **profesionālo maģistra grādu** sociālajā darbā saņēma:

1. Ilona Bremze	9. Anna Jegorova	17. Edmunds Rītiņš
2. Kristīne Brice	10. Inese Levāne	18. Dace Samete
3. Olga Čerņišova	11. Astrīda Mitjakova	19. Laimonis Sprungs
4. Irēna Čerņavskā	12. Renāte Ničiporčika	20. Normunda Šteinberga
5. Linda Dūma	13. Ulla Norvaiša	21. Inga Vēciņa
6. Sandra Eglīte	14. Ņina Paukša	22. Aija Zomerfelde
7. Taisija Eglīte	15. Modrīte Pinupe	
8. Sandra Falka	16. Silvija Putnika	

SOCIĀLĀ DARBA UN SOCIĀLĀS PEDAGOĢIJAS

AUGSTSKOLA „ATTĪSTĪBA”

piedāvā iespēju apgūt sociālā darba izglītību
 2007./2008. akadēmiskajā gadā

- I Pirmā līmeņa profesionālās augstākās sociālā darba izglītības studiju programmās:
 - ☞ sociālās palīdzības organizēšana
 - ☞ sociālā aprūpe
 - ☞ sociālā rehabilitācija
- II Otrā līmeņa profesionālās augstākās sociālā darba izglītības studiju programmā “Sociālais darbs” ar iespēju iegūt specializāciju sociālajā pedagoģijā
- III Otrā līmeņa profesionālās augstākās sociālā darba izglītības bakalaura studiju programmā “Sociālais darbs” ar iespēju iegūt specializāciju sociālajā pedagoģijā
- IV Profesionālās augstākās sociālā darba izglītības maģistra studiju programmā “Sociālais darbs”.

Specializācijas:

sociālais darbs ar ģimeni un bērniem, sociālā labklājība un sociālā politika, sociālo institūciju vadība, nevalstisko organizāciju vadība, sociālais darbs ar cilvēku tirdzniecības upuriem un cilvēku tirdzniecības novēršana, sociālais darbs probācijas dienestā.

Augstskolas adrese:

- Rīgā, Eiženijas ielā 1, LV – 1007,
Tel. 7 458937; fax: 7 470937; 7470930 (uzņemšanas komisija)
e-pasts: attistiba@attistiba.lv; <http://www.attistiba.lv>
- Daugavpilī, Dobeles ielā 30 (Daugavpils rajona kultūras nams), tel. 5431867;
mob. 26763573
- Rēzeknē, Viļānu iela 2 (Rēzeknes 4. vidusskola), tel. 4625402; mob. 26406929
- Smiltenes pagasta „Kalnamuiža” (Smiltenes tehnikumā), tel. 4772567,
mob. 26155012

Dr.paed. Lidijas Šilņevas virsredakcijā 2005.gadā
nāca klajā augstskolas "Attīstība"
zinātniski metodiskā rakstu krājuma
"Dzīves jautājumi" X sējums
"SOCIĀLĀ DĀRBA UN SOCIĀLĀS PEDAGOĢIJAS TEORIJA UN PRAKSE"

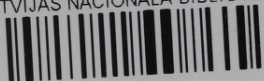
Rakstu krājums tika sagatavots, izmantojot augstskolas mācībspēku, sociālā darba un sociālās pedagogijas speciālistu, augstskolas studentu zinātniski pētnieciskā darba rezultātus.

Rakstu krājuma X sējumā ievietoti šādi raksti:

Lenarts Naigrens, Haluks Soidans. Sociālā darba pētniecība un tā atkarība no prakses ▪ **Evija Sedvalde.** Kopienas darbs kā sociālā darba metode ar personu grupām un sabiedrību ▪ **Elizabete Pefere Talbota.** Kompleksa lēmumu pieņemšana: bērna drošība kā prioritāte ģimenes atkalapvienošanās procesā ▪ **Aina Vilciņa.** Nosacīti notiesāto pusaudžu uzvedības korekcija ▪ **Vita Roga.** Dažādības respektēšana kā sensitīva sociālā darba sastāvdaļa ▪ **Gaļina Grigoroviča, Lilita Laicāne.** Reliģija kā resurss sociālajā darbā ▪ **Dagnija Briede.** Komandas darba modeļi ▪ **Lidija Šilņeva.** Sociālo programmu rezultātu sasniegšana un mērīšana ▪ **Maruta Pavasare, Agris Veidemanis.** Kvalitātes vadības principi kvalitātes sistēmu skatījumā ▪ **Natālija Bolbate.** Cilvēkresursu vadība – efektīvas kvalitātes vadības sistēmas priekšnoteikums ▪ **Sandra Darkēvica, Iveta Purne.** Sociālo institūciju vadītāja personīgā pilnveidošanās ▪ **Sandra Darkēvica, Iveta Purne.** Vadīšanas garīgā dimensija ▪ **Volfgangs Bergs.** Jauni pienākumi – jauns statuss? Sociālais darbs Vācijā ▪ **Gunilla Ekberga.** Prostitūcijas un cilvēku tirdzniecības profilakses labākā prakse ▪ **Elizabete Pefere Talbota, Liesma Ose.** Cilvēku tirdzniecība: ASV kā mērķa valsts specifika ▪ **Līga Rāviņa, Marsella Sitenkova.** Cilvēku tirdzniecības apkarošana ▪ **Zigrīda Goša.** Bērnu nabadzība un tās sociālas sekas Latvijā ▪ **Airita Brenča, Linda Majore.** Datoratkarība kā sociāla problēma skolas vecuma bērniem ▪ **Ēstere Zemīte.** Smilšu attēlu veidošana smilšu kastē kā viena no sociālā pedagoga metodēm darbā ar skolēniem ▪ **Elizabete Pefere Talbota.** Spēļu terapija: klīniskais atbalsts audzģimēnē ievietotiem bērniem ▪ **Liene Erele, Linda Vilde, Ingūna Zirne, Vita Roga.** Dramaturģiskā pieeja sociālā pedagoga darbībā ▪ **Jekaterina V.Škurkina.** Alkoholisma ārstēšanas vēsture ASV un alkoholisma rašanās modeļi

Tuvākas ziņas pa tālr. 7459089, 7458937, 6321858

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308028187

~~95-3~~
95-3
L 400